

Άρθρα

Δ. Ζερδελής
 Οι επιθυμίες των πελατών και η πολιτική ουδετερότητας ως λόγοι διακρίσεων λόγω θρησκείας: Με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ στις υποθέσεις Βουγναουί (C-188/15) και Achbita (C-157/15)

Σ. Κοτρώνης
 Το άρθρο 12 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και η επίδρασή του στο ελληνικό δίκαιο των προσώπων

Ε.-Α. Αλεξιάδου
 Αναγνώριση και εμβέλεια της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία στη διεθνή, ευρωπαϊκή και εθνική έννομη τάξη

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2019)
- ΕΔΔΑ (Μάιος – Ιούλιος 2019)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ κατά τη λήψη μέτρων απομάκρυνσης από την επικράτεια κράτους μέλους
- Μερική καταχώριση Ευρωπαϊκής Πρωτοβουλίας Πολιτών
- Μείωση του ορίου της ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Πολωνίας και κράτος δικαίου
- Επίδραση του ΧΘΔ και της ανάπτυξης της τεχνολογίας στα όρια των δικαιωμάτων του δημιουργού
- Εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΕ στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ
- Υιοθεσία ανήλικου τέκνου χωρίς τη συναίνεση των βιολογικών γονέων και προστασία της οικογενειακής ζωής
- Κατάργηση των δώρων εορτών και των επιδομάτων αδειας των δημοσίων υπαλλήλων

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Καθηγητής Β. ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
EFSTATHIOS KOUTSOHINAS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Prof. V. SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPEÉN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, Δ.Ν., Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Ειδική Επιστήμονα Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ., Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 937

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων, ανατύπων εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΣΤΕΛΛΑ ΔΟΔΟΥΡΑ
sdodoura@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

Εκτύπωση - Σελιδοποίηση: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη, Τηλ. 2310 925768)

© 2019 Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: V. TZORTZI, Docteur en Droit, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Secrétaire du CIEEL, Chargée de cours à l' Université Démocrite de Thrace, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) - Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 937

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme STELLA DODOURA
sdodoura@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

ΕΥ. ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Φ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αλεξιάδου Ελισάβετ-Αθανασία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Συνεργάτις GHIG Ερευνητικού Κέντρου, Νομική Σχολή Rijksuniversiteit Groningen, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Νομική Σχολή ΑΠΘ

Βασιλειάδου Γεωργία, LL.M, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Γκουπιδένη Λαμπρινή, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Ζάχου Μαλαματή, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Ζερδελής Δημήτριος, Καθηγητής Εργατικού Δικαίου, Νομική Σχολή ΑΠΘ

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Κατσούλης Στέφανος, ΜΔΕ, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Κόνιαρης Βασίλειος, Δρ. Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Κοτρώνης Ι. Σωτήριος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Μεταδιδακτορικός Ερευνητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Κώστογλου Ευστρατία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Πάντος Κωνσταντίνος, Ασκούμενος ΚΔΕΟΔ

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος

Πεϊδου Μαρία, Ασκούμενη ΚΔΕΟΔ

Σαπαρδάνη Μαρία, Ασκ. Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Σταύρου Λευκοθέα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Τσιτσιπά Έλλη, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Χαδιού Βαϊά, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Χατζικωνσταντίνου Χριστίνα, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Περιεχόμενα 3/2019

ΑΡΘΡΑ

Δ. Ζερδελής

Οι επιθυμίες των πελατών και η πολιτική ουδετερότητας ως λόγοι διακρίσεων λόγω θρησκείας: Με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ στις υποθέσεις *Boughaoui* (C-188/15) και *Achbita* (C-157/15) 315

Σ. Κοτρώνης

Το άρθρο 12 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και η επίδρασή του στο ελληνικό δίκαιο των προσώπων 329

Ε.Α. Αλεξιάδου

Αναγνώριση και εμπέδωση της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία στη διεθνή, ευρωπαϊκή και εθνική έννομη τάξη 347

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 357

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 369

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2019) 373

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-94/18, *Chenchooliah*, 10.09.2019 (Το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ κατά τη λήψη μέτρων απομάκρυνσης από την επικράτεια κράτους μέλους) – Παρατηρήσεις Ε. Τσιτσιπά 401

ΓεΔΕΕ T-391/17, Ρουμανία/Επιτροπή, 24.09.2019 (Μερική καταχώριση Ευρωπαϊκής Πρωτοβουλίας Πολιτών) – Παρατηρήσεις Μ. Σαπαρδάνη 404

ΔΕΕ C-619/18, Επιτροπή/Πολωνία (*Indépendance de la Cour suprême*), 24.06.2019 (Μείωση του ορίου της ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Πολωνίας και κράτος δικαίου) – Παρατηρήσεις Μ. Παπακωνσταντής 410

ΔΕΕ C-516/17, *Spiegel Online*, 29.07.2019 (Επίδραση του ΧΘΔ και της ανάπτυξης της τεχνολογίας στα όρια των δικαιωμάτων του δημιουργού) – Παρατηρήσεις Γ. Βασιλειάδου 417

ΔΕΕ C-123/18 P, *HTTS/Συμβούλιο*, 10.09.2019 (Εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΕ στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ) – Παρατηρήσεις Μ. Παπακωνσταντής 422

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Μάιος – Ιούλιος 2019) 429

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή No 37283/13, Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας, 10.09.2019 (Υιοθεσία ανήλικου τέκνου χωρίς τη συναίνεση των βιολογικών γονέων και προστασία της οικογενειακής ζωής) – Παρατηρήσεις Β. Χαδιού 437

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Ολ.), απόφαση αριθμ. 1308/2019, 16.07.2019 (Κατάργηση των δώρων εορτών και των επιδομάτων αδείας των δημοσίων υπαλλήλων) – Παρατηρήσεις Ε. Κώστογλου 449

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με τη Γεωργία «Ενίσχυση των δυνατοτήτων για την Υπηρεσία Λογιστικής Τυποποίησης, Αναφορών και Εποπτεία Ελεγκτών της Γεωργίας (SARAS)» – Συνάντηση συντονιστικής επιτροπής 455

Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με το Αζερμπαϊτζάν – Ενδυνάμωση της Θεσμικής Ικανότητας της Διεύθυνσης Πνευματικής Ιδιοκτησίας σχετικά με τη Διαχείριση και την Προστασία των δικαιωμάτων Πνευματικής Ιδιοκτησίας στα Ψηφιακά Δίκτυα 455

Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με τη Γεωργία «Ενίσχυση των δυνατοτήτων για την Υπηρεσία Λογιστικής Τυποποίησης, Αναφορών και Εποπτεία Ελεγκτών της Γεωργίας (SARAS)» – Επίσκεψη εργασίας 455

Ολοκλήρωση του Προγράμματος Διδυμοποίησης “light” με τη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας στον τομέα της ιατροδικαστικής 456

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 457

II. Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2019 459

Table of contents 3/2019

ARTICLES

D. Zerdelis

Customers' wishes and the policy of neutrality as reasons for discrimination on grounds of religion: In light of the CJEU judgments in *Bouagnaoui* (C-188/15) and *Achbita* (C-157/15) cases 315

S. Kotronis

Article 12 of the International Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its impact on the Greek law of persons 329

E.A. Alexiadou

Recognition and scope of the protection of health and security at work in the International, European and National legal order 347

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News 357

II. Information Technology e-news 369

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF EU

A. Review of Jurisprudence (June – August 2019) 373

B. Annotations CJEU-GCEU

CJEU C-94/18, *Chenchooliah*, 10.09.2019 (*The scope of application of Directive 2004/38/EC when making a decision of removal from the territory of an EU Member State*) – Annotation E. Tsitsipa 401

GCEU T-391/17, *Romania/Commission*, 24.09.2019 (*Partial registration of a European Citizens' Initiative*) – Annotation M. Sapardani 404

CJEU C-619/18, *Commission/Poland* (*Indépendance de la Cour suprême*), 24.06.2019 (*Lowering of the retirement age of Supreme Court judges in Poland and the Rule of Law*) – Annotation M. Papakonstantis 410

CJEU C-516/17, *Spiegel Online*, 29.07.2019 (*Impact of the Charter of Fundamental Rights and the development of technology on the limits of copyright*) – Annotation G. Vasileiadou 417

CJEU C-123/18 P, *HTTS/Council*, 10.09.2019 (*Non-contractual liability of the EU within the Common Foreign and Security Policy*) – Annotation M. Papakonstantis 422

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (May – July 2019)	429
B. Annotations	
ECHR, Application No 37283/13, Strand Lobben and others v. Norway, 10.09.2019 (<i>Adoption of a minor without the acquiescence of its biological parents and protection of family life</i>) – Annotation V. Chadiou	437
III. NATIONAL COURTS	
Council of State (plenary session), Judgment No 1308/2019, 16.07.2019 (<i>Elimination of public servants' holiday bonuses</i>) – Annotation E. Kostoglou	449

CONFERENCES – RESEARCH

Twinning Programme with Georgia “Strengthening capacities of the Service for Accounting, Reporting and Auditing Supervision in Georgia (SARAS)” – Meeting of the Steering Committee	455
Twinning Programme with Azerbaijan – Strengthening the Institutional Capacity of the Intellectual Property Agency to Manage and Protect Intellectual Property Rights in Digital Networks	455
Twinning Programme with Georgia “Strengthening capacities of the Service for Accounting, Reporting and Auditing Supervision in Georgia (SARAS)” – Working visit	455
Completion of the “light” Twinning Programme with the Republic of North Macedonia in the field of forensic medicine	456

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews	457
II. Books CIEEL 2019	459

Table des matières 3/2019

DOCTRINE

D. Zerdelis

Les souhaits du client et la politique de neutralité comme motif de discrimination fondée sur la religion: à l'occasion des arrêts de la CJUE dans les affaires *Bouagnaoui* (C-188/15) et *Achbita* (C-157/15). 315

S. Kotronis

L'article 12 de la Convention internationale relative aux droits des personnes handicapées et son impact sur le droit grec des personnes 329

E.A. Alexiadou

Reconnaissance et portée de la protection de la santé et de la sécurité au travail dans l'ordre juridique international, européen et national 347

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes 357

II. @-ctualités d'informatique juridique 369

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence (Juin – Août 2019) 373

B. Notes

CJUE C-94/18, *Chenchooliah*, 10.09.2019 (*Le champ d'application de la directive 2004/38 concernant l'organisation d'éloignement du territoire de l'État membre d'accueil*) – Notes E. Tsitsipa 401

TUE T-391/17, *Roumanie/Commission*, 24.09.2019 (*Enregistrement partiel de l'initiative citoyenne européenne*) – Notes M. Sapardani 404

CJUE C-619/18, *Commission/Pologne (Indépendance de la Cour suprême)*, 24.06.2019 (*Abaissment de l'âge du départ à la retraite des juges de la Cour suprême de Pologne et État de droit*) – Notes M. Papakonstantis 410

CJUE C-516/17, *Spiegel Online*, 29.07.2019 (*Impact de la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne et du développement technologique sur les limitations aux droits d'auteur*) – Notes G. Vasileiadou 417

CJUE C-123/18 P, *HTTS/Conseil*, 10.09.2019 (*Responsabilité non contractuelle de l'Union européenne dans le cadre de politique étrangère et de sécurité commune*) – Notes M. Papakonstantis 422

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (Mai – Juillet 2019) 429

B. Notes

CEDH, Requête No 37283/13, Affaire Strand Lobben et autres c. Norvège, 10.09.2019 (*Adoption d'enfant sans le consentement des parents biologiques et droit au respect de la vie privée et familiale*) – Notes V. Chadiou 437

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'Etat (en session plénière), Arrêt No 1308/2019, 16.07.2019 (*Élimination des primes de vacances des fonctionnaires*) – Notes E. Kostoglou 449

ÉDUCATION – RECHERCHE

Programme du jumelage entre la Grèce et la Géorgie sur le thème "Renforcement des capacités du Service de comptabilité, de reporting et d'audit en Géorgie" – Réunion du comité de coordination 455

Programme du jumelage entre la Grèce et l'Azerbaïdjan – Renforcement de la capacité institutionnelle de la direction de la propriété intellectuelle pour la gestion et la protection des droits de propriété intellectuelle sur les réseaux numériques 455

Programme du jumelage entre la Grèce et la Géorgie sur le thème "Renforcement des capacités du Service de comptabilité, de reporting et d'audit en Géorgie" – Visite de travail 455

Achèvement de la programme du jumelage "light" entre la Grèce et la République de Macédoine du Nord dans le domaine de la médecine légale 456

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique 457

II. Livres CIEEL 2019 459

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l' Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - <i>Europäische Zeitschrift für Privatrecht</i>
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - <i>Europäisches Transportrecht</i>
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHeIIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, RHeIIDE, 1981, p. 259

Οι επιθυμίες των πελατών και η πολιτική ουδετερότητας ως λόγοι διακρίσεων λόγω θρησκείας: Με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ στις υποθέσεις *Boughaoui* (C-188/15) και *Achbita* (C-157/15)*

Δημήτριος Ζερδελής**

Η απαγόρευση διακρίσεων είναι κεντρικής σημασίας ζήτημα για το εργατικό δίκαιο. Μέχρι πρόσφατα, η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχε επανειλημμένα ασχοληθεί με τις διακρίσεις λόγω φύλου και λόγω ηλικίας στον χώρο των εργασιακών σχέσεων. Οι δύο αποφάσεις που αποτέλεσαν την αφορμή για τη συγγραφή της μελέτης αυτής ασχολούνται, για πρώτη φορά, με τις διακρίσεις λόγω θρησκείας στον ιδιωτικό τομέα, και συγκεκριμένα με την απαγόρευση περιβολής της ισλαμικής μαντίλας στον χώρο εργασίας. Ως προς το ζήτημα αυτό υπάρχουν στα κράτη μέλη της Ένωσης διαφορετικές αντιλήψεις, τις οποίες το Δικαστήριο προσπάθησε να συμβιβάσει. Η λύση του ζητήματος προϋποθέτει τη στάθμιση κατοχυρωμένων τόσο στο Σύνταγμα όσο και στο ενωσιακό δίκαιο δικαιωμάτων, τα οποία δυνητικά βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους. Για τη στάθμιση δε αυτή έχει σημασία αν εργοδότης είναι μια θρησκευτική οργάνωση, το κράτος ή ένας ιδιώτης.

διακρίσεις λόγω θρησκείας – θρησκευτικά σύμβολα – περιβολή ισλαμικής μαντίλας – διακρίσεις λόγω επαγγελματικών απαιτήσεων – πολιτική θρησκευτικής ουδετερότητας

I. Εισαγωγή

1. Υπόθεση *Boughaoui*¹

Η Α, μουσουλμανικού θρησκευόμενου, έχει προσληφθεί από την επιχείρηση Β με σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου και απασχολείται ως μηχανικός μελετών. Κατά τον χρόνο παροχής της εργασίας της, είτε εντός είτε εκτός της επιχείρησης, η Α φορά τη μουσουλμανική μαντίλα. Λόγω αντίδρασης ορισμένων πελατών της Β, οι οποίοι ενοχλήθηκαν από την αμφίεση αυτή, η Β ζήτησε από την Α να μην φορά κατά τη διάρκεια της εργασίας της τη μουσουλμανική μαντίλα. Λόγω της άρνησης της Α να συμμορφωθεί, η Β προέβη στην απόλυσή της. Η Α, θεωρώντας ότι η απόλυσή της συνιστά απαγορευμένη διάκριση σε βάρος της λόγω θρησκείας, με αγωγή που άσκησε κατά της Β ζήτησε να αναγνωρισθεί η απόλυσή της ως άκυρη και να καταδικασθεί η Β στην καταβολή μισθών υπερημερίας και στην αποδοχή των υπηρεσιών της σύμφωνα με τους πριν από την απόλυση όρους.

2. Υπόθεση *Achbita*²

Η Γ, μουσουλμανικού θρησκευόμενου, προσλήφθηκε από την επιχείρηση Δ ως υπάλληλος υποδοχής (ρεσεψιονίστ). Ο εσωτερικός κανονισμός της Δ απαγορεύει στους εργαζομένους να φορούν στον χώρο εργασίας εμφανή σύμβολα των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, ή να ασκούν οποιαδήποτε πρακτική

απορρέει από τις πεποιθήσεις αυτές. Αφού η Γ είχε συμπληρώσει τρία έτη υπηρεσίας στη Δ φορώντας τη μουσουλμανική μαντίλα εκτός εργασίας, ζήτησε από τη Δ να της επιτραπεί να εμφανίζεται και στον χώρο εργασίας με μαντίλα. Η Δ αρνήθηκε, επικαλούμενη την ακολουθούμενη απ' αυτήν πολιτική ουδετερότητας, η Γ όμως επέμενε στην απόφασή της να φορά τη μουσουλμανική μαντίλα και στον χώρο εργασίας. Για τον λόγο αυτό, η Δ αρνήθηκε για ορισμένο διάστημα να αποδέχεται τις υπηρεσίες της Γ και στη συνέχεια, λόγω της επιμονής της Γ να φορά τη μαντίλα και κατά τη διάρκεια της εργασίας της, προέβη στην απόλυσή της. Η Γ με αγωγή που άσκησε κατά της Δ προσέβαλε την απόλυσή της ισχυριζόμενη ότι αυτή είναι άκυρη γιατί συνιστά απαγορευμένη διάκριση λόγω θρησκείας, όπως τέτοια διάκριση συνιστά η βάση του εσωτερικού κανονισμού της επιχείρησης απαγόρευση της μουσουλμανικής μαντίλας στον χώρο εργασίας. Για τον λόγο αυτό, ζήτησε να καταδικασθεί η Δ στην καταβολή μισθών υπερημερίας τόσο για το πριν από την απόλυση διάστημα, κατά το οποίο η Δ δεν δεχόταν τις υπηρεσίες της, όσο και για το μετά την απόλυση διάστημα.

Οι δύο αυτές περιπτώσεις αποδίδουν το ιστορικό των υποθέσεων που απασχόλησαν το Δικαστήριο της Ένωσης στις αποφάσεις *Boughaoui* και *Achbita*, που εκδόθηκαν την ίδια ημέρα³. Με αφορμή τις δύο αυτές περιπτώσεις, το Δικαστήριο ασχολήθηκε για πρώτη φορά με το ζήτημα της συμβατότητας της απαγόρευσης χρήσης θρησκευτικών συμβόλων, και συγκεκριμένα της ισλαμικής μαντίλας, με την απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας. Η απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας προβλέπεται στην Οδηγία 2000/78/ΕΚ, η οποία μεταφέρ-

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί προδημοσίευση από τον τιμητικό τόμο της Καθηγήτριας κυρίας Ουρανίας Χατζηνικολάου-Αγγελίδου.

** Καθηγητής Εργατικού Δικαίου, Νομική Σχολή ΑΠΘ

1. ΔΕΕ C-188/15, *Boughaoui* και *ADDH*, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:204.

2. ΔΕΕ C-157/15, *G4S Secure Solutions*, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2017:203.

3. ΔΕΕ C-188/15, ό.π., ΕΕργΔ, 2017, σ. 919· ΔΕΕ C-157/15, ό.π., ΕΕργΔ, 2017, σ. 911.

θηκε στη χώρα μας με τον Ν. 3304/2005, ο οποίος στη συνέχεια αντικαταστάθηκε από τον Ν. 4443/2016.

Το Δικαστήριο, στην προσπάθειά του να καταλήξει σε μια δίκαιη στάθμιση των συγκρουόμενων δικαιωμάτων, της επιχειρηματικής ελευθερίας του εργοδότη από τη μία μεριά και της θρησκευτικής ελευθερίας και της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω θρησκείας από την άλλη, λαμβάνοντας υπόψη και τις εθνικές ευαισθησίες ορισμένων κρατών μελών, δεν απέφυγε δογματικά σφάλματα και αντιφάσεις.

II. Ενδυματολογικοί κανόνες στον χώρο εργασίας

Στην πρώτη περίπτωση, το κύρος της απόλυσης εξαρτάται από το εάν η εντολή του εργοδότη να μην φέρει η εργαζομένη τη μουσουλμανική μαντίλα κατά τη διάρκεια της εργασίας ήταν νόμιμη ή όχι. Εάν αυτή είναι παράνομη γιατί συνιστά απαγορευμένη διάκριση λόγω θρησκείας, τότε άκυρη, επίσης ως απαγορευμένη διάκριση λόγω θρησκείας, είναι και η απόλυση ως αντίδραση του εργοδότη στην άρνηση της εργαζομένης να συμμορφωθεί προς την εντολή αυτή. Συνεπώς, τα αιτήματα της αγωγής της Α είναι βάσιμα (656 ΑΚ).

Επίσης, και στη δεύτερη περίπτωση, το εάν η Δ περιήλθε σε υπερημερία ως προς την αποδοχή της εργασίας της Γ κατά το πριν από την απόλυση διάστημα εξαρτάται από το εάν η Γ είχε υποχρέωση να παραλείψει να φορά κατά τη διάρκεια της εργασίας της τη μουσουλμανική μαντίλα, οπότε η προσφορά της εργασίας της, χωρίς συμμόρφωση προς την υποχρέωσή της αυτή, δεν ήταν προσήκουσα και, συνεπώς, αρνούμενη η εργοδότητρια εταιρεία να την αποδεχθεί, δεν περιήλθε σε υπερημερία δανειστή (349 ΑΚ). Το εάν δε η Δ κατέστη υπερήμερη ως προς την αποδοχή της εργασίας της Γ και για το μετά την απόλυση διάστημα εξαρτάται από το κύρος της απόλυσης. Εάν κριθεί ότι η εντολή της Δ να μην φέρει η εργαζομένη τη μουσουλμανική μαντίλα κατά τη διάρκεια της εργασίας της προσκρούει στην απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας, τότε και στη δεύτερη περίπτωση η απόλυση προσκρούει πράγματι στην απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας και είναι άκυρη. Συνεπώς, η Δ κατέστη υπερήμερη ως προς την αποδοχή της εργασίας αυτομάτως από την ημέρα της απόλυσης, χωρίς να απαιτείται κανενός είδους προσφορά από την πλευρά της Α, ούτε δηλαδή ρηματική (351 ΑΚ)⁴.

Δεσμεύσεις του εργαζομένου ως προς τον τρόπο αμφίεσής του και την εξωτερική του εμφάνιση μπορεί να προ-

κύπτουν είτε από την ίδια την ατομική σύμβαση εργασίας, να συνιστούν δηλαδή μια παρεπόμενη συμβατική του υποχρέωση, είτε από την άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος του εργοδότη, αφού με τη νόμιμη άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος συγκεκριμενοποιείται η υποχρέωση παροχής εργασίας. Το διευθυντικό δε δικαίωμα δεν αφορά μόνο αυτή καθ' εαυτήν την παροχή της εργασίας, αλλά και την τάξη και συμπεριφορά του εργαζομένου στην εκμετάλλευση. Κατά κανόνα, βέβαια, ζητήματα τάξης και συμπεριφοράς του προσωπικού εντός της εκμετάλλευσης ρυθμίζονται με τον κανονισμό εργασίας. Είτε, πάντως, πρόκειται για παρεπόμενη υποχρέωση που απορρέει από τη σύμβαση εργασίας ή τον κανονισμό εργασίας είτε για υποχρέωση που προκύπτει από την άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος του εργοδότη, η κρίση ως προς την υποχρέωση του εργαζομένου να ακολουθήσει ή να παραλείψει συγκεκριμένο τρόπο αμφίεσης προϋποθέτει και στις δύο περιπτώσεις τη στάθμιση συγκρουόμενων δικαιωμάτων και συμφερόντων. Τόσο για τη συγκεκριμενοποίηση παρεπόμενων συμβατικών υποχρεώσεων του εργαζομένου όσο και για την έκταση του διευθυντικού δικαιώματος του εργοδότη θα πρέπει να ληφθούν υπόψη αξία προστασίας συμφέροντα και των δύο μερών. Με δεδομένο δε ότι από την πλευρά του εργαζομένου θίγονται συμφέροντα που εκφράζουν δικαιώματα συνταγματικά προστατευόμενα, όπως είναι το δικαίωμα της προσωπικότητας, ή και άλλα, ενδεχομένως, εμπλεκόμενα δικαιώματα, όπως στην προκειμένη περίπτωση η θρησκευτική ελευθερία και η απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας⁵, συνταγματικής τάξης πρέπει να είναι και τα δικαιώματα που επικαλείται ο εργοδότης για να δικαιολογήσει τον περιορισμό αυτό. Και τέτοια δικαιώματα είναι η επιχειρηματική ελευθερία του εργοδότη, η οποία καλύπτει κατ' αρχήν τη δυνατότητα του επιχειρηματία να ορίζει τον τρόπο και τους όρους οργάνωσης και εκτέλεσης των εργασιών που ανακύπτουν στο πλαίσιο της επιχείρησης, καθώς και τη μορφή με την οποία θα προσφέρονται τα αγαθά και οι υπηρεσίες του⁶.

Και σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου τόσο η θρησκευτική ελευθερία όσο και η επιχειρηματική ελευθερία είναι κατοχυρωμένα δικαιώματα (άρθρα 16 και 10 του Χάρτη), τα οποία βρίσκονται δυνητικά σε σύγκρουση μεταξύ τους. Πρέπει, συνεπώς, να βρεθεί εκείνος ο κοινός τόπος που θα επιτρέπει να συνυπάρχουν με αρμονικό και ισόρροπο τρόπο. Την «πρακτική εναρμόνιση» των δικαιωμάτων αυτών υπηρετεί η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας⁷.

4. Για την υπερημερία του εργοδότη ως προς την αποδοχή της εργασίας σε περίπτωση άκυρης απόλυσης βλ. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗ, Εργατικό Δίκαιο, 2015, σ. 693 επ., και γενικότερα για την υπερημερία δανειστή στη σύμβαση εξαρτημένης εργασίας βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ΔΕΕτ, 2017, σ. 985 επ.

5. Για τη σχέση μεταξύ θρησκευτικής ελευθερίας και προστασίας από διακρίσεις λόγω θρησκείας βλ. W. BERKA, EuZA, 2017, σ. 473.

6. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Kokott στην υπόθεση C-157/15, ό.π., 31.05.2016, ECLI:EU:C:2016:382, σημ. 81.

7. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Sharpston στην υπόθεση C-188/15, ό.π., 13.07.2016, ECLI:EU:C:2016:553, σημ. 119.

Είναι δε δυνατόν δικαιολογημένα συμφέροντα του εργοδότη όχι μόνο να υποχρεώνουν τον εργαζόμενο να παραλείψει συγκεκριμένο τρόπο ένδυσης ή εμφάνισης, αλλά και να επιβάλλουν σε αυτόν συγκεκριμένη ενδυμασία, είτε για λόγους υγιεινής και ασφάλειας είτε γιατί στον συγκεκριμένο κλάδο ή επάγγελμα έχει επικρατήσει μια ομοιόμορφη ενδυμασία ή συντρέχουν άλλοι λόγοι που δικαιολογούν την εμφάνιση του προσωπικού με ομοιόμορφη ενδυμασία. Συχνά το είδος της οφειλόμενης εργασίας συγκαθορίζει και την ενδυμασία του εργαζομένου, ώστε η υποχρέωσή του να συμμορφωθεί με συγκεκριμένο ενδυματολογικό κώδικα να συναρτάται άμεσα με την κύρια συμβατική του υποχρέωση⁸.

III. Η έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας – Η απαγόρευση χρήσης θρησκευτικών συμβόλων κατά τη διάρκεια της εργασίας ως διάκριση λόγω θρησκείας

Η Οδηγία 2000/78/ΕΚ δεν περιέχει ορισμό της «θρησκείας». Εντούτοις, στην αιτιολογική σκέψη 1 της Οδηγίας ο ενωσιακός νομοθέτης παραπέμπει στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία στο άρθρο 9 ορίζει ότι «*παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας*», το δε δικαίωμα τούτο «*επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως ή συλλογικώς, δημοσία ή κατ' ιδίαν, διά της λατρείας, της παιδείας και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών*». Στην ίδια αιτιολογική σκέψη ο νομοθέτης της Ένωσης παραπέμπει επίσης στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης. Μεταξύ των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτές τις κοινές παραδόσεις και τα οποία επιβεβαιώθηκαν στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης συγκαταλέγεται το δικαίωμα στην ελευθερία συνείδησης και θρησκείας που αναγνωρίζει το άρθρο 10 παρ. 1 του Χάρτη. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκεύματος ή πεποίθησης καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκεύματος ή των πεποιθήσεων, ατομικώς ή συλλογικώς, δημοσία ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές. Το δικαίωμα που διασφαλίζεται στο άρθρο 10 παρ. 1 του Χάρτη αντιστοιχεί στο δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 9 της ΕΣΔΑ και, σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 3 του Χάρτη, έχει την ίδια έννοια και την ίδια εμβέλεια με αυτό⁹.

Η θρησκευτική ελευθερία νοείται τόσο ως ελευθερία

συνείδησης όσο και ως ελευθερία εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων με διάφορους τρόπους, και με την έννοια αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 10 του Χάρτη και στο άρθρο 9 της ΕΣΔΑ. Καλύπτει τόσο το *forum internum*, δηλαδή την ύπαρξη πεποιθήσεων, όσο και το *forum externum*, δηλαδή τη δημόσια εκδήλωση της θρησκευτικής πίστης με διάφορους τρόπους. Στους τρόπους αυτούς εντάσσονται και πρακτικές που παρακινούνται και εμπνέονται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τη διδασκαλία ορισμένης θρησκείας¹⁰. Και μια τέτοια προστατευόμενη πρακτική μπορεί να αποτελεί και η περιβολή ενός θρησκευτικού εμβλήματος. Ορισμένες θρησκείες αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στην εκδήλωση της πίστης μέσω μιας ιδιαίτερης ενδυμασίας, όπως η ισλαμική θρησκεία, η οποία υποχρεώνει τις γυναίκες να φορούν μαντίλα που καλύπτει το κεφάλι και μέρος του προσώπου. Αποτελεί περιεχόμενο της κατοχυρωμένης τόσο από το Σύνταγμα (άρθρο 13) όσο και από διεθνείς συμβάσεις (άρθρο 9 ΕΣΔΑ, άρθρο 10 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ) ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης και άσκησης της θρησκευτικής ελευθερίας το άτομο να διαμορφώνει την όλη συμπεριφορά του σύμφωνα με τη διδασκαλία και τους κανόνες της θρησκευτικής κοινότητας στην οποία ανήκει.

Επομένως, η απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας καταλαμβάνει και τις εκδηλώσεις της θρησκείας ή των πεποιθήσεων. Και στις δύο περιπτώσεις που αναφέρουμε παραπάνω, και οι οποίες απασχόλησαν το Δικαστήριο της Ένωσης, οι εργαζόμενοι στην πραγματικότητα δεν απολύθηκαν λόγω της θρησκείας τους (δηλαδή επειδή πίστευαν στο Ισλάμ), αλλά επειδή εκδήλωναν τη θρησκεία τους (δηλαδή επειδή φορούσαν μαντίλα)¹¹. Η επιχείρηση δεν απαγόρευε στους εργαζομένους της να έχουν συγκεκριμένο θρήσκευμα ή να ασκούν τα θρη-

10. Βλ. Ι. ΚΤΙΣΤΑΚΙ, *Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 2004, σ. 105 επ. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, προκειμένου να θεωρηθεί ως «εκδήλωση» κατά την έννοια του άρθρου 9, η συγκεκριμένη πράξη πρέπει να συνδέεται στενά με τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις. Ένα παράδειγμα θα ήταν μια πράξη λατρείας ή αφοσίωσης που αποτελεί μέρος της άσκησης των καθηκόντων της θρησκείας ή των πεποιθήσεων σε μια γενικά αναγνωρισμένη μορφή. Ωστόσο, η εκδήλωση της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν περιορίζεται μόνο σε τέτοιες πράξεις. Η ύπαρξη ενός επαρκώς στενού και άμεσου δεσμού μεταξύ της πράξης και της υποκείμενης πίστης πρέπει να προσδιορίζεται με βάση τα πραγματικά περιστατικά της κάθε περίπτωσης. Ειδικότερα, δεν υπάρχει καμία απαίτηση από τον προσφεύγοντα να αποδείξει ότι έχει ενεργήσει προς εκπλήρωση μιας υποχρέωσης που επιβάλλεται από τη θρησκεία. Βλ. ΕΔΔΑ *Eweida και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Nos 48420/10, 59842/10, 51671/10), απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2013.

11. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Sharpston στην υπόθεση C-188/15, ό.π., σημ. 85.

8. Πρβλ. W. BROSE / S. GREINER / U. PREIS, NZA, 2011, σ. 369 επ.

9. ΔΕΕ C-157/15, ό.π.

σκευτικά τους καθήκοντα, αλλά απαιτούσε απ' αυτούς να μην φέρουν ορισμένη ενδυμασία, όπως είναι η μαντίλα, στοιχείο όμως που συνδέεται με συγκεκριμένη θρησκεία¹². Εφόσον, επομένως, πρόκειται για διάκριση λόγω θρησκείας, θα πρέπει να ελεγχθεί εάν συντρέχει κάποιος από τους προβλεπόμενους στον Νόμο λόγους που επιτρέπουν διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας.

Η απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας, όπως γενικά οι απαγορεύσεις διακρίσεων, δεν γνωρίζουν απόλυτη προστασία. Υπάρχουν αντικειμενικοί λόγοι που κατ' εξαίρεση επιτρέπουν μια διαφορετική μεταχείριση με βάση τα απαριθμούμενα στον Ν. 4443/2016 στοιχεία, μεταξύ των οποίων και η θρησκεία, γιατί αυτό επιβάλλουν επίσης προστατευόμενα συμφέροντα των συμβαλλομένων μερών ή τρίτων προσώπων. Ο εργαζόμενος δεν μπορεί να διεκδικεί μια απόλυτη προστασία της θρησκευτικής του ελευθερίας ως ελευθερίας εκδήλωσης των θρησκευτικών του πεποιθήσεων. Η σύναψη της σύμβασης εργασίας συνεπάγεται περιορισμούς και σε συνταγματικά προστατευόμενα δικαιώματα. Άξια προστασίας συμφέροντα του εργοδότη ή τρίτων προσώπων είναι δυνατόν, εφόσον αυτά ύστερα από στάθμιση με τα αντίθετα συμφέροντα του εργαζομένου κρίνονται υπέρτερα, να δικαιολογήσουν περιορισμούς, όχι βέβαια στην ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης, αλλά στην ελευθερία εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων του εργαζομένου, είτε με τη χρήση θρησκευτικών συμβόλων είτε κατ' άλλον τρόπο. Ανάλογα δε με την εργασία που παρέχει ο εργαζόμενος και το είδος της επιχείρησης στην οποία απασχολείται διαφοροποιούνται και τα θιγόμενα από τον συγκεκριμένο τρόπο άσκησης της θρησκευτικής ελευθερίας συμφέροντα¹³.

Ότι δικαιώματα του εργοδότη ή τρίτων είναι δυνατόν να δικαιολογήσουν περιορισμούς της θρησκευτικής ελευθερίας και της απαγόρευσης διακρίσεων ισχύει γενικότερα και όχι μόνο στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων. Σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, όχι μόνο λόγοι προστασίας της δημόσιας ασφάλειας και της δημόσιας υγείας, αλλά και λόγοι προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων μπορούν να δικαιολογήσουν περιορισμούς στην ελευθερία εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Στα δικαιώματα δε και τις ελευθερίες

των άλλων που μπορεί να θιγούν από την άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας στον χώρο εργασίας ανήκουν φυσικά και η επιχειρηματική ελευθερία, όπως και οι ελευθερίες συναδέλφων ή πελατών της επιχείρησης, ιδίως υπό το πρίσμα της αρνητικής θρησκευτικής ελευθερίας. Όπως επισημαίνει το ΕΔΔΑ, «μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία, όπου πολλές θρησκείες συνυπάρχουν στον ίδιο πληθυσμό, μπορεί να είναι απαραίτητο να επιβληθούν περιορισμοί σε αυτήν την ελευθερία για να εναρμονιστούν τα συμφέροντα των διαφορετικών ομάδων και να εξασφαλιστεί ο σεβασμός των πεποιθήσεων του καθενός»¹⁴.

Έναν θεμιτό λόγο περιορισμού της άσκησης της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως προκύπτει και από την ανωτέρω διάταξη της ΕΣΔΑ (άρθρο 9 παρ. 2), συνιστά η προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων, και πρώτα απ' όλα το δικαίωμα των άλλων στη θρησκευτική τους ελευθερία¹⁵. Έτσι, πράξεις πρόκλησης και προσηλυτισμού στον χώρο εργασίας άλλων εργαζομένων, πελατών της επιχείρησης, ή, προκειμένου για απασχολούμενους σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, μαθητών και γονέων, προσβάλλουν δικά τους δικαιώματα και προφανώς συνιστούν παράβαση των συμβατικών υποχρεώσεων του εργαζομένου. Στα δικαιώματα και τις ελευθερίες των άλλων ανήκει, όπως ήδη αναφέρθηκε, και η επιχειρηματική ελευθερία του εργοδότη, η οποία επίσης μπορεί να θιγεί με τη χρήση εμφανών θρησκευτικών συμβόλων ή με την κατ' άλλον τρόπο εκδήλωση των θρησκευτικών του πεποιθήσεων. Και σε επίπεδο παράγωγου ενωσιακού δικαίου οι διατάξεις των άρθρων 4 και 2 παρ. 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ συγκεκριμενοποιούν τους περιορισμούς στους οποίους υπόκειται, όπως και όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα, η απαγόρευση διακρίσεων που κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 του Χάρτη (βλ. άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη).

IV. Άμεσες και έμμεσες διακρίσεις λόγω θρησκείας

Ως προς τον έλεγχο των λόγων που δικαιολογούν διακρίσεις λόγω θρησκείας έχει κατ' αρχάς σημασία να προσδιορίσουμε εάν πρόκειται για άμεση ή, αντίθετα, για έμμεση διάκριση. Και αυτό, γιατί οι προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για να δικαιολογηθεί παρέκκλιση από την απαγόρευση διακρίσεων είναι σαφώς αυστηρότερες στην περίπτωση των άμεσων διακρίσεων απ' ό,τι στις έμμεσες διακρίσεις.

Άμεση διάκριση λόγω θρησκείας συντρέχει όταν ένα πρόσωπο υφίσταται για λόγους θρησκευτικών πεποιθή-

12. Ibid. Η απαγόρευση περιβολής της ισλαμικής μαντίλας συνιστά περιορισμό της θρησκευτικής ελευθερίας. Όπως επισημαίνει το ΕΔΔΑ, «ανεξάρτητα αν η περιβολή αυτή αποτελεί εκπλήρωση θρησκευτικού καθήκοντος, από τη στιγμή που συνιστά πράξη, η οποία οφείλεται ή εμπνέεται από τη θρησκεία, θα πρέπει η επίμαχη ρύθμιση, που την απαγορεύει, να χαρακτηριστεί ως επέμβαση στην άσκηση, εκ μέρους της αιτούσας, του δικαιώματος να εκδηλώσει τη θρησκεία της». Βλ. ΕΔΔΑ *Leyla Sahin κατά Τουρκίας* (Προσφυγή Νο 44774/98), απόφαση της 10ης Νοεμβρίου 2005, παρ. 71.

13. I. SCHMIDT, Art. 4GG Nr. 23 in: Erfurter Kommentar, 2015.

14. ΕΔΔΑ *Κοκκινάκης κατά Ελλάδος* (Προσφυγή Νο 14307/88), απόφαση της 25ης Μαΐου 1993.

15. Βλ. I. ΚΤΙΣΤΑΚΙ, ό.π., σ. 150 επ.· Χ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Χαριστήριο σε Λ. Θεοχαρόπουλο και Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαρόπουλο, τόμ. II, 2009, σ. 93 επ.

σεων μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτή της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε άλλο πρόσωπο σε ανάλογη κατάσταση (άρθρο 2 παρ. 2 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και Ν. 4443/2016). Αντίθετα, πρόκειται για έμμεση διάκριση όταν μια εκ πρώτης όψης ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα συγκεκριμένων θρησκευτικών πεποιθήσεων σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα.

Εξαιρέσεις από την απαγόρευση άμεσων διακρίσεων επιτρέπονται όταν ένα χαρακτηριστικό συνδεδεμένο με τη θρησκεία ή με τους λοιπούς απαγορευμένους λόγους διάκρισης (εθνοτική ή φυλετική καταγωγή, ηλικία κ.λπ.), λόγω της φύσης των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου διεξάγονται αυτές, το χαρακτηριστικό αυτό αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, εφόσον ο στόχος είναι θεμιτός και η προϋπόθεση ανάλογη.

Αντίθετα, εάν πρόκειται για έμμεση διάκριση, δεν απαιτείται, για να δικαιολογηθεί η διάκριση, το γνώρισμα που συνδέεται με το θρήσκευμα να συνιστά «ουσιαστική και καθοριστική προϋπόθεση». Στην περίπτωση αυτή αρκεί η διάκριση να υπηρετεί έναν θεμιτό στόχο και τα μέσα για την επίτευξη του στόχου αυτού να είναι πρόσφορα και αναγκαία. Κοινό στοιχείο, βέβαια, του ελέγχου των διακρίσεων, είτε πρόκειται για άμεσες είτε για έμμεσες διακρίσεις, είναι και στις δύο περιπτώσεις η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας.

Στην πρώτη περίπτωση, που η απαγόρευση της μουσουλμανικής μαντίλας κατά τη διάρκεια της εργασίας είχε στραφεί έναντι συγκεκριμένης εργαζομένης λόγω της αντίδρασης ορισμένων πελατών για την αμφίεσή της, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι επρόκειτο για άμεση διάκριση και στη συνέχεια εξέτασε αν οι επιθυμίες των πελατών μπορούσαν να αποτελέσουν «ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική απαίτηση» προκειμένου να δικαιολογηθεί η διάκριση λόγω θρησκείας, αποφαινόμενο ότι «η φράση “ουσιαστική και επαγγελματική προϋπόθεση” κατά την έννοια της διατάξεως αυτής παραπέμπει σε προϋπόθεση, η οποία υπαγορεύεται αντικειμενικά από τη φύση ή τις συνθήκες άσκησης της επίμαχης επαγγελματικής δραστηριότητας. Δεν μπορεί αντιθέτως να καλύπτει υποκειμενικές εκτιμήσεις, όπως η βούληση του εργοδότη να λάβει υπόψη τις ιδιαίτερες επιθυμίες της πελατείας του».

Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση, στην οποία η απαγόρευση απέρρευε από τον εσωτερικό κανονισμό της επιχείρησης και επομένως «αντιμετωπίζει κατά τον ίδιο τρόπο όλους τους εργαζομένους της επιχείρησης, επιβάλλοντάς τους γενικώς και αδιακρίτως, μεταξύ άλλων μια ουδέτερη αμφίεση διά του αποκλεισμού τέτοιων συμβόλων», επρόκειτο κατά το Δικαστήριο για έμμεση και όχι για άμεση διάκριση. Με αφετηρία δε τη θέση αυτή, εξέτασε το Δικαστήριο στη συνέχεια αν ο συγκεκριμένος κανόνας της επιχείρησης δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν

θεμιτό σκοπό και αν τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία (άρθρο 2 παρ. 2 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και Ν. 4443/2016). Μολονότι, όπως επισημαίνεται στην απόφαση, εναπόκειται τελικά στον εθνικό δικαστή, ο οποίος είναι και ο μόνος αρμόδιος να εκτιμήσει τα πραγματικά περιστατικά, να κρίνει αν και κατά πόσο ο επίμαχος εσωτερικός κανόνας συνάδει προς τις απαιτήσεις αυτές, εντούτοις το Δικαστήριο, καλούμενο να δώσει λυσιτελή απάντηση και να βοηθήσει το εθνικό δικαστήριο να αποφανθεί επί της συγκεκριμένης διαφοράς σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο, δέχθηκε ότι η βούληση του εργοδότη να επιδείξει στις σχέσεις του με τους πελάτες του, τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα, μια πολιτική θρησκευτικής ουδετερότητας συνιστά θεμιτό σκοπό και η απαγόρευση να φορούν οι εργαζόμενοι που έρχονται σε επαφή με τους πελάτες της επιχείρησης εμφανή σύμβολα πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων είναι πρόσφορο μέτρο για την επίτευξη του σκοπού αυτού, υπό την προϋπόθεση ότι η πολιτική αυτή ακολουθείται με συνοχή και συστηματικότητα.

V. Διακρίσεις λόγω επαγγελματικών απαιτήσεων – Οι επιθυμίες των πελατών ως επαγγελματική απαίτηση

Εφόσον στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για άμεση διάκριση λόγω θρησκείας, το Δικαστήριο εξέτασε αν ο λόγος που επικαλέσθηκε ο εργοδότης για να τη δικαιολογήσει συνιστούσε «ουσιαστική και καθοριστική απαίτηση» κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας. Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, «τα κράτη-μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1, δεν συνιστά διάκριση, όταν, λόγω της φύσης των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου διεξάγονται αυτές, ένα τέτοιο χαρακτηριστικό αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, εφόσον ο στόχος είναι θεμιτός και η προϋπόθεση ανάλογη». Αντίστοιχη διάταξη περιέχει ο Ν. 4443/2016 (άρθρο 4 παρ. 1).

Όπως έχει διευκρινίσει το ΔΕΕ ερμηνεύοντας το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας, ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση δεν πρέπει να συνιστά ο λόγος επί του οποίου βασίζεται η διαφορετική μεταχείριση, αλλά χαρακτηριστικό συναρτώμενο με τον λόγο αυτό¹⁶.

16. Βλ. και άρθρο 4 παρ. 1 του Ν. 4443/2016: «δεν συνιστά ανεπίτρεπτη διάκριση η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε χαρακτηριστικό σχετικό με τους λόγους διάκρισης». Αναφορικά με τις διακρίσεις λόγω ηλικίας το ΔΕΕ έχει δεχθεί ότι δεν αντίκειται στην απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας η εθνική ρύθμιση που καθόριζε στο 30ό έτος το ανώτατο όριο ηλικίας για την πρόσληψη σε θέσεις μέσης βαθμίδας των τεχνικών υπηρεσιών

Αυτό ισχύει στην προκειμένη περίπτωση διότι ο εργοδότης δεν απαγορεύει στις εργαζόμενες του να έχουν συγκεκριμένο θρησκευτικό ή να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, παρά μόνον απαιτεί από εκείνες να μην φέρουν ορισμένα ενδύματα, όπως η μαντίλα, που μπορεί να συνδέονται με ορισμένη θρησκεία.

Το χαρακτηριστικό, πάντως, το συνδεόμενο με έναν από τους απαγορευμένους λόγους θα πρέπει να αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, και, όπως προκύπτει από το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας και του Ν. 4443/2016, τέτοια προϋπόθεση μπορεί να αποτελεί μόνο «λόγω της φύσης των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου διεξάγονται αυτές». Επίσης, ο σκοπός θα πρέπει να είναι θεμιτός και το μέτρο ανάλογο.

Το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας καθώς και το άρθρο 4 παρ. 1 του Ν. 4443/2016, εισάγοντας παρέκκλιση από την απαγόρευση διακρίσεων, θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά¹⁷. Το περιορισμένο εύρος της παρέκκλισης αντικατοπτρίζεται και στο γράμμα των παραπάνω διατάξεων, οι οποίες απαιτούν η επαγγελματική απαίτηση να μην είναι απλώς «ουσιαστική» αλλά και «καθοριστική». Και στην αιτιολογική σκέψη 23 της Οδηγίας αναφέρεται ότι η παρέκκλιση θα πρέπει να εφαρμόζεται «σε πολύ περιορισμένες περιπτώσεις».

Σε ό,τι αφορά την απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, παρέκκλιση θα μπορούσε να γίνει δεκτή π.χ. στον τομέα της υγείας και της ασφάλειας στον χώρο εργασίας. Έτσι, για παράδειγμα, θα μπορούσε να

αποκλεισθεί, για τους παραπάνω λόγους, από μια εργασία που από τη θέση της απαιτεί τη χρήση προστατευτικού κράνους ένας σιχ άνδρας που θα επέμενε, για θρησκευτικούς λόγους, να φορά τουρμπάνι. Επίσης, το ίδιο θα μπορούσε να ισχύει για γυναίκα μουσουλμάνα χειριζόμενη δυνητικά επικίνδυνα μηχανήματα εργοστασίου και της οποίας η ιδιαίτερη ενδυμασία θα μπορούσε να προκαλέσει σοβαρές ανησυχίες για λόγους ασφαλείας¹⁸.

Τέτοιους λόγους και στις δύο περιπτώσεις που απασχόλησαν το Δικαστήριο της Ένωσης δεν επικαλέσθηκε ο εργοδότης για να δικαιολογήσει τη διαφορετική μεταχείριση. Αντίθετα, στην πρώτη περίπτωση επικαλέσθηκε ως δικαιολογητικό λόγο της διαφορετικής μεταχείρισης τις επιθυμίες τρίτων προσώπων, και συγκεκριμένα της πελατείας του, ενώ στη δεύτερη την ακολουθούμενη απ' αυτόν πολιτική θρησκευτικής ουδετερότητας. Πρέπει, επομένως, να εξετάσουμε αν οι λόγοι αυτοί δικαιολογούν διακρίσεις (άμεσες ή έμμεσες) λόγω θρησκείας.

Έχει προκαλέσει ευρύτατη επιστημονική συζήτηση και διάσταση απόψεων το ζήτημα αν και κατά πόσο προσδοκίες ή επιθυμίες τρίτων προσώπων, και συγκεκριμένα της πελατείας μιας επιχείρησης, μπορούν να αποτελέσουν «επαγγελματική απαίτηση» και να δικαιολογήσουν έτσι διακρίσεις με βάση το φύλο, τη φυλετική ή εθνική καταγωγή, τη θρησκεία, την ηλικία και τα λοιπά προσωπικά στοιχεία που σύμφωνα με τον Νόμο απαγορεύεται κατ' αρχήν να αποτελέσουν κριτήρια διάκρισης¹⁹. Σύμφωνα με μία άποψη, οι προτιμήσεις και οι επιθυμίες της πελατείας ορισμένης επιχείρησης θα πρέπει να αντιμετωπισθούν ως αντικειμενικοί παράγοντες τους οποίους ο εργοδότης δεν μπορεί να επηρεάσει και ως τέτοιοι δικαιολογούν διακρίσεις. Η άποψη αυτή δεν μπορεί να γίνει δεκτή και αποδοκιμάστηκε από το Δικαστήριο στην υπόθεση *Bougniou*²⁰. Ορθά κρίθηκε ότι η βούληση του εργοδότη να λάβει υπόψη τις επιθυμίες πελάτη να μην παρέχονται πλέον οι υπηρεσίες του εν λόγω εργοδότη από εργαζόμενη που φορά μουσουλμανική μαντίλα δεν μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση κατά την έννοια της διάταξης του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/78/EK²¹. Ο όρος «ουσιαστική και καθοριστική προϋπόθεση» κατά την έννοια της διάταξης αυτής παραπέμπει σε προϋπόθεση η οποία υπαγορεύεται αντικειμενικά από τη φύση ή τις συνθήκες άσκησης

πυροσβεστικού σώματος, γιατί επρόκειτο για θέσεις εργασίας ιδιαίτερα απαιτητικές από άποψη σωματικών δυνάμεων και ο περιορισμός αυτός διασφάλιζε την επιχειρησιακή ετοιμότητα και την εύρυθμη λειτουργία του πυροσβεστικού σώματος. Εδώ η διάκριση εντοπίζεται σ' ένα στοιχείο που συνδέεται με την ηλικία, όπως είναι οι υψηλές απαιτήσεις σωματικές δυνάμεις για την άσκηση συγκεκριμένης δραστηριότητας, οι οποίες με την πάροδο της ηλικίας μειώνονται. Βλ. ΔΕΕ C-229/08, *Wolf*, 12.01.2010, ECLI:EU:C:2010:3. Επίσης, υπάρχουν ορισμένα επαγγέλματα η άσκηση των οποίων συνδέεται με σοβαρούς κινδύνους για τη ζωή, την υγεία και την ασφάλεια τρίτων προσώπων, οπότε η θέσπιση ανώτατου ορίου ηλικίας με τη συμπλήρωση του οποίου λύνεται αυτόματα η σύμβαση εργασίας, και μάλιστα ανεξάρτητα από το αν με τη συμπλήρωση του ορίου αυτού θεμελιώνεται και δικαίωμα συνταξιοδότησης, δικαιολογείται προς αποτροπή των κινδύνων αυτών. Π.χ. τα προβλεπόμενα για τους πιλότους και τους ελεγκτές εναέριας κυκλοφορίας ειδικά όρια ηλικίας υπηρετούν έναν θεμιτό στόχο, την ασφαλή μεταφορά προσώπων, και η ηλικία, λόγω της φύσης των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων, ανάγεται σε «ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση» κατά την έννοια του άρθρου 4 της Οδηγίας και του Ν. 4443/2016. Βλ. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗ, *Εργατικό Δίκαιο*, ό.π., σ. 282 επ.

17. ΔΕΕ C-447/09, *Prigge κ.λπ.*, 13.09.2011, ECLI:EU:C:2011:573, ΕΕργΔ, 2013, σ. 1325.

18. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Sharpston στην υπόθεση C-188/15, ό.π.

19. Βλ. R. KRAUSE, *Antidiskriminierungsschutz und Kundenpräferenzen*, *Festschrift für Klaus Adomeit*, σ. 377 επ.· M. BUHK, *Kundenpräferenzen als Rechtfertigungsgrund*, 2016· T. RORHBALLER, *Berufliche Anforderungen im AGG*, 2016, σ. 193 επ. με περαιτέρω παραπομπές.

20. ΔΕΕ C-188/15, ό.π.

21. *Ibid.*

της επίμαχης επαγγελματικής δραστηριότητας. Αντίθετα, δεν μπορεί να καλύπτει υποκειμενικές εκτιμήσεις, όπως η βούληση του εργοδότη να λάβει υπόψη τις ιδιαίτερες επιθυμίες του πελάτη. Επειδή ακριβώς η προστασία κατά των διακρίσεων έχει ως στόχο να εμποδίσει μια δυσμενή μεταχείριση προσώπων οφειλόμενη σε προκαταλήψεις και στερεότυπα, δεν μπορεί αυτή να γίνει αποδεκτή για τον λόγο και μόνον ότι οι προτιμήσεις και επιθυμίες δεν προέρχονται από τον εργοδότη αλλά από τους πελάτες του. Άλλωστε, σε μια θρησκευτικά πλουραλιστική κοινωνία, η θρησκευτική ελευθερία απαιτεί ανεκτικότητα έναντι των διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων των άλλων.

Άξια προστασίας συμφέροντα του εργοδότη, τα οποία μάλιστα να έχουν προσβληθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε να δικαιολογούν τον περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης των θρησκευτικών πεποιθήσεων της υπαλλήλου, δεν συντρέχουν. Ούτε μπορούν να θεμελιώσουν τέτοια συμφέροντα ένας κίνδυνος για τα οικονομικά συμφέροντα του εργοδότη από ενδεχόμενες αντιδράσεις πελατών ή άλλων εργαζομένων. Άμεσες διακρίσεις δεν μπορούν να δικαιολογηθούν για λόγους βασιζόμενους στην οικονομική ζημία που ενδέχεται να προκληθεί στον εργοδότη²². Μεταξύ επιχειρήσεων που βρίσκονται σε ανταγωνιστική σχέση, η μη λήψη υπόψη των επιθυμιών της πελατείας, όταν αυτές συνιστούν απαγορευμένη διάκριση είτε λόγω θρησκείας είτε λόγω φύλου, ηλικίας κ.λπ., εφόσον όλες οι επιχειρήσεις υπόκεινται στην απαγόρευση διακρίσεων, δεν οδηγεί σε στρέβλωση του ανταγωνισμού, αλλά, αντίθετα, σε ομοιόμορφους όρους και συνθήκες ανταγωνισμού²³.

Η θέση του Δικαστηρίου που διατύπωσε στην πρώτη περίπτωση, ότι δηλαδή οι προτιμήσεις και επιθυμίες των πελατών δεν μπορούν να αποτελέσουν λόγο που δικαιολογεί διακρίσεις, συνάδει απόλυτα με τη μέχρι σήμερα νομολογία του Δικαστηρίου για το συγκεκριμένο ζήτημα. Στην υπόθεση *Feryn*²⁴ ο εργοδότης, μια βελγική επιχείρηση που είχε ως αντικείμενο την πώληση και εγκατάσταση θυρών, αναζητούσε, μέσω αγγελιών, μονταδόρους για την εγκατάσταση θυρών σε οικίες πελατών της. Ο διευθυντής της επιχείρησης δήλωσε δημόσια ότι η εταιρεία δεν θα προσλάμβανε άτομα μαροκινής καταγωγής με τη δικαιολογία ότι «οι πελάτες της δεν θέλουν Μαροκινούς» και σε περίπτωση πρόσληψης Μαροκινών ο κύκλος των εργασιών της επιχείρησης θα υφίστατο σημαντική μείωση. Το Δικαστήριο ορθά δέχθηκε ότι οι δηλώσεις αυτές της επιχείρησης συνιστούν άμεση διάκριση λόγω εθνο-

τικής ή φυλετικής καταγωγής, δεδομένου ότι είναι ικανές να αποτρέψουν σοβαρά ορισμένους υποψηφίους από την υποβολή υποψηφιότητάς τους και επομένως να εμποδίσουν την πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας. Δεν αποκλείεται φυσικά οι πελάτες, όπως ισχυρίσθηκε η επιχείρηση, να διάκινται, για ξενοφοβικούς ή άλλους λόγους, δυσμενώς π.χ. έναντι εργαζομένων ορισμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής. Όπως όμως ορθά επισημαίνει ο Γεν. Εισαγγελέας Maduro στις προτάσεις του στην ίδια υπόθεση, ο ισχυρισμός αυτός ουδόλως ασκεί επιρροή στο ζήτημα αν έχει εφαρμογή η Οδηγία. Ακόμη και αν ο ισχυρισμός αυτός ήταν αληθής, θα αποδείκνυε μόνον ότι «οι αγορές δεν θεραπεύουν δυσμενείς διακρίσεις»²⁵ και ότι είναι αναγκαία η ρυθμιστική παρέμβαση του νομοθέτη. Η λήψη, μάλιστα, ρυθμιστικών μέτρων σε ενωσιακό επίπεδο εμποδίζει τη στρέβλωση του ανταγωνισμού που θα μπορούσε να ανακύψει – ακριβώς λόγω αυτής της αδυναμίας της αγοράς – αν υπήρχαν σε εθνικό επίπεδο διαφορετικά επίπεδα προστασίας από τις δυσμενείς διακρίσεις²⁶.

Και στην υπόθεση αυτή το ενδεχόμενο να υποστεί η επιχείρηση οικονομική ζημία από τις αντιδράσεις της πελατείας της επιχείρησης εάν αυτή δεν ακολουθήσει τη σύμφωνα με τις επιθυμίες της πελατείας συγκεκριμένη πολιτική προσλήψεων δεν θεωρήθηκε κρίσιμο στοιχείο ικανό να δικαιολογήσει διακρίσεις. Η επίκληση οικονομικών λόγων, όπως π.χ. σημαντική απώλεια της πελατείας, δεν μπορεί από μόνη της να δικαιολογήσει άμεσες διακρίσεις²⁷. Το επιχείρημα ότι τα κριτήρια επιλογής στην προκειμένη περίπτωση δεν προέρχονται από τον εργοδότη αλλά προκαθορίζονται από την αγορά δεν είναι κρίσιμο. Οι απαγορεύσεις διακρίσεων και οι αξίες που οι απαγορεύσεις αυτές ενσωματώνουν επιβάλλονται στην αγορά και όχι η αγορά στις απαγορεύσεις²⁸. Σκοπός τόσο των Οδηγιών για τις διακρίσεις όσο και του Ν. 4443/2016 δεν είναι μόνο να αποτρέψουν μια λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ενός ατόμου λόγω της καταγωγής, της θρησκείας, της ηλικίας ή άλλων απαγορευμένων λόγων διάκρισης, αλλά και να συμβάλουν στην καταπολέμηση υφιστάμενων στην κοινωνία προκαταλήψεων και στερεοτύπων που εμποδίζουν την πλήρη συμμετοχή των πολιτών στην οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ζωή. Είναι δε αυτονόητο ότι η εργασία είναι αναγκαίο μέσο για την πραγμάτωση του παραπάνω στόχου και για τον λόγο αυτό η απαγόρευση διακρίσεων έχει ιδιαίτερη σημασία

22. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Sharpston στην υπόθεση C-188/15, ό.π., σημ. 100.

23. A. SAGAN, EuZW, 2017, σ. 458. Πρβλ. και T. RORHBALLER, ό.π., σ. 205.

24. ΔΕΚ C-54/07, *Feryn*, 10.07.2008, ECLI:EU:C:2008:397.

25. C.R. SUNSTEIN, *Free markets and social justice*, 1997, σ. 165.

26. Βλ. τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Maduro στην υπόθεση C-54/07, ό.π., 12.03.2008, ECLI:EU:C:2008:155.

27. Έτσι και H. WIEDEMANN, *Gerechtigkeit durch Gleichbehandlung*, σ. 50 Jahre Bundesarbeitsgericht, σ. 280. R. KRAUSE, ό.π., σ. 391.

28. Πρβλ. H. WIEDEMANN, *Die Gleichbehandlungsgebote im Arbeitsrecht*, σσ. 60, 66.

στις εργασιακές σχέσεις.

Και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σε απόφασή του επί προσφυγής του I.B. κατά της Ελλάδος²⁹ για παράβαση του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 8, δεν θεωρεί τις επιθυμίες τρίτων προσώπων, στην προκειμένη περίπτωση συναδέλφων του οροθετικού εργαζομένου, λόγο ικανό να δικαιολογήσει διακρίσεις. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι ο προσφεύγων, υπάλληλος επιχείρησης ο οποίος απολύθηκε κατ' απαίτηση των συναδέλφων του και εν όψει των αντιδράσεων τους λόγω της κατάστασης της υγείας του, υπήρξε θύμα διάκρισης λόγω ακριβώς της κατάστασης αυτής. Ο Άρειος Πάγος που απέρριψε την αγωγή προσβολής του κύρους της απόλυσης με την αιτιολογία ότι αυτή δικαιολογούνταν πλήρως από τα καλώς νοούμενα συμφέροντα της επιχείρησης, κατέληξε στη συγκεκριμένη κρίση χωρίς να προβεί σε στάθμιση όλων των διακυβευόμενων συμφερόντων, αποδίδοντας «στην εύρυθμη λειτουργία της επιχείρησης την έννοια που οι εργαζόμενοι επιθυμούσαν να της αποδοθεί υιοθετώντας την υποκειμενική αντίληψη αυτών».

Και η νομολογία των αμερικανικών δικαστηρίων πάγια δέχεται ότι οι επιθυμίες και οι προτιμήσεις των πελατών («customer preferences») δεν συνιστούν λόγο που δικαιολογεί διακρίσεις λόγω φύλου. Κατ' εξαίρεση μόνο αυτές μπορεί να γίνουν αποδεκτές και να επηρεάσουν έτσι νόμιμα τις αποφάσεις του εργοδότη ως προς την επιλογή του προσωπικού, όταν θίγεται η ιδιωτική σφαίρα των πελατών (ιδίως ασθενών)³⁰ ή συντρέχουν σοβαροί λόγοι δημόσιας ασφάλειας. Η γοητεία που ασκεί το γυναικείο φύλο στους πελάτες, οι οποίοι θα επιθυμούσαν να εξυπηρετούνται από γυναίκες, δεν αρκεί για να δικαιολογήσει τη διαφορετική μεταχείριση ανδρών και γυναικών. Έτσι, η απόφαση αεροπορικής εταιρείας να προσλαμβάνει ως αεροσυνοδούς μόνο νέες και εμφανίσιμες γυναίκες με τη δικαιολογία ότι με τον τρόπο αυτό προσελκύει περισσότερους πελάτες συνιστά ανεπίτρεπτη διάκριση λόγω φύλου³¹. Το φύλο δεν μπορεί στην περίπτωση αυτή να χαρακτηριστεί ως “bona fide occupational qualification”. Τα καθήκοντα που χαρακτηρίζουν το επάγγελμα του/της αεροσυνοδού (εξυπηρέτηση επιβατών, επίδειξη των μέσων ασφαλείας, παροχή βοήθειας κατά την επιβίβαση και την αποβίβαση) μπορούν κατά τον ίδιο τρόπο να τα εκτελούν τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες.

Το ίδιο θα πρέπει να γίνει δεκτό και όταν πρόκειται για

διακρίσεις που δεν στηρίζονται στο φύλο αλλά στα λοιπά στοιχεία που σύμφωνα με τον Νόμο απαγορεύεται να αποτελέσουν κριτήρια διάκρισης, όπως είναι η θρησκεία, η φυλετική και εθνοτική καταγωγή κ.ά. Ότι η θέση αυτή συνεπάγεται έναν περιορισμό της επιχειρηματικής ελευθερίας του εργοδότη, και συγκεκριμένα της ελευθερίας του να λαμβάνει υπόψη για τις αποφάσεις του που αφορούν την επιλογή προσωπικού τις προτιμήσεις των πελατών, είναι δεδομένο. Ο περιορισμός όμως αυτός είναι ακριβώς συνέπεια της απαγόρευσης διακρίσεων. Διαφορετικά θα αναπαράγονταν και θα παγιώνονταν υφιστάμενες στην κοινωνία προκαταλήψεις, στην καταπολέμηση των οποίων στοχεύει ακριβώς η απαγόρευση διακρίσεων λόγω φύλου, ηλικίας και των λοιπών απαριθμούμενων στον Νόμο προσωπικών στοιχείων. Άλλωστε, το ΔΕΕ έχει αποφανθεί ότι η επιχειρηματική ελευθερία είναι μία από τις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης και κατοχυρώνεται πλέον στο άρθρο 16 του Χάρτη, όμως «δεν είναι απόλυτο δικαίωμα, αλλά πρέπει να εξετάζεται σε σχέση με τον ρόλο που επιτελεί στην κοινωνία [...]. Συνεπώς, επιτρέπεται η επιβολή περιορισμών στην άσκηση του δικαιώματος αυτού, σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη, υπό την προϋπόθεση ότι οι περιορισμοί αυτοί προβλέπονται από τον νόμο και ότι, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, είναι αναγκαίοι και κατατείνουν πράγματι στην επίτευξη αναγνωρισμένων από την Ευρωπαϊκή Ένωση σκοπών γενικού συμφέροντος ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων»³².

Επομένως, στην πρώτη περίπτωση, τόσο η εντολή της επιχείρησης να μην φορά η εργαζομένη κατά την εργασία της τη μουσουλμανική μαντίλα όσο και η απόλυσή της λόγω της άρνησής της να συμμορφωθεί προς την εντολή αυτή συνιστούν απαγορευμένη άμεση διάκριση λόγω θρησκείας. Είναι αυτονόητο δε ότι η περιβολή της ισλαμικής μαντίλας ουδόλως εμπόδιζε την πωλήτρια να εκτελεί προσηκόντως την εργασία της και, συνεπώς, να εκπληρώνει τις συμβατικές της υποχρεώσεις.

VI. Πολιτική θρησκευτικής ουδετερότητας ως δικαιολογητικός λόγος διακρίσεων

Το στοιχείο αυτό που, σύμφωνα με την απόφαση επί της υπόθεσης *Boughaoui*, δεν μπορεί να δικαιολογήσει άμεσες διακρίσεις, δηλαδή οι επιθυμίες τρίτων προσώπων, και συγκεκριμένα της πελατείας της επιχείρησης, φαίνεται να δικαιολογεί έμμεσες διακρίσεις, όπως προκύπτει από τη θέση που έλαβε το Δικαστήριο στην απόφασή του επί της υπόθεσης *Achbita* που εκδόθηκε την ίδια ημέρα με την προηγούμενη. Βέβαια, στη δεύτερη περι-

29. ΕΔΔΑ I.B. κατά Ελλάδα (Προσφυγή No 552/10), απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2013. Η απόφαση είναι δημοσιευμένη στην ΕΕργΔ, 2015, σ. 364 επ.

30. *Healey v. Southwood Psychiatric Hosp.*, 78 F.3d 128 (3d Cir. 1996).

31. Βλ. M. ZIMMER / C. SULLIVAN / R. H. WHITE, *Cases and Materials on Employment Discrimination*, 2003, σ. 548, με παραπομπές σε αποφάσεις αμερικανικών δικαστηρίων.

32. ΔΕΕ C-611/12 P, *Giordano/Επιτροπή*, 14.10.2014, ECLI:EU:C:2014:2282. Βλ. και προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Sharpston στην υπόθεση C-188/15, ό.π., σημ. 100.

πτωση ο εργοδότης δεν επικαλέσθηκε, ευθέως, για να δικαιολογήσει τη διάκριση λόγω θρησκείας, τις επιθυμίες ή προσδοκίες των πελατών της επιχείρησής του, αλλά την ακολουθούμενη απ' αυτόν πολιτική ουδετερότητας, για την οποία υπήρχε σχετική πρόβλεψη στον εσωτερικό κανονισμό της επιχείρησης. Ο Κανονισμός προέβλεπε ότι «*απαγορεύεται στους εργαζομένους να φορούν στον χώρο εργασίας εμφανή σύμβολα των πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεών τους ή να ασκούν οποιαδήποτε πρακτική απορρέει από τις πεποιθήσεις αυτές*».

Κατ' αρχάς, το Δικαστήριο εξέτασε αν η συγκεκριμένη απαγόρευση εισάγει άμεση διάκριση λόγω θρησκείας. Εφόσον ο εσωτερικός κανόνας που ισχύει εντός της συγκεκριμένης επιχείρησης απαγορεύει στους εργαζομένους να φέρουν οποιοδήποτε εμφανές σύμβολο των πολιτικών, θρησκευτικών ή φιλοσοφικών τους πεποιθήσεων και η απαγόρευση αυτή αφορά εξίσου όλα τα εμφανή θρησκευτικά σύμβολα, σύμφωνα με το Δικαστήριο δεν συντρέχει άμεση διάκριση λόγω θρησκείας, γιατί η εργαζομένη που, παρά την απαγόρευση, φέρει την ισλαμική μαντίλα δεν υφίσταται λόγω θρησκείας «*μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν την οποία υφίσταται, υπέστη ή θα υφίστατο ένα άλλο πρόσωπο*». Δεν πρόκειται για ένα μέτρο που στρέφεται ειδικά κατά των εργαζομένων μουσουλμανικού θρησκευόμενου ή ειδικά κατά των γυναικών εργαζομένων του συγκεκριμένου θρησκευόμενου. Ισχύει εξίσου και για εργαζομένους άλλου θρησκευόμενου. Εκτός τούτου, ο κανόνας δεν περιορίζεται μόνο στα εμφανή σύμβολα θρησκευτικών πεποιθήσεων, αλλά απαγορεύει συγχρόνως και εμφανή σύμβολα πολιτικών ή φιλοσοφικών πεποιθήσεων. Επομένως, πρόκειται για έναν κανόνα της επιχείρησης που αποτελεί έκφραση μιας γενικής και αδιακρίτως εφαρμοζόμενης πολιτικής, που συνίσταται στη θρησκευτική ουδετερότητα και την ουδετερότητα ως προς τις πεποιθήσεις. Σε αντίθεση με την πρώτη περίπτωση, όπου η απαγόρευση αφορούσε συγκεκριμένη εργαζομένη που φορούσε τη μουσουλμανική μαντίλα, στη δεύτερη περίπτωση η απαγόρευση ίσχυε για όλους τους εργαζομένους ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους.

Επομένως, ο επίμαχος κανόνας της επιχείρησης, σύμφωνα πάντα με το Δικαστήριο, δεν εισάγει άμεση διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 2 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και του Ν. 4443/2016³³.

Δεν αποκλείεται βέβαια, κατά το Δικαστήριο, ο επίμαχος εσωτερικός κανόνας της επιχείρησης να εισάγει έμμεση διάκριση λόγω θρησκείας, κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχ. β' της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Θα πρόκειται για απαγορευμένη έμμεση διάκριση, εάν αποδεικνύεται ότι η επιβαλλόμενη εκ πρώτης όψης ουδέτερη υποχρέωση συνεπάγεται εν τοις πράγμασι τη μειονεκτική μεταχεί-

ριση κάποιων προσώπων λόγω ορισμένης θρησκείας ή ορισμένων πεποιθήσεων, εκτός εάν τούτο δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό, όπως η εκ μέρους του εργοδότη τήρηση μιας πολιτικής φιλοσοφικής, θρησκευτικής και πολιτικής ουδετερότητας στις σχέσεις του με τους πελάτες του, και εάν τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία, πράγμα το οποίο εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει. Η επιθυμία ενός εργοδότη να προβάλλει έναντι των πελατών του μια εικόνα ουδετερότητας συνδέεται με την επιχειρηματική ελευθερία, η οποία αναγνωρίζεται στο άρθρο 16 του Χάρτη και αποτελεί, κατ' αρχήν, έναν θεμιτό σκοπό, η απαγόρευση δε χρήσης εμφανών συμβόλων πολιτικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων είναι μέτρο πρόσφορο για να διασφαλίσει την ορθή εφαρμογή μιας πολιτικής ουδετερότητας, υπό την προϋπόθεση ότι η πολιτική αυτή ακολουθείται όντως με συνοχή και συστηματικότητα. Το εθνικό δικαστήριο οφείλει περαιτέρω να εξακριβώσει αν η απαγόρευση αυτή περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο. Θα πρέπει δηλαδή να ελέγξει αν η απαγόρευση οποιουδήποτε εμφανούς συμβόλου ή ενδύματος που μπορεί να συσχετισθεί με ορισμένο θρήσκευμα ή ορισμένες πεποιθήσεις αφορά μόνο τους εργαζομένους της επιχείρησης που έρχονται σε επαφή με τους πελάτες, οπότε στην περίπτωση αυτή πρέπει να θεωρηθεί απολύτως αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Όσον αφορά δε την άρνηση της εργαζομένης να μην φορά τη μουσουλμανική μαντίλα κατά τις επαγγελματικές επαφές της με τους πελάτες της επιχείρησης, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει αν η εργοδότης επιχείρησης, λαμβάνοντας υπόψη τους εγγενείς περιορισμούς στους οποίους υπόκειται η επιχείρηση και χωρίς να απαιτείται να υποστεί αυτή πρόσθετη επιβάρυνση, θα είχε τη δυνατότητα αυτή να απολύσει την εργαζομένη να της προτείνει θέση εργασίας που δεν θα συνεπαγόταν οπτική επαφή με τους πελάτες της.

Επομένως, κατά το Δικαστήριο, η απαγόρευση χρήσης εμφανών θρησκευτικών συμβόλων κατά την εργασία προς υποστήριξη μιας πολιτικής θρησκευτικής ουδετερότητας, ως έμμεση διάκριση λόγω θρησκείας, δικαιολογείται εάν:

- α) αφορά εργαζομένους που έρχονται σε άμεση επαφή με πελάτες,
- β) εφαρμόζεται με συνοχή και συστηματικότητα,
- γ) για τον υφιστάμενο τη διάκριση εργαζόμενο δεν υπάρχει εναλλακτικά η δυνατότητα απασχόλησης σε θέσεις εργασίας που δεν έχουν οπτική επαφή με πελάτες.

Η απόφαση επιδέχεται κριτική σε δύο κυρίως σημεία:

Κατ' αρχάς, ο χαρακτηρισμός της διάκρισης στη δεύτερη περίπτωση ως έμμεσης και όχι ως άμεσης συνάντησε αντιρρήσεις από πολλές πλευρές. Έχει δε σημασία, όπως

33. ΔΕΕ C-157/15, ό.π.

ήδη αναφέρθηκε, αν πρόκειται για άμεση ή έμμεση διάκριση³⁴. Θα μπορούσε, βέβαια, να υποστηρίξει κανείς ότι η επίμαχη απαγόρευση αφορά εξίσου όλα τα εμφανή θρησκευτικά σύμβολα και συνεπώς δεν συντρέχει καμία διάκριση μεταξύ θρησκειών³⁵. Θα επρόκειτο αναμφίβολα για άμεση διάκριση αν η απαγόρευση αφορούσε τη μουσουλμανική μαντίλα και όχι ενδυμασίες και γενικότερα εμφανή θρησκευτικά σύμβολα που είναι σύμβολα άλλων θρησκειών.

Όμως, ορισμένες μόνο θρησκείες επιβάλλουν την τήρηση συγκεκριμένης ενδυμασίας ή αυτή επιβάλλεται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των οπαδών της και η απαγόρευσή της, μέσω του κανόνα της θρησκευτικής ουδετερότητας, συνιστά άμεση διάκριση λόγω ενός στοιχείου που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με συγκεκριμένη θρησκεία³⁶. Άλλωστε το ΔΕΕ, ερμηνεύοντας με ευρύτητα την έννοια της άμεσης διάκρισης, δέχεται ότι άμεση διάκριση συντρέχει και όταν ορισμένο μέτρο συνδέεται άρρηκτα με τον απαγορευμένο λόγο διάκρισης³⁷. Το γεγονός ότι οι περιπτώσεις στις οποίες διατύπωσε τη θέση αυτή αφορούσαν σωματικά χαρακτηριστικά ή προσωπικές ιδιότητες ανθρώπων που δεν ήταν δυνατόν μεταβληθούν, π.χ. το φύλο, η ηλικία ή ο σεξουαλικός προσανατολισμός, και όχι συμπεριφορές που οφείλονται σε υποκειμενική επιλογή ή πεποίθηση, όπως η κάλυψη της κεφαλής, δεν είναι λόγος να αποκλείσουμε την άμεση διάκριση λόγω θρησκείας, όπως εσφαλμένα υποστήριξε η Γεν. Εισαγγελέας Kokott στις προτάσεις της στην ίδια υπόθεση³⁸. Ούτε το γεγονός ότι η απαγόρευση αφορά γενικά όλους τους εργαζομένους της επιχείρησης και δεν στρέφεται ειδικά εναντίον συγκεκριμένου αποκλείει την άμεση διάκριση. Η απαγόρευση στην εργαζομένη να φορά στον χώρο εργασίας τη μουσουλμανική μαντίλα δεν αποκλείει την άμεση διάκριση επειδή και σε εργαζομένους που ανήκουν σε άλλη θρησκεία, η οποία επίσης απαιτεί την εκδήλωση της πίστης μέσω της περιβολής ιδιαίτερης ενδυμασίας ή άλλων συμβόλων, απαγορεύεται να φέρουν

εμφανή σύμβολα της δικής τους θρησκείας. Η απαγόρευση διακρίσεων λόγω θρησκείας δεν προστατεύει τις θρησκευτικές κοινότητες αυτές καθ' εαυτές, αλλά άτομα από τον κίνδυνο να υποστούν διακρίσεις λόγω θρησκείας. Και το άρθρο 2 παρ. 1 της Οδηγίας ορίζει ότι άμεση διάκριση συντρέχει όταν, για έναν από τους απαγορευμένους λόγους, «ένα πρόσωπο» και όχι μια θρησκευτική κοινότητα υφίσταται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή. Έτσι, η απαγόρευση στην εργαζομένη να φέρει τη μουσουλμανική μαντίλα δεν καταλήγει σε έμμεση διάκριση επειδή συγχρόνως απαγορεύεται και οι εργαζόμενοι π.χ. εβραϊκού θρησκεύματος να φέρουν το «kippah»³⁹. Ότι πρόκειται για άμεση και όχι έμμεση διάκριση, όπως δέχθηκε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Achbita* και υποστήριξε η Γεν. Εισαγγελέας Kokott στην ίδια υπόθεση, δέχεται και η Γεν. Εισαγγελέας Sharpston στις προτάσεις της στην υπόθεση *Boughaoui*⁴⁰.

Ακόμη όμως και αν υιοθετήσουμε την άποψη του Δικαστηρίου ότι πρόκειται για έμμεση διάκριση λόγω θρησκείας και ότι τελικά η κρίση για την άμεση ή έμμεση διάκριση εξαρτάται από το περιεχόμενο της απαγόρευσης, είναι αμφίβολο αν η πολιτική θρησκευτικής ουδετερότητας που επιθυμεί να ακολουθήσει ένας εργοδότης δικαιολογεί την απαγόρευση στον χώρο εργασίας ορισμένης ενδυμασίας ή της χρήσης συμβόλων δηλωτικών των θρησκευτικών πεποιθήσεων του εργαζομένου. Η επιθυμία ενός εργοδότη – επισημαίνει το Δικαστήριο – να προβάλλει έναντι των πελατών του μια πολιτική ουδετερότητας συνδέεται με την επιχειρηματική του ελευθερία, η οποία αναγνωρίζεται στο άρθρο 16 του Χάρτη και αποτελεί έναν θεμιτό στόχο ικανό να δικαιολογήσει διακρίσεις λόγω θρησκείας⁴¹. Δεν θα πρέπει όμως να παραβλέψουμε ότι με την εικόνα προς τα έξω της επιχείρησής του που θέλει να εμφανίσει ο εργοδότης συχνά ανταποκρίνεται στις επιθυμίες των πελατών του, και τελικά η επιθυμία αυτή του εργοδότη είναι επιθυμία των πελατών του, η οποία όμως, σύμφωνα με τη θέση που έλαβε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Boughaoui*, δεν μπορεί να δικαιολογήσει διακρίσεις λόγω θρησκείας. Έμμεσα, επομένως, το Δικαστήριο, μέσω της προστασίας της επιχειρηματικής ελευθερίας (άρθρο 16 του Χάρτη), αφήνει ανοικτή την οδό να λαμβάνονται υπόψη και να νομιμοποιούνται

34. Τη σημασία της διάκρισης επισημαίνει και ο Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, ΕΕργΔ, 2017, σ. 905, σύμφωνα με τον οποίο στην υπόθεση που απασχόλησε το Δικαστήριο πρόκειται για έμμεση διάκριση.

35. Έτσι και η Γεν. Εισαγγελέας Kokott στις προτάσεις της στην ίδια υπόθεση, η οποία πάντως επισημαίνει ότι η απάντηση θα διέφερε εάν αποδεικνυόταν ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση στηρίζεται σε στερεότυπα και προκαταλήψεις που αφορούν μία ή περισσότερες συγκεκριμένες θρησκείες ή και μόνο θρησκευτικές πεποιθήσεις εν γένει. Από το ιστορικό όμως της υπόθεσης δεν προκύπτουν στοιχεία που να συνηγορούν για μια τέτοια περίπτωση.

36. C. BRORS, AuR, 2018, σ. 114.

37. ΔΕΕ C-499/08, *Ingeniørforeningen i Danmark*, 12.10.2010, ECLI:EU:C:2010:600, σκ. 23 και 24· ΔΕΕ C-83/14, *CHEZ Razpredelenie Bulgaria*, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:480, σκ. 76, 91 και 95.

38. Προτάσεις στην υπόθεση C-157/15, ό.π., σημ. 45.

39. Βλ. A. SAGAN, ό.π., σ. 457.

40. Προτάσεις στην υπόθεση C-188/15, ό.π., σημ. 108.

41. Βλ. και προτάσεις Γεν. Εισαγγελέας Kokott στην ίδια υπόθεση, σύμφωνα με την οποία, όπως είναι θεμιτό μια επιχείρηση να στοχεύει συνειδητά στην ποικιλομορφία και τη διαφορετικότητα του προσωπικού που απασχολεί, προβάλλοντας μάλιστα την εικόνα αυτή ως σήμα κατατεθέν της, είναι εξίσου θεμιτό η επιχείρηση να επιλέξει πολιτική αυστηρής θρησκευτικής ουδετερότητας και να απαιτεί από τους εργαζομένους της, ως επαγγελματική προϋπόθεση, να έχουν ουδέτερη εμφάνιση στον χώρο εργασίας με σκοπό τη διατήρηση της εικόνας αυτής.

επιθυμίες και αντιλήψεις των πελατών που συνιστούν απαγορευμένες διακρίσεις⁴². Εάν εναπόκειται στην επιχειρηματική ελευθερία του εργοδότη να διαμορφώσει ένα επιχειρηματικό πλάνο σύμφωνα με τις επιθυμίες των πελατών του, η υλοποίηση του οποίου θα δικαιολογούσε κάθε διάκριση με βάση τους απαγορευμένους λόγους, τότε θα στερούσαμε από την απαγόρευση διακρίσεων την πρακτική αποτελεσματικότητά της. Το ότι ως προς τη δικαιολόγηση των έμμεσων διακρίσεων δεν τίθενται τόσο αυστηρές απαιτήσεις όσο ως προς τη δικαιολόγηση των άμεσων διακρίσεων, δεν σημαίνει ότι η επιθυμία του εργοδότη να ακολουθήσει μια πολιτική ουδετερότητας είναι *a priori* ένας θεμιτός στόχος, όταν έχει ήδη κριθεί με την απόφαση που εξέδωσε το Δικαστήριο την ίδια ημέρα ότι «υποκειμενικές εκτιμήσεις, όπως η βούληση του εργοδότη να λάβει υπόψη τις ιδιαίτερες επιθυμίες του πελάτη», δεν δικαιολογούν διακρίσεις.

Η κριτική που ασκήθηκε κατά της απόφασης επί της υπόθεσης *Achbita* ορθά επομένως επισημαίνει, εκτός των άλλων, μια σοβαρή αντίφαση με τη θέση που έλαβε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Bougnouï*, η οποία δεν αίρεται από το γεγονός ότι στη μία περίπτωση επρόκειτο, κατά το Δικαστήριο, για άμεση διάκριση ενώ στην άλλη για έμμεση⁴³. Δεν μπορεί το ίδιο στοιχείο, το οποίο δεν είναι ικανό να δικαιολογήσει άμεσες διακρίσεις, να αποτελεί αυτόματα, υπό το κάλυμμα της πολιτικής ουδετερότητας, θεμιτό σκοπό για τη δικαιολόγηση έμμεσων διακρίσεων με το επιχείρημα ότι η παρέκκλιση από την απαγόρευση διακρίσεων, στην περίπτωση των έμμεσων διακρίσεων δεν προϋποθέτει τη συνδρομή του στοιχείου της «ουσιαστικής και καθοριστικής επαγγελματικής απαίτησης»⁴⁴.

Το ΔΕΕ, για να ενισχύσει τη θέση που έλαβε στην υπόθεση *Achbita*, επικαλείται την απόφαση του ΕΔΔΑ της 15.01.2013, *Eweida* κ.λ.π. κατά *Ηνωμένου Βασιλείου*, με την οποία το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η επιθυμία του εργοδότη να προβάλει μια συγκεκριμένη εταιρική εικόνα είναι αναμφίβολα θεμιτός στόχος που μπορεί να δικαιολογήσει περιορισμούς της προστατευόμενης από το άρθρο 9 ΕΣΔΑ θρησκευτικής ελευθερίας. Θα πρέπει, όμως, να διακρίνουμε την επιθυμία του εργοδότη να εφαρμόσει συγκεκριμένο επιχειρηματικό σχέδιο, στο πλαίσιο του οποίου οι απαγορεύσεις θρησκευτικών συμβόλων είναι αναγκαίες για την άσκηση της δραστηριότητας, όπως για λόγους υγείας και ασφάλειας, από την επιθυμία του να

ανταποκριθεί στις επιθυμίες των πελατών του που απλώς δεν συμφωνούν με τη χρήση συγκεκριμένων θρησκευτικών συμβόλων. Άλλωστε, στην ανωτέρω απόφαση, το ΕΔΔΑ τάχθηκε κατά της απαγόρευσης χρήσης εμφανών θρησκευτικών συμβόλων όταν αυτά δεν έχουν αρνητικές επιπτώσεις στο σήμα ή στην εικόνα της επιχείρησης. Ουδόλως δε προκύπτει από την απόφαση ότι η τήρηση από την πλευρά του εργοδότη πολιτικής θρησκευτικής ουδετερότητας προκειμένου αυτός να ανταποκριθεί στις επιθυμίες των πελατών του είναι λόγος που από μόνος του δικαιολογεί διακρίσεις.

Εάν απλώς η επιθυμία του εργοδότη να τηρήσει στην επιχείρησή του μια πολιτική ουδετερότητας χωρίς να απαιτείται αυτή να συνδέεται με μια πραγματική ανάγκη για μια τέτοια πολιτική δικαιολογεί *per se* διακρίσεις, οι επόμενοι περιορισμοί που θέτει το Δικαστήριο, κατά τον έλεγχο τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, όπως η αναζήτηση μιας θέσης εργασίας στην οποία ο εργαζόμενος δεν θα έρχεται σε οπτική επαφή με τους πελάτες, δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία, όπως προκύπτει και από την υπόθεση που απασχόλησε το Δικαστήριο, αφού η υπάλληλος υποδοχής είχε προσληφθεί ειδικά για να έρχεται σε επαφή με τους πελάτες⁴⁵. Αλλά και αν ακόμη είναι δυνατή η μετακίνηση σε άλλη θέση εργασίας στην οποία δεν θα έρχεται ο εργαζόμενος σε επαφή με τους πελάτες⁴⁶, παραμένει ανοικτό το ζήτημα αν ο διαχωρισμός των εργαζομένων σε αυτούς που θα μπορούν να εμφανίζονται στους πελάτες και σε εκείνους για τους οποίους δεν θα υπάρχει αυτή η δυνατότητα είναι πράγματι η κατάλληλη λύση. Και αυτό γιατί με τον τρόπο αυτό έμμεσα ικανοποιούνται οι επιθυμίες των πελατών και περιορίζεται αντίστοιχα η θρησκευτική ελευθερία του εργαζομένου⁴⁷.

Δεν αποκλείεται, βέβαια, επιθυμίες των πελατών, τις οποίες επιδιώκει να ικανοποιήσει ο εργοδότης, να δικαιολογούν διακρίσεις, πράγμα όμως που θα προκύψει μέσα από μια στάθμιση των συγκρουόμενων δικαιωμάτων και συμφερόντων. Στη στάθμιση αυτή απέφυγε να προβεί το Δικαστήριο, θεωρώντας ότι αυτή καθ' εαυτή η εργοδοτική απόφαση περί θρησκευτικής ουδετερότητας είναι θεμιτός στόχος που δικαιολογεί διακρίσεις, γιατί υπηρετεί την πραγμάτωση της επιχειρηματικής ελευθερίας του εργοδότη. Η επιχειρηματική ελευθερία δεν προστατεύε-

42. Πρβλ. U. PREIS / K. MORGENBRODT, ZESAR, 2017, σ. 315.

43. W. BERKA, ό.π., σ. 481· M. SCHLACHTER, EuZA, 2018, σ. 184· A. SAGAN, ό.π., σ. 457· Ibid, U. PREIS / K. MORGENBRODT, σ. 315· C. BRORS, ό.π., σ. 112. Ο Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, ΔΕΕτ, 2017, σ. 420 επ., επιδοκιμάζει την απόφαση επί της υπόθεσης *Achbita* και θεωρεί ότι δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ των δύο αποφάσεων του Δικαστηρίου.

44. Ibid, M. SCHLACHTER, σ. 184.

45. Βλ. W. BERKA, ό.π., σ. 482· Ibid, U. PREIS / K. MORGENBRODT, σ. 316.

46. Η δυνατότητα του εργοδότη αντί να απολύσει την εργαζομένη να της προτείνει θέση εργασίας που δεν θα συνεπάγεται οπτική επαφή με τους πελάτες προϋποθέτει κατά το Δικαστήριο ότι ο εργοδότης δεν θα επιβαρυνθεί με επιπρόσθετο οργανωτικό φόρτο, γεγονός που μειώνει ακόμη περισσότερο τη σημασία της αναζήτησης εναλλακτικών λύσεων.

47. U. PREIS / K. MORGENBRODT, ό.π., σ. 316. Βλ. και Δ. LENTZCH, ό.π., σ. 908.

ται όμως απόλυτα, αλλά υπόκειται σε περιορισμούς που προκύπτουν από τα δικαιώματα των θιγομένων από τη συγκεκριμένη πολιτική ουδετερότητας. Και στα δικαιώματα αυτά ανήκει και η ελευθερία της συνείδησης και της θρησκείας (άρθρα 10 του Χάρτη και 9 της ΕΣΔΑ), η οποία, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, είναι ένα από τα θεμέλια της δημοκρατικής κοινωνίας κατά την έννοια της ΕΣΔΑ⁴⁸. Η χρήση θρησκευτικών συμβόλων και οι τρόποι αμφίεσης που εκδηλώνουν άμεσα τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του ατόμου ανήκουν στο περιεχόμενο της κατοχυρωμένης στα άρθρα 9 της ΕΣΔΑ και 10 του Χάρτη θρησκευτικής ελευθερίας, η οποία πρέπει να προστατεύεται και στο πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων. Όπως επισημαίνει η Γεν. Εισαγγελέας Sharpston στις προτάσεις της στην υπόθεση *Bougnanoui*⁴⁹, «για ένα ενεργό μέλος μιας ομολογίας πίστωσης, η θρησκευτική ταυτότητα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ύπαρξής του καθαυτής. Οι απαιτήσεις που απορρέουν από το πιστεύω του συγκεκριμένου ατόμου – το θρησκευτικό τυπικό το οποίο οφείλει να τηρεί και οι κανόνες σύμφωνα με τους οποίους πρέπει να διάγει το βίο του ως πιστός – δεν είναι στοιχεία που εφαρμόζονται μεν όταν δεν είναι στη δουλειά του (για παράδειγμα, τα βράδια και τα Σαββατοκύριακα για όσους απασχολούνται σε μια εργασία γραφείου), αλλά που μπορεί να αφήνει διακριτικά στην άκρη κατά τις εργάσιμες ώρες».

Μια πλήρης απαγόρευση εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων, μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να θεωρηθεί μέτρο ανάλογο. Θα πρέπει τα δικαιώματα του εργοδότη και ενδεχομένως τρίτων να υπερέχουν σε τέτοιο βαθμό, ώστε αυτά να μην μπορούν με ηπιότερα από την πλήρη απαγόρευση μέτρα να προστατευθούν⁵⁰. Το Δικαστήριο με την απόφασή του επί της υπόθεσης *Achbita* έδωσε το προβάδισμα στα συναρτώμενα με την επιχειρηματική ελευθερία συμφέροντα του εργοδότη, χωρίς να τα σταθμίσει με τα αντίθετα συμφέροντα των εργαζομένων. Η θρησκευτική ελευθερία των εργαζομένων δεν κατοχυρώνεται βέβαια χωρίς περιορισμούς, είναι όμως ένα δικαίωμα που και στο πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων πρέπει να γίνεται σεβαστό.

Για τη στάθμιση δε αυτή έχει σημασία αν εργοδότης είναι μια θρησκευτική κοινότητα ή οργάνωση, το κράτος, ή ένας ιδιώτης⁵¹. Η θρησκευτική κοινότητα ή οργάνωση μπορούν να επικαλούνται το αναγνωρισμένο υπέρ αυτών δικαίωμα αυτοκαθορισμού, όπως και το δικαίωμά τους να απαιτούν από τα πρόσωπα που εργάζονται για λογαριασμό τους στάση καλής πίστης και συμμόρφωσης προς τη δεοντολογία τους. Το δικαίωμα αυτοκαθο-

ρισμού των θρησκευτικών κοινοτήτων και οργανώσεων, το δικαίωμά τους, τηρώντας τους Νόμους που ισχύουν για όλους, να καθορίζουν ελεύθερα την εσωτερική λειτουργία τους, να διατυπώνουν δεσμευτικά τους κανόνες δόγματος και ηθικής, το τι απαιτεί η προστασία της αξιοπιστίας τους κ.ά., αναμφίβολα επηρεάζει και τη διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων⁵². Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι μια εκκλησία ή άλλη οργάνωση, η δεοντολογία της οποίας εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, μπορεί ανεξέλεγκτα να καθορίζει αν για την κατάληψη συγκεκριμένης θέσης το θρήσκευμα του υποψηφίου ή οι πεποιθήσεις του αποτελούν, κατά την έννοια του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας, «επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη, λαμβάνοντας υπόψη τη δεοντολογία της οργάνωσης». Το δικαίωμα του υποψηφίου και κάθε εργαζομένου να μην υφίσταται διακρίσεις λόγω θρησκείας είναι προστατευτέο και στην περίπτωση αυτή. Η επιβαλλόμενη στο κράτος, σεβόμενο την αυτονομία των θρησκευτικών κοινοτήτων, απαγόρευση ελέγχου του θεμιτού των θρησκευτικών πεποιθήσεων καθώς και επέμβασης στην εσωτερική δομή των θρησκευτικών οργανώσεων δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι οι τελευταίες είναι τα μοναδικά όργανα, κατ' αποκλεισμό των δικαστηρίων, τα οποία μπορούν να αποφασίσουν αν μια επαγγελματική απαίτηση είναι ουσιώδης, θεμιτή και δικαιολογημένη, λαμβανομένων υπόψη των δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου αυτές ασκούνται, σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 2 της Οδηγίας. Η δεοντολογία μιας θρησκείας είναι υποκειμενική και αποτελεί εντελώς διαφορετικό και διακριτό ζήτημα σε σχέση με τις δραστηριότητες που ασκούνται για την τήρηση της δεοντολογίας αυτής, πράγμα το οποίο αποτελεί αντικειμενικό ζήτημα υποκείμενο σε δικαστικό έλεγχο⁵³. Έτσι, θα ελεγχθεί αν το θρήσκευμα ή οι πεποιθήσεις μπορούν ενδεχομένως να αποτελέσουν τέτοια επαγγελματική απαίτηση, λαμβανομένων ακριβώς υπόψη της «φύσης» των σχετικών δραστηριοτήτων ή του «πλαισίου» εντός του οποίου ασκούνται. Η νομιμότητα, υπό το πρίσμα της διά-

48. ΕΔΔΑ *Eweida και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π.

49. Προτάσεις στην υπόθεση C-188/15, ό.π., σημ. 118.

50. M. SCHLACHTER, ό.π., σ. 185.

51. Ibid.

52. Πρβλ. Γερμανικό Εργατικό Ακυρωτικό, 24.09.2014, 5 AZR 611/12. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, εκπαιδευτικό ίδρυμα της καθολικής εκκλησίας που έχει ως σκοπό την παροχή εκπαίδευσης και τη διαπαιδαγώγηση των μαθητών σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της συγκεκριμένης εκκλησίας, εύλογα απαιτεί από το απασχολούμενο σ' αυτό προσωπικό, το οποίο ανήκει σε διαφορετική θρησκεία αλλά δεν παύει με την εργασία του να συμβάλλει στην εκπλήρωση των σκοπών και της αποστολής του ιδρύματος, να τηρεί απέναντι στην καθολική εκκλησία τουλάχιστον ουδέτερη στάση. Με την υποχρέωση αυτή έρχεται σε αντίθεση η εκδήλωση από τον εργαζόμενο κατά τη διάρκεια παροχής της εργασίας του των διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων του με τη χρήση συμβόλων που υποδηλώνουν εμφανώς τις πεποιθήσεις τους αυτές ή κατ' άλλον τρόπο.

53. Βλ. προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Tanchev στην υπόθεση C-414/16, *Egenberger*, 09.11.2017, ECLI:EU:C:2017:851, σημ. 110.

ταξης του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας, μιας διαφορετικής μεταχείρισης λόγω θρησκείας εξαρτάται από το κατά πόσον υφίσταται αντικειμενικά επαληθεύσιμος άμεσος σύνδεσμος μεταξύ της επαγγελματικής απαίτησης που επιβάλλει ο εργοδότης και της σχετικής δραστηριότητας. Τέτοιος σύνδεσμος μπορεί να απορρέει είτε από τη φύση της δραστηριότητας αυτής, παραδείγματος χάριν όταν αυτή συνεπάγεται συμμετοχή στον καθορισμό της δεοντολογίας της συγκεκριμένης εκκλησίας ή οργάνωσης ή συνδρομή στην αποστολή κηρύγματος, είτε από τις συνθήκες υπό τις οποίες πρέπει να ασκείται η εν λόγω δραστηριότητα, όπως η ανάγκη να εξασφαλιστεί αξιόπιστη εξωτερική εκπροσώπηση της εκκλησίας ή της οργάνωσης⁵⁴.

Στην περίπτωση που εργοδότης είναι το κράτος, στη στάθμιση των συγκρουόμενων δικαιωμάτων εμπλέκεται η υποχρέωση του κράτους να τηρεί στάση θρησκευτικής ουδετερότητας⁵⁵. Και στην περίπτωση όμως αυτή η επιταγή ουδετερότητας, καθώς και η υποχρέωση του κράτους να προστατεύσει την αρνητική θρησκευτική ελευθερία τρίτων προσώπων, π.χ. των μαθητών δημόσιου σχολείου ή το δικαίωμα σεβασμού των θρησκευτικών πεποιθήσεων των γονέων στην εκπαίδευση των τέκνων τους, δεν νομιμοποιεί αυτόματα απαγορεύσεις εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Κρίθηκε ότι μια γενική απαγόρευση της μαντίλας στα δημόσια σχολεία και στους δημόσιους παιδικούς σταθμούς παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας⁵⁶. Η μαντίλα από μόνη της δεν έχει προσηλυτιστικό αποτέλεσμα. Επομένως, δεν μπορεί κανείς να δεχθεί ότι η συγκεκριμένη αμφίεση προσβάλλει άνευ ετέρου τη θρησκευτική ελευθερία των μαθητών υπό την αρνητική της σκοπιά, ή το δικαίωμα σεβασμού των θρησκευτικών πεποιθήσεων των γονέων στην εκπαίδευση των τέκνων τους. Ούτε φυσικά η συγκεκριμένη αμφίεση καθιστά την εκπαιδευτικό ακατάλληλη να ασκεί τα καθήκοντά της. Όπως επισημαίνει το Συνταγματικό

Δικαστήριο της Γερμανίας⁵⁷, ακόμη και αν η εργαζομένη απασχολείται σε δημόσιο σχολείο γενικής υποχρεωτικής εκπαίδευσης, και με δεδομένο τον ρόλο του κράτους ως «ουδέτερου και αμερόληπτου οργανωτή της άσκησης των διαφόρων θρησκειών, πίστεων και πεποιθήσεων», ένας απλώς αφηρημένος κίνδυνος προσβολής της θρησκευτικής ουδετερότητας του κράτους ή της θρησκευτικής ειρήνης εντός του σχολείου δεν αρκεί για να οδηγήσει σε απαγόρευση της συγκεκριμένης αμφίεσης μέσα σε μια θρησκευτικά ποικιλόμορφη κοινωνία, η οποία επιβάλλει στα μέλη της να επιδεικνύουν αμοιβαία ανεκτικότητα απέναντι στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των άλλων⁵⁸. Έναντι υποτιθέμενων επιθυμιών τρίτων προσώπων προβάδισμα στη στάθμιση των συγκρουόμενων δικαιωμάτων και συμφερόντων έχει η θρησκευτική ελευθερία των προσώπων που απασχολούνται στον δημόσιο τομέα, εκτός βέβαια αν συντρέχει ένας επαρκώς συγκεκριμένος κίνδυνος για την ειρηνική συνύπαρξη εντός του σχολικού συστήματος ή για τη θρησκευτική ουδετερότητα του κράτους. Από μόνη της όμως η ισλαμική μαντίλα δεν θεμελιώνει έναν επαρκώς συγκεκριμένο κίνδυνο, ούτε σημαίνει ότι το κράτος ταυτίζεται με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των προσώπων που φέρουν το συγκεκριμένο θρησκευτικό σύμβολο.

Όταν εργοδότης είναι μια ιδιωτική επιχείρηση, οι επιθυμίες των πελατών αυτές καθ' εαυτές δεν μπορούν να δικαιολογήσουν διακρίσεις λόγω θρησκείας. Τις διακρίσεις λόγω θρησκείας, και συγκεκριμένα την απαγόρευση εμφανών θρησκευτικών συμβόλων, μπορεί να τις δικαιολογήσει ένας επιχειρηματικός σχεδιασμός του εργοδότη σύμφωνα με τον οποίο, και ανεξάρτητα από τις όποιες επιθυμίες τρίτων, η πολιτική θρησκευτικής ουδετερότητας και κατ' επέκταση η απαγόρευση χρήσης της μουσουλμανικής μαντίλας ή άλλων εμφανών θρησκευτικών συμβόλων είναι αναγκαία για τη συγκεκριμένη δραστηριότητα. Η αναγκαιότητα αυτή δεν μπορεί να προκύψει από την επιθυμία και μόνο των πελατών οι υπηρεσίες της επιχείρησης να παρέχονται σε μια συγκεκριμένη μορφή, π.χ. χωρίς την ισλαμική μαντίλα⁵⁹.

Επίσης, όπως προκύπτει και από την απόφαση της 15.01.2013 του ΕΔΔΑ επί της υπ' αριθμ. 59842/10 προσφυγής κατά του Ηνωμένου Βασιλείου, όταν συντρέχουν λόγοι προστασίας της υγείας και της ασφάλειας – στην περίπτωση της απόφασης, των νοσηλευτών και των ασθενών – μπορεί να απαγορευθεί η χρήση εμφανών θρησκευτικών συμβόλων, εφόσον αυτά μπορούν πράγματι να θέσουν σε κίνδυνο την υγεία και την ασφάλεια.

54. ΔΕΕ C-414/16, *Egenberger*, 17.04.2018, ECLI:EU:C:2018:257.

55. Λόγω της ισχύουσας στη Γαλλία συνταγματικής αρχής του διαχωρισμού της θρησκείας από το κράτος («laïcité»), απαγορεύεται στους εργαζομένους στον δημόσιο τομέα να φέρουν θρησκευτικά σύμβολα ή θρησκευτική αμφίεση στον χώρο εργασίας τους. Επίσης, στο Βέλγιο οι δημόσιοι υπάλληλοι υποχρεούνται αυστηρώς να σέβονται την αρχή της ουδετερότητας (βασιλικό διάταγμα της 14ης Ιουνίου για την τροποποίηση του βασιλικού διατάγματος της 2ας Οκτωβρίου 1937, σχετικά με τους κανονισμούς που εφαρμόζονται στους δημοσίους υπαλλήλους). Την έλλειψη συναίνεσης μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών ως προς το πρόβλημα της περιβολής της ισλαμικής μαντίλας σε δημόσια σχολεία επισημαίνει σε μελέτη της η Χ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ό.π., σ. 93 επ., η οποία ως κύρια αιτία θεωρεί τη διαφορετική αντίληψη που υιοθετούν οι ευρωπαϊκές έννομες τάξεις στο ζήτημα της σχέσης της πολιτικής με τη θρησκεία.

56. Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο, απόφαση 27.01.2015, NJW, 2015, σ. 1359- απόφαση 18.10.2016, NZA, 2016, σ. 1522.

57. Ibid.

58. Ibid, απόφαση 27.01.2015, NJW, σ. 1359.

59. U. PREIS / K. MORGENBRODT, ό.π., σ. 315.

Το άρθρο 12 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και η επίδρασή του στο ελληνικό δίκαιο των προσώπων*

Σωτήριος Ι. Κοτρώνης**

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία της 13ης Δεκεμβρίου 2006, που κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν. 4074/2012, προσεγγίζει την αναπηρία ως θέμα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών θεσπίζοντας πολυάριθμες ρυθμίσεις που έχουν ως στόχο να προστατεύσουν τα άτομα με αναπηρία από οποιαδήποτε διάκριση λόγω της αναπηρίας τους και να προάγουν και να διασφαλίσουν πλήρως την αντιμετώπισή τους σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής τους. Ειδικότερα, στο άρθρο 12 η δικαιοπρακτική ικανότητα των ατόμων με αναπηρία αναγνωρίζεται ως ανθρωπινό δικαίωμα, το οποίο τα άτομα με αναπηρία απολαμβάνουν σε ισότιμη βάση με τους άλλους χωρίς διακρίσεις. Κατά συνέπεια, το ζήτημα του κύρους δικαιοπραξιών ατόμων με αναπηρία οποιασδήποτε μορφής (σωματική, πνευματική-διανοητική, ψυχική) και κατ'επέκταση ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης ρυθμίζονται μεν στον Αστικό Κώδικα, υπερβαίνουν ωστόσο τα όρια του Αστικού Δικαίου, καθώς καθίστανται θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτή η προσέγγιση της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης των ατόμων με αναπηρία έχει ασφαλώς σημαντικό αντίκτυπο και στην αντίστοιχη εθνική νομοθεσία και την εφαρμογή της. Από την παραπάνω σκοπιά, στην παρούσα μελέτη, καταρχάς, προσδιορίζεται η έννοια των ατόμων με αναπηρία στη Σύμβαση και παρουσιάζονται οι κατ'ιδίαν ρυθμίσεις και η ερμηνεία του άρθρου 12, ενώ στη συνέχεια, αφού δοθεί μια σύντομη επισκόπηση της μέχρι σήμερα επίδρασης του άρθρου 12 στο γερμανικό δίκαιο, εντοπίζονται οι βασικές ρυθμίσεις και θεμελιώδεις αρχές που διέπουν το ελληνικό δίκαιο των προσώπων, ιδίως της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης, εξετάζεται κριτικά η συμβατότητά τους με το άρθρο 12 και διατυπώνονται συγκεκριμένα συμπεράσματα με τη μορφή θέσεων και προτάσεων για μία μεταρρύθμιση του ελληνικού δικαίου. Η μελέτη ολοκληρώνεται με ορισμένες σκέψεις για την αλληλεπίδραση του αστικού δικαίου με τα ανθρωπίνια δικαιώματα στο πεδίο του δικαίου των προσώπων.

Διεθνής Σύμβαση ΟΗΕ – άτομα με αναπηρίες – δικαιοπρακτική ικανότητα – δικαστική συμπαράσταση – απαγόρευση διακρίσεων

Ι. Εισαγωγή – Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία

Το δικαίωμα για ισότητα όλων των ατόμων ενώπιον του Νόμου είναι θεμελιώδες στο πλέγμα των διεθνών, ευρωπαϊκών και εθνικών κανόνων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹. Στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, η

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί επεξεργασμένη μορφή εισήγησης στο πλαίσιο του Διεθνούς Συνεδρίου «Σύγχρονα θέματα του δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα των Α.Με.Α.», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ), Θεσσαλονίκη, 23-24 Απριλίου 2018. Η μελέτη αφιερώνεται, με αφορμή την αφυπηρέτησή του τον Αύγουστο 2019, στον κ. Αχιλλέα Κουτσουράδη, Καθηγητή Νομικής Σχολής ΑΠΘ, ο οποίος συνέβαλε ουσιαστικά για περισσότερα από 30 χρόνια στην προαγωγή και εξέλιξη του ελληνικού δικαίου της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης.

** Δ.Ν., Δικηγόρος, Μεταδιδακτορικός Ερευνητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

1. Βλ. το άρθρο 6 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1948), το άρθρο 16 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966) (Ν. 2462/1997), το άρθρο 15 της Διεθνούς Σύμβασης για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών (1979), το άρθρο 20 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (2009) καθώς και τα άρθρα 2 παρ. 1 (προστασία της ανθρωπίνης αξίας),

4 παρ. 1 («Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου») και 5 παρ. 1 (ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας) του Συντάγματος. Βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ / Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 4η έκδ., 2017, σ. 157 επ.· ειδικά σε σχέση με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, βλ. C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, Recognising legal capacity: commentary and analysis of Article 12 CRPD, International Journal of Law in Context, 2017, σ. 6· A. ARSTEIN-KERSLAKE, The Significance of Article 12 of the CRPD: Legal Capacity as Legal Personhood and the Importance of Autonomy, σε: Restoring Voice to People with Cognitive Disabilities: Realizing the Right to Equal Recognition before the Law, Cambridge 2017, σ. 38· European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), Legal Capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems, 2013, σ. 14· Committee on the Rights of Persons with Disabilities, General Comment No. 1, 2014, on Article 12: Equal Recognition before the Law, 19 May 2014, CRPD/C/GC/1, αρ. 1, 5 επ.: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/crpd/pages/gc.aspx> (31.03.2019). Βλ. για μια αναλυτική παρουσίαση της εξέλιξης της αναγνώρισης της ισότητας ενώπιον του Νόμου σε διεθνείς συμβάσεις του ΟΗΕ, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Background conference document on legal capacity, 6th session of the Ad Hoc Committee on a comprehensive and integral international convention on protection and promotion of the rights and dignity of persons with disabilities, 1-12 August 2005, passim: <<https://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/ahc6documents.htm> (31.03.2019).

αναγνώριση του δικαιώματος για ισότητα ενώπιον του Νόμου αντανάκλαται κυρίως στην κατοχύρωση, αφενός, του δικαιώματος του ατόμου να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων, υποχρεώσεων, έννομων σχέσεων και καταστάσεων (ικανότητα δικαίου ή προσωπικότητα υπό στενή έννοια)² και, αφετέρου, του δικαιώματός του για αυτοπρόσωπη δήλωση βούλησης που δημιουργεί δεσμευτικές έννομες σχέσεις και παράγει έννομα αποτελέσματα (δικαιοπρακτική ικανότητα ή ικανότητα για δικαιοπραξία)^{3,4}. Κι ενώ η ικανότητα δικαίου αναγνωρίζεται σε όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως χωρίς διακρίσεις, η δικαιοπρακτική ικανότητα, ως μέσο πραγμάτωσης της αρχής της αυτονομίας της ιδιωτικής βούλησης που διατρέχει το

ιδιωτικό δίκαιο και απορρέει από τη συνταγματική αρχή της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος)⁵, γνωρίζει προϋποθέσεις, διαβαθμίσεις και περιορισμούς, οι οποίοι συνδέονται με τον βαθμό της ωριμότητας και της ικανότητας του ατόμου να αντιλαμβάνεται το περιεχόμενο και τις έννομες συνέπειες των δικαιοπραξιών που επιχειρεί και, επομένως, να διαμορφώνει ελεύθερα τη βούλησή του. Εκτός από τις περιπτώσεις έλλειψης ηλικιακής ωριμότητας, περιορισμοί στη δικαιοπρακτική ικανότητα επιβάλλονται από τις εθνικές νομοθεσίες κατεξοχήν σε άτομα των οποίων η λειτουργία της βούλησης θεωρείται ότι δυσχεραίνεται ή ματαιώνεται, έστω και προσωρινά, μεταξύ άλλων λόγω κάποιας μορφής πνευματικής-διανοητικής ή ψυχικής αναπηρίας.

Όσον αφορά τα άτομα με αναπηρία, η αναγνώριση του δικαιώματος για ισότητα ενώπιον του Νόμου έχει λάβει μια νέα διάσταση μετά την υιοθέτηση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία της 13ης Δεκεμβρίου 2006 (στο εξής: Σύμβαση)⁶. Η Σύμβαση κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν. 4074/2012⁷ αποτελώ-

2. Πρβλ. το άρθρο 34 ΑΚ που φέρει τον παράτιτλο «ικανότητα δικαίου» («Κάθε άνθρωπος είναι ικανός να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις»). Βλ. για την έννοια της ικανότητας δικαίου στο ελληνικό αστικό δίκαιο, Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 4η έκδ., 2012, παρ. 9, αρ. 1 επ., παρ. 11, αρ. 1. Ι. ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδιξ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, Τόμος Ι, Γενικές Αρχές (άρθρα 1-286), 1978, άρθρο 34, αρ. 1 επ.· Π. ΛΑΔΑ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, 2007, παρ. 17, αρ. 1 και 12, παρ. 18, αρ. 1 επ., παρ. 20, αρ. 2. Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Γενικές Αρχές του αστικού δικαίου, 3η έκδ., 1983, σ. 85 επ., 105 («παθητική ικανότητα [δικαίου]»)· Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2η έκδ., 2009, παρ. 25, αρ. 5 επ., παρ. 26, αρ. 1 επ.· Κ. ΣΗΜΑΝΤΗΡΑ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 4η έκδ., 1988, παρ. 22, αρ. 367 επ., παρ. 23, αρ. 369· Κ. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Φυσικό πρόσωπο και προσωπικότητα στον Αστικό Κώδικα, 2012, σ. 5 επ., 9 επ.· Θ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ / Γ. ΛΑΔΟΓΙΑΝΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικές Κώδικας-Γενικές Αρχές, Τόμος Ια, Άρθρα 1-126, 2η έκδ., 2016, άρθρο 34 αρ. 20 επ.
3. Βλ. για την έννοια της δικαιοπρακτικής ικανότητας στο ελληνικό αστικό δίκαιο ενδεικτικά Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, ό.π., παρ. 11, αρ. 1 επ.· Μ. ΚΑΡΑΣΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδιξ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, Τόμος Ι, 1978, ό.π., άρθρο 127, αρ. 1, 3. Π. ΛΑΔΑ, ό.π., παρ. 20, αρ. 1 επ.· Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Γενικές Αρχές του αστικού δικαίου, ό.π., σ. 104 επ., 105 («ενεργητική ικανότητα [δικαιοπραξίας]»)· Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 30 αρ. 1 επ.· Κ. ΣΗΜΑΝΤΗΡΑ, ό.π., παρ. 25, αρ. 601 επ.· Κ. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Φυσικό πρόσωπο και προσωπικότητα ..., ό.π., σ. 13 επ.· Ν. ΨΟΥΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας. Γενικές Αρχές, Τόμος Ιβ, Άρθρα 127-286, 2η έκδ., 2016, εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 127-136, αρ. 6.
4. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, General Comment No. 1 (2014) on Article 12: Equal Recognition before the Law, αρ. 12 επ.· European Foundation Center, Study on challenges and good practices in the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities VC/2008/1214. Final Report, October 2010, σ. 91· επίσης C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, ό.π., σ. 6· E. FLYNN / A. ARSTEIN-KERSLAKE, Legislating personhood: realizing the right to support in exercising legal capacity, International Journal of Law in Context, 2014, σ. 82· Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας της ελληνικής νομοθεσίας με τη διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, 2014, σ. 33· Ε. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα και Ψυχική Αναπηρία (Με αφορμή την ΑΠ 531/2013), ΝοΒ, 2015, σ. 462 επ.

5. Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 30, αρ. 3· Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Η δικαιοπρακτική ανικανότητα των ευρισκομένων σε ψυχική ή διανοητική διαταραχή κατά την ΑΚ 131, σε: Κ. Σολδάτου ... [κ.ά.] (επιμ.), Ψυχιατρική και Δίκαιο, Ι. Γενικό πλαίσιο και προβληματισμοί, 2006, σ. 19.
6. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο που τη συνοδεύει (Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol) υιοθετήθηκαν στις 13 Δεκεμβρίου 2006 κατά την 61η Σύνοδο της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ με την Απόφαση A/RES/61/106 (UN Document: A/61/611 (2006)) και τέθηκαν σε ισχύ στις 3 Μαΐου 2008. Μέχρι σήμερα (31.03.2019), 162 κράτη μέλη του ΟΗΕ και περιφερειακοί οργανισμοί ενοποίησης, λ.χ. η ΕΕ, έχουν υπογράψει τη Σύμβαση, ενώ 177 κράτη μέλη του ΟΗΕ και περιφερειακοί οργανισμοί ενοποίησης την έχουν κυρώσει ή έχουν προσχωρήσει σε αυτή. Το Προαιρετικό Πρωτόκολλο έχει υπογραφεί και κυρωθεί από 92 κράτη μέλη του ΟΗΕ και περιφερειακούς οργανισμούς ενοποίησης. Βλ. για περισσότερες πληροφορίες τον σχετικό ιστότοπο του ΟΗΕ: <http://www.un.org/disabilities/> (31.03.2019).
7. Ν. 4074/2012 «Κύρωση της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες και του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες» (ΦΕΚ Α' 88/11.04.2012). Έναρξη ισχύος της Σύμβασης και του Πρωτοκόλλου για την Ελλάδα στις 30.06.2012 (άρθρο τέταρτο Ν. 4074/2012 σε συνδυασμό προς το άρθρο 45 παρ. 2 της Σύμβασης και το άρθρο 13 παρ. 2 του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου). Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο με την επιφύλαξη ότι οι διατάξεις του άρθρου 27 παρ. 1 της Σύμβασης «[...] δεν εφαρμόζονται ως προς την εργασία και την απασχόληση στις ένοπλες δυνάμεις καθόσον αφορά σε διαφορετική μεταχείριση λόγω αναπηρίας, ή χρόνιας πάθησης σχετικής με την Υπηρεσία, όπως προβλέπεται στη διάταξη της παρ. 5 του άρθρου 3 του ν. 4443/2016 (Α' 232)» (άρθρο δεύτερο Ν. 4074/2012, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 74 παρ. 2 Ν. 4488/2017 (ΦΕΚ Α'

ντας έτσι αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού μας δικαίου και απολαμβάνοντας ως διεθνής σύμβαση αυξημένης τυπικής ισχύος υπερισχύοντας κάθε άλλης αντίθετης διάταξης νόμου, ακόμα και μεταγενέστερου (άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος)⁸. Η Σύμβαση εισάγει μια θεμελιώδη τομή στον τρόπο αντίληψης της αναπηρίας: αποτελεί το πρώτο νομικά δεσμευτικό διεθνές κείμενο, το οποίο προσεγγίζει την αναπηρία όχι από ιατρική σκοπιά ή ως ζήτημα κοινωνικής πρόνοιας, αλλά ως θέμα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών θεσπίζοντας πολυάριθμες ρυθμίσεις που έχουν ως στόχο να προστατεύσουν ειδικά τα άτομα με αναπηρία από οποιαδήποτε διάκριση λόγω της αναπηρίας τους και να προάγουν και να διασφαλίσουν πλήρως την αντιμετώπισή τους σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής τους⁹. Συγκεκριμένα, η Σύμβαση αφενός αποσαφηνί-

νίζει ότι όλα τα άτομα είναι ίσα ενώπιον και σύμφωνα με τον Νόμο και ότι τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να απαγορεύουν κάθε μορφή διάκρισης εις βάρος των ατόμων με αναπηρία λόγω της αναπηρίας τους (άρθρο 3 περ. β' και άρθρο 5) και επαναβεβαιώνει και αναγνωρίζει τα ήδη υφιστάμενα ανθρώπινα δικαιώματα¹⁰, τα οποία τα άτομα με αναπηρία απολαμβάνουν σε ισότιμη βάση με τον καθένα, λ.χ. το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 22), της κατοικίας και της οικογένειας (άρθρο 23), το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 24), το δικαίωμα απόλαυσης υψηλού επιπέδου υγείας (άρθρο 25), το δικαίωμα στην εργασία και απασχόληση (άρθρο 27). Αφετέρου, η Σύμβαση προσδιορίζει τις συγκεκριμένες υποχρεώσεις των κρατών για την προώθηση, προστασία και διασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων (άρθρο 4) καθώς και τους μηχανισμούς, σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, για την υποστήριξη και παρακολούθηση της εφαρμογής της (άρθρα 31-40 και Προαιρετικό Πρωτόκολλο)¹¹.

Στο πλαίσιο αυτό της προσέγγισης των ατόμων με αναπηρία υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως της απαγόρευσης κάθε μορφής διακρίσεων λόγω της αναπηρίας, εντάσσεται και το άρθρο 12 της Σύμβασης,

137/13.09.2017). Βλ. την ελληνική μετάφραση της Σύμβασης και του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στον ελληνικό ιστότοπο του Περιφερειακού Κέντρου Πληροφόρησης του ΟΗΕ: https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=33 (31.03.2019).

8. Πρβλ. άρθρο πρώτο Ν. 4074/2012 «[...] έχουν την ισχύ, που ορίζει το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, [...]». Βλ. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, Η (προληπτική) ίδια αστική προστασία εκ μέρους των ηλικιωμένων και των πασχόντων ενηλίκων ή Μια εναλλακτική πρόταση στη δικαστική συμπαράσταση, ΕλλΔνη, 2013, σ. 630.

9. Πρβλ. το άρθρο 1 (Σκοπός) και το άρθρο 3 (Γενικές Αρχές) της Σύμβασης καθώς και τις αιτιολογικές σκέψεις του Προοιμίου της, ιδίως την αιτιολογική σκέψη ι' («Αναγνωρίζοντας την ανάγκη να προωθηθούν και να προστατευθούν τα ανθρώπινα δικαιώματα όλων των ατόμων με αναπηρίες [...]»). Βλ. τον ορισμό των διακρίσεων «βάσει αναπηρίας» στο άρθρο 2 της Σύμβασης: «[...] οποιαδήποτε διάκριση, αποκλεισμό ή περιορισμό βάσει αναπηρίας, η οποία έχει ως σκοπό ή επίπτωση να εμποδίσει ή να ακυρώσει την αναγνώριση, απόλαυση ή άσκηση, σε ίση βάση με τους άλλους, όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, ατομικό ή οποιοδήποτε άλλο τομέα. Περιλαμβάνει όλες τις μορφές διακρίσεων, συμπεριλαμβανομένης και της άρνησης παροχής εύλογης προσαρμογής». Επίσης βλ. Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας της ελληνικής νομοθεσίας ..., ό.π., σ. 11 επ. Βλ. για την επιρροή της Σύμβασης στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΥ, Η ψυχική ασθένεια και η νομική αμηχανία: το σύγχρονο πλέγμα προστασίας των ατόμων με ψυχικές διαταραχές, Εφαρμογές ΔΔ, 2015, σ. 151 επ. Πρβλ. τις έννοιες της άμεσης και έμμεσης διάκρισης, μεταξύ άλλων λόγω αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, στο άρθρο 2 παρ. 2, στοιχεία α) και β) του Ν. 4443/2016 (ΦΕΚ Α' 232/09.12.2016) για την «[ε]νσωμάτωση της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία και της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ περί μέτρων που διευκολύνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων [...]».

10. Επομένως, η Σύμβαση δεν θεσπίζει νέα δικαιώματα για τα άτομα με αναπηρία, βλ. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, General Comment No. 1 (2014) on Article 12: Equal Recognition before the Law, αρ. 1' Ν. DEVI / J. BICKENBACH / G. STUCKI, Moving towards substituted or supported decision-making? Article 12 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, ALTER – European Journal of Disability Research, 2011, σ. 251' R. KAYESS / P. FRENCH, Out of Darkness into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Human Rights Law Review, 2008, σ. 20' C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, ό.π., σ. 7. Βλ. για τη συζήτηση, εάν η Σύμβαση θεσπίζει νέα δικαιώματα για τα άτομα με αναπηρία, F. MÉGRET, The Disabilities Convention: Human Rights of Persons with Disabilities or Disability Rights?, HRQ, 2008, σ. 498 επ.' R. LANG ... [et al.], Implementing the United Nations Convention on the rights of persons with disabilities: principles, implications, practice and limitations, ALTER – European Journal of Disability Research, 2011, σ. 208.

11. Βλ. για την ανάλυση των ρυθμίσεων της Σύμβασης, P. BARTLETT, The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Mental Health Law, MLR, 2012, σ. 752 επ.' D. MACKAY, The United Nations Convention on the rights of persons with disabilities, Syracuse Journal of International Law and Commerce, 2007, σ. 323 επ.' F. MÉGRET, ό.π., σ. 261 επ.' T. MLADENOV, The UN Convention on the rights of persons with disabilities and its interpretation, ALTER – European Journal of Disability Research, 2013, σ. 69 επ.' G. QUINN, A Short Guide to the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, European Yearbook on Disability Law, 2009, σ. 89 επ.' στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, Δικαιώματα του ανθρώπου – Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία, 2016, σ. 354 επ.

το οποίο φέρει τον τίτλο «Ισότητα ενώπιον του νόμου»¹². Το άρθρο 12 θεωρείται δικαίως θεμελιώδες στη δομή της Σύμβασης αποτελώντας σημείο καμπής όσον αφορά την προσέγγιση της δικαιοπρακτικής ικανότητας¹³. Η δικαιοπρακτική ικανότητα των ατόμων με αναπηρία αναγνωρίζεται στο άρθρο 12 ως ανθρωπινό δικαίωμα, το οποίο τα άτομα με αναπηρία απολαμβάνουν σε ισότιμη βάση με τους άλλους χωρίς διακρίσεις¹⁴. Κατά συνέπεια, το ζήτημα του κύρους δικαιοπραξιών ατόμων με αναπηρία οποιασδήποτε μορφής (σωματική, πνευματική-διανοητική, ψυχική) και κατ'επέκταση ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης ρυθμίζονται μεν στον Αστικό Κώδικα, υπερβαίνουν ωστόσο τα όρια του Αστικού Δικαίου, καθώς καθίστανται θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁵.

12. «Άρθρο 12 Ισότητα ενώπιον του νόμου. 1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη επαναβεβαιώνουν ότι τα άτομα με αναπηρίες έχουν οπουδήποτε το δικαίωμα αναγνώρισης της προσωπικότητάς τους στο νόμο. 2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν ότι τα άτομα με αναπηρίες απολαύουν την ικανότητα για δικαιοπραξία σε ίση βάση με τους άλλους, σε όλες τις πτυχές της ζωής. 3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να παρέχουν πρόσβαση στα άτομα με αναπηρίες, σε σχέση με την υποστήριξη που μπορεί να χρειάζονται κατά την άσκηση της ικανότητάς τους για δικαιοπραξία. 4. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη διασφαλίζουν ότι, όλα τα μέτρα που αφορούν στην άσκηση της ικανότητας για δικαιοπραξία, προβλέπουν κατάλληλες και αποτελεσματικές εγγυήσεις, προκειμένου να αποτραπεί η κατάχρηση, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτές οι εγγυήσεις θα διασφαλίζουν ότι τα μέτρα σχετικά με την άσκηση της ικανότητας για δικαιοπραξία σέβονται τα δικαιώματα, τη θέληση και τις προτιμήσεις του ατόμου, είναι απαλλαγμένα από σύγκρουση συμφερόντων και αδικαιολόγητες επιρροές, είναι ανάλογα και προσαρμοσμένα στις περιστάσεις του ατόμου, εφαρμόζονται για το συντομότερο δυνατό χρονικό διάστημα και υπόκεινται σε τακτικό έλεγχο από αρμόδια, ανεξάρτητη και αμερόληπτη αρχή ή δικαστικό όργανο. Οι εγγυήσεις είναι ανάλογες με το βαθμό κατά τον οποίο τα μέτρα αυτά έχουν επιπτώσεις στα δικαιώματα και τα συμφέροντα του ατόμου. 5. Σύμφωνα με τις διατάξεις του παρόντος άρθρου, τα Συμβαλλόμενα Κράτη λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέτρα, προκειμένου να διασφαλίζουν το ίσο δικαίωμα των ατόμων με αναπηρίες να αποκτούν ή να κληρονομήσουν περιουσία, να ελέγχουν τις οικονομικές υποθέσεις τους και να έχουν ίση πρόσβαση σε τραπεζικά δάνεια, υποθήκες και άλλες μορφές οικονομικής πίστης και διασφαλίζουν ότι τα άτομα με αναπηρίες δεν στερούνται αυθαίρετα την περιουσία τους».

13. Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, Συμβούλιο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Θεματική μελέτη της Υπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα για την προώθηση και την κατανόηση της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, A/HRC/10/48, 26 Ιανουαρίου 2009, αρ. 43. Εξίσου Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑ-ΔΗΣ, Η (προληπτική) ίδια αστική προστασία ..., ό.π., σ. 629 επ. Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας ..., ό.π., σ. 32 («Το άρθρο 12 αποτελεί τη «ραχοκοκαλιά» της Σύμβασης [...]).

14. Βλ. αναλυτικά παρακάτω υπό III. 2. α).

15. Ε. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα ..., ό.π., σ. 462.

Αυτή η προσέγγιση της δικαιοπρακτικής ικανότητας των ατόμων με αναπηρία έχει ασφαλώς σημαντικό αντίκτυπο και στην αντίστοιχη εθνική νομοθεσία και την εφαρμογή της. Στο πλαίσιο αυτό, τίθεται αναπόδραστα το ερώτημα της συμβατότητας των υπάρχοντων δομών και θεσμών του ελληνικού δικαίου των προσώπων, ιδίως της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης στις διάφορες μορφές της, με το άρθρο 12 της Σύμβασης.

Από την παραπάνω σκοπιά, η συστηματική εξέταση του άρθρου 12 της Σύμβασης και της επίδρασής του στο ελληνικό δίκαιο των προσώπων παρίσταται απολύτως σκόπιμη. Αφού προσδιοριστεί, καταρχάς, η έννοια των ατόμων με αναπηρία στη Σύμβαση (II.), παρουσιάζονται οι κατ'ιδίαν ρυθμίσεις και η ερμηνεία του άρθρου 12 (III.). Στη συνέχεια, δίνεται μια σύντομη επισκόπηση της μέχρι σήμερα επίδρασης του άρθρου 12 στο γερμανικό δίκαιο (IV.). Όσον αφορά την επίδραση του άρθρου 12 στο ελληνικό δίκαιο, αφενός εντοπίζονται οι βασικές ρυθμίσεις και θεμελιώδεις αρχές που διέπουν το ελληνικό δίκαιο των προσώπων, ιδίως της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης (V.), αφετέρου εξετάζεται κριτικά η συμβατότητά τους με το άρθρο 12 και διατυπώνονται καταληκτικά συγκεκριμένα συμπεράσματα με τη μορφή θέσεων και προτάσεων για μία μεταρρύθμιση του ελληνικού δικαίου (VI.). Η μελέτη ολοκληρώνεται με ορισμένες σκέψεις για την αλληλεπίδραση του αστικού δικαίου με τα ανθρώπινα δικαιώματα στο πεδίο του δικαίου των προσώπων (VII.).

II. Το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης: Η έννοια των ατόμων με αναπηρία

Η Σύμβαση δεν ορίζει με σαφήνεια την έννοια της αναπηρίας¹⁶. Στην αιτιολογική σκέψη ε' του Προοιμίου της Σύμβασης αναγνωρίζεται, πάντως, ότι η αναπηρία είναι μια «εξελισόμενη έννοια», η οποία προκύπτει από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων με αναπηρία και περιβαλλοντικών εμποδίων καθώς και εμποδίων συμπεριφοράς. Υπό το πρίσμα αυτό, το άρθρο 1 εδάφιο β' της Σύμβασης προσδιορίζει ότι τα άτομα με αναπηρία «περιλαμβάνουν εκείνα που έχουν μακροχρόνιες σωματικές, πνευματικές, διανοητικές ή αισθητηριακές διαταραχές οι οποίες, κατά την

16. Βλ. R. KAYESS / P. FRENCH, ό.π., σ. 23 επ.· T. MINKOWITZ, The United States Convention of the Rights of Persons with Disabilities and the right to be free from non-consensual psychiatric interventions, Syracuse Journal of International Law and Commerce, 2007, σ. 407· S. POZÓN, The convention on the rights of persons with disabilities and mental health law: A critical review, ALTER – European Journal of Disability Research, 2016, σ. 304· G. SZMUKLER / R. DAW / F. CALLARD, Mental health law and UN Convention on the rights of persons with disabilities, International Journal of Law and Psychiatry, 2014, σ. 245.

αλληλεπίδρασή τους με διάφορα εμπόδια, είναι δυνατόν να εμποδίσουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία, σε ίση βάση με άλλους»¹⁷. Ο δυναμικός χαρακτήρας που αποδίδεται στην έννοια των ατόμων με αναπηρία αντανακλά το λεγόμενο «κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας» που αντιπαράθεται στο ξεπερασμένο «ιατρικό μοντέλο της αναπηρίας»¹⁸: ο χαρακτηρισμός των ατόμων με αναπηρία δεν συνδέεται αποκλειστικά με την ύπαρξη κάποιας σωματικής, πνευματικής, διανοητικής ή αισθητηριακής διαταραχής που πρέπει να θεραπευτεί με ιατρικές μεθόδους, στις οποίες υποβάλλεται το άτομο με αναπηρία, αλλά σχετίζεται κυρίως με την αλληλεπίδραση με άλλους παράγοντες και συνθήκες, λ.χ. περιβαλλοντικά και θεσμικά εμπόδια και εμπόδια συμπεριφοράς, που καθιστούν αλυσιτελή την πλήρη και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων τους σε ισότιμη βάση με τους άλλους. Τα συμβαλλόμενα κράτη καλούνται να λάβουν μέτρα για να άρουν ακριβώς αυτά τα εμπόδια, μεταξύ άλλων να καταργήσουν διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας

που εισάγουν διακρίσεις στη βάση της αναπηρίας¹⁹.

Η χρήση του όρου «περιλαμβάνονται» υποδηλώνει ότι η περιγραφή των ατόμων με αναπηρία δεν είναι εξαντλητική²⁰, επιτρέποντας έτσι στα συμβαλλόμενα κράτη μια σχετική ευελιξία στον τρόπο με τον οποίο κατανοούν την αναπηρία στο εθνικό τους δίκαιο. Έτσι, στην έννοια των ατόμων με αναπηρία θεωρείται ότι περιλαμβάνονται ασφαλώς και άτομα με πνευματική-διανοητική αναπηρία, λ.χ. άνοια, με ψυχική αναπηρία, λ.χ. σχιζοφρένεια, ή με ψυχοκοινωνικές διαταραχές, λ.χ. μαθησιακές δυσκολίες²¹. Ως κριτήριο της αναπηρίας τίθεται στη Σύμβαση η μακροχρόνια διάρκειά της, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται ειδικότερα το κρίσιμο χρονικό διάστημα που καθιστά την αναπηρία μακροχρόνια. Ασφαλώς, αυτό είναι διαφορετικό ανάλογα με την κάθε μορφή αναπηρίας. Αυτή η χρονική διάσταση φαίνεται να αποκλείει, καταρχήν, την ένταξη στα άτομα με αναπηρία όσων βρίσκονται σε προσωρινή ψυχική ή διανοητική διαταραχή που περιορίζει αποφασιστικά τη λειτουργία της βούλησής τους, λ.χ. παροδικά ψυχωτικά επεισόδια. Ωστόσο, λόγω της μη εξαντλητικής περιγραφής, αλλά και για να μην δημιουργούνται προϋποθέσεις διάκρισης εις βάρος των ατόμων με χρονικά περιορισμένες διαταραχές που θα απέκλειαν την ένταξή τους στο προστατευτικό πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, θεωρείται ερμηνευτικά ότι στην έννοια των ατόμων με αναπηρία πρέπει να περιλαμβάνονται και άτομα που παρουσιάζουν περιορισμένης χρονικής διάρκειας σωματικές, πνευματικές, διανοητικές ή αισθητηριακές διαταραχές²². Η παράθεση των διαφόρων εμποδίων ως παραγόντων αλληλεπίδρασης με τις διαταραχές είναι εξίσου ενδεικτική, καθώς αυτά έχουν ποικίλη φύση, μπορούν να είναι λ.χ. κοινωνικοοικονομικά, αρχιτεκτονικά, επικοινωνιακά²³. Επομένως, με βάση την ανωτέρω μη αποκλειστική περιγραφή, επαφίεται στα συμβαλλόμενα κράτη να εντάξουν στην έννοια των ατόμων με αναπηρία άτομα με διάφορες μορφές διαταραχών.

17. Πρβλ. τον αντίστοιχο ορισμό των ατόμων με αναπηρία στο άρθρο 60 παρ. 1 του Ν. 4488/2017 (ΦΕΚ Α' 137/13.9.2017), το Μέρος Δ' του οποίου (άρθρα 59-74) περιλαμβάνει «Κατευθυντήριες-οργανωτικές διατάξεις υλοποίησης της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ανθρώπων με Αναπηρίες»: «1. Ως «Άτομα με Αναπηρίες (ΑμεΑ)» νοούνται τα άτομα με μακροχρόνιες σωματικές, ψυχικές, διανοητικές ή αισθητηριακές δυσχέρειες, οι οποίες σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια, ιδίως θεσμικά, περιβαλλοντικά ή εμπόδια κοινωνικής συμπεριφοράς, δύναται να παρεμποδίσουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή των ατόμων αυτών στην κοινωνία σε ίση βάση με τους άλλους». Βλ. για την αντίστοιχη κατανοήση σε επίπεδο ΕΕ, European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), Legal Capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems, 2013, σ. 10 επ.

18. Βλ. The Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Training Guide, Professional Training Series No. 19, United Nations, 2014, σ. 7 επ.· European Foundation Center, Study on challenges and good practices in the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities VC/2008/1214. Final Report, October 2010, σ. 41 επ.· P. BARTLETT, ό.π., σ. 758 επ.· R. DINERSTEIN, Implementing Legal Capacity under Article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: The difficult road from guardianship to supported decision-making, Human Rights Brief, 2012, σ. 9· R. KAYESS / P. FRENCH, ό.π., σ. 24· D. MACKAY, ό.π., σ. 328· G. SZMUKLER / R. DAW / F. CALLARD, ό.π., σ. 247· Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Ζητήματα προστασίας των δικαιωμάτων των ατόμων με ψυχιατρική εμπειρία στο πλαίσιο της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα, 2011, σ. 5 επ.· Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας ..., ό.π., σ. 13 επ. («αλλαγή παραδείγματος»)· πρβλ. το άρθρο 2 της εισηγητικής έκθεσης στο σχέδιο νόμου «Κατευθυντήριες-οργανωτικές διατάξεις υλοποίησης της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες».

19. G. SZMUKLER / R. DAW / F. CALLARD, ό.π., σ. 247· Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας ..., ό.π., σ. 15 επ.

20. R. KAYESS / P. FRENCH, ό.π., σ. 23· G. QUINN, ό.π., σ. 102.

21. Βλ. P. BARTLETT, ό.π., σ. 753, 758· T. MINKOWITZ, ό.π., σ. 407· G. SZMUKLER / R. DAW / F. CALLARD, ό.π., σ. 246. Πρβλ. για τη σχετική συζήτηση M. BYRNE / B. WHITE / F. MCDONALD, A new tool to assess compliance of mental health laws with the convention on the rights of persons with disabilities, International Journal of Law and Psychiatry, 2018, σ. 132 επ.

22. Βλ. P. BARTLETT, ό.π., σ. 758· T. MINKOWITZ, ό.π., σ. 407· S. POZÓN, ό.π., σ. 304· G. SZMUKLER / R. DAW / F. CALLARD, ό.π., σ. 246. Βλ. όμως R. KAYESS/P. FRENCH, ό.π., σ. 23.

23. G. SZMUKLER / R. DAW / F. CALLARD, ό.π., σ. 245 επ.

III. Η αναγνώριση της δικαιοπρακτικής ικανότητας των ατόμων με αναπηρία στο άρθρο 12 της Σύμβασης

1. Εισαγωγή

Στο άρθρο 12 παρ. 1 της Σύμβασης επαναβεβαιώνεται το γενικό δικαίωμα αναγνώρισης της προσωπικότητας των ατόμων με αναπηρία στον Νόμο. Η αναγνώριση αυτή αποτελεί προϋπόθεση για την αναγνώριση της ικανότητας δικαίου και της δικαιοπρακτικής ικανότητας²⁴. Ως ιδιαίτερη έκφραση της αναγνώρισης της προσωπικότητας των ατόμων με αναπηρία στον Νόμο θεμελιώνεται στην παρ. 2 η απόλαυση της λεγόμενης «νομικής ικανότητας» (legal capacity) των ατόμων με αναπηρία σε ίση βάση με τους άλλους σε όλες τις πτυχές της ζωής τους. Η έννοια της «νομικής ικανότητας» περιλαμβάνει τόσο την ικανότητα των ατόμων με αναπηρία να είναι φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (ικανότητα δικαίου) όσο και την ικανότητά τους να καταρτίζουν δικαιοπραξίες και να δημιουργούν δεσμευτικές έννομες σχέσεις (δικαιοπρακτική ικανότητα)²⁵. Οι υπόλοιπες παράγραφοι συγκεκριμενοποιούν αυτές τις θεμελιώδεις αρχές: στην παρ. 3 εισάγεται η υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών να παρέχουν υποστήριξη με κατάλληλα μέτρα για την άσκηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας. Στην παρ. 4 εισάγεται η υποχρέωση διασφάλισης κατάλληλων και αποτελεσματικών εγγυήσεων για τον σκοπό αυτό και η αποφυγή καταχρήσεων. Τέλος, στην παρ. 5 κατοχυρώνεται η υποχρέωση λήψης κατάλληλων και αποτελεσματικών νομοθετικών, διοικητικών και άλλων μέτρων για τη διασφάλιση του ίσου δικαιώματος των ατόμων με αναπηρία σε ειδικές ενέργειες, λ.χ. μεταξύ άλλων το δικαίωμα να αποκτούν κληρονομιά, να κληρονομήσουν και να διαχειρίζονται τις οικονομικές και περιουσιακές τους υποθέσεις.

Οι ρυθμίσεις του άρθρου 12 είναι αμφιλεγόμενες²⁶. Ήδη στο στάδιο σύναψης της Σύμβασης αποτέλεσε αντικείμενο έντονων διαπραγματεύσεων εάν το άρθρο 12 επιβάλει μόνο την εισαγωγή του μοντέλου υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων ή αν επιτρέπεται στα συμβαλλόμενα κράτη να διατηρούν παράλληλα τα διεθνώς εφαρμοζό-

μενα καθεστώτα λήψης αποφάσεων με υποκατάσταση, λ.χ. τη δικαστική συμπαράσταση στις διάφορες μορφές της. Χαρακτηριστικό είναι ότι με την υπογραφή της Σύμβασης ορισμένα κράτη, λ.χ. ο Καναδάς και η Ιρλανδία²⁷, επιφυλάχθηκαν να μπορούν να εφαρμόζουν στο εθνικό τους δίκαιο τα δύο μοντέλα παράλληλα, ενώ άλλα κράτη, λ.χ. η Εσθονία και η Πολωνία²⁸, δήλωσαν ότι θα ερμηνεύουν το άρθρο 12 με τέτοιον τρόπο, ώστε να επιτρέπεται η στέρηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας με βάση εθνικούς κανόνες σε άτομα με αναπηρία, όταν ανάλογα με τις περιστάσεις ένα άτομο δεν είναι σε θέση να εκφράσει τη βούλησή του. Η ερμηνεία και η πρακτική εφαρμογή του άρθρου 12 της Σύμβασης έχει πυροδοτήσει έντονες συζητήσεις και σε επιστημονικό επίπεδο, με τοποθετήσεις που κυμαίνονται από σοβαρές επιφυλάξεις έναντι του άρθρου 12 ως μη ρεαλιστικού και πρακτικά μη εφαρμόσιμου²⁹ έως τον χαρακτηρισμό του ως «χάρτη πορείας»

24. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, General Comment No. 1 (2014) on Article 12: Equal Recognition before the Law, αρ. 11.

25. Ibid, αρ. 12. Βλ. A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, The General Comment on Article 12 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities: a roadmap for equality before the law, The International Journal of Human Rights, 2016, σ. 474· C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, ό.π., σ. 7, 9· T. MINKOWITZ, ό.π., σ. 410 επ.· Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, ό.π., σ. 33.

26. Πρβλ. C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, ό.π., σ. 9 επ.· A. DHANDA, Legal capacity in the disability rights convention: stranglehold of the past or lodestar for the future? Syracuse Journal of International Law and Commerce, 2007, σ. 429.

27. Canada, Declaration and Reservation, 30 March 2007: «Canada recognises that persons with disabilities are presumed to have legal capacity on an equal basis with others in all aspects of their lives. Canada declares its understanding that Article 12 permits supported and substitute decision-making arrangements in appropriate circumstances and in accordance with the law. To the extent Article 12 may be interpreted as requiring the elimination of all substitute decision-making arrangements, Canada reserves the right to continue their use in appropriate circumstances and subject to appropriate and effective safeguards [...]», βλ. για τη σημασία αυτής της επιφύλαξης, N. CAIVANO, Conceptualizing Capacity: Interpreting Canada's Qualified Ratification of Article 12 of the UN Disability Rights Convention, Western Journal of Legal Studies, 2014, σ. 1 επ.· Ireland, Declaration, 30 March 2007: «Ireland recognises that persons with disabilities enjoy legal capacity on an equal basis with others in all aspects of life. Ireland declares its understanding that the Convention permits supported and substitute decision-making arrangements which provide for decisions to be made on behalf of a person, where such arrangements are necessary, in accordance with the law, and subject to appropriate and effective safeguards. To the extent article 12 may be interpreted as requiring the elimination of all substitute decision making arrangements, Ireland reserves the right to permit such arrangements in appropriate circumstances and subject to appropriate and effective safeguards».

28. Estonia, Declaration, 25 September 2007: «The Republic of Estonia interprets article 12 of the Convention as it does not forbid to restrict a person's active legal capacity, when such need arises from the person's ability to understand and direct his or her actions. In restricting the rights of the persons with restricted active legal capacity the Republic of Estonia acts according to its domestic laws»· Poland, Declaration, 30 March 2007: «The Republic of Poland declares that it will interpret Article 12 of the Convention in a way allowing the application of the incapacitation, in the circumstances and in the manner set forth in the domestic law, as a measure indicated in Article 12.4, when a person suffering from a mental illness, mental disability or other mental disorder is unable to control his or her conduct».

29. Βλ. την έντονη κριτική από University of Cambridge, Cambridge

για μια σταδιακή μεταρρύθμιση του δικαίου της δικαιοπρακτικής ικανότητας³⁰ και την υποστήριξη της ανάγκης για άμεση και πλήρη εφαρμογή του μοντέλου της υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων σε αντικατάσταση των υφιστάμενων καθεστώτων λήψης αποφάσεων με υποκατάσταση³¹.

Το τοπίο ήρθε να ξεκαθαρίσει η Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες με το Γενικό Σχόλιο υπ' αριθμ. 1/2014 στο άρθρο 12 της Σύμβασης (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, General Comment No. 1 (2014) on Article 12: Equal Recognition before the Law), με το οποίο αφενός ερμηνεύεται το άρθρο 12 και αφετέρου δίνονται πρακτικές κατευθύνσεις για την εφαρμογή του. Αξίζει να σημειωθεί ότι αφορμή για την έκδοση του Γενικού Σχολίου υπ' αριθμ. 1/2014 αποτέλεσε η εξέταση από την Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες των αρχικών Εκθέσεων (Initial Reports) ορισμένων συμβαλλόμενων κρατών, οι οποίες υποβλήθηκαν στην Επιτροπή σε εφαρμογή του άρθρου 35 της Σύμβασης³², και κυρίως η διαπίστωση ότι υπάρχει μια γενική παρανόηση για το ακριβές περιεχόμενο των υποχρεώσεων για τα συμβαλλόμενα κράτη που απορρέουν από το άρθρο 12 της Σύμβασης, ειδικότερα ότι τα κράτη έχουν αποτύχει να κατανοήσουν ότι η Σύμβαση επιβάλλει την αντικατάσταση των υφιστάμενων στις περισσότερες εθνικές νομοθεσίες συστημάτων λήψης αποφάσεων με υποκατάσταση από μοντέλα υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων³³.

Στη συνέχεια, θα αναλυθούν ειδικότερα οι βασικές αρχές που διέπουν το άρθρο 12 σε σχέση με τη δικαιοπρακτική ικανότητα ατόμων με αναπηρία και τα διάφορα μοντέλα λήψης αποφάσεων, όπως αυτές εξειδικεύονται στο Γενικό Σχόλιο υπ' αριθμ. 1/2014.

2. Οι βασικές αρχές του άρθρου 12 της Σύμβασης

α) Διάκριση μεταξύ δικαιοπρακτικής ικανότητας και πνευματικής ικανότητας

Σύμφωνα με τη Σύμβαση, η δικαιοπρακτική ικανότητα και η πνευματική ικανότητα είναι διακριτές έννοιες³⁴: ενώ η δικαιοπρακτική ικανότητα αναφέρεται στην ικανότητα κατάρτισης δικαιοπραξιών και δημιουργίας δεσμευτικών έννομων σχέσεων, η πνευματική ικανότητα αναφέρεται στη νοητική ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται το περιεχόμενο και τις έννομες συνέπειες των δικαιοπραξιών που επιχειρεί και υπό την έννοια αυτή να διαμορφώνει ελεύθερα τη βούλησή του και να λαμβάνει αποφάσεις κρίσιμες για τη ζωή του. Το επίπεδο της πνευματικής ικανότητας διαφέρει από άτομο σε άτομο, με αναπηρία ή χωρίς αναπηρία, καθώς αλληλεπιδρά με διάφορους παράγοντες, λ.χ. προσωπικότητα, ενδεχόμενες διαταραχές, κατάσταση της υγείας, περιβάλλον, κοινωνικές σχέσεις. Στη μη απόδοση ή την αφαίρεση της δικαιοπρακτικής ικανότητας ενός ατόμου από τις εθνικές νομοθεσίες οδηγεί συνήθως είτε η ιατρική διάγνωση λ.χ. μιας νοητικής ή ψυχικής διαταραχής που θεωρείται ότι συνεπάγεται αυτομάτως την έλλειψη ικανότητας του ατόμου να αντιλαμβάνεται το περιεχόμενο και τις έννομες συνέπειες των δικαιοπραξιών που επιχειρεί (*status approach*) είτε η λήψη αποφάσεων που από το περιεχόμενό τους ή από το αποτέλεσμα θεωρούνται ασύνετες ή εις βάρος των συμφερόντων του ατόμου (*outcome approach*) είτε τη διαπίστωση ότι η ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται το περιεχόμενο και τις έννομες συνέπειες των δικαιοπραξιών που επιχειρεί είναι περιορισμένη (*functional approach*)³⁵.

β) Καθολικός χαρακτήρας της δικαιοπρακτικής ικανότητας

Στο πλαίσιο αυτό, η Σύμβαση αναγνωρίζει τον καθολικό χαρακτήρα της δικαιοπρακτικής ικανότητας, η οποία απονέμεται στα άτομα με αναπηρία χωρίς διάκριση σε

Intellectual & Developmental Disabilities Research Group (2014), Submission to the CRPD Committee on the Draft General Comment on Article 12 CRPD, 31 January 2014, *passim*. Πρβλ. C. DE BHAILÍS/E. FLYNN, *ό.π.*, σ. 14. Πρβλ. Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, Μελέτη για το άρθρο 12 (Ισότητα ενώπιον του Νόμου), το άρθρο 13 (Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη) και άλλες διατάξεις της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, 2012, σ. 94 επ.

30. Βλ. A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, *ό.π.*, σ. 475 επ.

31. Βλ. C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, *ό.π.*, σ. 11 επ.

32. Άρθρο 35 (Εκθέσεις από τα Συμβαλλόμενα Κράτη): «1. Κάθε Συμβαλλόμενο Κράτος υποβάλει στην Επιτροπή, μέσω του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών, μια συνολική έκθεση σχετικά με τα μέτρα που λήφθηκαν, προκειμένου να εφαρμοστούν οι υποχρεώσεις του σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση, και σχετικά με την πρόοδο που σημειώθηκε ως προς τούτο, μέσα σε δύο έτη μετά τη θέση σε ισχύ της παρούσας Σύμβασης για το ενδιαφερόμενο Συμβαλλόμενο Κράτος. [...]». Πρβλ. Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου ... *ό.π.*, σ. 99 επ., όπου και αναφορά στις παρατηρήσεις της Επιτροπής στις αρχικές Εκθέσεις της Τυνησίας, της Ισπανίας, του Περού και της Αργεντινής.

33. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, General Comment No. 1 (2014) on Article 12: Equal Recognition before

the Law, *op. cit.* 13.

34. *Ibid.*, *op. cit.* 13 επ. Βλ. A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, *ό.π.*, σ. 474 επ. C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, *ό.π.*, σ. 9 επ.

35. *Ibid.*, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *op. cit.* 15. Βλ. A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, *ό.π.*, σ. 471 C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, *ό.π.*, σ. 10 επ. N. DEVI / J. BICKENBACH / G. STUCKI, *ό.π.*, σ. 252 επ. G. QUINN, *ό.π.*, σ. 105 επ. Disabilities, General Comment No. 1 (2014) on Article 12: Equal Recognition before the Law, *op. cit.* 25 Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου ... *ό.π.*, σ. 28 επ. E. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, *ό.π.*, σσ. 470, 472.

ισότιμη βάση με όλους και μάλιστα στον ίδιο βαθμό, στον οποίο απονέμεται η ικανότητα δικαίου³⁶. Ο καθολικός χαρακτήρας της δικαιοπρακτικής ικανότητας αφορά όλες τις πτυχές της ζωής των ατόμων με αναπηρία και αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση κι άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, λ.χ. αστικών ή πολιτικών, και τη λήψη αποφάσεων κρίσιμων για τη ζωή τους, λ.χ. τη σύναψη δικαιοπραξιών που αφορούν περιουσιακές σχέσεις ή που έχουν προσωποπαγή χαρακτήρα, όπως μεταξύ άλλων η σύνταξη διαθήκης και η σύναψη γάμου³⁷. Με άλλα λόγια, η δικαιοπρακτική ικανότητα των ατόμων με αναπηρία δεν προστατεύεται απλώς, αλλά αναγνωρίζεται ως ανθρώπινο δικαίωμα χωρίς περιορισμούς, η δε λειτουργική διαφορετικότητα που συνεπάγεται αδυναμία στην ικανότητα λήψης αποφάσεων και γενικά στην πνευματική ικανότητα δεν δικαιολογεί καθ' εαυτή τη μη απόδοση ή την αφαίρεση της δικαιοπρακτικής ικανότητας, μάλιστα ούτε υπό την έννοια ότι αυτό επιβάλλεται για την «προστασία» του ατόμου με αναπηρία ή για την «προστασία» άλλων ατόμων ή των συναλλαγών από το άτομο με αναπηρία³⁸. Αυτό σημαίνει ότι οποιεσδήποτε εθνικές διατάξεις εισάγουν διάκριση εις βάρος των ατόμων με αναπηρία στη βάση της περιορισμένης πνευματικής ικανότητας, λ.χ. εφόσον η ύπαρξη αναπηρίας καθ' εαυτή αποτελεί τη βάση για θέση ενός ατόμου σε καθεστώς δικαιοπρακτικής ανικανότητας, είναι ασύμβατες με τη Σύμβαση. Επομένως, σε όσες περιπτώσεις αφαιρείται η δικαιοπρακτική ικανότητα, αυτό πρέπει να γίνεται χωρίς διάκριση σε ισότιμη βάση για όλους, η δε ύπαρξη κάποιας μορφής διαταραχής ή η περιορισμένη πνευματική ικανότητα ή το διαφορετικό επίπεδο πνευματικής ικανότητας κάποιου ατόμου να λαμβάνει αποφάσεις δεν μπορεί να συνεπάγεται αυτοδικαίως την απώλεια της ικανότητας για δικαιοπραξία, αλλά αντιθέτως αποτελεί επαρκή λόγο για την υποστήριξη αυτού του ατόμου ως προς τον τρόπο άσκησης του δικαιώματος της δικαιοπρακτικής του ικανότητας³⁹.

γ) Αντικατάσταση των καθεστώτων υποκατάστατης λήψης αποφάσεων από μοντέλα υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων

Σύμφωνα με άρθρο 12 παρ. 2 της Σύμβασης, τα άτομα με αναπηρία «απολαύουν» ικανότητα για δικαιοπραξία που σημαίνει ότι δικαιούνται μέτρων για τη διευκόλυνση της ουσιαστικής άσκησης της⁴⁰. Αναφέρθηκε ήδη το άρθρο 12 παρ. 3 που εισάγει την υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών να παρέχουν υποστήριξη με κατάλληλα μέτρα για την άσκηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας. Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 1 εδάφιο α' και β' της Σύμβασης, τα συμβαλλόμενα κράτη είναι υποχρεωμένα να υιοθετούν όλα τα κατάλληλα νομοθετικά, διοικητικά και άλλα μέτρα για την εφαρμογή των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται με τη Σύμβαση και να τροποποιήσουν ή να καταργήσουν τους ισχύοντες νόμους, κανονισμούς, έθιμα και πρακτικές που συνιστούν διακρίσεις κατά των ατόμων με αναπηρίες.

Ειδικότερα, υπό το φως των κατευθυντήριων αρχών που διέπουν τη Σύμβαση (άρθρο 3)⁴¹, σύμφωνα με το Γενικό Σχόλιο υπ' αριθμ. 1/2014 επιβάλλεται στα συμβαλλόμενα κράτη να ελέγξουν τις εθνικές διατάξεις που επιτρέπουν διάφορους θεσμούς υποκατάστασης στη λήψη αποφάσεων (substituted decision-making), λ.χ. επιτροπεία, κηδεμονία, δικαστική συμπάρσταση στις διάφορες μορφές της, και να λάβουν άμεσα μέτρα για τη νομοθέτηση πολιτικών που θα κατευθύνονται στην κατάργηση τέτοιων καθεστώτων και την αντικατάστασή τους με μοντέλα υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων (supported decision-making) που σέβονται την αυτονομία, τη βούληση και τις προτιμήσεις του ατόμου⁴². Τα βασικά χαρα-

ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, ό.π., σ. 475· E. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα ..., ό.π., σ. 470.

40. E. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, ό.π., σ. 472.

41. Άρθρο 3 (Γενικές Αρχές): «Οι αρχές της παρούσας Σύμβασης είναι: α. ο σεβασμός της εγγενούς αξιοπρέπειας, της ατομικής αυτονομίας, συμπεριλαμβανομένης και της ελευθερίας ατομικών επιλογών και της ανεξαρτησίας των ατόμων, β. η μη διάκριση, γ. η πλήρης και αποτελεσματική συμμετοχή και ένταξη στην κοινωνία, δ. ο σεβασμός της διαφοράς και η αποδοχή των ατόμων με αναπηρίες, ως μέρους της ανθρώπινης ποικιλομορφίας και της ανθρωπότητας, ε. η ισότητα ευκαιριών στ. η προσβασιμότητα ζ. η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών η. ο σεβασμός των εξελισσόμενων ικανοτήτων των παιδιών με αναπηρίες και ο σεβασμός του δικαιώματος των παιδιών με αναπηρίες να διατηρήσουν την ταυτότητα τους».

42. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, ό.π., αρ. 3, 7, 16 επ., 26 επ., 50. Βλ. A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, ό.π., σ. 475, 477 επ.· C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, ό.π., σσ. 9, 12 επ., 17 επ. (ιδιαίτερα για το ζήτημα, αν η Σύμβαση επιβάλλει στα κράτη να λάβουν άμεσα τέτοια μέτρα ή αν προβλέπει τη σε βάθος χρόνου προοδευτική εφαρμογή της)· R. DINERSTEIN, ό.π., σ. 2· E. KONTIADHS / M. MOYSMOYTH, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας ..., ό.π., σ. 33· E. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα ..., ό.π., σ. 470· πρβλ. Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής

36. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, ό.π., αρ. 8, 12, 14 («universal legal capacity»), 50. Βλ. A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, ό.π., σ. 471· A. DHANDA, ό.π., σ. 457 επ.· T. MINKOWITZ, ό.π., σ. 408 επ.· E. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, ό.π., σσ. 470, 472.

37. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, ό.π., αρ. 8 επ.

38. Ibid, αρ. 12. Βλ. A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, ό.π., σ. 47· C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, ό.π., σ. 7 επ. 15· N. DEVI / J. BICKENBACH / G. STUCKI, ό.π., σ. 250· E. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα ..., ό.π., σσ. 463, 472· πρβλ. Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπάρστασης. Η διαδικασία ενώπιον του δικαστηρίου και η συμβατότητα των αποτελεσμάτων της δικαστικής συμπάρστασης με τη Διεθνή Σύμβαση του ΟΗΕ για τα άτομα με αναπηρία, ΕφΑΔ, 2016, σ. 105.

39. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, ό.π., αρ. 13 επ., 25· Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου ... ό.π., σ. 91, 288 επ. Βλ. Α.

κτηριστικά των διαφόρων καθεστώτων υποκατάστασης στη λήψη αποφάσεων, ανεξάρτητα από τις συνθήκες και τις αποφάσεις που πρέπει να ληφθούν, είναι ότι α) η δικαιοπρακτική ικανότητα αφαιρείται από ένα άτομο ακόμη και όσον αφορά τη λήψη μιας και μόνο απόφασης, β) οι αποφάσεις λαμβάνονται είτε εξ ολοκλήρου από τρίτο πρόσωπο είτε μετά από συναίνεση τρίτου προσώπου, το οποίο είναι προς τούτο εξουσιοδοτημένο βάσει δικαστικής απόφασης και όχι από το άτομο με αναπηρία, και μάλιστα πολλές φορές αντίθετα προς την επιλογή του ή την επιθυμία του, και γ) το τρίτο πρόσωπο ενεργεί με βάση αυτό που θεωρείται το βέλτιστο συμφέρον (best interest) του ατόμου με αναπηρία, χωρίς να λαμβάνονται απαραίτητα υπόψη οι προτιμήσεις ή επιλογές του ατόμου με αναπηρία⁴³. Αντίθετα, στο μοντέλο της υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων, το υποστηριζόμενο άτομο, εφόσον επιθυμεί να ασκήσει αυτό το δικαίωμα, υποστηρίζεται από άλλο άτομο να ασκεί τη δικαιοπρακτική του ικανότητα στον μέγιστο δυνατό βαθμό⁴⁴. Σε αυτό το μοντέλο εφαρμόζονται, είτε μεμονωμένα είτε συνδυαστικά ανάλογα με τη διαφορετικότητα και τις ανάγκες των υποστηριζόμενων ατόμων, διάφορες μέθοδοι, λ.χ. με υποστήριξη από την οικογένεια, συγγενείς και φίλους (family and friends), από την κοινότητα (community), δίκτυα υποστήριξης από ομολόγους (peer support), εργαλεία αυτοπροσδιορισμού (εκ των προτέρων οδηγίες, διαρκή πληρεξούσια), υποστήριξη από αρμόδιους φορείς (μη κυβερνητικές οργανώσεις, πιστοποιημένοι επαγγελματίες, πιστοποιημένοι εθελοντές)⁴⁵.

Σύμφωνα με το Γενικό Σχόλιο υπ' αριθμ. 1/2014, η ανάπτυξη μοντέλων υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων παράλληλα με τη διατήρηση των υφιστάμενων καθεστώτων λήψης αποφάσεων με υποκατάσταση θεωρείται, καταρχήν, ασύμβατη με το άρθρο 12 της Σύμβασης⁴⁶. Απόκλιση από την υποχρέωση εισαγωγής μοντέλων υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων επιτρέπεται κατ' εξαίρεση, είτε όταν το ίδιο το άτομο με αναπηρία αναθέτει σε

τρίτο πρόσωπο τη λήψη ή την επικουρική συνδρομή στη λήψη αποφάσεων που πρέπει να σέβονται τη βούληση και τις προτιμήσεις του ατόμου με αναπηρία είτε σε περιπτώσεις ατόμων με βαριά μορφή διαταραχής, λ.χ. άτομα που βρίσκονται σε προχωρημένη άνοια, η οποία δεν επιτρέπει τη διάγνωση της βούλησης και των προτιμήσεων του ατόμου, οπότε επιτρέπεται η εξουσιοδότηση τρίτου προσώπου να λαμβάνει αποφάσεις προς το καλύτερο συμφέρον του ατόμου με αυτή τη μορφή αναπηρίας⁴⁷. Θεωρείται, πάντως, ερμηνευτικά ότι η εξουσιοδότηση τρίτου προσώπου με δικαστική απόφαση να λαμβάνει συγκεκριμένες αποφάσεις προς το καλύτερο συμφέρον του ατόμου με αναπηρία πρέπει να επιτρέπεται και όταν, παρά την παροχή σχετικής υποστήριξης, ένα άτομο λαμβάνει αποφάσεις οι οποίες είναι μεν σαφείς, αλλά μπορεί να βλάψουν το άτομο με αναπηρία ή άλλους, καθώς και όταν οι αποφάσεις του δεν είναι κατανοητές ή είναι αντιφατικές⁴⁸.

IV. Η επίδραση του άρθρου 12 της Σύμβασης στο γερμανικό δίκαιο

Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν συνοπτικά οι υφιστάμενες ρυθμίσεις του γερμανικού δικαίου για τη δικαιοπρακτική ικανότητα και τη δικαστική συμπαράσταση και θα εξεταστεί η επίδραση του άρθρου 12 της Σύμβασης στις ρυθμίσεις αυτές. Αυτή η δικαιοσυγκριτική αναφορά θα φωτίσει ασφαλώς και την κατανόηση του βαθμού συμβατότητας του ελληνικού δικαίου με το άρθρο 12 της Σύμβασης.

Οι υφιστάμενες ρυθμίσεις του γερμανικού δικαίου για τη δικαιοπρακτική ικανότητα και τη δικαστική συμπαράσταση θεωρείται ότι είναι σε μεγάλο βαθμό θεμελιωμένες σε σύγχρονες βάσεις όσον αφορά τον σεβασμό των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία⁴⁹. Το γερμανικό δίκαιο ξεκινά από τον κανόνα ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα⁵⁰. Επομένως, η δικαιοπρακτική ανικανότητα και η περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανό-

συμπαράστασης, ό.π., σ. 105.

43. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, ό.π., αρ. 27. Βλ. N. DEVI / J. BICKENBACH / G. STUCKI, ό.π., σ. 253 επ.· R. DINERSTEIN, ό.π., σ. 2 επ.

44. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, ό.π., αρ. 16 επ., 19, 26 επ. Βλ. R. DINERSTEIN, ό.π., σ. 3 επ.· Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου ..., ό.π., σ. 23 επ.· Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας ..., ό.π., σ. 33.

45. Ibid, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, αρ. 16 επ. Βλ. A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, ό.π., σ. 475 επ.· C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, ό.π., σ. 12 επ.· N. DEVI / J. BICKENBACH / G. STUCKI, ό.π., σ. 254 επ.· Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου ..., ό.π., σσ. 26 επ., 116 επ., 288 επ.

46. Ibid, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, αρ. 28. Βλ. A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, ό.π., σ. 478.

47. Ibid, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, αρ. 21· A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, ό.π., σ. 477· C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, ό.π., σ. 13.

48. Ibid, A. ARSTEIN-KERSLAKE / E. FLYNN, σ. 482 επ.· C. DE BHAILÍS / E. FLYNN, ό.π., σ. 15 επ.

49. Έτσι, V. LIPP, Betreuungsrecht und UN-Behindertenrechtskonvention, FamRZ, 2012, σ. 679. Η Σύμβαση ισχύει στη Γερμανία από τις 26 Μαρτίου 2009.

50. Βλ. J. SCHMITT, σε: Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Band 1: Allgemeiner Teil, 7. Aufl., München 2015, παρ. 104 αρ. 2· πρβλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση, Συμβολή στην ερμηνεία των νέων άρθρων 1666 έως 1688 ΑΚ και των συναφών δικονομικών ρυθμίσεων, 1997, σ. 9.

τητα εισάγονται ως εξαίρεση⁵¹. Έτσι, η παρ. 104 αρ. 2 BGB ορίζει ότι τα πρόσωπα που παρουσιάζουν προβλήματα νοσηρής διαταραχής της διανοητικής τους λειτουργίας, η οποία αποκλείει την ελεύθερη διαμόρφωση της βούλησής τους, είναι ανίκανα για δικαιοπραξία υπό την προϋπόθεση ότι η κατάσταση αυτή δεν είναι από τη φύση της παροδική. Η δικαιοπραξία που καταρτίζει το πρόσωπο που βρίσκεται σε αυτό το καθεστώς είναι άκυρη (παρ. 105 BGB)⁵². Το βάρος απόδειξης της δικαιοπρακτικής ανικανότητας, ειδικότερα της ύπαρξης μη παροδικής νοσηρής διαταραχής της διανοητικής λειτουργίας, φέρει εκείνος που την επικαλείται, οπότε το πρόσωπο που επιχείρησε τη δικαιοπραξία μπορεί να ανταποδείξει την ύπαρξη φωτεινού διαλείμματος⁵³. Εξάλλου, σύμφωνα με την παρ. 105a BGB, αν ένας ενήλικος που είναι ανίκανος για δικαιοπραξία καταρτίζει μια δικαιοπραξία καθημερινής ζωής σύμφωνα με την αντίληψη των συναλλαγών για να καλύψει βιοτικές ανάγκες, π.χ. η αγορά τροφίμων, που έχει μικρό περιουσιακό αντικείμενο, η σύμβαση που καταρτίζει θεωρείται έγκυρη ως προς την παροχή και την αντιπαροχή, εφόσον αυτές εκπληρώθηκαν, με συνέπεια να αποκλείεται η αναζήτηση των παροχών με τις διατάξεις περί αδικαιολόγητου πλουτισμού. Αυτό δεν ισχύει, αν έτσι διατρέχει σοβαρό κίνδυνο το πρόσωπο ή η περιουσία του ανίκανου⁵⁴.

Σε περίπτωση που ένα (ενήλικο) πρόσωπο δεν μπορεί να φροντίσει τις υποθέσεις του εξαιτίας ψυχικής ασθένειας ή άλλης σωματικής, πνευματικής ή ψυχικής αναπηρίας, το πρόσωπο αυτό μπορεί να τεθεί σε καθεστώς (δικαστικής) «επιμέλειας» (Betreuung) σύμφωνα με τις παρ. 1896 επ. BGB⁵⁵. Ο θεσμός της Betreuung είναι αντίστοιχος με

τον θεσμό της δικαστικής συμπαράστασης του ελληνικού δικαίου, αλλά με διαφορετική λειτουργία: σε αντίθεση προς τη στερητική δικαστική συμπαράσταση του ελληνικού δικαίου, η θέση ενός προσώπου σε καθεστώς Betreuung δεν περιορίζει την ικανότητά του να καταρτίζει το ίδιο δικαιοπραξίες, δηλαδή ο ορισμός ενός επιμελητή (Betreuer) δεν συνεπάγεται αυτομάτως τη δικαιοπρακτική ανικανότητά του⁵⁶. Δεν αποκλείεται, πάντως, σε ορισμένες περιπτώσεις να οριστεί ότι για το κύρος των δικαιοπραξιών που καταρτίζουν πρόσωπα που βρίσκονται σε καθεστώς Betreuung απαιτείται η συναίνεση του Betreuer. Σε αυτή την περίπτωση, η επιχειρούμενη δικαιοπραξία καθίσταται έγκυρη μετά από τη συναίνεση του Betreuer (παρ. 1903 BGB), ο οποίος λειτουργεί ως νόμιμος αντιπρόσωπος του προσώπου που βρίσκεται σε καθεστώς Betreuung (παρ. 1902 BGB).⁵⁷

Το γερμανικό δίκαιο της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της επιμέλειας θεωρείται σε μεγάλο βαθμό συμβατό με το άρθρο 12 της Σύμβασης⁵⁸. Η Γερμανία έχει καταργήσει ήδη από το 1992 το καθεστώς της στερητικής δικαστικής συμπαράστασης, όπως αυτό είναι γνωστό σε άλλες χώρες, λ.χ. στην Ελλάδα, και το έχει αντικαταστήσει με λιγότερο περιοριστικά μέτρα, τα οποία να επιτρέπουν σε άτομα με αναπηρία να διατηρούν σε μεγάλο βαθμό την αυτονομία τους. Ειδικότερα, δικαιολογητική βάση για τη θέση ενός ατόμου με αναπηρία σε καθεστώς Betreuung δεν είναι η διαταραχή-αναπηρία καθ' εαυτή, αλλά η αδυναμία φροντίδας των υποθέσεών του, η δε θέση ατόμου με αναπηρία σε τέτοιο καθεστώς όχι μόνο δεν το καθιστά αυτοδικαίως δικαιοπρακτικά ανίκανο, αλλά του επιτρέπει να διατηρεί ανάλογα με τις περιστάσεις στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό την αυτονομία της βούλησής του.

Ωστόσο, υπό το φως του Γενικού Σχολίου υπ' αριθμ.

51. Ibid, J. SCHMITT, σε: Münchener Kommentar ..., παρ. 104 αρ. 2, 9 επ.· πρβλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση ..., ό.π.: Ν. ΨΟΥΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας ..., ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 127-136 αρ. 44, άρθρο 128 αρ. 13 επ.

52. Ibid, J. SCHMITT, σε: Münchener Kommentar ..., παρ. 104 αρ. 20, παρ. 105 αρ. 1, 7 επ.· πρβλ. Ν. ΨΟΥΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας ..., ό.π., άρθρο 128 αρ. 15.

53. Ibid, J. SCHMITT, σε: Münchener Kommentar ..., παρ. 104 αρ. 21 επ., παρ. 105 αρ. 62· πρβλ. Ν. ΨΟΥΝΗ, ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 127-136 αρ. 46.

54. Ibid, J. SCHMITT, σε: Münchener Kommentar ..., παρ. 105a αρ. 1 επ.· πρβλ. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), Legal Capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems, 2013, σ. 31· Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 106 υποσ. 65· Ν. ΨΟΥΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας ..., ό.π., άρθρο 128 αρ. 16 επ.

55. Βλ. D. SCHWAB, σε: Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Band 1: Allgemeiner Teil, 7. Aufl., München 2015, παρ. 1896 αρ. 1 επ.· V. LIPP, ό.π., σ. 674 επ.· πρβλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση ..., ό.π., σ. 9· Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης ..., ό.π., σ. 105· Ν. ΨΟΥΝΗ σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας ..., ό.π.,

Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 127-136 αρ. 45 επ.

56. Βλ. D. SCHWAB, σε Münchener Kommentar ..., ό.π., παρ. 1896 αρ. 1 επ.· V. LIPP, ό.π., σ. 674 επ.· πρβλ. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), Legal Capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems, 2013, σ. 31· Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση ..., ό.π., σ. 9· Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης ..., ό.π., σ. 105· Ν. ΨΟΥΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας ..., ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 127-136 αρ. 45 επ.

57. Βλ. V. LIPP, ό.π., σ. 675· D. SCHWAB, σε: Münchener Kommentar ..., ό.π., παρ. 1902 αρ. 1 επ.· πρβλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση ..., ό.π., σ. 10· Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης ..., ό.π., σ. 105· Ν. ΨΟΥΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας ..., ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 127-136 αρ. 47.

58. Βλ. αναλυτικά V. LIPP, ό.π., σ. 674 επ.· πρβλ. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, Η (προληπτική) ίδια αστική προστασία ..., ό.π., σ. 636· Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου ..., ό.π., σ. 119.

1/2014 της Επιτροπής του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (στο εξής: Επιτροπή), στο άρθρο 12 της Σύμβασης καθώς και των καταληκτικών παρατηρήσεων της Επιτροπής (Concluding Observations)⁵⁹ στην αρχική Έκθεση (Initial Report)⁶⁰ της Γερμανίας για την εφαρμογή του άρθρου 12 της Σύμβασης, έχει ξεκινήσει στη Γερμανία ζωηρός επιστημονικός διάλογος σχετικά με τη συμβατότητα των ισχυουσών εθνικών διατάξεων για τη δικαιοπρακτική ικανότητα και τη δικαστική συμπαράσταση με το άρθρο 12 της Σύμβασης. Ειδικότερα, η Επιτροπή εξέφρασε στις καταληκτικές παρατηρήσεις της αμφιβολίες για τη συμβατότητα του θεσμού της Betreuung με το άρθρο 12 της Σύμβασης, ειδικότερα της ιδιότητας του Betreuer ως νόμιμου αντιπροσώπου του προσώπου που βρίσκεται σε καθεστώς Betreuung (παρ. 1902 BGB) και της σε ορισμένες περιπτώσεις συναίνεσης του Betreuer ως προϋπόθεσης για το κύρος των δικαιοπραξιών που καταρτίζουν πρόσωπα που βρίσκονται σε καθεστώς Betreuung (παρ. 1903 BGB)⁶¹. Στο ίδιο πνεύμα, η Επιτροπή συνέστησε στη Γερμανία να καταργήσει όλες τις μορφές υποκατάστατης λήψης αποφάσεων (substituted decision-making) και να τις αντικαταστήσει με ένα σύστημα θεσμών υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων (supported decision-making)⁶².

Στη γερμανική θεωρία εκφράζονται επιφυλάξεις ως προς το κατά πόσον η Επιτροπή κατανόησε ορθά τον θεσμό της Betreuung, ώστε να τον θεωρεί ασύμβατο με το άρθρο 12 της Σύμβασης⁶³. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται ότι ο αυτεπάγγελτος διορισμός ενός Betreuer που λειτουργεί ως νόμιμος αντιπρόσωπος θεωρείται ασύμβατος με το άρθρο 12 της Σύμβασης σε περιπτώσεις που επιβάλλεται σε άτομο, το οποίο, αν και έχει κάποια ψυχική ασθένεια ή άλλη σωματική, πνευματική ή ψυχική αναπηρία, θα μπορούσε να φροντίσει αυτόνομα τις

υποθέσεις του, αν υποστηριζόταν προς τον σκοπό αυτό με κατάλληλα μέσα⁶⁴. Υπό την έννοια αυτή, θεωρείται ότι η διατήρηση του θεσμού του Betreuer σε αυτές τις περιπτώσεις είναι σκόπιμη και συμβατή με το άρθρο 12 της Σύμβασης, μόνο εάν μετεξελιχθεί σε θεσμό υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων που σέβεται τη βούληση και τις προτιμήσεις του ατόμων με αναπηρία και εξυπηρετεί την αυτόνομη συμμετοχή τους στις συναλλαγές⁶⁵. Η συζήτηση για την ανάγκη και την έκταση μεταρρύθμισης του γερμανικού δικαίου βρίσκεται σε εξέλιξη.

V. Σύνοψη του συστήματος και των βασικών αρχών του ελληνικού δικαίου της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης

1. Δικαιοπρακτική (αν)ικανότητα⁶⁶

α) Γενική και ειδική ανικανότητα

Ο Αστικός Κώδικας δεν απονέμει τη δικαιοπρακτική ικανότητα σε όλα ανεξαιρέτως τα πρόσωπα, αλλά μόνο σε εκείνα που με βάση την ηλικία και τη σωματική, πνευματική και ψυχική υγεία τους διαθέτουν την απαιτούμενη ωριμότητα βούλησης και υγεία αντίστοιχα, ώστε να μπορούν να αντιλαμβάνονται το περιεχόμενο και τις έννομες συνέπειες των δικαιοπραξιών που επιχειρούν⁶⁷. Στο πλαίσιο αυτό, η δικαιοπρακτική ικανότητα αποκτάται με την ενηλικίωση του προσώπου, δηλαδή με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας, το οποίο τίθεται κατά τεκμή-

59. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Concluding observations on the initial report of Germany, CRPD/C/DEU/CO/1, 13 May 2015, αρ. 25 επ. (για το άρθρο 12 της Σύμβασης). Αντίστοιχες καταληκτικές παρατηρήσεις έχει αποστείλει η Επιτροπή σε δεκάδες άλλα κράτη που υπέβαλαν αρχικές Εκθέσεις για την εφαρμογή της Σύμβασης, βλ. για περισσότερες πληροφορίες τον σχετικό ιστότοπο του ΟΗΕ: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx> (31.03.2019).

60. Initial Report Germany, CRPD/C/DEU/1, 11 September 2011 αρ. 96 επ. (για το άρθρο 12 της Σύμβασης).

61. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Concluding observations on the initial report of Germany, CRPD/C/DEU/CO/1, 13 May 2015, αρ. 25. Πρβλ. D. SCHWAB, σε: Münchener Kommentar ..., ό.π., Vor παρ. 1896 αρ. 35.

62. Ibid, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, αρ. 26. Πρβλ. D. SCHWAB, σε: Münchener Kommentar ..., ό.π., Vor παρ. 1896 αρ. 35.

63. Έτσι D. SCHWAB, σε: Münchener Kommentar..., ό.π., Vor παρ. 1896 αρ. 35.

64. T. FRÖSCHLE, Zur Qualitätssicherung und Strukturentwicklung in der rechtlichen Betreuung, NJOZ, 2018, σ. 803.

65. Ibid, σ. 806· επίσης, T. FRÖSCHLE, Qualitätsanforderungen an die Betreuung, ZPR, 2018, σ. 110 επ.

66. Η νομική μεταχείριση της ικανότητας για αδικοπραξία ή για καταλογοισμό ρυθμίζεται στα άρθρα 915-918 ΑΚ καθώς και στο άρθρο 331 ΑΚ με κριτήρια ανάλογα προς εκείνα της δικαιοπρακτικής ικανότητας, βλ. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 11 αρ. 43 επ.· Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, Ενοχικό Δίκαιο, ό.π., παρ. 60 αρ. 46 επ.· Π. ΚΟΡΝΗΛΑΚΗ, Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο Ι, ό.π., παρ. 87 αρ. 11 επ.· Π. ΛΑΔΑ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, ό.π., παρ. 20 αρ. 62 επ.· Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Γενικές Αρχές του αστικού δικαίου, ό.π., σ. 105 επ.· Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 30 αρ. 174· Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, ό.π., παρ. 6 αρ. 9 επ.· επίσης, Δ. ΚΛΑΒΑΝΙΔΟΥ, Χρήση ψυχοδραστικών ουσιών και ικανότητα για καταλογοισμό στο Αστικό Δίκαιο, σε: Ι. Καράκωστα ... [κ.ά.], Ψυχιατρική και Δίκαιο, ΙΙ. Χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, 2008, σ. 102 επ.

67. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 11 αρ. 2· Π. ΛΑΔΑΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, ό.π., παρ. 20 αρ. 3· Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Γενικές Αρχές του αστικού δικαίου, ό.π., σ. 106· Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 30 αρ. 13 επ.· Ν. ΦΟΥΝΗ, ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 127-136 αρ. 18 επ.· επίσης, Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ / Α. Γεωργιάδη, Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, 2002, σ. 45 επ.

ριο ως κατώτατο όριο πνευματικής ωριμότητας (ΑΚ 127). Η έννομη αυτή κατάσταση διατηρείται, εκτός αν εξαιτίας σωματικής, πνευματικής ή ψυχικής ασθένειας δυσχεραίνεται ή ματαιώνεται, έστω και προσωρινά, ο ελεύθερος σχηματισμός της βούλησης.

Όσον αφορά τα ενήλικα πρόσωπα, των οποίων ο ελεύθερος σχηματισμός της βούλησης δυσχεραίνεται ή ματαιώνεται λόγω σωματικής, πνευματικής ή ψυχικής ασθένειας, ο Αστικός Κώδικας διαβαθμίζει τη δικαιοπρακτική τους ανικανότητα, ανάλογα με τη σοβαρότητα της ασθένειας, σε πλήρη και περιορισμένη⁶⁸. Στους πλήρως ανίκανους για κάθε είδους δικαιοπραξία ανήκουν αυτομάτως όσοι υποβάλλονται σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση υπό τις προϋποθέσεις των ΑΚ 1666 επ. (ΑΚ 128). Η ανικανότητα των προσώπων αυτών είναι γενική, δηλαδή καταλαμβάνει κάθε είδους δικαιοπραξία⁶⁹. Δήλωση βούλησης και κατ' επέκταση δικαιοπραξία από άτομο πλήρως ανίκανο για δικαιοπραξία είναι απολύτως άκυρη (ΑΚ 130)⁷⁰. Περιορισμένα ικανοί για δικαιοπραξία είναι αυτομάτως όσοι τελούν σε μερική στερητική ή (πλήρη ή μερική) επικουρική δικαστική συμπαράσταση υπό τις προϋποθέσεις των ΑΚ 1666 επ. (ΑΚ 129). Τα πρόσωπα με περιορισμένη ικανότητα για δικαιοπραξία είναι ικανά να επιχειρούν δικαιοπραξία μόνο στις περιπτώσεις που ορίζει ο Νόμος ή μόνο με τους όρους που ορίζει ο Νόμος (ΑΚ 133).

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 131 ΑΚ, η δήλωση της βούλησης όσον αφορά συγκεκριμένη δικαιοπραξία είναι άκυρη αν, κατά τον χρόνο που έγινε, το πρόσωπο δεν είχε συνείδηση της ουσίας και του περιεχομένου των πράξεών του, λ.χ. λόγω μέθης, υψηλού πυρετού, λήψης ναρκωτικών ουσιών κλπ., ή βρισκόταν σε, μόνιμη ή παροδική, ιάσιμη ή μη, ψυχική ή διανοητική διαταραχή που περιόριζε αποφασιστικά τη λειτουργία της βούλησής του, λ.χ. λόγω σχιζοφρένειας, παράνοιας, επιληψίας, εγκεφαλικής συμφόρησης κ.λπ.⁷¹ Αν και μόνο το γεγονός ότι ένα πρό-

σωπο βρίσκεται σε ψυχική ή διανοητική διαταραχή δεν συνεπάγεται αυτομάτως ότι στερείται την ικανότητα για δικαιοπραξία, η θεωρία και η νομολογία συνάγουν ότι, εφόσον αυτή η διαταραχή είναι μόνιμη, δεν απαιτείται η απόδειξή της κατά τη χρονική στιγμή της δήλωσης βούλησης, αφού αυτή τεκμαίρεται, έστω μαχητά, λόγω της διάρκειάς της, ότι υφίσταται κατά τη χρονική στιγμή της επιχείρησης της δικαιοπραξίας⁷².

Επομένως, η δικαιοπρακτική ικανότητα αποτελεί τον κανόνα, ενώ η δικαιοπρακτική ανικανότητα την εξαίρεση⁷³. Η δικαιοπρακτική ικανότητα αφαιρείται είτε γενικά και αυτοδικαίως για το μέλλον μέσω της θέσης ενός ατόμου σε δικαστική συμπαράσταση είτε ειδικά μέσω της εκ των υστέρων ακύρωσης συγκεκριμένης δικαιοπραξίας που έχει επιχειρήσει ένα άτομο που βρίσκεται σε, μόνιμη ή παροδική, ψυχική ή διανοητική διαταραχή που περιορίζει αποφασιστικά τον ελεύθερο προσδιορισμό της βούλησής του για την πράξη που ενεργεί χωρίς να έχει τεθεί προηγουμένως σε καθεστώς δικαστικής συμπαράστασης⁷⁴. Το βασικό αγαθό που επιχειρείται να διασφαλιστεί με τις ρυθμίσεις αυτές είναι η ασφάλεια των συναλλαγών⁷⁵.

β) Άλλες περιπτώσεις ανικανότητας

Ειδικές διατάξεις προβλέπουν ιδιαίτερες περιπτώσεις ανικανότητας. Συγκεκριμένα⁷⁶:

68. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., 2012, παρ. 11 αρ. 2' Π. ΛΑΔΑΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, ό.π., παρ. 20 αρ. 3, Ν. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Γενικές Αρχές του αστικού δικαίου, ό.π., σ. 106, Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 30 αρ. 13 επ., Ν. ΨΟΥΝΗ, ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 127-136 αρ. 18 επ.

69. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 11 αρ. 20, Π. ΛΑΔΑΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, ό.π., παρ. 20 αρ. 26' Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 30 αρ. 28' Ν. ΨΟΥΝΗ σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας ..., ό.π., άρθρο 128 αρ. 2.

70. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, βλ. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., 2012, παρ. 11 αρ. 14' Π. ΛΑΔΑ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, ό.π., παρ. 20 αρ. 27' Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 30 αρ. 71.

71. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., 2012, παρ. 11 αρ. 16 επ.' Π. ΛΑΔΑΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, ό.π.,

παρ. 20 αρ. 16 επ.' Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., 2009, παρ. 30 αρ. 115 επ.' Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Η δικαιοπρακτική ανικανότητα ..., ό.π., σ. 25 επ.' Ν. ΨΟΥΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας ..., ό.π., άρθρο 131 αρ. 1 επ.

72. Π. ΛΑΔΑΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, ό.π., παρ. 20 αρ. 22' Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Η δικαιοπρακτική ανικανότητα ..., ό.π., σ. 33' Ν. ΨΟΥΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας ..., ό.π., άρθρο 131 αρ. 27' εξίσου, Σ. ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, παρατηρήσεις στην ΑΠ 531/2013, ΧρΙΔ, 2014, σ. 107 επ., ο οποίος μάλιστα προτείνει την καθιέρωση μαχητού τεκμηρίου δικαιοπρακτικής ανικανότητας των προσώπων που πάσχουν από ορισμένες βαρείες ψυχικές νόσους, βλ. όμως επ' αυτού, υπό το φως των ρυθμίσεων της Σύμβασης, την εμπεριστατωμένη κριτική του Ε. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα ..., ό.π., σ. 467 επ.

73. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 11 αρ. 13' Π. ΛΑΔΑΣ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, ό.π., παρ. 20 αρ. 10' επίσης, Ε. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα ..., ό.π., σ. 464.

74. Πρβλ. Π. ΛΑΔΑ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου Ι, ό.π., παρ. 20 αρ. 19' Ε. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα ..., ό.π., σ. 465.

75. Βλ. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Κουτσουράδη / Α. Γεωργιάδη, Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, ό.π., σ. 15 επ.' Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, Τόμος VIII, Οικογενειακό Δίκαιο (άρθρα 1505-1694), 2η έκδ., 2003, Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 1666-1688 αρ. 28 επ.

76. Βλ. επίσης το άρθρο 30 παρ. 3-5 του Ν. 2830/2000 (Κώδικας Συμβολαιογράφων), σύμφωνα με τον οποίο είναι άκυρη η δι-

(i) Ανικανότητα για σύνταξη και ανάκληση διαθήκης

Κατά κανόνα, οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο είναι ικανό για σύνταξη και ανάκληση διαθήκης⁷⁷. Εξαιρέση εισάγει η ΑΚ 1719, σύμφωνα με την οποία είναι ανίκανοι να συντάσσουν διαθήκη οι ανήλικοι (εδάφιο α' περ. 1), όσοι βρίσκονται σε δικαστική συμπαράσταση με πλήρη στέρηση της δικαιοπρακτικής τους ικανότητας ή με ρητή στέρηση της ικανότητας να συντάσσουν διαθήκη (εδάφιο α' περ. 2) καθώς και όσοι κατά τον χρόνο της σύνταξης της διαθήκης δεν έχουν συνείδηση των πράξεών τους, λ.χ. λόγω μέθης, υψηλού πυρετού, λήψης ναρκωτικών ουσιών κλπ., ή βρίσκονται σε, μόνιμη ή παροδική, ψυχική ή διανοητική διαταραχή που περιορίζει αποφασιστικά τη λειτουργία της βούλησής τους (εδάφιο α' περ. 3)⁷⁸. Η ΑΚ 1719 εφαρμόζεται αναλόγως στην ανάκληση διαθήκης (ΑΚ 1768). Η διάταξη αυτή είναι ειδική σε σχέση με τις αντίστοιχες διατάξεις των ΑΚ 127 επ. για τη δικαιοπρακτική ανικανότητα προς κατάρτιση γενικά κάθε δικαιοπραξίας⁷⁹. Η έλλειψη ικανότητας προς σύνταξη διαθήκης συνεπάγεται, επομένως, την ακυρότητά της. Εξίσου προς την ΑΚ 131, υποστηρίζεται ότι, εφόσον μια διανοητική ή ψυχική διαταραχή είναι μόνιμη, δεν απαιτείται η απόδειξή της κατά τη χρονική στιγμή της δήλωσης βούλησης, αφού αυτή τεκμαίρεται, έστω μαχητά, λόγω της διάρκειάς της, ότι υφίσταται κατά τη χρονική στιγμή της επιχείρησης της δικαιοπραξίας⁸⁰.

(ii) Ανικανότητα σύναψης γάμου

Ειδικές διατάξεις που προβλέπουν ιδιαίτερη περίπτωση ανικανότητας προβλέπονται στο οικογενειακό δίκαιο. Σύμφωνα με την ΑΚ 1351, δεν μπορούν να συνάψουν γάμο όσοι έχουν υποβληθεί σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση υπό τις προϋποθέσεις των ΑΚ 1666 επ. και, επομένως, είναι πλήρως ανίκανοι για κάθε είδους

δικαιοπραξία (ΑΚ 128), τα πρόσωπα που κατά την τέλεση του γάμου δεν είχαν συνείδηση των πράξεών τους ή βρίσκονταν σε ψυχική ή διανοητική διαταραχή που περιορίζει αποφασιστικά τη λειτουργία της βούλησής τους (ΑΚ 131 παρ. 1) καθώς και εκείνοι στους οποίους έχει απαγορευθεί ειδικά η τέλεση γάμου σύμφωνα με την ΑΚ 129 αριθμ. 2. Όποιος βρίσκεται σε επικουρική δικαστική συμπαράσταση, πλήρη ή μερική, που περιλαμβάνει και τον γάμο, συνάπτει γάμο μόνο με τη συναίνεση του δικαστικού συμπαραστάτη του.

2. Δικαστική συμπαράσταση

Ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης ρυθμίζεται στον Αστικό Κώδικα (άρθρα 1666-1688). Εισήχθη στο ελληνικό δίκαιο με τον Ν. 2447/1996 που μεταρρύθμισε το οικογενειακό δίκαιο και αντικατέστησε τους θεσμούς της δικαστικής και νόμιμης απαγόρευσης και της δικαστικής αντίληψης που ίσχυαν ως τότε⁸¹.

Η δικαστική συμπαράσταση έχει διαβαθμίσεις που επιτρέπουν σε μεγάλο βαθμό την προσαρμογή στις ιδιαίτερες ανάγκες και ικανότητες του ατόμου⁸²: Το (ενήλικο) άτομο που υποβάλλεται με δικαστική απόφαση σε δικαστική συμπαράσταση χάνει ολικά ή μερικά τη δικαιοπρακτική του ικανότητα, ενώ ορίζεται τρίτο πρόσωπο (δικαστικός συμπαραστάτης), το οποίο είτε αποφασίζει για λογαριασμό του προσώπου που υποβλήθηκε σε δικαστική συμπαράσταση λειτουργώντας ως νόμιμος αντιπρόσωπός του (στερητική δικαστική συμπαράσταση) (ΑΚ 1676 αρ. 1) ή του οποίου η συναίνεση απαιτείται για να ασκήσει το άτομο που υποβλήθηκε σε δικαστική συμπαράσταση τη δικαιοπρακτική του ικανότητα για συγκεκριμένα θέματα (επικουρική δικαστική συμπαράσταση) (ΑΚ 1676 αρ. 2, 1683)⁸³. Το πρόσωπο που βρίσκεται σε πλήρη

καιοπραξία που καταρτίζεται ενώπιον συμβολαιογράφου από κωφό ή άλαλο ή κωφάλαιο που δεν γνωρίζει ανάγνωση ή γραφή ή αδυνατεί για οποιονδήποτε λόγο να υπογράψει και δεν προσληφθεί ως διερμηνέας του πρόσωπο που να μπορεί να συνεννοηθεί μαζί του και δεν προσυπογράψει το συμβόλαιο.

77. Ν. ΨΟΥΝΗ, Κληρονομικό Δίκαιο, 5η έκδ., 2016, σ. 434.

78. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Κληρονομικό Δίκαιο, 2η έκδ., 2013, παρ. 11 αρ. 1, 16, 36 επ.· Ν. ΨΟΥΝΗ, Κληρονομικό Δίκαιο, ό.π., σ. 434· Ν. ΨΟΥΝΗ, Ανικανότητα για σύνταξη ή ανάκληση διαθήκης ατόμων ψυχικά ή διανοητικά διαταραγμένων και ειδικότερα πασχόντων από γεροντική άνοια, σε: Α. Κουτσουράδη ... [κ.α.], Ψυχιατρική και Δίκαιο III, Μειωμένη νοητική επάρκεια, 2008, σ. 139 επ. με νομολογιακές αναφορές.

79. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Κληρονομικό Δίκαιο, ό.π., 2013, παρ. 11 αρ. 1· Ν. ΨΟΥΝΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, Γενικές Αρχές, ό.π., άρθρο 131 αρ. 32.

80. ΑΠ 1073/2002, ΧρΙδ, 2012, σ. 738 επ. με επιδοκμαστικές παρατηρήσεις Σ. ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗ· Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Κληρονομικό Δίκαιο, ό.π., 2013, παρ. 11 αρ. 49.

81. Βλ. αναλυτικά για τον Ν. 2447/1996, ειδικότερα για τις διατάξεις για τη δικαστική συμπαράσταση και τη σχέση τους με το προϊσχύον δίκαιο, Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ (επιμ.), Τα πεπραγμένα της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής για τη μεταρρύθμιση των θεσμών της υιοθεσίας και της επιτροπείας II, 1996, σ. 75 επ., 114 επ. και passim, Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση, ό.π., σ. 1 επ., 10 επ., Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, Τόμος VIII, ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 1666-1688 αρ. 1 επ., Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε Α. Κουτσουράδη / Α. Γεωργιάδη, Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, ό.π., σ. 1 επ. και passim, Ι. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ, Η μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου (Υιοθεσία, επιτροπεία, αναδοχή, δικαστική συμπαράσταση, δικαστική επιμέλεια ξένων υποθέσεων, συναφείς τροποποιήσεις), 1997 passim.

82. Βλ. Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., 2012, παρ. 11 αρ. 7 επ., 25 επ.· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Κουτσουράδη / Α. Γεωργιάδη, Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, ό.π., σ. 54 επ., 61 επ.· επίσης, Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος II, 7η έκδ., 2018, σ. 535 επ.

83. Βλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση ..., ό.π., σ. 42 επ., 79 επ.· Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, σε: Α. Κουτσουράδη / Α. Γεωργιάδη,

στερητική δικαστική συμπαράσταση είναι ανίκανο για όλες τις δικαιοπραξίες, ενώ το πρόσωπο που βρίσκεται σε μερική στερητική δικαστική συμπαράσταση είναι ικανό για όλες τις δικαιοπραξίες πλην αυτών που προβλέπονται στη δικαστική απόφαση που το έθεσε σε δικαστική συμπαράσταση (ΑΚ 1676 αρ. 1), οπότε το πρόσωπο είναι ανίκανο για ορισμένες δικαιοπραξίες, περιορισμένα ικανό για άλλες και πλήρως ικανό για τις υπόλοιπες (ΑΚ 1679). Ο περιορισμός της δικαιοπρακτικής ικανότητας αφορά τόσο τις συναλλακτικής φύσης δικαιοπραξίες όσο και την προσωπική κατάσταση του προσώπου, λ.χ. σύναψη γάμου, σύνταξη και ανάκληση διαθήκης. Το δικαστήριο έχει την ευχέρεια να θέσει ένα πρόσωπο συγχρόνως σε στερητική και επικουρική δικαστική συμπαράσταση (ΑΚ 1676 αρ. 3).

Οι λόγοι υποβολής σε δικαστική συμπαράσταση αφορούν και άτομα που λόγω ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής ή σωματικής αναπηρίας αδυνατούν συνολικά ή εν μέρει να φροντίζουν μόνα τους για τις υποθέσεις τους (ΑΚ 1666). Η δικαστική συμπαράσταση είναι εκούσια, όταν γίνεται μετά από αίτηση του ίδιου του ατόμου ή ακούσια, όταν η διαδικασία ενεργοποιείται μετά από αίτηση των γονέων του, των τέκνων του, του συζύγου του, του εισαγγελέα πρωτοδικών του αρμόδιου δικαστηρίου ή και αυτεπάγγελτα από το δικαστήριο της συνήθους διαμονής του ατόμου (ΑΚ 1667)⁸⁴. Για άτομα με σωματική αναπηρία, το δικαστήριο αποφασίζει μόνο ύστερα από αίτηση του ίδιου (ΑΚ 1667 παρ. 2). Την απόφαση για τη θέση ενός ατόμου με νοητική, ψυχική ή σωματική αναπηρία σε δικαστική συμπαράσταση λαμβάνει το δικαστήριο, ενώ δικαστική απόφαση απαιτείται και για την άρση της δικαστικής συμπαράστασης (ΑΚ 1685). Σύμφωνα με την ΑΚ 1681 εδάφιο α', οι συνέπειες της υποβολής σε δικαστική συμπαράσταση αρχίζουν με τη δημοσίευση της οριστικής απόφασης που το θέτει σε δικαστική συμπαράσταση.

Υποστηρίζεται, εξάλλου, ότι είναι έγκυρη και νομικά δεσμευτική για το δικαστήριο της δικαστικής συμπαράστασης η χορήγηση από ένα πρόσωπο, σε χρόνο προγενέστερο της περιέλευσής του σε κατάσταση μόνιμης και σημαντικής διανοητικής ή ψυχικής διαταραχής, εντολής και πληρεξουσιότητας (πρόληψης) σε άλλο πρόσωπο για

τη διαχείριση των υποθέσεων του ακριβώς για την περίπτωση περιέλευσης σε τέτοια κατάσταση, και επομένως αποκλείεται η επιβολή δικαστικής συμπαράστασης στον βαθμό που η διαχείριση των υποθέσεων είναι δυνατή με βάση αυτήν την εντολή και πληρεξουσιότητα.⁸⁵

Η προστασία της προσωπικότητας, της αξίας και της αξιοπρέπειας του συμπαραστατούμενου αποτελεί βασική αρχή του θεσμού, τόσο σε ουσιαστικό όσο και σε δικονομικό επίπεδο⁸⁶. Τα προστατευτικά μέτρα συνοδεύονται από ένα πλαίσιο αρχών, όπως η αναγκαιότητα, η επικουρικότητα και η αναλογικότητα μέσου-σκοπού, καθώς και από διαδικαστικές εγγυήσεις⁸⁷. Όλες οι πράξεις του συμπαραστάτη πρέπει να αποβλέπουν στο συμφέρον του συμπαραστατούμενου, ενώ το δικαστήριο, πριν από κάθε απόφασή του, οφείλει να αναζητά και να συνεκτιμά τη γνώμη του (ΑΚ 1684)⁸⁸. Το δικαστήριο διαθέτει σημαντική διακριτική ευχέρεια να εκτιμά και να αποφασίζει για το εάν και σε ποιο είδος δικαστικής συμπαράστασης θα υποβληθεί κάποιο άτομο, ενώ πρέπει να λαμβάνει υπόψη και να συνεκτιμά την έκθεση της αρμόδιας κοινωνικής υπηρεσίας που (θα έπρεπε να) έχει συσταθεί σε κάθε Πρωτοδικείο σχετικά με την αναγκαιότητα του μέτρου και την καταλληλότητα του προσώπου που πρόκειται να διοριστεί δικαστικός συμπαραστάτης ή του σωματείου ή του ιδρύματος, στα οποία πρόκειται να ανατεθεί η δικα-

Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, ό.π., σ. 111 επ.· Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, ό.π., σ. 546 επ.· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, Τόμος VIII, Οικογενειακό Δίκαιο (άρθρα 1505-1694), ό.π., άρθρο 1676 αρ. 5 επ.· επίσης, Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης, ό.π., σ. 99 επ.

84. Βλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση ..., ό.π., σ. 27 επ.· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Κουτσογράδη / Α. Γεωργιάδη, Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, ό.π., σ. 85 επ.· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, ό.π., άρθρο 1667 αρ. 1 επ.

85. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, Η (προληπτική) ίδια αστική προστασία ..., ό.π., σ. 638. Βλ. όμως Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης ..., ό.π., σ. 104.

86. Βλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ (επιμ.), Τα πεπραγμένα της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής ..., ό.π., σ. 76 επ., 116· Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση ..., ό.π., σ. 11· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Κουτσογράδη / Α. Γεωργιάδη, Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, ό.π., σ. 10 επ.· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 1666-1688 αρ. 13 επ.· επίσης, Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, ό.π., σ. 535· Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., 2009, παρ. 30 αρ. 41, 43.

87. Βλ. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Κουτσογράδη / Α. Γεωργιάδη, Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, ό.π., σ. 13 επ.· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο Μ., Αστικός Κώδικας, ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 1666-1688 αρ. 21 επ.· επίσης, Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης ..., ό.π., σ. 104.

88. Βλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ (επιμ.), Τα πεπραγμένα της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής ..., ό.π., σσ. 77, 117, 119· Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση ..., ό.π., σ. 10· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Κουτσογράδη/Α. Γεωργιάδη, Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, ό.π., σ. 15· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 1666-1688 αρ. 26 επ.· επίσης, Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης ..., ό.π., σ. 99, 102 επ.· Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, ό.π., σ. 541 επ.

στική συμπαράσταση (ΑΚ 1674)⁸⁹. Ειδικές εγγυήσεις, με τη συγκρότηση «εποπτικού συμβουλίου», εισάγονται για τις περιπτώσεις στερητικής δικαστικής συμπαράστασης (ΑΚ 1679).

VI. Είναι συμβατό το ελληνικό δίκαιο με το άρθρο 12 της Σύμβασης; – Συμπεράσματα σε θέσεις και προτάσεις

Όπως όλα τα κράτη που έχουν κυρώσει τη Σύμβαση, έτσι και η Ελλάδα είναι υποχρεωμένη να προβεί σε ενδεδειγμένο έλεγχο συμβατότητας του ελληνικού δικαίου των προσώπων, ιδίως των θεσμών της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης υπό το φως των ρυθμίσεων της Σύμβασης⁹⁰. Εξάλλου, η εφαρμογή και ερμηνεία των εθνικών ρυθμίσεων από τα δικαστήρια θα πρέπει να αντανακλά το πνεύμα της Σύμβασης⁹¹. Ασφαλώς, βασικές κατευθυντήριες αρχές μπορούν να αντληθούν τόσο από το γενικό Σχόλιο 1/2014 της Επιτροπής όσο και από τον αντίστοιχο έλεγχο συμβατότητας που έχει πραγματοποιηθεί ή βρίσκεται σε εξέλιξη και τις μεταρρυθμίσεις που έχουν λάβει χώρα ή βρίσκονται σε εξέλιξη σε άλλα συμβαλλόμενα κράτη.⁹²

Το ελληνικό δίκαιο της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης έχει δομηθεί με τον Ν. 2477/1996 σε σύγχρονες βάσεις. Πρόκειται για ένα σύστημα, το οποίο σε γενικές γραμμές «ανταποκρίνεται στις ανάγκες τις εποχής και αφομοιώνει τις επίκαιρες θέσεις της ιατρικής επιστήμης»⁹³. Επίσης, το ελληνικό σύστημα της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης διαθέτει επαρκείς εγγυήσεις συνδυάζοντας τις αρχές της αξίας του ανθρώπου και του σεβασμού της προσωπικότητας. Έτσι, η ύπαρξη και μόνο πνευματικής-διανοητικής ή ψυχικής αναπηρίας δεν δικαιολογεί καθ'

εαυτή τη στέρηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας ή τη θέση ενός προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση⁹⁴. Κατά τέτοιο θα συνιστούσε άμεση διάκριση λόγω αναπηρίας. Με βάση αυτές τις διαπιστώσεις, υποστηρίζεται ότι την ενδεχόμενη μομφή περί ασυμβατότητας του ελληνικού δικαίου με τη Σύμβαση αποτρέπουν ακριβώς αυτές οι αρχές και εγγυήσεις που διέπουν το σύστημα της δικαστικής συμπαράστασης⁹⁵.

Είναι ωστόσο αμφίβολο, κατά πόσο η αυτοδίκαιη, ολική ή μερική, αφαίρεση της δικαιοπρακτικής ικανότητας που εισάγουν οι ΑΚ 128-129 σε συνδυασμό προς τις ΑΚ 1666 επ., όταν ένα άτομο λόγω ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής αδυνατεί να φροντίζει μόνο του τις υποθέσεις του, είναι συμβατή με το άρθρο 12 της Σύμβασης.⁹⁶ Οι διατάξεις αυτές φαίνονται προβληματικές στον βαθμό που συνεπάγονται την εκ των προτέρων ακυρότητα μιας δικαιοπραξίας ακόμη και ατόμων, τα οποία θα μπορούσαν να ασκήσουν τη δικαιοπρακτική τους ικανότητα με κατάλληλη υποστήριξη. Εξάλλου, ως προς τη συμβατότητά τους ελέγχονται οι περιπτώσεις αυτές στον βαθμό που οριοθετούνται με ρητή αναφορά σε ψυχική ή διανοητική διαταραχή. Αν και η ψυχική ή διανοητική διαταραχή δεν συνεπάγεται καθ' εαυτή τη στέρηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας ή τη θέση ενός προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση, η ανικανότητα συνδέεται με πρόσωπα που έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά και όχι με βάση γενικές αξιολογήσεις που αφορούν όλα τα μέλη της κοινωνίας χωρίς διάκριση σε ισότιμη βάση για όλους⁹⁷.

Θέμα συμβατότητας προς τη Σύμβαση τίθεται, ακόμη, και για τη σχετική δικαιοπρακτική ανικανότητα, μάλιστα στον βαθμό που γίνεται δεκτό ότι η διάγνωση μόνιμης διανοητικής ή ψυχικής διαταραχής δημιουργεί τεκμήριο δικαιοπρακτικής ανικανότητας κατά την επιχείρηση της δικαιοπραξίας, αφού με την εκ των υστέρων απαγγελία της ακυρότητας μιας δικαιοπραξίας και τον κατ' επέκταση αποκλεισμό από τη δικαιοπρακτική ζωή θίγεται η ελευθερία του ατόμου να διαμορφώσει αυτόνομα τη ζωή του και να αναπτύξει την προσωπικότητά του⁹⁸.

89. Βλ. Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ (επιμ.), Τα πεπραγμένα της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής ..., ό.π., σ. 76, 119· Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Η δικαστική συμπαράσταση ..., ό.π., σ. 11 επ.· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Κουτσουράδη / Α. Γεωργιάδη, Προστατευτικοί θεσμοί του Αστικού Δικαίου, ό.π., σ. 27 επ.· Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλο, Αστικός Κώδικας, ό.π., Εισαγ. παρατηρήσεις στα άρθρα 1666-1688 αρ. 46 επ.· επίσης, Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, ό.π., παρ. 30 αρ. 40· επίσης, Π. ΑΓΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης ..., ό.π., σ. 101, 103.

90. Βλ. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, Η (προληπτική) ίδια αστική προστασία ..., ό.π., σ. 630, 635 επ.· επίσης, Π. ΑΓΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης ..., ό.π., σ. 104· Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας ..., ό.π., σ. 37 επ.

91. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, Η (προληπτική) ίδια αστική προστασία ..., ό.π., σ. 630, 635 επ.

92. Βλ. λ.χ. όσον αφορά το γερμανικό δίκαιο παραπάνω υπό IV.

93. Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Η δικαιοπρακτική ανικανότητα ..., ό.π., σ. 19.

94. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, Η (προληπτική) ίδια αστική προστασία ..., ό.π., σ. 635 επ. «[...] δικαιολογητική βάση της δικαστικής συμπαράστασης είναι όχι η διαταραχή-αναπηρία per se [...]».

95. Ibid, σ. 637 επ.

96. Βλ. εξίσου Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου ..., ό.π., σ. 261 επ.· Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας ..., ό.π., σ. 37· Π. ΑΓΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης, ό.π., σ. 105· επίσης, CHR. DELIYANNI-DIMITRAKOU, The Greek Civil Code, Revue Hellenique de Droit International, 2012, σ. 489 επ.

97. Βλ. Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, ό.π., σ. 37 επ.

98. Πρβλ. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗ, (Ψυχ)ιατρική και Δίκαιο, ό.π., σ. 166 υποσ. 74· Ε. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα και Ψυχική

Επιπλέον, όπως έχει επισημανθεί⁹⁹, σύστημα υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων των ατόμων με αναπηρία δεν έχει αναπτυχθεί στην Ελλάδα. Κινούμενο μάλλον από προστατευτισμό, το ελληνικό δίκαιο παρεμβαίνει σε περιπτώσεις ατόμων με περιορισμένη αυτονομία αναθέτοντας την αντιπροσώπευση ή τη συναπόφαση στη λήψη αποφάσεων σε άλλο άτομο. Ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης λειτουργεί, δηλαδή, μόνο ως υποκατάσταση και όχι ως υποστήριξη στη λήψη αποφάσεων και την άσκηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας¹⁰⁰. Θεσμοί υποστήριξης στη λήψη αποφάσεων που βρίσκονται ανάμεσα στην υποκατάσταση, που επιβάλλεται με τη στερητική δικαστική συμπαράσταση, και στη συναπόφαση, που επιβάλλεται με την επικουρική δικαστική συμπαράσταση, απουσιάζουν στο ελληνικό δίκαιο¹⁰¹. Εξάλλου, το σύστημα της δικαστικής συμπαράστασης φαίνεται να απέχει από την απαίτηση της Σύμβασης για σεβασμό της αυτονομίας του ατόμου με αναπηρία στον βαθμό που για τη λήψη αποφάσεων απλώς συνεκτιμάται από το συμπαραστάτη η θέληση και η γνώμη του συμπαραστατούμενου, χωρίς να παρέχεται η κατάλληλη υποστήριξη στο άτομο προκειμένου να εκφράσει, στον βαθμό που είναι δυνατό, δεσμευτικά τη βούλησή του.

Με βάση την ανωτέρω παρουσίαση και ανάλυση του άρθρου 12 της Σύμβασης και τα πορίσματα από τη δικαιολογική ανάλυση και τον έλεγχο συμβατότητας των ρυθμίσεων του ελληνικού δικαίου με το άρθρο 12, διατυπώνονται στη συνέχεια ορισμένα συμπεράσματα με τη μορφή θέσεων και προτάσεων για μια μεταρρύθμιση του ελληνικού δικαίου της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης:

1. Το ελληνικό δίκαιο της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της δικαστικής συμπαράστασης, όπως έχει κυρίως διαμορφωθεί με τη μεταρρύθμιση του 1996, υπηρέτησε με συνέπεια για περισσότερα από 20 έτη τις ανάγκες ενός σύγχρονου συστήματος και θεωρείται σε γενικές γραμμές επιτυχημένο. Ωστόσο, σε ορισμένα σημεία χρειάζεται αναθεώρηση προκειμένου να είναι σε πλήρη αρμονία με τις διατάξεις του άρθρου 12 της Σύμβασης. Ασφαλώς, ο Έλληνας νομοθέτης θα αντιμετωπίσει προκλήσεις κατά τη θέσπιση εθνικής νομοθεσίας που θα επιτρέπει μέτρα υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων.

2. Η γενική και η ειδική δικαιοπρακτική ανικανότητα και

η θέση ενός προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση, είτε (πλήρη ή μερική) στερητική είτε (πλήρη ή μερική) επικουρική, στον βαθμό που κρίνεται αναγκαίο να διατηρηθούν, πρέπει να νομοθετηθούν με τρόπο ουδέτερο προς την αναπηρία¹⁰².

3. Ανάλογα με τη βαρύτητα της πνευματικής-διανοητικής ή ψυχικής διαταραχής που επηρεάζει τη λειτουργία της βούλησης και την ικανότητα λήψης αποφάσεων και άσκησης της δικαιοπρακτικής ικανότητας, είναι απαραίτητη η θεσμοθέτηση ενός πολυεπίπεδου συστήματος λήψης αποφάσεων που σέβεται το άτομο και τη βούλησή του¹⁰³. Στο σύστημα αυτό, η υποστήριξη στη λήψη αποφάσεων, αφενός, μέσω της μετεξέλιξης του θεσμού της επικουρικής δικαστικής συμπαράστασης και, αφετέρου, μέσω της εφαρμογής διαφόρων μεθόδων, λ.χ. υποστήριξη από την οικογένεια, συγγενείς φίλους, την κοινότητα, ομολόγους και αρμόδιους φορείς, πρέπει να αποτελεί τον κανόνα. Η διατήρηση της στερητικής δικαστικής συμπαράστασης ως της πιο ακραίας μορφής υποκατάστασης λήψης αποφάσεων πρέπει να επιτρέπεται κατ' εξαίρεση στις εξής περιπτώσεις: πρώτον, όταν το ίδιο το άτομο με αναπηρία αναθέτει σε τρίτο πρόσωπο τη λήψη ή την επικουρική συνδρομή στη λήψη αποφάσεων που πρέπει να σέβονται τη βούληση και τις προτιμήσεις του και, δεύτερον, ακόμη και χωρίς τη θέλησή του μόνο στις εξαιρετικές εκείνες περιπτώσεις, στις οποίες η υποστηριζόμενη λήψη αποφάσεων είναι αδύνατη ή εξαιρετικά δυσχερής, όταν δηλαδή η υποκατάσταση στη λήψη αποφάσεων είναι απολύτως αναγκαία, λ.χ. όταν ένα άτομο βρίσκεται σε κώμα ή πάσχει από βαριά ψυχική ή διανοητική διαταραχή που δεν επιτρέπει τη διάγνωση της βούλησης και των προτιμήσεών του. Στο πλαίσιο αυτό, απολύτως συμβατή με τη Σύμβαση θα ήταν η νομοθετική κατοχύρωση της δυνατότητας χορήγησης από ένα πρόσωπο, σε χρόνο προγενέστερο της περιέλευσής του σε κατάσταση μόνιμης και σημαντικής διανοητικής ή ψυχικής διαταραχής, εντολής και πληρεξουσιότητας (πρόληψης) σε άλλο πρόσωπο για τη διαχείριση των υποθέσεών του ακριβώς για την περίπτωση περιέλευσης σε τέτοια κατάσταση¹⁰⁴.

VII. Επίμετρο – Το δίκαιο των προσώπων ως πεδίο επαφής του αστικού δικαίου με τα ανθρώπινα δικαιώματα

Τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται και προστατεύονται κυρίως από διεθνείς συνθήκες, αποτε-

Αναπηρία, ό.π., σ. 470 επ.

99. Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ / Μ. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ, Σύνοψη της μελέτης συμβατότητας ..., ό.π., σ. 39.

100. Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου ..., ό.π., σ. 262. Πρβλ. Ε. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα και Ψυχική Αναπηρία, ό.π., σ. 472.

101. Ibid, Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, σ. 262 επ.

102. Ibid, Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία/Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, σ. 260.

103. Ibid, σ. 283 επ. Βλ. επίσης Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ζητήματα δικαστικής συμπαράστασης, ό.π., σ. 105.

104. Α. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗΣ, Η (προληπτική) ίδια αστική προστασία ..., ό.π., σ. 638.

λούν ένα ελάχιστο ενιαίο νομικό εφόδιο για όλους τους ανθρώπους που λειτουργεί ως σήμα κινδύνου κάθε φορά που αυτή η ελάχιστη προστασία σε επίπεδο εθνικής νομοθεσίας υποχωρεί ή είναι ανεπαρκής. Οι διεθνείς συνθήκες, αποτέλεσμα μιας εξελεγκτικής πορείας που αντανακλά συνήθως μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις και αναγκαίους συμβιβασμούς, άλλοτε μεν εισάγουν απλώς θεμελιώδεις αρχές και γενικές κατευθύνσεις για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ολοένα όμως και συχνότερα θεσπίζουν κανόνες, οι οποίοι είναι νομικά δεσμευτικοί για τα συμβαλλόμενα κράτη και οι οποίοι, ως κανόνες αυξημένης τυπικής ισχύος, έχουν σημαντικό αντίκτυπο στη διαμόρφωση, εφαρμογή και ερμηνεία της εκάστοτε εθνικής νομοθεσίας, έτσι λ.χ. η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία. Υπό το πρίσμα αυτό, τα ανθρώπινα δικαιώματα αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία και στο πεδίο του αστικού δικαίου¹⁰⁵. Ζητήματα του δικαίου των προσώπων, όπως η δικαιοπρακτική ικανότητα και η δικαστική συμπάρστα-

ση, ιδίως προσώπων με διανοητικές ή ψυχικές διαταραχές, τα οποία αποτελούσαν επί δεκαετίες κατεξοχήν ύλη του αστικού δικαίου, συστηματικά ενταγμένη στον Αστικό Κώδικα, διέπονται πλέον εξίσου και από κανόνες του διεθνούς δικαίου καθώς καθίστανται ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁰⁶. Υπό το φως αυτής της αυξανόμενης διεξόδου του διεθνούς δικαίου της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο αστικό δίκαιο, η εφαρμογή και ερμηνεία των εθνικών διατάξεων από τα δικαστήρια πρέπει να αντανακλά το πνεύμα των διεθνών κανόνων, ενώ οι εθνικοί νομοθέτες αντιμετωπίζουν ασφαλώς σημαντικές προκλήσεις στη διαδικασία αναθεώρησης των υπαρχόντων, πολλές φορές αναχρονιστικών, δομών και θεσμών. Στο πλαίσιο αυτό, η διαμόρφωση ενός σύγχρονου αστικού δικαίου, μάλιστα δικαίου των προσώπων, προϋποθέτει όχι απλώς την τυπική ενσωμάτωση των διεθνών κανόνων, αλλά την ουσιαστική επεξεργασία και υιοθέτηση προτάσεων που αφομοιώνουν τη διεθνή εμπειρία της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

105. Βλ. CHR. DELIYANNI-DIMITRAKOU / CHR. AKRIVOPOULOU, The influence of Human Rights and Basic Rights on Greek Private Law, *Revue Hellenique de Droit International*, 2014, σ. 203 επ., 210 επ.

106. Πρβλ. για τη δικαιοπρακτική ικανότητα ατόμων με ψυχική αναπηρία Ε. ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Δικαιοπρακτική ικανότητα και Ψυχική Αναπηρία, *ό.π.*, σ. 462.

Αναγνώριση και εμβέλεια της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία στη διεθνή, ευρωπαϊκή και εθνική έννομη τάξη

Ελισάβετ - Αθανασία Αλεξιάδου*

Πρόσφατη έρευνα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας κατέδειξε ότι οι εργασιακές συνθήκες συνιστούν έναν από τους παράγοντες θνησιμότητας στη σύγχρονη κοινωνία. Αδιαμφισβήτητα, η πραγμάτωση κατάλληλων μέτρων από τους αρμόδιους φορείς του κράτους και τους εργοδότες για την εξάλειψη των κινδύνων που ενυπάρχουν στο περιβάλλον της εργασίας και πλήττουν τους εργαζομένους κατά την εκτέλεση της εργασίας τους συνιστά επιτακτικό ζήτημα προστασίας της ζωής και σεβασμού της αξίας κάθε ανθρώπου. Στο πλαίσιο, λοιπόν, των υποχρεώσεων που απορρέουν από δεσμευτικές διατάξεις του διεθνούς, ευρωπαϊκού και εθνικού δικαίου πρωτίτως η κρατική παρέμβαση καθίσταται αναγκαία υπό την έννοια του ελέγχου με επίκεντρο την πρόληψη, καθώς και υπό την έννοια της οριοθέτησης – επανεκτίμησης του κανονιστικού πλαισίου προστασίας βάσει αναδυόμενων νέων κινδύνων που απειλούν την υγεία και την ασφάλεια όλων των εργαζομένων ανεξαρτήτως κλάδου απασχόλησης στους χώρους εργασίας.

υγεία και ασφάλεια στην εργασία – δικαιώματα εργαζομένων – υποχρεώσεις εργοδοτών – ελεγκτικοί μηχανισμοί – έννομη τάξη – πρόληψη εργατικών ατυχημάτων και επαγγελματικών ασθενειών

I. Εισαγωγή

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση (εφεξής, ΕΕ) ο αριθμός των εργαζομένων ανέρχεται σε πάνω από 217 εκατ., ενώ υπολογίζεται ότι κάθε χρόνο πάνω από 4.000 εργαζόμενοι πεθαίνουν λόγω ατυχημάτων κατά την εκτέλεση της εργασίας τους¹. Την ίδια στιγμή, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (World Health Organization), το 2015 εκτιμάται ότι πάνω από 1,2 εκατ. θάνατοι παγκόσμια συνδέονταν με την εργασία². Αδιαμφισβήτητα, η εργασία και ειδικότερα οι μη ασφαλείς και μη αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας συνιστούν έναν από τους παράγοντες θνησιμότητας στη σύγχρονη κοινωνία³.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι η διασφάλιση κατάλληλων συνθηκών εργασίας για την πρόληψη εργατικών ατυχημάτων καθώς και συνδεόμενων με την εργασία ασθενειών θα πρέπει να αποτελεί βασική προτεραιότητα της Πολιτείας και των εργοδοτών σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία. Ουσιαστικά, η ανάγκη μέριμνας, ελέγχου και εν γένει στοχευμένης δράσης από μέρους του κράτους και των εργοδοτών για την εξάλειψη ή αποφυγή των κινδύνων που ενυπάρχουν στο περιβάλλον της εργασίας και πλήττουν τους εργαζομένους κατά την εκτέλεση της εργασίας τους αποτελεί ζήτημα σεβασμού της αξίας κάθε ανθρώπου και προστασίας ζωτικής σημασίας αγαθών – δικαιωμάτων,

όπως η προστασία της ζωής και της υγείας, που αποτελούν τη βάση του δικαίου των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, σε ευρωπαϊκό επίπεδο παρατηρείται μια σειρά από σημαντικές πρωτοβουλίες αναφορικά και με τη χάραξη εθνικών πολιτικών προστασίας και προαγωγής της υγείας και της ασφάλειας στο εργασιακό περιβάλλον. Χαρακτηριστικά να αναφέρουμε την υιοθέτηση από την ΕΕ ενός στρατηγικού πλαισίου για την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία για την περίοδο 2014-2020 (EU Strategic Framework on Health and Safety at Work 2014-2020), που επικεντρώνεται σε στρατηγικούς τομείς δράσης με κεντρικό στόχο την πρόληψη και τη μείωση των εργατικών ατυχημάτων και επαγγελματικών ασθενειών στην ΕΕ, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τη γήρανση του εργατικού δυναμικού⁴. Μάλιστα, στο πλαίσιο της ουσιαστικής συμμόρφωσης με την πρωτοβουλία της ΕΕ, η Ελληνική Πολιτεία προχώρησε στην έγκριση και υιοθέτηση εθνικής στρατηγικής για την υγεία και ασφάλεια στην εργασία για τα έτη 2016-2020⁵.

Εν προκειμένω, σκοπός της μελέτης αυτής είναι η ανάλυση της νομικής εμβέλειας και της πραγματολογικής διάστασης της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων κατά την εργασία. Αφετηρία εκκίνησης συνιστά η θεωρητική ερμηνεία του υπό εξέταση πεδίου, η οποία συνιστά αποτέλεσμα επιρροής του διεθνούς περιβάλλοντος, είτε υπό τη μορφή πολιτικών-γενικών αρχών είτε υπό τη μορφή κανόνων διεθνούς δικαίου.

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Συνεργάτης GHLG Ερευνητικού Κέντρου, Νομική Σχολή Rijksuniversiteit Groningen, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Νομική Σχολή ΑΠΘ

1. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Στρατηγικό πλαίσιο της ΕΕ για την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία κατά την περίοδο 2014-2020, COM (2014) 332 final, σσ. 2, 5.

2. World Health Organization, Preventing disease through a healthier and safer workplace, Geneva, WHO, 2018, σ. 53.

3. Ibid, σσ. vii, 53.

4. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ό.π., σσ. 2-19. Παρόμοια δράση έχει αναπτύξει και το Ευρωπαϊκό Δίκτυο για την Προαγωγή της Υγείας στους Χώρους Εργασίας (European Network for Workplace Health Promotion), <http://www.enwhp.org/>.

5. ΥΑ αριθ.οικ.48416/2564 (ΦΕΚ 3757/Β/25.10.2017).

II. Θεώρηση του Υπό Εξέταση Πεδίου

Βασική παράμετρος στην κατανόηση και ανάλυση του κανονιστικού περιεχομένου της προστασίας της υγείας και ασφάλειας στην εργασία καθώς και στον σχεδιασμό εθνικών πολιτικών στο πλαίσιο της πραγμάτωσης συνιστά η οριοθέτηση της εννοιολογικής διάστασης του υπό εξέταση πεδίου. Στη θεωρία έχουν διατυπωθεί δυο κομβικής σημασίας ορισμοί. Αρχικά, το 1946 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (εφεξής, ΠΟΥ) στο προοίμιο του καταστατικού του γενικά ορίζει την υγεία ως «κατάσταση πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι μόνο την απουσία ασθένειας ή αναπηρίας»⁶. Παράλληλα, το 1950 ο ΠΟΥ σε συνεργασία με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (εφεξής, ΔΟΕ) υιοθέτησε μια πολυδιάστατη έννοια της εργασιακής υγείας (occupational health) και διατύπωσε ότι η υγεία σε συνάρτηση με την εργασία θα πρέπει να στοχεύει: στην πρόωση και διατήρηση του υψηλότερου επιπέδου φυσικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας των εργαζομένων σε όλα τα επαγγέλματα, στην πρόληψη ασθενειών συνδεδεμένων με τις εργασιακές συνθήκες, στην προστασία των εργαζομένων από εργασιακούς κινδύνους επιβλαβείς για την υγεία, στη διατήρηση ενός εργασιακού περιβάλλοντος προσαρμοσμένου στη σωματική και ψυχική κατάσταση του εργαζομένου, και γενικότερα στην προσαρμογή της εργασίας στον εργαζόμενο (όπως την επιλογή ατομικού εξοπλισμού εργασίας) και του κάθε εργαζομένου στην εργασία του⁷. Επιπρόσθετα, στο άρθρο 3(e) της διεθνούς Σύμβασης Νο. 155 της ΔΟΕ διατυπώνεται ότι «ο όρος υγεία, σε σχέση με την εργασία, δεν υποδηλώνει απλώς την απουσία ασθένειας ή αναπηρίας, αλλά περιλαμβάνει επίσης σωματικούς και ψυχικούς παράγοντες που επηρεάζουν την υγεία και σχετίζονται άμεσα με την ασφάλεια και την υγιεινή στην εργασία»⁸. Παράλληλα, το άρθρο 1(α) της διεθνούς Σύμβασης Νο. 161 της ΔΟΕ (βλ. παρακάτω) εισάγει τον όρο «υπηρεσίες υγείας στην εργασία» (Occupational Health Services, OHS), αναγνωρίζοντας τη δυναμική σχέση μεταξύ της υγείας και της εργασίας και, ειδικότερα, την ανάγκη της παρεμπόδισης και αποτροπής

βλαβών στην υγεία των εργαζομένων στον χώρο της εργασίας⁹. Επομένως, υπό την οπτική των ανωτέρω ορισμών συνάγεται ότι η υγεία και η ασφάλεια κάθε εργαζομένου νοείται σε συνάρτηση με την εν γένει σωματική και ψυχική του κατάσταση καθώς και με το εργασιακό του περιβάλλον, αναφορικά με τις πηγές κινδύνου που ενυπάρχουν και με το πλαίσιο προστασίας που παρέχεται (όπως υπηρεσίες υγείας στον χώρο εργασίας, τεχνική ασφάλεια, γενική πρόληψη προβλημάτων υγείας κλπ.).

III. Νομική Εμπέδωση και Καθεστώς Προστασίας

Σε διεθνές επίπεδο, η ΔΟΕ ήδη στο προοίμιο του καταστατικού της θέτει ξεκάθαρα την προστασία των εργαζομένων από επαγγελματικές ασθένειες και εργατικά ατυχήματα ως μια εκ των παραμέτρων διαμόρφωσης και βελτίωσης των εργασιακών συνθηκών¹⁰. Μάλιστα, αναγνωρίζοντας τη σπουδαιότητα της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων στον χώρο εργασίας, η ΔΟΕ έχει καθιερώσει την 28η Απριλίου ως «Παγκόσμια Ημέρα για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία»¹¹. Περαιτέρω, η ΔΟΕ μέσω συγκεκριμένων διατάξεων των Συμβάσεων της κάνει ρητή αναφορά στις υποχρεώσεις των συμβαλλόμενων κρατών για τη διασφάλιση ασφαλών συνθηκών εργασίας (Occupational Safety and Health Convention No. 155), την πρόσβαση των εργαζομένων σε υπηρεσίες υγείας στον χώρο εργασίας (Occupational Health Services Convention No. 161), την κοινωνική ασφάλιση (Social Security (Minimum Standards) Convention No.102) και την προστασία της μητρότητας στην εργασία (Maternity Protection Convention, 2000 No. 183)¹². Καθοριστικής σημασίας, ωστόσο, για την εμπέδωση και ενίσχυση της προστασίας της ασφάλειας και της υγείας όλων των εργαζομένων ανεξαρτήτως κλάδου απασχόλησης σε επίπεδο διαμόρφωσης εθνικών πολιτικών αποτελούν οι διατάξεις της Διεθνούς Σύμβασης για την Ασφάλεια και Υγεία στην Εργασία (Occupational Safety and Health Convention No. 155) του 1981 και το Πρωτόκολλο της (P155 – Protocol of 2002 to the Occupational Safety and Health Convention), καθώς και οι διατάξεις της Διεθνούς Σύμβασης για Υπηρεσίες Υγείας στην Εργασία (Occupational Health Services Convention No. 161) του 1985¹³. Ειδικότερα, να αναφέ-

6. WHO, Constitution of the World Health Organization, υιοθετήθηκε 22.07.1946 και τέθηκε σε ισχύ 07.04.1948, προοίμιο, μετάφραση του ορισμού στην ελληνική "a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity".

7. Joint ILO/WHO Committee on Occupational Health. Second Report, Geneva, WHO 1953, σ. 4.

8. International Labour Organization, Convention No. 155 – Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155), http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::p12100_instrument_id:312300, μετάφραση στην ελληνική του κάτωθι κείμενου "(e) the term health, in relation to work, indicates not merely the absence of disease or infirmity; it also includes the physical and mental elements affecting health which are directly related to safety and hygiene at work".

9. International Labour Organization, Convention No. 161 – Occupational Health Services Convention, 1985 (No.161), http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3123006:NO

10. International Labour Organization, ILO Constitution, 1919.

11. Βλ. <http://www.ilo.org/safework/lang--en/index.htm>.

12. Βλ. <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000::NO::>

13. Ibid, αναφορικά με την ενίσχυση του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου για την προστασία της υγείας και της ασφάλειας όλων των εργαζομένων μέσω της θεσμοθέτησης Εθνικού Συστήματος για την Υγεία και Ασφάλεια στην Εργασία βλ. International

ρουμε ότι στο άρθρο 4 παρ. 1 της Διεθνούς Σύμβασης για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία (Occupational Safety and Health Convention) προβλέπεται ο σχεδιασμός, η υιοθέτηση και η περιοδική επανεξέταση εθνικών πολιτικών για την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων εκ μέρους των συμβαλλόμενων κρατών ύστερα από συνεννόηση με τους εκπροσώπους των εργοδοτών και των εργαζομένων¹⁴. Μάλιστα, στο άρθρο 1 παρ. 1 και άρθρο 2 παρ. 1 της διεθνούς Σύμβασης διευκρινίζεται ότι οι εθνικές πολιτικές θα έχουν εφαρμογή σε όλους τους εργαζομένους (ημεδαπούς και αλλοδαπούς, μερικής/περιστασιακής απασχόλησης, προσωρινά απασχολούμενους κλπ.)¹⁵. Παράλληλα, η Διεθνής Σύμβαση για τις Υπηρεσίες Υγείας στην Εργασία (Occupational Health Services Convention) που απευθύνεται σε κάθε δημόσιο ή ιδιωτικό οργανισμό, ορίζει τη σύσταση στο επίπεδο της επιχείρησης υπηρεσιών υγείας (OHS) με συμβουλευτικό και προληπτικό ρόλο, με απώτερο στόχο τη διασφάλιση ασφαλούς και υγιεινού εργασιακού περιβάλλοντος¹⁶. Ειδικότερα, το άρθρο 5 της διεθνούς Σύμβασης προβλέπει ότι: 1) η φύση των μέτρων θα διαμορφώνεται ανάλογα με τις πηγές κινδύνου στην εργασία και με τη συμμετοχή των εργοδοτών και των εργαζομένων και 2) οι υπηρεσίες για τη διασφάλιση της εργασιακής υγείας θα περιλαμβάνουν τα ακόλουθα μέτρα: α) τον εντοπισμό και την αξιολόγηση των πηγών κινδύνου αναφορικά με τα εργατικά ατυχήματα και ασθένειες, β) την εποπτεία των παραγόντων του εργασιακού περιβάλλοντος και των εργασιακών πρακτικών που ενδέχεται να επηρεάζουν την υγεία των εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένων των εγκαταστάσεων υγιεινής και των εγκαταστάσεων στέγασης, όταν αυτές παρέχονται από τον εργοδότη, γ) την παροχή συμβουλών αναφορικά με τον προγραμματισμό και την οργάνωση της εργασίας, συμπεριλαμβανομένου του σχεδιασμού των χώρων εργασίας, τη συντήρηση των μηχανημάτων και του λοιπού εξοπλισμού εργασίας, δ) τη συμμετοχή στην ανάπτυξη προγραμμάτων για τη βελτίωση των εργασιακών πρακτικών, καθώς και για τη δοκιμή και αξιολόγηση των υγειονομικών πτυχών νέου εξοπλισμού εργασίας ατομικής προστασίας, ε) την παροχή συμβουλών για την υγεία, την ασφάλεια και την υγιεινή

στην εργασία, στ) την επιτήρηση της υγείας των εργαζομένων σε σχέση με την εργασία, ζ) την προώθηση μέτρων προσαρμογής στην εργασία για τους εργαζομένους, η) τη συμβολή σε μέτρα αποκατάστασης, θ) τη συνεργασία για την παροχή πληροφοριών, κατάρτισης και εκπαίδευσης στον τομέα της επαγγελματικής υγείας, υγιεινής και εργονομίας, ι) την οργάνωση υπηρεσιών πρώτων βοηθειών και επείγουσας θεραπείας και κ) τη συμμετοχή στην ανάλυση επαγγελματικών ατυχημάτων και ασθενειών¹⁷. Εντούτοις, στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι οι διατάξεις των διεθνών Συμβάσεων Νο. 155 και Νο. 161 που αναφέρονται ρητώς στη διασφάλιση της ασφάλειας και της υγείας όλων των εργαζομένων ανεξαρτήτως κλάδου απασχόλησης δεν είναι νομικά δεσμευτικές για την Ελλάδα, η οποία είναι μέλος της ΔΟΕ από το 1919 (28.06.1919)¹⁸.

Περαιτέρω, επισημαίνεται ότι η πρόληψη και η εξάλειψη εργασιακών κινδύνων και ασθενειών ουσιαστικά ενισχύεται και από δέσμη διατάξεων του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα του ΟΗΕ (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), που νομικά δεσμεύει την Ελλάδα ήδη από το 1985 με τον Ν. 1532/1985 (ΦΕΚ 45/Α/19.03.1985): από το δικαίωμα στην υγεία (άρθρο 12 – “*the right to the highest attainable standard of health*”), από το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 6 – “*the right to work*”), καθώς και από το δικαίωμα σε δίκαιες και ευνοϊκές συνθήκες εργασίας (άρθρο 7 – “*the right to just and favorable conditions of work*”)¹⁹. Μάλιστα, στο άρθρο 7 του Διεθνούς Συμφώνου, όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα κάθε ατόμου χωρίς διακρίσεις για δίκαιες και ευνοϊκές συνθήκες εργασίας, γίνεται ειδική αναφορά στο εδάφιο (b) στην υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών να μεριμνήσουν για την εξασφάλιση

Labour Organization, Convention No. 187 – Promotional Framework for Occupational Safety and Health Convention, 2006 (No 187), http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312332:NO.

14. International Labour Organization, Convention No. 155 – Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155), ό.π. υποσημ. 8’ International Labour Organization, Convention No. 187 – Promotional Framework for Occupational Safety and Health Convention, 2006 (No 187), ό.π., άρθρα 3-4.

15. Ibid.

16. International Labour Organization, Convention No. 161 – Occupational Health Services Convention, 1985 (No.161), ό.π., υποσημ. 9.

17. Ibid, αναφορικά με την αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών υγείας στην εργασία (OHS) βλ. επίσης J. RANTANEN ... [et al.], A global survey on occupational health services in selected international commission on occupational health (ICOH) member countries, BMC Public Health, vol. 17, 2017, σ. 787.

18. Βλ. <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11001:0::NO:::> (ratification status: until 29.04.2019). Να σημειωθεί ότι η Ελλάδα έχει κυρώσει συμβάσεις της ΔΟΕ που αφορούν σε ειδικές ομάδες εργαζομένων και ρυθμίζουν και το ζήτημα της υγείας και της ασφάλειας στον χώρο εργασίας τους, όπως: Nursing Personnel Convention, 1977 (No. 149), κυρωθείσα με τον Ν.1672/1986 (ΦΕΚ 203/Α/24.12.1986), Safety Provisions (Building) Convention, 1937 (No. 62) κυρωθείσα με τον Ν. 1430/1984 (ΦΕΚ 49/Α/18.04.1984), Maritime Labour Convention, 2006, κυρωθείσα με τον Ν. 4078/2012 (ΦΕΚ 179/Α/20.09.2012).

19. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 993 UNTS 3. Για ανάλυση του κανονιστικού-θεσμικού πλαισίου προστασίας του ανθρώπινου δικαιώματος στην υγεία βλ. E.A. ALEXIADOU, The right to health - A human rights perspective with a case study on Greece, Leiden, 2016.

ασφαλών και υγιεινών συνθηκών εργασίας²⁰. Πρόσφατα, τον Απρίλιο του 2016, η Επιτροπή του Συμφώνου (UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights) ερμήνευσε αναλυτικά το σχετικό άρθρο στο Γενικό Σχόλιο No. 23 (UN General Comment No. 23) που υιοθέτησε²¹. Ακολούθως, το Γενικό Σχόλιο No. 23 στο πλαίσιο οριοθέτησης του κανονιστικού πυρήνα του ανθρωπίνου δικαιώματος για δίκαιες και ευνοϊκές συνθήκες εργασίας ορίζει, μεταξύ άλλων: 1) τη θετική υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών για την υιοθέτηση και εφαρμογή αποτελεσματικής εθνικής πολιτικής για την υγεία και ασφάλεια στην εργασία και 2) την υιοθέτηση και εφαρμογή ενός υποχρεωτικού συστήματος κοινοποίησης εργατικών ατυχημάτων και ασθενειών, και τέλος θέτει συγκεκριμένους όρους για την παροχή προστασίας, όπως την ύπαρξη ανεξάρτητου μηχανισμού ελέγχου των συνθηκών εργασίας²². Επιπρόσθετα, αντίστοιχες προστατευτικές διατάξεις έχουν ενσωματωθεί και σε άλλες σημαντικές για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου διεθνείς συμβάσεις. Ενδεικτικά, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες του ΟΗΕ (Convention on the Rights of Persons with Disabilities) στο άρθρο 27(1b) υπό τον τίτλο «Εργασία και απασχόληση» (“work and employment”) θεμελιώνει τη θετική υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών για διασφάλιση χωρίς διακρίσεις του δικαιώματος των ατόμων με αναπηρίες για δίκαιες και ευνοϊκές συνθήκες εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των ασφαλών και υγιών συνθηκών εργασίας²³. Να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα η Διεθνής Σύμβαση και το Προαιρετικό Πρωτόκολλό της κυρώθηκαν με τον Ν. 4074/2012 και αποτελούν νομικά δεσμευτικά κείμενα για το ελληνικό κράτος²⁴. Παράλληλα, η προστασία της επαγγελματικής υγείας και ασφάλειας των εργαζομένων μπορεί να στηριχθεί και στη διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα του ΟΗΕ (International Covenant on Civil and Political Rights)²⁵, όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα στη ζωή και δεσμεύει την Ελλάδα από το 1997²⁶.

Στο επίπεδο του Συμβουλίου της Ευρώπης, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (European Social Charter, εφε-

ξής ΕΚΧ) και ο αναθεωρημένος ΕΚΧ (Revised European Social Charter), που κυρώθηκαν στην Ελλάδα με τους Ν. 1426/1984 (ΦΕΚ 32/Α/21.03.1984) και Ν. 4359/2016 (ΦΕΚ 5/Α/20.01.2016) αντίστοιχα, ρητά κατοχυρώνουν στο άρθρο 3 το δικαίωμα για ασφαλείς και υγιείς συνθήκες εργασίας (“the right to safe and healthy working conditions”)²⁷. Συγκεκριμένα, η διάταξη ορίζει τη θετική κρατική υποχρέωση: 1) για διαμόρφωση, εφαρμογή και επανεξέταση εθνικών πολιτικών για την ασφάλεια και υγιεινή στην εργασία στοχεύοντας στη βελτίωση και πρόληψη εργατικών ατυχημάτων και προσβολών της υγείας συνδεδεμένων με την εργασία, 2) για έκδοση κανονισμών ασφάλειας και υγιεινής, 3) για καθορισμό μέτρων ελέγχων της πραγμάτωσης των κανονισμών αυτών και 4) για την προώθηση σταδιακής ανάπτυξης υπηρεσιών υγείας στους χώρους εργασίας με έμφαση στη ανάπτυξη υπηρεσιών προληπτικού και συμβουλευτικού χαρακτήρα για όλους τους εργαζομένους²⁸. Περαιτέρω, ο (αναθεωρημένος) ΕΚΧ παρέχει με συγκεκριμένες διατάξεις επιπλέον θεσμικές εγγυήσεις για το δικαίωμα των εργαζομένων σε ένα ασφαλές και υγιές εργασιακό περιβάλλον: με το δικαίωμα για δίκαιες συνθήκες εργασίας, που περιλαμβάνει την υποχρέωση του κράτους για λήψη μέτρων για την εξάλειψη κινδύνων σε εγγενώς επικίνδυνα ή ανθυγιεινά επαγγέλματα (άρθρο 2 – “the right to just conditions of work”), με το δικαίωμα για την προστασία της υγείας (άρθρο 11 – “the right to protection of health”), με το δικαίωμα συμμετοχής στον προσδιορισμό και τη βελτίωση των όρων εργασίας και του εργασιακού περιβάλλοντος (άρθρο 22 – “the right to take part in the determination and improvement of the working conditions and working environment”), με το δικαίωμα σεβασμού της αξιοπρέπειας στην εργασία (άρθρο 26 – “the right to dignity at work”), καθώς και με τη θέσπιση κρατικών δεσμεύσεων ως προς την τήρηση ενός συστήματος επιθεώρησης εργασίας με βάση τις υφιστάμενες εθνικές συνθήκες (άρθρο Α παρ. 4 – “undertakings”)²⁹. Μάλιστα, στην υπόθεση *ΙΜΔΑ κατά Ελλάδας* η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (εφεξής, ΕΕΚΔ) προσπάθησε να οριοθετήσει, μέσω της ερμηνείας της, το κύριο σώμα των υποχρεώσεων εκ μέρους του κράτους για την προστασία του δικαιώματος των εργαζομένων σε ένα ασφαλές και υγιές εργασιακό περιβάλλον, αναγνωρίζοντας ότι: 1) το δικαίωμα αυτό απορρέει από το δικαίωμα σεβασμού της

20. Ibid.

21. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 23 on the right to just and favourable conditions of work (article 7 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), UN Doc. E/C.12/GC/23, 27 April 2016.

22. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, ό.π., παρ. 25-30, 54, 62 και 65(d).

23. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN Doc. A/RES/61/106.

24. Ν. 4074/2012 (ΦΕΚ 88/Α/11.04.2012)

25. International Covenant on Civil and Political Rights. 999 UNTS 171.

26. Ν. 2462/1997 (ΦΕΚ 25/Α/26.02.1997)

27. European Social Charter, 1961, ETS 35, Revised European Social Charter, 1996, ETS 163.

28. Revised European Social Charter (1996), ETS 163, άρθρο 3. Βλ. συναφώς ΕΕΚΔ *Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΙΜΔΑ) κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 30/2005), απόφαση της 06.12.2006.

29. Ibid' ΕΕΚΔ *Confédération Française de l' Encadrement (CFE-CGC) κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 56/2009), απόφαση της 13.09.2010' ΕΕΚΔ *Confédération Générale du Travail (CGT) κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 22/2003), απόφαση της 08.09.2004.

ανθρώπινης αξιοπρέπειας και σχετίζεται άμεσα με την προστασία της φυσικής ακεραιότητας των ατόμων, 2) υφίσταται κρατική υποχρέωση υπό την έννοια της εγγύησης του δικαιώματος με την εφαρμογή κανόνων υγείας και ασφάλειας στην εργασία που να εξασφαλίζουν την πρόληψη και την προστασία στον χώρο εργασίας απέναντι σε αναγνωρισμένους από την επιστημονική κοινότητα κινδύνους και 3) υφίσταται υποχρέωση εξασφάλισης εκ μέρους του κράτους αποτελεσματικού ελέγχου εφαρμογής της νομοθεσίας σε θέματα ασφάλειας και υγείας στην εργασία (δηλ. τακτικές επιθεωρήσεις εργασίας ανάλογα με τις εκάστοτε πραγματικές περιστάσεις για τη διαπίστωση των συνθηκών εργασίας)³⁰. Πάντως, η ΕΕΚΔ τόνισε, μεταξύ άλλων, ότι η εφαρμογή και ο αυστηρός έλεγχος σεβασμού της νομοθεσίας σε θέματα ασφάλειας και υγείας στην εργασία, που επιβάλλεται με την παρ. 2 του άρθρου 3 ΕΚΧ, αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις - αναγκαία συνθήκη αποτελεσματικότητας του δικαιώματος που εγγυάται το άρθρο 3 και κατ' επέκταση εν γένει συμμόρφωσης με τον ΕΚΧ³¹. Συνεπώς, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι η μη παροχή σαφών δεδομένων αναφορικά με τον αριθμό των εργατικών ατυχημάτων στον τομέα των ορυχείων, καθώς και με τα μέτρα που λαμβάνονται για την εξασφάλιση αποτελεσματικού ελέγχου εφαρμογής της σχετικής νομοθεσίας, συνιστά παραβίαση της υποχρέωσης που απορρέει από το άρθρο 3 παρ. 2 ΕΚΧ³².

Επιπρόσθετα, η διασφάλιση υγιών και ασφαλών συνθηκών εργασίας εμπίπτει και στο πεδίο εφαρμογής των διατάξεων του άρθρου 2 για την προστασία του δικαιώματος στη ζωή και του άρθρου 4 παρ. 2 περί της απαγόρευσης της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων, της Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, εφεξής ΕΣΔΑ)³³. Ενδιαφέρουσα σε αυτό το πλαίσιο είναι η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής, ΕΔΔΑ) επί της υπό-

θεσης *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα*³⁴. Εν προκειμένω, το πρώτο τμήμα του ΕΔΔΑ καταδίκασε την Ελλάδα, καθώς, μεταξύ άλλων, έκρινε ότι οι μη αξιοπρεπείς, «εξευτελιστικές» συνθήκες εργασίας των προσφευγόντων αλλοδαπών εργαζομένων στον αγροτικό τομέα ενέπιπταν στο πεδίο της καταναγκαστικής εργασίας - δουλείας του άρθρου 4 παρ. 2 ΕΣΔΑ³⁵. Ταυτόχρονα, το ΕΔΔΑ απέδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η Ελλάδα έχει συμμορφωθεί με τη θετική της υποχρέωση να θεσπίσει ένα κατάλληλο νομοθετικό - κανονιστικό πλαίσιο σε εναρμόνιση με το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ³⁶. Εντούτοις, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι «τα επιχειρησιακά μέτρα τα οποία ελήφθησαν από τις αρχές δεν ήταν επαρκή για ... την προστασία των προσφευγόντων από την μεταχείριση της οποίας αποτέλεσαν το αντικείμενο»³⁷. Ουσιαστικά, η ανωτέρω διαπίστωση του ΕΔΔΑ σε συνδυασμό με την καταδίκη της Ελλάδας ρητά καταδεικνύουν τις πρακτικές δυσχέρειες αποτελεσματικής εφαρμογής της ισχύουσας νομοθεσίας, ιδίως όσον αφορά ευάλωτες κατηγορίες εργαζομένων και κατ' επέκταση την εν γένει αδυναμία της ελληνικής Πολιτείας ως προς την αποτελεσματική και έγκαιρη προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων στην πράξη.

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι λογική προέκταση του κανονιστικού περιεχομένου των διεθνών προστατευτικών διατάξεων συνιστά η λήψη μέτρων απαραίτητων για την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων, προκειμένου να προστατευθεί (και) το δικαίωμα κάθε ανθρώπου στην υγεία που προβλέπεται στο άρθρο 35 του Τίτλου IV «Αλληλεγγύη» του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Charter of Fundamental Rights of the European Union), όπου ορίζεται, μεταξύ άλλων, η υποχρέωση διασφάλισης της προστασίας της υγείας όλων των πολιτών³⁸. Μάλιστα, σημαντική διάταξη στο επίπεδο της ΕΕ και στο πεδίο της διασφάλισης της εργασιακής υγείας και ασφάλειας αποτελεί το άρθρο 31 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων υπό τον τίτλο «Δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας» ("fair and just working conditions"), όπου ρητά στην παρ. 1 αναγνωρίζεται το δικαίωμα κάθε εργαζομένου «σε υγιεινές, ασφαλείς και αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας»³⁹. Αξιοσημείωτο είναι ότι η κατοχύρωση αυτή στηρίζεται στην Οδηγία 89/391/ΕΟΚ που αναφέρεται στην εφαρμογή μέτρων πρόληψης της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία⁴⁰. Εν προκειμένω, η Οδη-

30. ΕΕΚΔ *Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΙΜΔΑ) κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 223-224, 229 και 231.

31. *Ibid*, παρ. 228 μεταφορά στην ελληνική του κάτωθι κειμένου "... the compliance with the Charter "cannot be ensured solely by the operation of legislation if this is not effectively applied and rigorously supervised"... The enforcement of health and safety regulations required by Article 3 §2 is therefore essential if the right embodied in Article 3 is to be effective".

32. *Ibid*, παρ. 231.

33. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), 213 UNTS 221, κυρωθείσα με το Ν.Δ. 53/1974 (ΦΕΚ 256/Α/20.09.1974). Βλ. συναφώς ΕΔΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* (Προσφυγή No 21884/15), απόφαση της 30ής Μαρτίου 2017' ΕΔΔΑ *C. N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 4239/08), απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 2012' ΕΔΔΑ *Siliadin κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 73316/01), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2005.

34. *Ibid* ΕΔΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα*.

35. *Ibid*, παρ. 128-131 και παρ. 134.

36. *Ibid*, παρ. 105-109.

37. *Ibid*, παρ. 115.

38. Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ΕΕ 2000 C 364/1, τέθηκε σε ισχύ την 01.12.2009 με τη Συνθήκη της Λισαβόνας.

39. *Ibid*.

40. Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ΕΕ 2007 C 303/26.

για 89/391/ΕΟΚ συνιστά βασική νομοθετική παρέμβαση για τη μέγιστη δυνατή εμπέδωση της επιτακτικής ανάγκης προώθησης μέτρων πρόληψης ή/και εξάλειψης εργατικών ατυχημάτων και επαγγελματικών ασθενειών στις εθνικές έννομες τάξεις⁴¹. Η Οδηγία 89/391/ΕΟΚ, η οποία εφαρμόζεται σε όλους τους (δημόσιους ή ιδιωτικούς) τομείς δραστηριοτήτων με ορισμένες εξαιρέσεις λόγω εγγενών ιδιαιτεροτήτων των τομέων απασχόλησης⁴², διαγράφει ένα αναλυτικό πλαίσιο προστασίας στο πεδίο της ασφάλειας και υγείας στους χώρους εργασίας. Ειδικότερα, το άρθρο 5 παρ. 1 της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ διατυπώνει σαφώς μια γενική υποχρέωση του εργοδότη θετικής προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων ως προς όλες τις πτυχές της εργασίας, η οποία εξειδικεύεται στις διατάξεις που ακολουθούν⁴³. Ακολουθώντας, με γνώμονα την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων κατά την εργασία ορίζεται η υποχρέωση του εργοδότη για τη λήψη αναγκαίων μέτρων που περιλαμβάνουν μια σειρά από ειδικότερες δραστηριότητες - επιμέρους υποχρεώσεις, όπως της πρόληψης και αξιολόγησης των επαγγελματικών κινδύνων, της ενημέρωσης και κατάρτισης των εργαζομένων, καθώς και της οργάνωσης και παροχής των αναγκαίων μέσων προφύλαξης⁴⁴. Παράλληλα, η Οδηγία 89/391/ΕΟΚ εισάγει την εργοδοτική υποχρέωση εκτίμησης υφιστάμενων κατά την εργασία κινδύνων, θέτοντας παράλληλα συγκεκριμένες προϋποθέσεις που συνυφαίνονται άμεσα με αυτή, όπως τη διαβούλευση και τη συμμετοχή των εργαζομένων, τον καθορισμό κατάλληλων μέτρων προστασίας των εργαζομένων με καταπολέμηση των κινδύνων στην πηγή και την προσαρμογή των μέτρων αυτών στις μεταβαλλόμενες περιστάσεις στους χώρους εργασίας⁴⁵. Η Οδηγία 89/391/ΕΟΚ αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τις μετέπειτα εκδοθείσες ειδικές Οδηγίες, που εφαρμόζονται σε διαφορετικούς τομείς εργασίας, και για τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 2062/1994 του Συμβουλίου, με τον οποίο ιδρύθηκε ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία (Occupational Safety and Health Agency, OSHA)⁴⁶.

41. Οδηγία 89/391/ΕΟΚ, ΕΕ 1989 L 183/1. Νομολογία του ΔΕΕ σχετικά με το επίπεδο συμμόρφωσης (και) με την Οδηγία 89/391/ΕΟΚ στο πλαίσιο της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων σε εθνικό επίπεδο, βλ. ενδεικτικά ΔΕΕ C-254/18, *Syndicat des cadres de la sécurité intérieure*, 11.04.2019, ECLI:EU:C:2019:318· ΔΕΕ C-41/17, *González Castro*, 19.09.2018, ECLI:EU:C:2018:736· ΔΕΕ C-224/09, *Martha Nussbaumer*, 07.10.2010, ECLI:EU:C:2010:594.

42. Οδηγία 89/391/ΕΟΚ, ό.π., άρθρο 2.

43. Ibid, άρθρο 5 παρ. 1.

44. Ibid, άρθρα 6-12.

45. Ibid, άρθρο 6, άρθρο 9 παρ. 1, άρθρο 10 παρ.3α, άρθρο 11.

46. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Θεματολογικό δελτίο για την Ευρωπαϊκή Ένωση: Υγεία και Ασφάλεια στην Εργασία, 2019, σ. 3. Βλ. συναφώς ΔΕΕ C-254/18, C-41/17 και C-224/09, ό.π., υποσημ. 41.

Μάλιστα, στο επίπεδο της ΕΕ το ζήτημα της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων έχει τεθεί ενώπιον του Δικαστηρίου σε αρκετές υποθέσεις και έχει αναπτυχθεί μια ενδιαφέρουσα νομολογία από την οποία προκύπτει ανεπιφύλακτα τόσο η υποχρέωση του εργοδότη για λήψη κάθε εύλογου μέτρου για την πρόληψη και εξάλειψη ατυχημάτων στον χώρο εργασίας όσο και η υποχρέωση των κρατών μελών για εξασφάλιση του απαραίτητου κανονιστικού πλαισίου προστασίας έναντι των επαγγελματικών κινδύνων που απειλούν την υγεία και την ασφάλεια όλων των εργαζομένων ανεξαρτήτως κλάδου απασχόλησης στους χώρους εργασίας. Ενδεικτικά, στο πλαίσιο της ποινικής δίκες κατά της Martha Nussbaumer το Tribunale di Bolzano (Ιταλία) διατύπωσε προδικαστικό ερώτημα αναφορικά με την ερμηνεία του άρθρου 3 της Οδηγίας 92/57/ΕΟΚ για τις ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας στα προσωρινά ή κινητά εργοτάξια και, ειδικότερα, για το εάν υφίσταται εργοδοτική υποχρέωση διορισμού συντονιστή σε θέματα ασφάλειας και υγείας, καθώς και εργοδοτική υποχρέωση εκπόνησης σχεδίου ασφάλειας και υγείας στον συγκεκριμένο χώρο εργασίας⁴⁷. Ακολουθώντας, το ΔΕΕ με την απόφαση της 7ης Οκτωβρίου 2010 αποφάνθηκε ότι «[T]ο άρθρο 3 της οδηγίας 92/57/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 24ης Ιουνίου 1992, σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας που πρέπει να εφαρμόζονται στα προσωρινά ή κινητά εργοτάξια (όγδοη ειδική οδηγία κατά την έννοια του άρθρου 16, παράγραφος 1, της οδηγίας 89/391/ΕΟΚ) πρέπει να ερμηνευθεί ως εξής:

- η παράγραφος 1 του εν λόγω άρθρου απαγορεύει την εθνική ρύθμιση που επιτρέπει να απαλλάσσεται ο κύριος του έργου ή ο ανάδοχος, όταν πρόκειται για εργοτάξιο που αφορά ιδιωτικό έργο για το οποίο δεν απαιτείται οικοδομική άδεια και στο οποίο θα είναι παρόντα συνεργεία περισσότερων της μιας επιχειρήσεων, από την υποχρέωση διορισμού συντονιστή σε θέματα ασφάλειας και υγείας κατά την εκπόνηση της μελέτης του έργου ή, εν πάση περιπτώσει, πριν από την εκτέλεση των εργασιών

- η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου απαγορεύει την εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει ότι η υποχρέωση του συντονιστή της εκτέλεσης του έργου να εκπονεί σχέδιο ασφάλειας και υγείας ισχύει μόνο στην περίπτωση παρουσίας συνεργείων περισσότερων της μιας επιχειρήσεων σε εργοτάξιο που αφορά ιδιωτικό έργο για το οποίο δεν απαιτείται οικοδομική άδεια και η οποία δεν χρησιμοποιεί ως κριτήριο για την υποχρέωση αυτή την ύπαρξη ιδιαίτερων κινδύνων, όπως είναι οι απαριθμούμενοι στο παράρτημα II της εν λόγω οδηγίας»⁴⁸.

Na σημειωθεί ότι ο ρόλος του EU-OSHA επικαιροποιήθηκε με τον Κανονισμό (ΕΕ) 2019/126 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (ΕΕ 2019 L 30/58), που κατήργησε τον Κανονισμό του Συμβουλίου (ΕΚ) 2062/1994 (ΕΕ 1994 L 216/1).

47. Βλ. ΔΕΕ C-224/09, *Martha Nussbaumer*, ό.π.

48. Ibid.

Εξίσου, αναφορικά με την υποχρέωση των κρατών μελών για προσαρμογή εθνικών διατάξεων σύμφωνα με το ισχύον ενωσιακό νομικό πλαίσιο προστασίας της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων, η Επιτροπή προσέφυγε κατά της Γαλλικής Δημοκρατίας υποστηρίζοντας πως εθνικές ρυθμίσεις αντιβαίνουν στις διατάξεις της Οδηγίας 89/391 και συνεπώς επιτρέπουν «... την παραβίαση ορισμένων άρθρων της οδηγίας 89/391, και ιδίως του άρθρου 2 σχετικά με το πεδίο εφαρμογής αυτής, του άρθρου 10, παράγραφο 1, σχετικά με την ενημέρωση των εργαζομένων, καθώς και του άρθρου 12, παράγραφοι 3 και 4, σχετικά με την κατάρτιση των εργαζομένων»⁴⁹. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι «Η Γαλλική Δημοκρατία, παραλείποντας να θεσπίσει, εντός της ταχθείσας προθεσμίας, όλες τις αναγκαίες νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις για τη συμμόρφωση προς τα άρθρα 2, 10, παράγραφος 1, και 12, παράγραφοι 3 και 4, της οδηγίας 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 12ης Ιουνίου 1989, σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από την οδηγία αυτή»⁵⁰.

Σε εθνικό επίπεδο⁵¹, και συγκεκριμένα στην ελληνική έννομη τάξη, το ελληνικό κράτος έχει προχωρήσει σε παρεμβάσεις που πρωτίστως περιλαμβάνουν τη συνταγματική κατοχύρωση της υποχρέωσης κρατικής μέριμνας για τις συνθήκες απασχόλησης, όπως για τη διασφάλιση ενός ασφαλούς και υγιούς εργασιακού περιβάλλοντος. Να επισημανθεί ότι οι κατοχυρώσεις *ex constitutione* για τις συνθήκες απασχόλησης στην Ελλάδα παρέχονται από διατάξεις που είτε διαθέτουν έναν ευρύτερο χαρακτήρα προστασίας είτε αποτελούν ρητή εκδήλωση της συνταγματικής υποχρέωσης της Πολιτείας για τη διασφάλιση ενός πλαισίου προστασίας των εργαζομένων στο εργασιακό περιβάλλον. Εν προκειμένω, ο συνταγματικός νομοθέτης στο άρθρο 22 παρ. 1 Σ, όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην εργασία, ορίζει ρητά την υποχρέωση της Πολιτείας να μεριμνά ως προς τις συνθήκες απασχόλησης των πολιτών⁵². Ουσιαστικά, το κράτος οφείλει να λαμβάνει κάθε αναγκαίο μέτρο προκειμένου να διασφαλίζεται η απόλαυ-

ση του δικαιώματος κάθε εργαζομένου σε υγιείς και ασφαλείς συνθήκες εργασίας. Παράλληλα, η υποχρέωση αυτή απορρέει από σειρά συνταγματικών διατάξεων, ήτοι από το δικαίωμα για προστασίας της υγείας (άρθρο 5 παρ. 5 Σ και άρθρο 21 παρ. 3 Σ), από τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1 Σ), από το δικαίωμα για προστασία της ζωής (άρθρο 5 παρ. 2 Σ), καθώς και από την αρχή του κοινωνικού κράτους και ειδικότερα από την υποχρέωση όλων των κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου (άρθρο 25 παρ. 1 Σ)⁵³. Θεμελιώδες, ωστόσο, ζητούμενο της κατοχύρωσης του δικαιώματος της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων *ex constitutione* αποτελεί η αποτελεσματική πραγμάτωσή του, δηλαδή η υλοποίησή του μέσω κρατικών ή άλλων παρεμβάσεων για την ανάπτυξη και τη διασφάλιση ασφαλών συνθηκών απασχόλησης όλων των εργαζομένων ανεξαιρέτως. Με άλλα λόγια, το επίπεδο πραγμάτων καθορίζεται στο πεδίο της θέσπισης και εφαρμογής ειδικών νομοθετικών ρυθμίσεων που ορίζουν και εξειδικεύουν το ρυθμιστικό πλαίσιο προστασίας του δικαιώματος των εργαζομένων στην υγιεινή και ασφάλεια στους χώρους εργασίας, θέτοντας τις κατάλληλες προϋποθέσεις και τους μηχανισμούς για την ουσιαστική άσκηση του από τους φορείς του.

Στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι η ελληνική νομοθεσία περιλαμβάνει μια σειρά σημαντικών νομοθετικών διατάξεων σχετικά με τη διασφάλιση και την προώθηση ενός ασφαλούς και υγιούς εργασιακού περιβάλλοντος που έχουν εκδοθεί σε συμμόρφωση με συνταγματικές, διεθνείς και ευρωπαϊκές διατάξεις. Τα πρώτα ουσιαστικά βήματα για τη διασφάλιση της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκαν με τον Ν. Γ.Λ.Δ. 3934/1911 «περί υγιεινής και ασφαλείας των εργατών και περί ωρών εργασίας» και με το Π.Δ. της 22ας Μαρτίου 1934 «περί υγιεινής και ασφαλείας των εργατών και υπαλλήλων των πάσης φύσεως βιομηχανικών και βιοτεχνικών εργοστασίων, εργαστηρίων, κλπ.»⁵⁴. Ωστόσο, με τις διατάξεις του Ν. 1568/1985 και τις μεταγενέστερα εκδοθείσες διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας καθιερώνεται ένα ρυθμιστικό πλαίσιο προστασίας υπό την έννοια της εξασφάλισης της λειτουργίας: α) συγκεκριμένων θεσμών-οργάνων επίβλεψης των συνθηκών εργασίας στο επίπεδο της επιχείρησης, όπως του τεχνικού ασφαλείας και του γιατρού εργασίας και β) ελεγκτικών μηχανισμών σε εθνικό επίπεδο, όπως η Επιθεώρηση Ασφάλειας και Υγείας στην Εργασία του Σώματος Επιθεώρησης Εργασί-

49. Βλ. ΔΕΚ C-226/06, *Επιτροπή/Γαλλία*, 05.06.2008, ECLI:EU:C:2008:318, σκ. 21, μετάφραση στην ελληνική του κάτωθι κειμένου "... violation de certains articles de la directive 89/391, et notamment de son article 2, relatif au champ d'application de celle-ci, de son article 10, paragraphe 1, concernant l'information des travailleurs, ainsi que de son article 12, paragraphes 3 et 4, relative à la formation des travailleurs".

50. ΔΕΚ C-226/06, ό.π.

51. Για ανάλυση του ρυθμιστικού πλαισίου προστασίας της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία σε 10 κράτη μέλη της ΕΕ βλ. E. ALES (ed.), *Health and Safety at Work. European and Comparative Perspective*, Kluwer Law International, 2013.

52. Βουλή των Ελλήνων. Σύνταγμα της Ελλάδας 1975/1986/2001/2008 (ΦΕΚ 120/Α/27.06.2008).

53. Ibid.

54. Ν. 3934/1911 (ΦΕΚ 319/Α/21.11.1911), Π.Δ. της 22ας Μαρτίου 1934 (ΦΕΚ 112/Α/22.03.1934), ΥΑ αριθ.οικ.48416/2564 (ΦΕΚ 3757/Β/25.10.2017). Βλ. επίσης Α. Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΟΥ, *Κοινωνική Προστασία*, Αθήνα/Θεσσαλονίκη, εκδ. University Studio Press, 2015, σσ. 298-299.

ας (Σ.ΕΠ.Ε), οι οποίοι έχουν ως αποστολή τη διασφάλιση κατάλληλων συνθηκών υγείας και ασφάλειας στην απασχόληση στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα⁵⁵. Πιο συγκεκριμένα, με τις διατάξεις του Ν. 1568/1985 καθορίστηκαν τα όργανα βελτίωσης των συνθηκών εργασίας: σε επίπεδο επιχείρησης ορίζεται η σύσταση και λειτουργία επιτροπής υγιεινής και ασφάλειας της εργασίας (νυν Επιτροπή Υγείας και Ασφάλειας των Εργαζομένων, Ε.Υ.Α.Ε.) και θεσπίζεται η υποχρέωση απασχόλησης τεχνικού ασφαλείας και γιατρού εργασίας (ανάλογα με το μέγεθος της επιχείρησης), ενώ σε εθνικό επίπεδο ορίζεται η σύσταση και λειτουργία: α) συμβουλίου υγιεινής και ασφάλειας της εργασίας (νυν Συμβούλιο Υγείας και Ασφάλειας των Εργαζομένων) που υπάγεται στο Υπουργείο Εργασίας και β) νομαρχιακών επιτροπών υγιεινής και ασφάλειας της εργασίας (νυν Νομαρχιακές Επιτροπές Υγείας και Ασφάλειας των Εργαζομένων, Ν.Ε.Υ.Α.Ε.)⁵⁶. Σημειωτέον, οι διατάξεις του Ν. 1568/1985 συμπληρώθηκαν με τις διατάξεις του Π.Δ. 17/1996 που εκδόθηκε σε συμμόρφωση με τις Οδηγίες 89/391/ΕΟΚ και 91/383/ΕΟΚ (βελτίωση της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων με σχέση εργασίας ορισμένου χρόνου ή με σχέση πρόσκαιρης εργασίας) και ενσωμάτωσε στην ελληνική έννομη τάξη τις κατευθυντήριες γραμμές και τις διατάξεις των δύο Οδηγιών της ΕΕ για την προώθηση μέτρων για την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων⁵⁷. Επιπρόσθετα, αξίζει να επισημανθεί ότι ειδικά για τον δημόσιο τομέα ο Δημοσιοϋπαλληλικός Κώδικας (Ν. 3528/2007) στο άρθρο 44 υπό τον τίτλο «Όροι υγιεινής και ασφάλειας» ορίζει το δικαίωμα των υπαλλήλων στη διασφάλιση συνθηκών υγιεινής και ασφάλειας στον χώρο εργασίας τους. Μάλιστα, στην ίδια διάταξη προβλέπεται η ίδρυση οργανικής μονάδας για την εποπτεία και τήρηση των όρων υγιεινής και ασφάλειας στους χώρους εργασίας των υπαλλήλων του Δημοσίου και των ΝΠΔΔ στο Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης⁵⁸. Παράλληλα, το 2010 με τον Ν. 3850/2010 κυρώνεται βάσει του άρθρου 76 παρ. 7 Σ ο Κώδικας νόμων για την υγεία

και την ασφάλεια των εργαζομένων⁵⁹. Εν προκειμένω, ο Ν. 3850/2010 κωδικοποιεί σε ενιαίο κείμενο τις ισχύουσες σχετικές διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας, που ενσωματώνουν και τις διατάξεις της Οδηγίας 89/391/ΕΟΚ και των ειδικών Οδηγιών αυτής, διαμορφώνοντας έναν κανονιστικό πυρήνα με σαφείς κατευθύνσεις στο πεδίο της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας όλων των εργαζομένων στον χώρο της εργασίας τους⁶⁰.

Θα πρέπει ακόμη να έχουμε υπόψη ότι επιπρόσθετο νομικό θεμέλιο για την προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων αποτελούν και συγκεκριμένες διατάξεις του Αστικού Κώδικα (εφεξής ΑΚ)⁶¹. Σύμφωνα με τη νομολογία του Αρείου Πάγου, το ζήτημα της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της «υποχρέωσης πρόνοιας» εκ μέρους του εργοδότη⁶². Ειδικότερα, έχει κριθεί ότι η υποχρέωση αυτή «απορρέει από το άρθρο 662 ΑΚ, σύμφωνα με το οποίο ο εργοδότης οφείλει να διαρρυθμίζει τα σχετικά με την παροχή της εργασίας και το χώρο αυτής έτσι, ώστε να προστατεύεται η ζωή και η υγεία του εργαζόμενου. Η εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής πρέπει να γίνεται σύμφωνα με την καλή πίστη, αφού ληφθούν υπ' όψη και τα συναλλακτικά ήθη (άρθρ. 288 ΑΚ). Και αντίθετα, παράβαση της ως άνω υποχρέωσης πρόνοιας του εργοδότη δεν μπορεί να νοηθεί, όταν οι σ' αυτόν αποδιδόμενες παραλείψεις ούτε από το νόμο ή τη σύμβαση επιβάλλονται ως θετικές ενέργειες, ούτε από την καλή πίστη υπαγορεύονται ως συνήθειες ή εulόγως αναμενόμενες συμπεριφορές στο πλαίσιο της αποδοχής συγκεκριμένης εργασίας»⁶³. Επιπλέον, όπως ειδικότερα κρίθηκε στη νομολογία, η εκπλήρωση της υποχρέωσης πρόνοιας από πλευράς του εργοδότη περιλαμβάνει τη λήψη και τήρηση μέτρων προστασίας των εργαζομένων κατά την εκτέλεση της εργασίας τους «εφαρμόζοντας υποχρεωτικά τις διαδικασίες καταγραφής, αναλύσεως και εκτιμήσεως των κινδύνων, της αποτροπής εμφανίσεως αυτών, καθώς και να χορηγεί, εφ' όσον δεν υπάρχει άλλος εφικτός τρόπος προς αποφυγή των κινδύνων που απομένουν, κατάλληλο και καλά συντηρούμενο εξοπλισμό ατομικής προστασίας, και, αφ' ετέρου, να ενημερώνει εκ των προτέρων τους εργαζομένους σχετικά με τους κινδύνους από τους οποίους τους προστατεύει ο εξοπλισμός ατομικής προστασίας, να προτείνει τον κατάλλη-

55. Ν. 1568/1985 (ΦΕΚ 177/Α/18.10.1985), ΥΑ αριθ.οικ.48416/2564 (ΦΕΚ 3757/Β/25.10.2017). Βλ. επίσης Α.Δ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, Δίκαιο της Υγείας-Δεοντολογία της Υγείας, Θεσσαλονίκη, εκδ. Μ. Δημοπούλου, 2000, σσ. 120-124· Κ. ΛΑΝΑΡΑΣ, Νομοθεσία Εργατική και Ασφαλιστική, 2η έκδ., Αθήνα/Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σσ. 529-536· Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ, Ατομικό και Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, 6η έκδ., Αθήνα/Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2017, σσ. 164-170· Α. ΚΑΖΑΚΟΣ, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, 3η έκδ., Αθήνα/Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2013, σσ. 445-452· Ε.Α. ΑΛΕΞΙΑΔΟΥ, Γενικές Αρχές της Δεοντολογίας της Υγείας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη, εκδ. University Studio Press, 2012, σσ. 167-179.

56. Ν. 1568/1985, ό.π., άρθρο 2, άρθρο 4, και άρθρα 15-16, όπως τροποποιήθηκε από τον Ν. 3850/2010 (ΦΕΚ 84/Α/02.06.2010), άρθρο δεύτερο.

57. Π.Δ. 17/1996 (ΦΕΚ 11/Α/18.01.1996).

58. Ν. 3528/2007 (ΦΕΚ 26/Α/09.02.2007), άρθρο 44.

59. Ν. 3850/2010 (ΦΕΚ 84/Α/02.06.2010), όπως ισχύει μετά τις τροποποιήσεις των Ν. 3996/2011 (ΦΕΚ 170/Α/05.08.2011), Ν. 4144/2013 (ΦΕΚ 88/Α/18.04.2013), Ν. 4174/2013 (ΦΕΚ 170/Α/26.07.2013), Ν. 4485/2017 (ΦΕΚ 114/Α/04.08.2017), Ν. 4488/2017 (ΦΕΚ 137/Α/13.09.2017), Ν. 4554/2018 (ΦΕΚ 130/Α/18.07.2018), Ν.4578/2018 (ΦΕΚ 200/Α/03.12.2018), ΝΟΜΟΣ.

60. Ibid.

61. Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ, Εργατικό Δίκαιο-Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις και το Δίκαιο της Ευελιξίας της Εργασίας, 8η έκδ., Αθήνα/Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2017, σσ. 812-872.

62. Βλ. συναφώς ΑΠ 1293/2013, ΑΠ 81/2013, ΑΠ 425/2018, ΑΠ 1237/2018, ΑΠ 1255/2018, ΝΟΜΟΣ.

63. ΑΠ 1293/2013, ΝΟΜΟΣ

λο εξοπλισμό και να επιβλέπει την ορθή εφαρμογή των μέτρων υγιεινής και ασφάλειας»⁶⁴. Ενδιαφέρουσα ήταν η περίπτωση που απασχόλησε το Συμβούλιο της Επικρατείας και αφορούσε υπόθεση πρόκλησης εργατικού ατυχήματος εξαιτίας της παράλειψης εκτίμησης των επαγγελματικών κινδύνων που συνδέονταν με τις εγγενείς ιδιαιτερότητες της εργασίας από πλευράς του εργοδότη⁶⁵. Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι ο εργοδότης «*παράλειποντας, κατά παράβαση των προπαρατεθεισών νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων, να προβεί σε εκτίμηση των επαγγελματικών κινδύνων που διατρέχουν οι εργαζόμενοι στην αποκομιδή απορριμμάτων συνοδοί απορριματοφόρων οχημάτων, όπως ο αναιρεσίβλητος, μέσω της γραπτής εκτιμήσεως κινδύνου, να τους ενημερώσει για τους κινδύνους αυτούς και να θέσει στη διάθεσή τους, ενόψει του ότι αυτοί απασχολούνται κατ' αρχήν, σύμφωνα με τα εκτεθέντα στην έκτη σκέψη, σε ειδικές εργασίες, τα αναγκαία μέσα ατομικής προστασίας, ύστερα από έγγραφη γνώμη του τεχνικού ασφάλειας ή του γιατρού εργασίας, όπως π.χ. προστατευτικά γυαλιά, η χρήση των οποίων θα απέτρεπε, όπως έγινε ανελέγκτως δεκτό από το διοικητικό εφετείο και δεν αμφισβητείται με την κρινόμενη αίτηση, τον επίδοκο τραυματισμό, παρέβη τη νόμιμη υποχρέωσή του να λάβει κάθε μέτρο που απαιτείται για την προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων σε αυτόν και ειδικότερα, στην προκειμένη περίπτωση, του αναιρεσίβλητου*»⁶⁶. Παρόμοια, σε αυτό το πλαίσιο, το Ακυρωτικό Δικαστήριο επικύρωσε εφετειακή απόφαση με την οποία είχε κριθεί ότι ο εργοδότης «*παρέβη τις διατάξεις του άρθρου 7 του π.δ. 17/1996 κατά το οποίο ... υποχρεούται να εξασφαλίζει την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων ως προς όλες τις πτυχές της εργασίας, να λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα και να παρέχει τις κατάλληλες οδηγίες στους εργαζόμενους*»⁶⁷. Συνεπώς, προκύπτει ότι η ορθή εκπλήρωση της εργοδοτικής υποχρέωσης πρόνοιας, η οποία έχει συναντήσει και την απαιτούμενη νομολογιακή αναγνώριση ως καθοριστική πτυχή προστασίας της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο εργασιακό περιβάλλον, επιβάλλει τη συνδυασμένη ερμηνεία γενικών και ειδικών ρυθμίσεων ανάλογα με τις ειδικές συνθήκες εργασίας και τους κατά περίπτωση κινδύνους στον χώρο εργασίας⁶⁸.

Πάντως, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η θέσπιση πολυάριθμων κανόνων για τον σεβασμό, την προστασία και την πραγμάτωση ασφαλών και υγιών συνθηκών εργασίας δεν μεταστρέφει αυτόματα παγιωμένες στάσεις-αντιλήψεις των εργοδοτών, αλλά διασφαλίζει και διαμορφώνει τη θέσπιση

των αναγκαίων εθνικών μηχανισμών ελέγχου των εργασιακών συνθηκών προς ικανοποίηση της σχετικής αξίωσης των εργαζομένων. Πράγματι, όπως επισημάνθηκε ήδη, έχει κριθεί από τη νομολογία ότι στην πράξη παρατηρείται ελλιπής συμμόρφωση ως προς την πραγμάτωση του κανονιστικού περιεχομένου της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων στην εργασία, με επιτακτική την ανάγκη εφαρμογής των ισχυουσών ρυθμίσεων του Συντάγματος και των λοιπών νομοθετημάτων⁶⁹. Με άλλα λόγια, η πραγματολογική διάσταση της προστασίας με όρους λήψης θετικών μέτρων προστασίας όλων των εργαζομένων για κάθε κλάδο εργασίας απαιτεί συντονισμένες και πολυεπίπεδες προσπάθειες, τόσο σε επίπεδο συστηματικής κρατικής παρέμβασης-ελέγχου όσο και σε επίπεδο διαβούλευσης των εργοδοτών με τους εργαζομένους στο πεδίο της διαμόρφωσης και εφαρμογής κατάλληλων μηχανισμών ασφάλειας και υγείας στον χώρο εργασίας.

IV. Τελικές Παρατηρήσεις

Η ανάλυση που προηγήθηκε επιβεβαιώνει το ακόλουθο βασικό συμπέρασμα. Η πραγμάτωση του κανονιστικού περιεχομένου της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας όλων των εργαζομένων ανεξαρτήτως κλάδου απασχόλησης σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο εργασιακό περιβάλλον θα πρέπει να επιτυγχάνεται υπό τη μορφή συστηματικών παρεμβάσεων σε όλα τα επίπεδα, τόσο στο επίπεδο της Πολιτείας όσο και στο επίπεδο των επιχειρήσεων-εργοδοτών. Ωστόσο, η παρέμβαση της Πολιτείας πρωτίστως καθίσταται αναγκαία υπό την έννοια του συστηματικού ελέγχου με επίκεντρο την πρόληψη, καθώς και υπό την έννοια της οριοθέτησης-επανεκτίμησης του κανονιστικού πλαισίου προστασίας βάσει αναδυόμενων νέων κινδύνων που απειλούν την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων στους χώρους εργασίας. Σημαντικός και απαραίτητος πυλώνας στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση ολοκληρωμένων (δημόσιων και ιδιωτικών) παρεμβάσεων για τη διασφάλιση ενός ασφαλούς και υγιούς εργασιακού περιβάλλοντος θα πρέπει πάντοτε να αποτελεί η πλήρης και συστηματική συμμετοχή /εμπλοκή των εργαζομένων και των οργανώσεών τους, με γνώμονα τη θέσπιση αποτελεσματικών μέτρων πρόληψης, αντιμετώπισης και εξάλειψης εργασιακών κινδύνων.

64. ΣτΕ 1068/2014, ΝΟΜΟΣ

65. Ibid.

66. Ibid.

67. ΑΠ 1255/2018 ΝΟΜΟΣ

68. Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 1598/2012, ΑΠ 1293/2013, ΑΠ 1255/2018, ΝΟΜΟΣ. Βλ. συναφώς για την ευθύνη του εργοδότη, Ι. ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ, ό.π., υποσημ. 61, σσ. 624-648.

69. Για το επίπεδο εκπλήρωσης των υποχρεώσεων των εργοδοτών αναφορικά με τις συνθήκες εργασίας στην Ελλάδα, βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 2760/2003, ΣτΕ 1068/2014, ΣτΕ 3098/2015, ΑΠ 1598/2012, ΑΠ 1255/2018, ΑΠ 1687/2018, ΑΠ 1759/2002, ΝΟΜΟΣ, και ΕΔΔΑ Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα, ό.π.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Μαλαματή Ζάχου, Έλλη Τσιτσιπά

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Brexit – Πρακτικές κατευθύνσεις της Επιτροπής για την περίπτωση Brexit χωρίς συμφωνία και παράταση της προθεσμίας του άρθρου 50 ΣΕΕ μέχρι 31.10.2019 (04.09.2019)

ετοιμότητα – αποχώρηση χωρίς συμφωνία – Επιτροπή – παράταση προθεσμίας – άρθρο 50 ΣΕΕ

Οκτώ εβδομάδες πριν την προγραμματισμένη αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση στις 31.10.2019, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απηύθυνε κάλεσμα προς ιδιώτες και επιχειρήσεις με σκοπό την προετοιμασία τους για το ενδεχόμενο αποχώρησης χωρίς συμφωνία.

Η Επιτροπή, προκειμένου να βοηθήσει τις επιχειρήσεις να προετοιμαστούν για αυτό το πιθανό, αν και ανεπιθύμητο, σενάριο και να ελαχιστοποιήσει κατά το δυνατόν τις αναταραχές στις εμπορικές συναλλαγές, δημοσίευσε έναν λεπτομερή κατάλογο ελέγχου, ο οποίος βασίζεται σε προηγούμενες ανακοινώσεις και καλύπτει ένα μεγάλο εύρος των επηρεαζόμενων τομέων.

Επιπλέον, περιέλαβε προτάσεις προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο ειδικά για τον τομέα των μεταφορών, της αλιείας και του προϋπολογισμού της ΕΕ, ενώ επεσήμανε τον ρόλο του Ευρωπαϊκού Ταμείου Αλληλεγγύης και του Ευρωπαϊκού Ταμείου Προσαρμογής για την στήριξη των επιχειρήσεων σε περίπτωση εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου χωρίς συμφωνία. Με τη σημερινή ανακοίνωσή της η Επιτροπή προτείνει την επέκταση του πεδίου εφαρμογής των συγκεκριμένων ταμείων και την παροχή χρηματοδοτικής στήριξης σε εκείνους που πλήττονται περισσότερο από το ενδεχόμενο Brexit χωρίς συμφωνία, όπως για παράδειγμα στις μικρότερες εταιρίες με μεγάλο άνοιγμα στο Ηνωμένο Βασίλειο.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_5509

II. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η Επιτροπή καταχωρίζει τρεις νέες ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες πολιτών για την προστασία του περιβάλλοντος (03.07.2019)

κλιματική αλλαγή – άνθρακας – καλλιέργειες – πλαστικό – προστασία περιβάλλοντος

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να καταχωρίσει τις

εξής 3 νέες ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες πολιτών: «Τιμολόγηση του άνθρακα για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής», «Καλλιεργήστε την επιστημονική πρόοδο: οι καλλιέργειες μετράνε!» και «Ας βάλουμε τέλος στην εποχή του πλαστικού στην Ευρώπη». Σε αυτό το στάδιο της διαδικασίας, η Επιτροπή δεν εξέτασε την ουσία των πρωτοβουλιών, παρά μόνο το αν αυτές είναι νομικά παραδεκτές. Εάν οποιαδήποτε από τις 3 πρωτοβουλίες που καταχωρίστηκαν συγκεντρώσει, μέσα σε ένα έτος, ένα εκατομμύριο δηλώσεις υποστήριξης από τουλάχιστον επτά κράτη μέλη, η Επιτροπή θα την αναλύσει και θα απαντήσει. Η Επιτροπή μπορεί να αποφασίσει είτε να δώσει συνέχεια στο αίτημα είτε όχι. Και στις δύο περιπτώσεις, θα πρέπει να αιτιολογήσει το σκεπτικό της.

Η πρώτη ευρωπαϊκή πρωτοβουλία πολιτών φέρει τον τίτλο «Τιμολόγηση του άνθρακα για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής». Οι διοργανωτές της πρωτοβουλίας καλούν την Επιτροπή «να προτείνει ενωσιακή νομοθεσία για την αποθάρρυνση της κατανάλωσης ορυκτών καυσίμων, την ενθάρρυνση της εξοικονόμησης ενέργειας και της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας με σκοπό την καταπολέμηση της υπερθέρμανσης του πλανήτη και τον περιορισμό της αύξησης της θερμοκρασίας σε 1,5°C». Στόχος της πρωτοβουλίας είναι η καθιέρωση ελάχιστης τιμής για τις εκπομπές CO₂, η κατάργηση του υφιστάμενου συστήματος δωρεάν δικαιωμάτων για τους ρυπαίνοντες στην ΕΕ και η θέσπιση μηχανισμού προσαρμογής στα σύνορα-συγχρόνως, τα έσοδα που προέρχονται από την τιμολόγηση του άνθρακα θα διατεθούν «για τις ευρωπαϊκές πολιτικές που στηρίζουν την εξοικονόμηση ενέργειας και τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, καθώς και για τη μείωση της φορολογίας των χαμηλότερων εισοδημάτων». Σύμφωνα με τις Συνθήκες της ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μπορεί να αναλάβει νομικές δράσεις στους τομείς για το κλίμα, του περιβάλλοντος, της φορολογίας και της κοινής εμπορικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή θεωρεί την εν λόγω πρωτοβουλία νομικά παραδεκτή και αποφάσισε να την καταχωρίσει.

Η δεύτερη ευρωπαϊκή πρωτοβουλία έχει τίτλο «Καλλιεργήστε την επιστημονική πρόοδο: οι καλλιέργειες μετράνε!» Οι διοργανωτές της πρωτοβουλίας δηλώνουν ότι η Οδηγία 2001/18/ΕΚ για τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς (ΓΤΟ) είναι «παρωχημένη» και ζητούν την αναθεώρηση των κανόνων της όσον αφορά τις νέες τεχνικές βελτίωσης των φυτών (NPBT), με στόχο να διευκολυνθεί «η διαδικασία έγκρισης για τα προϊόντα που προκύπτουν μέσω νέων τεχνικών βελτίωσης των φυτών». Σύμφωνα με τις Συνθήκες της ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή

μπορεί να αναλάβει νομική δράση στον τομέα της εσωτερικής αγοράς και της έγκρισης προϊόντων. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή θεωρεί την εν λόγω πρωτοβουλία νομικά παραδεκτή και αποφάσισε να την καταχωρίσει.

Όσον αφορά στην τρίτη πρωτοβουλία με τίτλο «Ας βάλουμε τέλος στην εποχή του πλαστικού στην Ευρώπη», οι διοργανωτές της «καλούν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να αναθεωρήσει την οδηγία σχετικά με τον αντίκτυπο ορισμένων πλαστικών στο περιβάλλον, με σκοπό την απαγόρευση όλων των πλαστικών προϊόντων μίας χρήσης στην Ευρώπη». Στόχος της πρωτοβουλίας είναι η απαγόρευση «όλων των πλαστικών συσκευασιών και φιαλών έως το 2027, έτσι ώστε να αρχίσουν να εφαρμόζονται συγκεκριμένα μέτρα για να γίνουν σεβαστά τα όρια των πόρων μας». Σύμφωνα με τις Συνθήκες της ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μπορεί να αναλάβει νομική δράση με σκοπό τη διατήρηση, την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή θεωρεί την εν λόγω πρωτοβουλία νομικά παραδεκτή και αποφάσισε να την καταχωρίσει.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-3456_el.htm

Η Επιτροπή εντείνει τη δράση της ΕΕ για την προστασία και την αποκατάσταση των δασών του πλανήτη (23.07.2019).

Προστασία δασών – διεθνής συνεργασία – κλιματική αλλαγή

Η ενισχυμένη προσέγγιση που ανακοινώθηκε από την Επιτροπή αφορά την πλευρά τόσο της προσφοράς όσο και της ζήτησης του ζητήματος για την αποκατάσταση και την προστασία των δασών του πλανήτη. Εισάγει μέτρα για την ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας με τα ενδιαφερόμενα μέρη και τα κράτη μέλη, την προώθηση της βιώσιμης χρηματοδότησης, την καλύτερη χρήση της γης και των πόρων, τη βιώσιμη δημιουργία θέσεων εργασίας και τη διαχείριση της αλυσίδας εφοδιασμού, καθώς και τη στοχευμένη έρευνα και συλλογή δεδομένων. Επίσης, δρομολογεί την αξιολόγηση πιθανών νέων ρυθμιστικών μέτρων για την ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων στην αποψίλωση και την υποβάθμιση των δασών από την κατανάλωση στην ΕΕ.

Η φιλόδοξη ευρωπαϊκή προσέγγιση αποτελεί μια αντίδραση στη συνεχιζόμενη ευρεία καταστροφή των δασών του πλανήτη. Η ανακοίνωση που εκδόθηκε έχει διττό στόχο: την προστασία και τη βελτίωση της υγείας των υφιστάμενων δασών, ιδίως των πρωτογενών δασών, και τη σημαντική αύξηση της βιώσιμης κάλυψης των δασών με βιοποικιλότητα σε παγκόσμιο επίπεδο. Η Επιτροπή καθόρισε πέντε προτεραιότητες: να μειώσει το αποτύπωμα κατανάλωσης της ΕΕ στη γη και να ενθαρρύνει την κατανάλωση προϊόντων από αλυσίδες εφοδι-

ασμού μηδενικής αποψίλωσης στην ΕΕ, να συνεργαστεί με τις χώρες παραγωγής για τη μείωση των πιέσεων που ασκούνται στα δάση και την εξασφάλιση αναπτυξιακής συνεργασίας της ΕΕ που δεν συμβάλλει στην αποψίλωση των δασών, να ενισχύσει τη διεθνή συνεργασία για την ανάρρωση της αποψίλωσης και της υποβάθμισης των δασών και να ενθαρρύνει την αποκατάσταση των δασών, να ανακατευθύνει τη χρηματοδότηση για την υποστήριξη πιο βιώσιμων πρακτικών χρήσης της γης, να στηρίξει τη διαθεσιμότητα, την ποιότητα και την πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με τα δάση και τις αλυσίδες εφοδιασμού βασικών προϊόντων, και να υποστηρίξει την έρευνα και την καινοτομία.

Οι δράσεις για τη μείωση της κατανάλωσης στην ΕΕ και την ενθάρρυνση της χρήσης προϊόντων από αλυσίδες εφοδιασμού μηδενικής αποψίλωσης των δασών θα διερευνηθούν μέσω της δημιουργίας μιας νέας πολυσυμμετοχικής πλατφόρμας για την αποψίλωση και την υποβάθμιση των δασών, καθώς και τη δημιουργία δασών, που θα συγκεντρώσει ευρύ φάσμα ενδιαφερόμενων μερών. Η Επιτροπή θα συνεργαστεί στενά με τις χώρες εταίρους για να τις βοηθήσει να μειώσουν τις πιέσεις που ασκούνται στα δάση τους και θα εξασφαλίσει ότι οι πολιτικές της ΕΕ δεν συμβάλλουν στην αποψίλωση και την υποβάθμιση των δασών. Θα εργαστεί επίσης μέσω διεθνών φόρουμ, όπως ο Οργανισμός Τροφίμων και Γεωργίας των Ηνωμένων Εθνών (FAO), ο ΟΗΕ, οι G7 και G20, ο ΠΟΕ και ο ΟΟΣΑ, για την ενίσχυση της συνεργασίας σε δράσεις και πολιτικές στον τομέα αυτό. Η Επιτροπή θα συνεχίσει να διασφαλίζει ότι οι εμπορικές συμφωνίες που διαπραγματεύεται η ΕΕ συμβάλλουν στην υπεύθυνη και βιώσιμη διαχείριση των παγκόσμιων αλυσίδων εφοδιασμού και να ενθαρρύνει το εμπόριο γεωργικών και δασικών προϊόντων που δεν προκαλούν αποψίλωση ή υποβάθμιση των δασών. Για να βελτιωθεί η διαθεσιμότητα και η ποιότητα των πληροφοριών και η πρόσβαση σε πληροφορίες για τα δάση και τις αλυσίδες εφοδιασμού, η Επιτροπή προτείνει τη δημιουργία ενός παρατηρητηρίου της ΕΕ για την αποψίλωση και την υποβάθμιση των δασών, για την παρακολούθηση και τη μέτρηση των αλλαγών στη δασική κάλυψη του πλανήτη και των σχετικών αιτιών/παραγόντων που τις προκαλούν. Αυτός ο πόρος θα παράσχει στους δημόσιους φορείς, τους καταναλωτές και τις επιχειρήσεις καλύτερη πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με τις αλυσίδες εφοδιασμού, ενθαρρύνοντάς τους να γίνουν περισσότερο βιώσιμοι. Τέλος, θα εστιάσει στην ανακατεύθυνση της δημόσιας και ιδιωτικής χρηματοδότησης ώστε να συμβάλει στη δημιουργία κινήτρων για τη βιώσιμη διαχείριση των δασών και των δασικών αξιακών αλυσίδων.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-4470_el.htm

III. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Η Επιτροπή αποφασίζει να παραπέμψει την Ελλάδα και την Ισπανία στο ΔΕΕ επειδή δεν μετέφεραν την ενωσιακή νομοθεσία για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (25.07.2019).

Προστασία προσωπικών δεδομένων – Οδηγία – παραβίαση υποχρέωσης ενσωμάτωσης – οικονομικές κυρώσεις

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να παραπέμψει την Ελλάδα και την Ισπανία στο Δικαστήριο της ΕΕ επειδή δεν μετέφεραν στο εθνικό τους δίκαιο τους ενωσιακούς κανόνες σε σχέση με την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (Οδηγία ΕΕ/2016/680). Τον Απρίλιο του 2016 το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο συμφώνησαν ότι η Οδηγία έπρεπε να μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο έως τις 6 Μαΐου 2018.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η Επιτροπή καλεί το ΔΕΕ να επιβάλει οικονομικές κυρώσεις με τη μορφή κατ' αποκοπή ποσού ύψους 5.287,50 ευρώ ημερησίως μεταξύ, αφενός, της επόμενης ημέρας μετά τη λήξη της προθεσμίας για τη μεταφορά της Οδηγίας στο εθνικό δίκαιο, όπως αυτή ορίζεται στην Οδηγία, και, αφετέρου, είτε της συμμόρφωσης της Ελλάδας είτε της ημερομηνίας δημοσίευσης της απόφασης, δυνάμει του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, με κατώτατο κατ' αποκοπή ποσό ύψους 1.310.000 ευρώ και ημερήσια χρηματική ποινή 22.169,70 ευρώ από την ημέρα της πρώτης απόφασης μέχρι την πλήρη συμμόρφωση ή μέχρι την έκδοση δεύτερης δικαστικής απόφασης.

Στην περίπτωση της Ισπανίας, η Επιτροπή καλεί το Δικαστήριο να επιβάλει οικονομική κύρωση με τη μορφή κατ' αποκοπή ποσού ύψους 21.321 ευρώ ημερησίως μεταξύ, αφενός, της επόμενης ημέρας μετά τη λήξη της προθεσμίας για τη μεταφορά της Οδηγίας στο εθνικό δίκαιο, όπως αυτή ορίζεται στην Οδηγία, και, αφετέρου, είτε της συμμόρφωσης της Ισπανίας είτε της ημερομηνίας δημοσίευσης της απόφασης, δυνάμει του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, με κατώτατο κατ' αποκοπή ποσό ύψους 5.290.000 ευρώ και ημερήσια χρηματική ποινή 89.548,20 ευρώ από την ημέρα της πρώτης απόφασης μέχρι την πλήρη συμμόρφωση ή μέχρι την έκδοση δεύτερης δικαστικής απόφασης.

Η πρόταση παραπομπής της Ελλάδας και της Ισπανίας στο ΔΕΕ υποβλήθηκε, καθώς η Ελλάδα και η Ισπανία δεν κοινοποίησαν μέτρα για τη μεταφορά της Οδηγίας για την προστασία των δεδομένων στο πλαίσιο της επιβολής του Νόμου στο εθνικό δίκαιο. Η Ελλάδα και η Ισπανία, μη θεσπίζοντας όλες τις νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις που είναι απαραίτητες για τη συμμόρφωση με την Οδηγία ή, σε κάθε περίπτωση, μη κοινοποιώντας τις ως άνω διατάξεις στην Επιτροπή, δεν

τήρησαν τις υποχρεώσεις που υπέχουν δυνάμει της παραπάνω Οδηγίας.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-4261_el.htm

IV. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Τα κράτη μέλη της ΕΕ ολοκληρώνουν τις εθνικές εκτιμήσεις επικινδυνότητας των δικτύων πέμπτης γενιάς (5G) (19.07.2019)

Ένωση Ασφάλειας – εθνικές εκτιμήσεις επικινδυνότητας – δίκτυα πέμπτης γενιάς – κυβερνοασφάλεια

Μετά τη σύσταση της Επιτροπής για μια κοινή ευρωπαϊκή προσέγγιση όσον αφορά την ασφάλεια των δικτύων 5G, 24 κράτη μέλη της ΕΕ έχουν πλέον ολοκληρώσει το πρώτο στάδιο και υπέβαλαν εθνικές εκτιμήσεις επικινδυνότητας. Οι εκτιμήσεις αυτές θα ληφθούν υπόψη στην επόμενη φάση, στην εκτίμηση δηλαδή επικινδυνότητας σε επίπεδο ΕΕ.

Οι εθνικές εκτιμήσεις επικινδυνότητας περιλαμβάνουν επισκόπηση όσον αφορά τα εξής σημεία: α) κύριες απειλές και κύριοι παράγοντες που επηρεάζουν τα δίκτυα 5G, β) βαθμός ευαισθησίας των συνιστωσών και λειτουργιών του δικτύου 5G, καθώς και άλλων στοιχείων ενεργητικού και γ) διάφορα είδη τρωτών σημείων, τεχνικών και μη, όπως εκείνα που ενδέχεται να προκύψουν από την αλυσίδα εφοδιασμού 5G.

Επιπλέον, στις εργασίες σχετικά με τις εθνικές εκτιμήσεις επικινδυνότητας ενεπλάκη ευρύ φάσμα αρμόδιων φορέων στα κράτη μέλη, συμπεριλαμβανομένων των αρχών κυβερνοασφάλειας και τηλεπικοινωνιών, καθώς και των υπηρεσιών ασφάλειας και πληροφοριών, γεγονός που ενίσχυσε τη συνεργασία και τον συντονισμό τους.

Με βάση τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν, τα κράτη μέλη μαζί με την Επιτροπή και τον οργανισμό της ΕΕ για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο (ENISA), θα εκπονήσουν συντονισμένη εκτίμηση επικινδυνότητας σε επίπεδο ΕΕ. Παράλληλα, ως πρόσθετη συνεισφορά, ο ENISA αναλύει το τοπίο των απειλών κατά του 5G.

Στη συνέχεια, η ομάδα συνεργασίας για την ασφάλεια δικτύων και πληροφοριών, η οποία θα ηγείται των προσπάθειών συνεργασίας μαζί με την Επιτροπή, θα αναπτύξει και θα εγκρίνει μια εργαλειοθήκη μέτρων μετριασμού για την αντιμετώπιση των κινδύνων που εντοπίζονται στις εκτιμήσεις επικινδυνότητας σε επίπεδο κρατών μελών και ΕΕ.

Μετά την πρόσφατη έναρξη ισχύος της πράξης για την κυβερνοασφάλεια, η Επιτροπή και ο οργανισμός της ΕΕ για την κυβερνοασφάλεια θα θεσπίσουν ένα πλαίσιο για την πιστοποίηση σε επίπεδο ΕΕ. Τα κράτη μέλη παροτρύνονται να συνεργάζονται με την Επιτροπή και τον

οργανισμό της ΕΕ για την κυβερνοασφάλεια, ώστε να δοθεί προτεραιότητα σε ένα σύστημα πιστοποίησης που θα καλύπτει τα δίκτυα και τον εξοπλισμό 5G. Τα κράτη μέλη θα πρέπει να αξιολογήσουν, σε συνεργασία με την Επιτροπή, τις επιπτώσεις των μέτρων που θα έχουν ληφθεί για να προσδιοριστεί κατά πόσον υπάρχει ανάγκη για περαιτέρω δράση. Η αξιολόγηση αυτή θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τη συντονισμένη ευρωπαϊκή εκτίμηση επικινδυνότητας.

https://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-19-4266_el.htm

V. ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΕ

Δημοσίευση έκθεσης για τη συμμόρφωση των κρατών μελών με το δίκαιο της ΕΕ το 2018 (04.07.2019)

εφαρμογή δικαίου ΕΕ – ενιαία αγορά – καθυστερημένη συμμόρφωση κρατών – εσωτερική αγορά

Η Επιτροπή δημοσίευσε την ετήσια έκθεση για την παρακολούθηση της εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ στην οποία παρατίθενται οι ενέργειές της για τον έλεγχο και την επιβολή του δικαίου της ΕΕ το 2018. Επίσης, δημοσίευσε τον ηλεκτρονικό πίνακα αποτελεσμάτων της ενιαίας αγοράς που αξιολογεί τις επιδόσεις των χωρών της ΕΕ και του ΕΟΧ στην ενιαία αγορά της ΕΕ και εντοπίζει τις αδυναμίες που θα πρέπει να αντιμετωπιστούν με την καταβολή μεγαλύτερων προσπαθειών από τις χώρες και την Επιτροπή.

Οι πολίτες και οι επιχειρήσεις μπορούν να απολαμβάνουν τα οφέλη της ενιαίας αγοράς μόνο εάν οι κοινά συμφωνημένοι κανόνες είναι λειτουργικοί στην πράξη. Τον Νοέμβριο του 2018 η Επιτροπή παρουσίασε νέα εκτίμηση των εμποδίων που έχουν απομείνει στην ενιαία αγορά και κάλεσε τα κράτη μέλη να επαγρυπνούν όσον αφορά την υλοποίηση, την εφαρμογή και την επιβολή των κανόνων της ΕΕ και να μην θέτουν νέα εμπόδια. Για παράδειγμα, από τις εκπομπές καυσαερίων από τα αυτοκίνητα μέχρι το ηλεκτρονικό εμπόριο, από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μέχρι τον τομέα των υπηρεσιών, και σε πολλούς άλλους τομείς.

Η ετήσια έκθεση για το 2018 δείχνει ελαφρά αύξηση (κατά 0,8%) των εκκρεμών υποθέσεων επί παραβάσει σε σύγκριση με τις 1559 υποθέσεις το 2017. Έτσι, ο αριθμός των υποθέσεων επί παραβάσει, αφού έφτασε στο υψηλότερο επίπεδο πενταετίας το 2016, άρχισε να σταθεροποιείται στο 5% το 2018. Μεταξύ άλλων, οι κύριοι τομείς πολιτικής αφορούσαν το περιβάλλον, την κινητικότητα και τις μεταφορές, καθώς και την εσωτερική αγορά, τη βιομηχανία και την επιχειρηματικότητα. Κάθε φορά που δεν εφαρμόζεται ορθά το δίκαιο της ΕΕ οι πολίτες και οι

επιχειρήσεις στερούνται τα δικαιώματα και τα πλεονεκτήματα που διαθέτουν βάσει του ευρωπαϊκού δικαίου. Στον τομέα του περιβάλλοντος, για παράδειγμα, η Επιτροπή συνέχισε να λαμβάνει μέτρα για να διασφαλίσει την πλήρη συμμόρφωση με την Οδηγία για την ποιότητα του αέρα, όσον αφορά τις οριακές τιμές για τα σωματίδια PM10 και το διοξείδιο του αζώτου (NO₂), καθώς και τα συστήματα παρακολούθησης σε ολόκληρη την ΕΕ.

Όσον αφορά τις υποθέσεις καθυστερημένης μεταφοράς, η Κύπρος, το Βέλγιο και η Ισπανία είχαν τον μεγαλύτερο αριθμό εκκρεμών υποθέσεων, ενώ τον μικρότερο αριθμό είχαν η Εσθονία, η Δανία και η Ιταλία. Η Ισπανία, η Ιταλία και η Γερμανία είχαν τον μεγαλύτερο αριθμό εκκρεμών υποθέσεων για μη ορθή μεταφορά και/ή εσφαλμένη εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ, ενώ η Εσθονία είχε τον χαμηλότερο συνολικό αριθμό εκκρεμών υποθέσεων πέρυσι. Οι τομείς πολιτικής στους οποίους κινήθηκαν οι περισσότερες νέες διαδικασίες επί παραβάσει το 2018 ήταν η εσωτερική αγορά της ΕΕ, η βιομηχανία, η επιχειρηματικότητα και οι ΜΜΕ, καθώς και η κινητικότητα και οι μεταφορές.

Το 2018 ο αριθμός των νέων διαδικασιών επί παραβάσει που αφορούσαν καθυστερημένη μεταφορά μειώθηκε σημαντικά, κατά το ένα τέταρτο (από 558 υποθέσεις το 2017 σε 419 το 2018). Ωστόσο, ο μεγαλύτερος αριθμός νέων υποθέσεων καθυστερημένης μεταφοράς κατά τη διάρκεια της Επιτροπής Γιούνκερ ήταν το 2016 (847 περιπτώσεις). Η Επιτροπή κίνησε νέες διαδικασίες επί παραβάσει κατά της πλειονότητας των κρατών μελών για τη μη έγκαιρη μεταφορά στο εθνικό δίκαιο των κανόνων της ΕΕ για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (Οδηγία 2016/680/ΕΕ), όπως συμφωνήθηκε εκ των προτέρων από τα ίδια τα κράτη μέλη. Για να διευκολύνει την έγκαιρη και ορθή μεταφορά, η Επιτροπή εξακολούθησε να επικουρεί τα κράτη μέλη, προετοιμάζοντας σχέδια εφαρμογής, ειδικούς δικτυακούς τόπους και έγγραφα καθοδήγησης και φροντίζοντας να ανταλλάσσονται καλές πρακτικές κατά τις συνεδριάσεις των ομάδων εμπειρογνομόνων.

Το προηγούμενο έτος η Επιτροπή παρέπεμψε 5 κράτη μέλη στο Δικαστήριο της ΕΕ ζητώντας να επιβληθούν χρηματοοικονομικές κυρώσεις: τη Σλοβενία (3 υποθέσεις: C-628/18, C-69/18 και C-188/18), την Ισπανία (3 υποθέσεις: C-430/18, C-165/18 και C-164/18), και το Βέλγιο (C-676/18), την Ιρλανδία (C-550/18) και τη Ρουμανία (C-549/18) (1 υπόθεση το καθένα).

Ο πίνακας αποτελεσμάτων της ενιαίας αγοράς παρέχει μια λεπτομερή επισκόπηση σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο εφαρμόστηκαν οι κανόνες της ενιαίας αγοράς της ΕΕ στον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ) το 2018, καθώς και το πόσο ανοικτές και ολοκληρωμένες είναι ορισμένες αγορές και πόσο συνεισέφεραν τα κράτη μέλη,

ώστε μια σειρά από εργαλεία της ΕΕ να συμβάλουν στην καλύτερη λειτουργία της ενιαίας αγοράς.

Ανάλογα με τις επιδόσεις τους το 2018, τα κράτη μέλη έλαβαν 153 πράσινες, 137 κίτρινες και 59 κόκκινες κάρτες, οι οποίες χαρακτηρίζουν εξαιρετικές (πράσινο), μέσες (κίτρινο) ή κάτω από τον μέσο όρο (κόκκινο) επιδόσεις.

Γενικά, οι χώρες με τις καλύτερες επιδόσεις ήταν η Πορτογαλία, η Σλοβακία, η Φινλανδία, η Σουηδία και η Λιθουανία, ενώ οι περισσότερες κόκκινες και κίτρινες κάρτες δόθηκαν στην Ισπανία, την Ιταλία, την Ελλάδα και το Λουξεμβούργο.

Οι πολίτες, οι επιχειρήσεις, οι ΜΚΟ και άλλοι ενδιαφερόμενοι φορείς μπορούν να καταγγέλλουν εικαζόμενες παραβάσεις του δικαίου της ΕΕ μέσω ηλεκτρονικού εντύπου καταγγελίας που διατίθεται στη δικτυακή πύλη EUROPA «Τα δικαιώματά σας». Το 2018 η πλειονότητα των νέων καταγγελιών αφορούσαν τη δικαιοσύνη και τα δικαιώματα των καταναλωτών, την εσωτερική αγορά της ΕΕ, τη βιομηχανία, την επιχειρηματικότητα και θέματα απασχόλησης και κοινωνικών υποθέσεων. Χάρη στη δικτυακή πύλη SOLVIT, ένα άτυπο δίκτυο της Επιτροπής και των κρατών μελών για την επίλυση προβλημάτων, οι πολίτες και οι επιχειρήσεις μπορούν να αναζητήσουν λύση στα προβλήματά τους αποτεινόμενοι σε δημόσια αρχή σε άλλη χώρα της ΕΕ.

Ο ετήσιος πίνακας αποτελεσμάτων της εσωτερικής αγοράς αξιολογεί τον τρόπο με τον οποίο τα κράτη μέλη:

- ενσωματώνουν τους κανόνες της ΕΕ,
- δημιουργούν ανοιχτές και ολοκληρωμένες αγορές (π.χ. δημόσιες συμβάσεις, συναλλαγές εμπορευμάτων και υπηρεσιών),
- χειρίζονται διοικητικά θέματα που αφορούν ξένους εργαζομένους (π.χ. επαγγελματικά προσόντα),
- συνεργάζονται και συμβάλλουν σε διάφορα πανευρωπαϊκά εργαλεία διακυβέρνησης (π.χ. η πύλη «Η Ευρώπη σου», Solvit και EURES).

Ο πίνακας αποτελεσμάτων της εσωτερικής αγοράς αξιολογεί τις επιδόσεις σε τέσσερις τομείς πολιτικής, δύο τομείς που αφορούν το άνοιγμα και την ολοκλήρωση της αγοράς και 13 εργαλεία διακυβέρνησης.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-3030_el.htm

VI. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

Κινητοποίηση από την ΕΕ των πόρων του rescEU για παροχή βοήθειας στην Ελλάδα με σκοπό την καταπολέμηση των καταστροφικών δασικών πυρκαγιών (14.08.2019)

ΕΕΕυρΔ 3:2019

πολιτική προστασία – αντιμετώπιση πυρκαγιών – διαχείριση κρίσεων – κατάσταση έκτακτης ανάγκης – rescEU – Ευρωπαϊκή Δεξαμενή Πολιτικής Προστασίας

Κατόπιν αιτήματος για παροχή βοήθειας από την Ελλάδα στις 13 Αυγούστου 2019, κινητοποιήθηκαν πόροι του rescEU για την αντιμετώπιση των πυρκαγιών που μάστιζαν πολλές περιοχές της Ελλάδας. Ως άμεση αντίδραση, η Ευρωπαϊκή Ένωση συνέβαλε με την κινητοποίηση 3 αεροσκαφών δασοπυρόσβεσης από την εφεδρεία του rescEU από την Ιταλία και την Ισπανία, με σκοπό να αποσταλούν ταχέως στις πληγείσες περιοχές. Το rescEU είναι ο ενισχυμένος μηχανισμός πολιτικής προστασίας της ΕΕ. Το «αποθεματικό rescEU» περιλαμβάνει αεροσκάφη και ελικόπτερα πυρόσβεσης. Μέσω του rescEU, η ΕΕ ενισχύει τη συλλογική της ικανότητα να αντιμετωπίζει καταστροφές που επηρεάζουν τις ευρωπαϊκές χώρες. Πρόκειται για την πρώτη ανάπτυξη των πόρων rescEU.

Ειδικότερα, ο μηχανισμός πολιτικής προστασίας της ΕΕ ενισχύει τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών/συμμετεχόντων κρατών στον τομέα της πολιτικής προστασίας, με σκοπό τη βελτίωση της πρόληψης, της ετοιμότητας και της ανταπόκρισης σε καταστροφές. Μέσω του μηχανισμού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στον συντονισμό της ανταπόκρισης σε καταστροφές εντός και εκτός Ευρώπης.

Όταν η κλίμακα μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης ξεπερνά τις ικανότητες μιας χώρας να ανταποκριθεί σε αυτή, η πληγείσα χώρα μπορεί να ζητήσει βοήθεια μέσω του μηχανισμού. Μόλις ενεργοποιηθεί, ο μηχανισμός συντονίζει τη συνδρομή που διατίθεται από τα κράτη μέλη/συμμετέχοντα κράτη μέσω εκούσιων προσφορών.

Επιπλέον, η ΕΕ δημιούργησε την Ευρωπαϊκή Δεξαμενή Πολιτικής Προστασίας για να έχει στη διάθεσή της έναν κρίσιμο αριθμό άμεσα διαθέσιμων ικανοτήτων πολιτικής προστασίας, επιτρέποντας μια ισχυρότερη και συνεκτική συλλογική αντίδραση. Σε περίπτωση που η έκτακτη ανάγκη απαιτεί πρόσθετη, ζωτικής σημασίας βοήθεια, η νέα εφεδρεία rescEU μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως έσχατη λύση.

Σήμερα, συμμετέχουν στον μηχανισμό όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, καθώς και η Ισλανδία, η Νορβηγία, η Σερβία, η Βόρεια Μακεδονία, το Μαυροβούνιο και η Τουρκία. Από τη σύστασή του το 2001, ο μηχανισμός πολιτικής προστασίας της ΕΕ έχει ανταποκριθεί σε περισσότερα από 300 αιτήματα συνδρομής εντός και εκτός ΕΕ.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-5289_el.htm

VII. ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Συμφωνία κρατών μελών για την άμβλυση των οικονομικών δυσκολιών των γεωργών λόγω ξηρασίας (28.08.2019)

μέτρα στήριξης – οικονομικές διευκολύνσεις – οικολογικός προσανατολισμός – ξηρασία

Τα κράτη μέλη συμφώνησαν σε μια σειρά μέτρων στήριξης που πρότεινε η Επιτροπή για την άμβλυση των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι γεωργοί λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών και την αύξηση της διαθεσιμότητας ζωοτροφών. Τα μέτρα που συμφωνήθηκαν σήμερα από τα κράτη μέλη σε συνεδρίαση της Επιτροπής περιλαμβάνουν τη δυνατότητα υψηλότερων προκαταβολών και αρκετές έκτακτες παρεκκλίσεις από τους κανόνες οικολογικού προσανατολισμού, ώστε να δοθεί η δυνατότητα στους γεωργούς να παρέχουν επαρκείς ζωοτροφές στα ζώα τους. Οι πληγέντες γεωργοί θα μπορούν να λαμβάνουν υψηλότερο ποσοστό των ενισχύσεών τους στο πλαίσιο της κοινής γεωργικής πολιτικής (ΚΓΠ) για τη βελτίωση των ταμειακών ροών τους. Πιο συγκεκριμένα, μπορούν να λάβουν: 1) έως και το 70% των άμεσων ενισχύσεών τους από τα μέσα Οκτωβρίου και 2) έως και το 85% των ενισχύσεων αγροτικής ανάπτυξης αμέσως μόλις εγκριθεί επίσημα η δέσμη μέτρων στις αρχές Σεπτεμβρίου.

Θα επιτρέπονται επίσης παρεκκλίσεις από ορισμένους κανόνες οικολογικού προσανατολισμού για την αύξηση της διαθεσιμότητας ζωοτροφών. Οι παρεκκλίσεις αυτές περιλαμβάνουν τις εξής δυνατότητες: α) να θεωρείται η γη υπό αγρανάπαυση ως ξεχωριστή καλλιέργεια ή ως περιοχή οικολογικής εστίασης, ακόμα και αν έχει βοσκηθεί ή αν έχει πραγματοποιηθεί συγκομιδή, β) να σπείρονται εμβόλιμες καλλιέργειες ως αμιγείς καλλιέργειες (και όχι ως μείγμα καλλιεργειών, όπως προβλέπεται επί του παρόντος) εάν προορίζονται για βοσκή ή παραγωγή χορτονομής, γ) να συντομεύεται η ελάχιστη περίοδος 8 εβδομάδων που προβλέπεται για τις εμβόλιμες καλλιέργειες, ώστε να επιτραπεί στους παραγωγούς αροτραίων καλλιεργειών να σπείρουν τις χειμερινές τους καλλιέργειες εγκαίρως μετά τις «εμβόλιμες καλλιέργειες».

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-5471_el.htm

VIII. ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

Δημοσίευση μελέτης από την Επιτροπή περί ελλείμματος ΦΠΑ (05.09.2019)

φόρος προστιθέμενης αξίας – έλλειμμα – έσοδα – φοροδιαφυγή – φοροαποφυγή

Σύμφωνα με νέα μελέτη που δημοσίευσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, οι χώρες της ΕΕ απώλεσαν έσοδα 137 δις ευρώ από τον φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) το 2017. Το λεγόμενο «έλλειμμα ΦΠΑ», δηλαδή η συνολική διαφορά μεταξύ των αναμενόμενων εσόδων από τον ΦΠΑ και του ποσού που πράγματι εισπράχθηκε, έχει μειωθεί ελαφρώς σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη αλλά παραμένει πολύ υψηλό. Το έλλειμμα ΦΠΑ μετρά την αποτελεσματικότητα των μέτρων επιβολής και συμμόρφωσης σχετικά με τον ΦΠΑ σε κάθε κράτος μέλος, καθώς παρέχει μια εκτίμηση της απώλειας εσόδων λόγω απάτης και φοροδιαφυγής, φοροαποφυγής, πτώχευσης, οικονομικής αφερεγγυότητας και εσφαλμένων υπολογισμών. Η ύπαρξη του σημαντικού αυτού ελλείμματος ΦΠΑ καταδεικνύει εκ νέου την ανάγκη για συνολική μεταρρύθμιση των κανόνων της ΕΕ για τον ΦΠΑ, όπως προτάθηκε το 2017 από την Επιτροπή, καθώς και για αυξημένη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών, ώστε να καταπολεμηθεί η απάτη στον τομέα του ΦΠΑ και να εξασφαλιστεί η λειτουργία των κανόνων για νομοταγείς επιχειρήσεις και εμπόρους.

Το μεγαλύτερο εθνικό έλλειμμα ΦΠΑ κατέγραψε η Ρουμανία, με απώλεια εσόδων από τον ΦΠΑ ύψους 36% το 2017. Ακολουθούν η Ελλάδα (34%) και η Λιθουανία (25%). Τα χαμηλότερα ελλείμματα καταγράφηκαν στη Σουηδία, το Λουξεμβούργο και την Κύπρο, χώρες οι οποίες απώλεσαν έσοδα από τον ΦΠΑ μόνο σε ποσοστό 1% κατά μέσο όρο. Σε απόλυτες τιμές, το υψηλότερο έλλειμμα ΦΠΑ, ύψους περίπου 33,5 δις ευρώ, σημειώθηκε στην Ιταλία.

Σε ονομαστικές τιμές, το έλλειμμα ΦΠΑ μειώθηκε στα 137,5 δις ευρώ το 2017, δηλαδή κατά 8 δις ευρώ, ποσό παρόμοιο με τη μείωση κατά 7,8 δις ευρώ που σημειώθηκε το 2016. Το έλλειμμα ΦΠΑ το 2017 αντιπροσωπεύει το 11,2% των συνολικών εσόδων από τον ΦΠΑ στην ΕΕ, ενώ το προηγούμενο έτος το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 12,2%. Αυτή η πτωτική τάση παρατηρείται για πέμπτη συνεχή χρονιά.

Η έκθεση που δημοσιεύτηκε σχετικά με το έλλειμμα ΦΠΑ επικεντρώνεται στο 2017, την πιο πρόσφατη περίοδο για την οποία υπάρχουν διαθέσιμα αναλυτικά στοιχεία εθνικών λογαριασμών και δεδομένα ιδίων πόρων. Ωστόσο, η μελέτη του τρέχοντος έτους εισάγει ένα νέο στοιχείο: την κατάρτιση προβλέψεων, με την οποία θα παρέχονται οι λεγόμενες «ταχείες εκτιμήσεις» για το έτος που προηγείται του έτους δημοσίευσης, δηλαδή το 2018. Σύμφωνα με αυτές τις ταχείες εκτιμήσεις, είναι πιθανό ότι το έλλειμμα ΦΠΑ θα συνεχίσει την καθοδική του τάση και θα είναι χαμηλότερο από 130 δις ευρώ και από το 10% της συνολικής φορολογικής υποχρέωσης ΦΠΑ το 2018.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-5511_el.htm

ΙΧ. ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΗ ΕΝΩΣΗ

Η Επιτροπή δημοσίευσε αριθμητικά στοιχεία σύμφωνα με τα οποία το 2018 τα τελωνεία της ΕΕ σταμάτησαν παραπονημένα και δυνητικά επικίνδυνα εμπορεύματα αξίας σχεδόν 740 εκ. ευρώ (19.09.2019)

παραπονημένα προϊόντα – ενιαία αγορά – οικονομική και τελωνειακή ένωση – επικίνδυνα προϊόντα

Σύμφωνα με νέα αριθμητικά στοιχεία που δημοσίευσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το 2018 αυξήθηκε ο αριθμός των εντοπισθέντων παραπονημένων προϊόντων που εισήχθησαν στην ΕΕ, λόγω της μεγάλης ποσότητας μικρών δεμάτων που διακινήθηκαν μέσω υπηρεσιών ταχυμεταφοράς και ταχυδρομικά. Οι αριθμοί των αποστολών που δεσμεύθηκαν εκτινάχθηκαν από 57.433 το 2017 σε 69.354 το 2018, αν και η συνολική ποσότητα των δεσμευθέντων αντικειμένων μειώθηκε σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη. Το 2018 δεσμεύθηκαν σχεδόν 27 εκατ. αντικείμενα που παραβίαζαν δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας (ΔΔΙ), αγοραίας αξίας σχεδόν 740 εκ. ευρώ.

Η κυριότερη κατηγορία δεσμευθέντων εμπορευμάτων ήταν τα τσιγάρα, που αντιστοιχούσαν στο 15% της συνολικής ποσότητας των δεσμευθέντων εμπορευμάτων. Ακολουθούσαν τα παιχνίδια (14%), τα υλικά συσκευασίας (9%), οι ετικέτες, οι ταμπέλες και τα αυτοκόλλητα (9%) και τα είδη ένδυσης (8%). Τα προϊόντα καθημερινής προσωπικής χρήσης στο σπίτι, όπως τα είδη περιποίησης σώματος, τα φάρμακα, τα παιχνίδια και οι ηλεκτρικές οικιακές συσκευές, αντιστοιχούσαν σχεδόν στο 37% του συνολικού αριθμού των δεσμευθέντων εμπορευμάτων.

Κύρια χώρα προέλευσης των εμπορευμάτων που παραβιάζουν δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας παρέμεινε η Κίνα. Η Βόρεια Μακεδονία ήταν η κύρια χώρα προέλευσης παραπονημένων αλκοολούχων ποτών. Η Τουρκία ήταν η κυριότερη χώρα προέλευσης άλλων ποτών, αρωμάτων και καλλυντικών. Τα τελωνεία της ΕΕ εντόπισαν μεγάλο αριθμό από παραπονημένα ρολόγια, συσκευές και εξαρτήματα κινητών τηλεφώνων, κασέτες μελάνης και τόνερ, CD/DVD, ετικέτες, ταμπέλες και αυτοκόλλητα από το Χονγκ Κονγκ. Η κύρια χώρα προέλευσης εξοπλισμού πληροφορικής ήταν η Ινδία, τσιγάρων η Καμπότζη και υλικών συσκευασίας η Βοσνία-Ερζεγοβίνη.

Περαιτέρω δημοσιεύθηκε συμπληρωματική έκθεση από το παρατηρητήριο του Γραφείου Διανοητικής Ιδιοκτησίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUIPO). Πρόκειται για την «Έκθεση σχετικά με την επιβολή των ΔΔΙ από την ΕΕ: αποτελέσματα στα σύνορα της ΕΕ και στα κράτη μέλη για την περίοδο 2013-2017» (Report on EU enforcement of IPRs: results at EU borders and in Member States covering the period 2013-2017). Η εν λόγω έκθεση συμπληρώνει την έκθεση σχετικά με τις τάσεις όσον αφορά τις δεσμεύσεις

στα σύνορα τα τελευταία χρόνια, με δεδομένα σχετικά με τις δεσμεύσεις από τις εθνικές αρχές επιβολής του Νόμου στην εσωτερική αγορά.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-5581_el.htm

Χ. ΕΝΩΣΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Η Επιτροπή συνιστά την έναρξη διαπραγματεύσεων με την Ιαπωνία για τη διαβίβαση δεδομένων από τις καταστάσεις ονομάτων επιβατών (PNR) (27.09.2019)

τρομοκρατία – οργανωμένο έγκλημα – διαβίβαση δεδομένων επιβατών – συμφωνία εταιρικής σχέσης

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνέστησε στο Συμβούλιο να επιτρέψει την έναρξη διαπραγματεύσεων για συμφωνία ΕΕ-Ιαπωνίας που θα επιτρέψει τη μεταφορά και τη χρήση της κατάστασης ονομάτων επιβατών (PNR), προκειμένου να προληφθεί και να καταπολεμηθεί η τρομοκρατία και το σοβαρό διεθνές έγκλημα. Η συμφωνία θα καθορίζει το πλαίσιο και τις προϋποθέσεις για την ανταλλαγή δεδομένων PNR, με πλήρη σεβασμό των εγγυήσεων για την προστασία των δεδομένων και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, σύμφωνα με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

Η ΕΕ και η Ιαπωνία είναι μακροπρόθεσμοι στρατηγικοί εταίροι, συμπεριλαμβανομένης της καταπολέμησης της τρομοκρατίας και της σοβαρής εγκληματικότητας, όπως επιβεβαιώθηκε στη συμφωνία στρατηγικής εταιρικής σχέσης ΕΕ-Ιαπωνίας που υπεγράφη τον Ιούλιο του 2018. Η συμφωνία εταιρικής σχέσης συγκεκριμένα ενθαρρύνει και τα δύο μέρη να χρησιμοποιούν τα «*διαθέσιμα εργαλεία, όπως είναι οι καταστάσεις ονομάτων επιβατών, για την πρόληψη και την καταπολέμηση τρομοκρατικών ενεργειών και σοβαρών εγκλημάτων*». Η έναρξη διαπραγματεύσεων για τη σύναψη συμφωνίας PNR μεταξύ ΕΕ-Ιαπωνίας υπογραμμίζει περαιτέρω την καίριας σημασίας στρατηγική εταιρική σχέση μεταξύ των δύο χωρών.

Η σύσταση της Επιτροπής για την έναρξη διαπραγματεύσεων με την Ιαπωνία για τη μεταφορά δεδομένων των επιβατών που ταξιδεύουν αεροπορικώς μεταξύ της ΕΕ και της Ιαπωνίας θα εξασφαλίσει ότι μια μελλοντική συμφωνία:

- ρυθμίζει τη διαβίβαση και χρήση των δεδομένων PNR με αποκλειστικό σκοπό την πρόληψη και την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και άλλων σοβαρών μορφών διεθνικού εγκλήματος,

- καθορίζει τις αναγκαίες εγγυήσεις και τους σχετικούς ελέγχους όσον αφορά την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών, σύμφωνα με τις απαιτήσεις που καθορίζονται στη νομολογία του Δικαστηρίου,

- περιορίζει την πρόσβαση και την επεξεργασία των δεδομένων PNR αποκλειστικά στην πρόληψη, την ανίχνευση, τη διερεύνηση και τη δίωξη της τρομοκρατίας και άλλων σοβαρών μορφών διεθνικού εγκλήματος,

- διασφαλίζει το δικαίωμα άσκησης αποτελεσματικής διοικητικής και δικαστικής προσφυγής των επιβατών χωρίς διακρίσεις.

Πλέον εναπόκειται στο Συμβούλιο να εξετάσει τη σύσταση και να εκδώσει απόφαση με την οποία θα εξουσιοδοτείται η Επιτροπή να αρχίσει διαπραγματεύσεις με την Ιαπωνία. Η τελική συμφωνία θα συναφθεί από το Συμβούλιο, αφού λάβει την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Η Επιτροπή θα ενημερώνει τόσο το Συμβούλιο όσο και το Κοινοβούλιο για την πρόοδο των διαπραγματεύσεων.

Όσον δε αφορά τα δεδομένα PNR, τα οποία αποθηκεύονται σε συστήματα κράτησης θέσεων των αεροπορικών εταιρειών, είναι πληροφορίες που παρέχονται από τους επιβάτες στις αεροπορικές εταιρείες κατά την κράτηση πτήσεων και τον έλεγχο εισιτηρίων για τις πτήσεις. Περιλαμβάνουν στοιχεία όπως το όνομα του επιβάτη, τις ημερομηνίες ταξιδιού, τα δρομολόγια ταξιδιού, τον αριθμό θέσης, τις αποσκευές, τα στοιχεία επικοινωνίας και το μέσο πληρωμής.

Οι εγκληματίες και οι τρομοκράτες αναλαμβάνουν δράση όλο και περισσότερο σε διασυνοριακό επίπεδο και οι δραστηριότητές τους συχνά περιλαμβάνουν διεθνή ταξίδια. Η επεξεργασία των δεδομένων PNR θεωρείται, τόσο εντός της ΕΕ όσο και παγκοσμίως, σημαντικό και αποτελεσματικό εργαλείο για την πρόληψη και την αντιμετώπιση των απειλών για την ασφάλεια. Συμβάλλει στον εντοπισμό ύποπτων ταξιδιωτικών συνηθειών και πιθανών εγκληματιών και τρομοκρατών, μεταξύ άλλων όσων ήταν προηγουμένως άγνωστοι στις αρχές επιβολής του Νόμου.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-5872_el.htm

XI. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η Επιτροπή δημοσιεύει την ετήσια έκθεση παρακολούθησης της εκπαίδευσης και της κατάρτισης για το 2019 (26.09.2019).

Εκπαίδευση – κατάρτιση – εκπαιδευτικά συστήματα – διδασκαλία – μάθηση – εκπαιδευτικοί

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προέβη στη δημοσίευση της ετήσιας έκθεσης παρακολούθησης της εκπαίδευσης και της κατάρτισης για το 2019, στην οποία αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο εξελίσσεται η εκπαίδευση και η κατάρτιση στην ΕΕ και τα κράτη μέλη της. Η έκθεση για το 2019 δείχνει ότι έχει σημειωθεί περαιτέρω πρόοδος προς την επίτευξη σημαντικών στόχων της ΕΕ στον το-

μέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, αλλά τονίζει παράλληλα την ανάγκη να δοθεί μεγαλύτερη στήριξη στους εκπαιδευτικούς και να γίνει το επάγγελμά τους ελκυστικότερο.

Η Επιτροπή στηρίζει τα κράτη μέλη για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών τους συστημάτων μέσω προγραμμάτων συνεργασίας σε θέματα πολιτικής, προγραμμάτων συγκριτικής αξιολόγησης και προγραμμάτων χρηματοδότησης, όπως το Erasmus+. Η έκθεση παρακολούθησης, η οποία είναι η σημαντικότερη ετήσια έκδοση της ΕΕ σχετικά με την εκπαίδευση, αποτελεί σημαντικό μέρος του έργου αυτού. Με την παρουσίαση πληθώρας πολιτικών και την προώθηση του διαλόγου, βοηθά τα κράτη μέλη να αξιολογούν και να βελτιώνουν τα εκπαιδευτικά τους συστήματα.

Η φετινή όγδοη έκδοση της έκθεσης επικεντρώνεται στους εκπαιδευτικούς. Περιλαμβάνει και αναλύει τα πορίσματα μιας εκτενούς έρευνας μεταξύ των εκπαιδευτικών που πραγματοποίησε ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης. Σε αυτή την τελευταία διεθνή έρευνα για τη διδασκαλία και τη μάθηση τονίζεται η ανάγκη κατάρτισης των εκπαιδευτικών για την καλύτερη αντιμετώπιση πιεστικών ζητημάτων, όπως είναι η χρήση των τεχνολογιών των πληροφοριών και των επικοινωνιών, η διδασκαλία μαθητών με ειδικές ανάγκες και η διδασκαλία σε πολυπολιτισμικές τάξεις.

Όσον αφορά τις επενδύσεις στην εκπαίδευση, από τα πιο πρόσφατα στοιχεία της έκθεσης προκύπτει ότι οι δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση στην ΕΕ παρέμειναν σε γενικές γραμμές σταθερές σε επίπεδο ΕΕ, ενώ τα κράτη μέλη εξακολουθούν να επενδύουν λιγότερο στην εκπαίδευση συγκριτικά με τις επενδύσεις τους πριν από την οικονομική κρίση του 2007-2008.

Σύμφωνα με την τελευταία έκδοση της έκθεσης, τα κράτη μέλη έχουν πλέον σχεδόν επιτύχει τον στόχο τους για τη μείωση της πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου. Στην έκθεση διαπιστώνεται επίσης ότι το υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο αντιστοιχεί σε υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης όσων τελείωσαν πρόσφατα τις σπουδές τους και σε μεγαλύτερη συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-5729_el.htm

XII. ΥΓΕΙΑ

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ενώνουν τις δυνάμεις τους για να αναδείξουν τα οφέλη των εμβολίων (12.09.2019)

υγειονομική περίθαλψη – εμβολιασμοί – Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας – δημόσια υγεία

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) συνδιοργάνωσαν στις 12.09.2019 στις Βρυξέλλες την πρώτη παγκόσμια σύνοδο κορυφής για τον εμβολιασμό. Στόχος της συνόδου είναι η προώθηση δράσεων, σε παγκόσμιο επίπεδο, για την αναχαίτιση της εξάπλωσης των νόσων που προλαμβάνονται με εμβολιασμό και την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης για τα εμβόλια σε όλο τον κόσμο.

Μέσα στα 3 τελευταία χρόνια, 7 χώρες – εκ των οποίων οι 4 στην ευρωπαϊκή περιφέρεια – έχασαν τον χαρακτηρισμό της «απαλλαγμένης από την ιλαρά χώρας». Οι νέες εστίες είναι το άμεσο αποτέλεσμα των ελλείψεων στην εμβολιαστική κάλυψη, ακόμα και σε εφήβους και ενήλικες που δεν εμβολιάστηκαν ποτέ πλήρως. Για να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά οι ελλείψεις στον εμβολιασμό, η σύνοδος κορυφής εξέτασε τα πολλαπλά εμπόδια στον εμβολιασμό, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων, των κανονισμών και της προσβασιμότητας, της διαθεσιμότητας, της ποιότητας και της ευχρηστίας των υπηρεσιών εμβολιασμού· τα κοινωνικά και πολιτιστικά πρότυπα, τις αξίες και τη στήριξη· τα ατομικά κίνητρα, τη νοοτροπία, τις γνώσεις και τις δεξιότητες.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ζήτησαν επίσης ισχυρή στήριξη για την Global Vaccine Alliance (GAVI). Η GAVI διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην επίτευξη των στόχων εμβολιασμού στις χώρες του κόσμου με τις μεγαλύτερες ελλείψεις σε πόρους.

Στην ημερήσια διάταξη της συνόδου κορυφής βρισκόταν επίσης η δημιουργία νέων προτύπων και ευκαιριών για την ενίσχυση της ανάπτυξης των εμβολίων, καθώς και η εξεύρεση τρόπων διασφάλισης της ανοσοποίησης ως προτεραιότητας για τη δημόσια υγεία και ως οικουμενικού δικαιώματος.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-5536_el.htm

XIII. ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση υποστηρίζει επιζώντες σεξουαλικής βίας που σχετίζεται με πολεμικές συγκρούσεις παγκοσμίως (24.09.2019)

σεξουαλική βία – πολεμικές συγκρούσεις – επιζώντες – αποζημίωση – έννομη προστασία – Διεθνές Ταμείο

Η Ευρωπαϊκή Ένωση συνεισέφερε 2 εκ. ευρώ στο Διεθνές Ταμείο για τους επιζώντες της σεξουαλικής βίας που σχετίζεται με πολεμικές συγκρούσεις. Η ανακοίνωση της συνεισφοράς εξεδόθη στο πλαίσιο της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών στη Νέα Υόρκη, όπου ο Επίτροπος Mimica συνάντησε τη νικήτρια του Βραβείου Νόμπελ Ειρήνης Dr Denis Mukwege.

Το Ταμείο βασίζεται στις δεσμεύσεις των Ηνωμένων

Εθνών, στο έργο των βραβευθέντων με το Βραβείο Νόμπελ Ειρήνης Dr Denis Mukwege και Nadia Murad, καθώς και στις φωνές των επιζώντων σεξουαλικής βίας που σχετίζεται με πολεμικές συγκρούσεις παγκοσμίως. Πρόκειται για μια καινοτόμο συνεργασία μεταξύ πολλών εταίρων για την παροχή πρόσβασης σε αποζημιώσεις και άλλες μορφές έννομης προστασίας σε επιζώντες σεξουαλικής βίας και για την επανένταξή τους στην κοινότητά τους. Θα χρησιμεύσει επίσης για την παροχή τεχνικών συμβουλών, την καθιέρωση ορθών πρακτικών και την υποστήριξη για αποζημιώσεις επιζώντων.

Η επίσημη έναρξη του Ταμείου αναμένεται να πραγματοποιηθεί στις 30 Οκτωβρίου 2019 στα Ηνωμένα Έθνη στη Νέα Υόρκη. Χώρες όπως η Γαλλία και η Γερμανία ανακοίνωσαν επίσης την υποστήριξή τους στο Ταμείο. Κατά τη σύνοδο κορυφής των G7 στο Μπιαρίτς τον Αύγουστο του 2019, η ΕΕ είχε ανακοινώσει συνεισφορά ύψους 1 εκ. ευρώ στο Ταμείο.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-5791_en.htm

XIV. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Η Επιτροπή επιβάλλει πρόστιμα σε Coroos και Groupe CECAB ύψους 31,6 εκ. ευρώ για τη συμμετοχή τους στο καρτέλ κονσερβοποιημένων λαχανικών (27.09.2019)

αντιμονοπωλιακοί κανόνες – σύμπραξη εταιριών – καρτέλ – επιβολή προστίμων

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επέβαλε πρόστιμα στην Coroos και στην Groupe CECAB συνολικού ποσού 31.647.000 ευρώ για παράβαση των αντιμονοπωλιακών κανόνων της ΕΕ. Στην Bonduelle, ωστόσο, δεν επιβλήθηκε πρόστιμο, διότι αποκάλυψε την ύπαρξη της σύμπραξης στην Επιτροπή.

Η Επιτροπή διαπίστωσε ότι η Bonduelle, η Coroos και η Groupe CECAB συμμετείχαν για περισσότερα από 13 χρόνια σε μια σύμπραξη για την προμήθεια ορισμένων τύπων κονσερβοποιημένων λαχανικών σε εμπόρους λιανικής πώλησης ή/και επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών τροφίμων στον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ). Οι τρεις εταιρείες αναγνώρισαν τη συμμετοχή τους στη σύμπραξη και συμφώνησαν να διευθετήσουν την υπόθεση.

Στόχος των τριών εταιριών που συμμετείχαν στη σύμπραξη ήταν να διατηρήσουν ή να ενισχύσουν τη θέση τους στην αγορά, να διατηρήσουν ή να αυξήσουν τις τιμές πώλησης, να μειώσουν την αβεβαιότητα σχετικά με τη μελλοντική εμπορική συμπεριφορά τους και να διατυπώσουν και να ελέγξουν τους όρους εμπορίας προς όφελός τους. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, οι εταιρείες καθόριζαν τιμές, συμφωνούσαν για τα μερίδια αγοράς

και τις ποσοτώσεις όγκου, διέθεταν πελάτες και αγορές, συντόνιζαν τις απαντήσεις τους στους διαγωνισμούς και αντάλλαζαν εμπορικά ευαίσθητες πληροφορίες.

Η παράβαση κάλυπτε ολόκληρο τον ΕΟΧ και διήρκεσε από τις 19 Ιανουαρίου 2000 έως τις 11 Ιουνίου 2013 για την Bonduelle και την 1η Οκτωβρίου 2013 για την Cogoos και την Groupe CECAB.

Η έρευνα της Επιτροπής αποκάλυψε την ύπαρξη ενιαίας παράβασης που περιλαμβάνει τρεις χωριστές συμφωνίες:

- Συμφωνία που καλύπτει τις πωλήσεις κονσερβοποιημένων λαχανικών όπως τα φασολάκια, τα μπιζέλια, τα μπιζέλια και τα καρότα, τα λαχανικά και τα λαχανικά σε λιανοπωλητές στον ΕΟΧ,

- συμφωνία σχετικά με τις πωλήσεις κονσερβών γλυκού καλαμποκιού με ιδιωτική ετικέτα σε εμπόρους λιανικής πώλησης στον ΕΟΧ και

- μια συμφωνία που καλύπτει τόσο τις δικές της μάρκες όσο και τις πωλήσεις με ιδιωτική ετικέτα (που πωλούνται στα καταστήματα λιανικής πώλησης) κονσερβών λαχανικών σε λιανοπωλητές και στη βιομηχανία ειδών διατροφής, ειδικότερα στη Γαλλία.

Η Cogoos συμμετείχε μόνο στην πρώτη συμφωνία, ενώ η Bonduelle και η Groupe CECAB συμμετείχαν και στις τρεις.

Στο πλαίσιο της ίδιας έρευνας, η Επιτροπή κίνησε διαδικασία κατά της τέταρτης εταιρείας Conserve Italia. Η Conserve Italia δεν καλύπτεται από την εν λόγω απόφαση διακανονισμού και ως εκ τούτου η έρευνα θα συνεχιστεί σύμφωνα με τη διαδικασία της σύμπραξης για την εν λόγω εταιρεία.

Τα πρόστιμα καθορίστηκαν με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής για τα πρόστιμα του 2006. Κατά τον καθορισμό του ύψους των προστίμων, η Επιτροπή έλαβε ιδίως υπόψη την αξία των πωλήσεων που πραγματοποίησαν οι συμμετέχοντες στη σύμπραξη για τα εν λόγω προϊόντα στον ΕΟΧ, τη σοβαρότητα της παράβασης, το γεωγραφικό πεδίο εφαρμογής της και τη διάρκεια της.

Σύμφωνα με την ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με τη συνεργασία του 2006, η Bonduelle έλαβε πλήρη ασυλία για να αποκαλύψει την ύπαρξη της σύμπραξης, αποφεύγοντας έτσι ένα πρόστιμο περίπου 250 εκ. ευρώ. Η Cogoos και η Groupe CECAB επωφελήθηκαν από τη μείωση των προστίμων τους για τη συνεργασία τους με την έρευνα της Επιτροπής. Οι μειώσεις αντικατοπτρίζουν το χρονοδιάγραμμα της συνεργασίας τους και τον βαθμό στον οποίο τα αποδεικτικά στοιχεία που παρείχαν βοήθησαν την Επιτροπή να αποδείξει την ύπαρξη της σύμπραξης στην οποία συμμετείχαν. Επιπλέον, σύμφωνα με την ανακοίνωση της Επιτροπής για τον διακανονισμό του

2008, η Επιτροπή επέβαλε μείωση κατά 10% στα πρόστιμα που επιβλήθηκαν στις εταιρείες, προκειμένου αυτές να αναγνωρίσουν τη συμμετοχή τους στη σύμπραξη και τη σχετική ευθύνη.

https://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-5911_en.htm

XV. ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Έναρξη διαπραγματεύσεων ΕΕ-ΗΠΑ για τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε ηλεκτρονικά στοιχεία (26.09.2019)

Ποινικές έρευνες – ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία – συνεργασία – δημόσια ασφάλεια

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι υπάλληλοι του Υπουργείου Δικαιοσύνης των ΗΠΑ συναντήθηκαν προκειμένου να αρχίσουν τις επίσημες διαπραγματεύσεις για μια συμφωνία ΕΕ-ΗΠΑ με στόχο τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία σε ποινικές έρευνες. Μετά από μια παραγωγική πρώτη συζήτηση, υπήρξε συμφωνία για τακτικούς γύρους διαπραγμάτευσης με σκοπό τη σύναψη συμφωνίας το συντομότερο δυνατό. Αυτού του είδους η συμφωνία μπορεί να ενισχύσει τη δημόσια και εθνική ασφάλεια, παρέχοντας μια βελτιωμένη και ταχύτερη δυνατότητα εντοπισμού και αντιμετώπισης εγκληματικών απειλών και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, κατά τρόπο που να διασφαλίζει τον σεβασμό του κράτους δικαίου, της ιδιωτικής ζωής και των ατομικών ελευθεριών.

Απαιτούνται ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία για το 85% περίπου των ποινικών ερευνών και στα δύο τρίτα των εν λόγω ερευνών υπάρχει ανάγκη συγκέντρωσης αποδεικτικών στοιχείων από παρόχους υπηρεσιών σε απευθείας σύνδεση που εδρεύουν σε άλλη δικαιοδοσία. Οι μεγαλύτεροι πάροχοι υπηρεσιών έχουν την έδρα τους στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο αριθμός των αιτήσεων προς τους κύριους παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου αυξήθηκε κατά 84% για την περίοδο 2013-2018 και εξακολουθεί να αυξάνεται.

Στις 17 Απριλίου 2018, η Επιτροπή πρότεινε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο Συμβούλιο α) Κανονισμό για τις ευρωπαϊκές παραγγελίες παραγωγής και διατήρησης ηλεκτρονικών αποδεικτικών στοιχείων σε ποινικές υποθέσεις και β) Οδηγία για τη θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σχετικά με τον διορισμό νομίμων εκπροσώπων με σκοπό τη συλλογή αποδεικτικών στοιχείων σε ποινικές υποθέσεις («προτάσεις ηλεκτρονικών αποδεικτικών στοιχείων»). Οι προτάσεις αυτές συζητούνται επί του παρόντος από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε στις 5 Φεβρουαρίου

2019 να ξεκινήσουν διεθνείς διαπραγματεύσεις σχετικά με τη διασυνοριακή πρόσβαση σε ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία είναι απαραίτητα για την ανίχνευση επικίνδυνων εγκληματιών και τρομοκρατών. Το Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων, στις 6 Ιουνίου 2019, συμφώνησε με τις οδηγίες διαπραγμάτευσης για την Επιτροπή ως διαπραγματευτής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν επίσης εντολή διαπραγμα-

τευσης από τον Μάρτιο του 2018, η οποία παρέχει κριτήρια για τη διαπραγμάτευση διεθνών συμφωνιών και για τη διευκόλυνση της δυνατότητας άλλων χωρών-εταίρων να λαμβάνουν ηλεκτρονικά δεδομένα σχετικά με την πρόληψη, ανίχνευση, διερεύνηση ή δίωξη σοβαρών εγκλημάτων.

https://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-19-5890_en.htm

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Ασφάλεια των δικτύων 5G

Τα δίκτυα πέμπτης γενιάς (5G) θα αποτελέσουν βασική ψηφιακή υποδομή στο μέλλον, καθώς θα συνδέουν δισεκατομμύρια αντικείμενα και συστήματα, μεταξύ άλλων σε κρίσιμους τομείς, όπως η ενέργεια, οι μεταφορές, οι τράπεζες, η υγεία και τα συστήματα βιομηχανικού ελέγχου, που μεταφέρουν ευαίσθητες πληροφορίες και υποστηρίζουν συστήματα ασφάλειας. Η διοργάνωση δημοκρατικών διαδικασιών, όπως οι εκλογές, θα βασίζεται επίσης ολοένα και περισσότερο σε ψηφιακές υποδομές και σε δίκτυα 5G.

Τα κράτη μέλη έχουν εκφράσει ανησυχίες σχετικά με πιθανούς κινδύνους κατά της ασφάλειας που συνδέονται με τα δίκτυα 5G. Τυχόν τρωτά σημεία των δικτύων 5G θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο εκμετάλλευσης με σκοπό την υπονόμευση αυτών των συστημάτων και των ψηφιακών υποδομών με αποτέλεσμα την πρόκληση πολύ σοβαρών ζημιών ή την ευρείας κλίμακας κλοπή δεδομένων ή την κατασκοπεία. Η εξάρτηση πολλών κρίσιμων υπηρεσιών από τα δίκτυα 5G ενδέχεται να έχει σοβαρότατες συνέπειες σε περίπτωση συστημικής και εκτεταμένης διαταραχής. Για τον λόγο αυτό, χρειάζεται μια αξιόπιστη προσέγγιση βάσει επικινδυνότητας και όχι μια προσέγγιση που θα βασίζεται κυρίως σε εκ των υστέρων μέτρα άμβλυσης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σύστησε δέσμη συγκεκριμένων δράσεων για την εκτίμηση των κινδύνων κυβερνοασφάλειας των δικτύων 5G και την ενίσχυση των προληπτικών μέτρων και κάλεσε τα κράτη μέλη να ολοκληρώσουν τις εθνικές εκτιμήσεις επικινδυνότητας και να επανεξετάσουν τα εθνικά μέτρα, καθώς και να συνεργαστούν σε επίπεδο ΕΕ για μια συντονισμένη εκτίμηση επικινδυνότητας και μια κοινή εργαλειοθήκη μέτρων μετριασμού.

Μετά τη σύσταση της Επιτροπής για μια κοινή ευρωπαϊκή προσέγγιση όσον αφορά την ασφάλεια των δικτύων 5G, 24 κράτη μέλη της ΕΕ ολοκλήρωσαν το πρώτο στάδιο, εντός του Ιουλίου του 2019, και υπέβαλαν εθνικές εκτιμήσεις επικινδυνότητας. Οι εθνικές εκτιμήσεις επικινδυνότητας περιλαμβάνουν επισκόπηση όσον αφορά τα εξής σημεία:

- κύριες απειλές και κύριοι παράγοντες που επηρεάζουν τα δίκτυα 5G·
- βαθμός ευαισθησίας των συνιστωσών και λειτουργιών του δικτύου 5G, καθώς και άλλων στοιχείων ενεργητικού·
- διάφορα είδη τρωτών σημείων, τεχνικών και μη, όπως εκείνα που ενδέχεται να προκύψουν από την αλυσίδα

εφοδιασμού 5G.

Επιπλέον, στις εργασίες σχετικά με τις εθνικές εκτιμήσεις επικινδυνότητας ενεπλάκη ευρύ φάσμα αρμόδιων φορέων στα κράτη μέλη, συμπεριλαμβανομένων των αρχών κυβερνοασφάλειας και τηλεπικοινωνιών, καθώς και των υπηρεσιών ασφάλειας και πληροφοριών, γεγονός που ενίσχυσε τη συνεργασία και τον συντονισμό τους.

Με βάση τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν, τα κράτη μέλη, μαζί με την Επιτροπή και τον οργανισμό της ΕΕ για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο (ENISA), θα εκπονήσουν συντονισμένη εκτίμηση επικινδυνότητας σε επίπεδο ΕΕ έως την 1η Οκτωβρίου 2019. Έως την 1η Οκτωβρίου 2020 τα κράτη μέλη θα πρέπει να αξιολογήσουν, σε συνεργασία με την Επιτροπή, τις επιπτώσεις των μέτρων που θα έχουν ληφθεί για να προσδιοριστεί κατά πόσον υπάρχει ανάγκη για περαιτέρω δράση. Η αξιολόγηση αυτή θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τη συντονισμένη ευρωπαϊκή εκτίμηση επικινδυνότητας.

Σχετικά links:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/cybersecurity-5g-networks>

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_19_1832

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/MEMO_19_1833

Βλ. επίσης:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/nis-cooperation-group>

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1-2019-INIT/el/pdf>

► Έγκριση ενίσχυσης για την ανάπτυξη ευρυζωνικών δικτύων στην Ελλάδα

Η ευρυζωνική συνδεσιμότητα είναι στρατηγικής σημασίας για την ευρωπαϊκή ανάπτυξη και καινοτομία σε όλους τους τομείς της οικονομίας, καθώς και για την κοινωνική και εδαφική συνοχή. Το ψηφιακό θεματολόγιο για την Ευρώπη αναγνωρίζει τα κοινωνικοοικονομικά οφέλη της ευρυζωνικότητας και θέτει στόχους για την ευρυζωνική ανάπτυξη στην Ευρώπη, προβλέποντας ότι τουλάχιστον το 50% των ευρωπαϊκών νοικοκυριών θα πρέπει να έχουν συνδέσεις στο διαδίκτυο με ταχύτητα πάνω από 100 Megabit ανά δευτερόλεπτο (Mbps). Σύμφωνα με τον Δείκτη Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας 2019 (DESI

2019), η Ελλάδα κατατάσσεται στην 26η θέση μεταξύ των χωρών της ΕΕ όσον αφορά την ταχεία ευρυζωνική κάλυψη ανά νοικοκυριό. Στην Ελλάδα, πρόσβαση σε ταχεία σύνδεση στο διαδίκτυο άνω των 30 Mbps έχει μόλις το 66% των κατοικιών, ποσοστό πολύ κάτω από την κάλυψη της τάξης του 83% στην ΕΕ, ενώ πρόσβαση σε υπερταχεία ευρυζωνικά δίκτυα τουλάχιστον 100 Mbps έχει λιγότερο από το 1%.

Το καλοκαίρι του 2019, λοιπόν, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε, βάσει των κανόνων της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις, δημόσια στήριξη ύψους 300 εκατ. ευρώ για το πρόγραμμα υπερταχείας ευρυζωνικής υποδομής της Ελλάδας. Το πρόγραμμα θα προσφέρει υπερταχείες ευρυζωνικές υπηρεσίες σε πελάτες σε περιοχές με ανεπαρκή συνδεσιμότητα στην Ελλάδα, δηλαδή σε περιοχές στις οποίες δεν υπάρχει σήμερα ταχεία ευρυζωνική υποδομή που να προσφέρει τουλάχιστον 30 Mbps και στις οποίες κανένας ιδιώτης επενδυτής δεν έχει εκδηλώσει ενδιαφέρον να επενδύσει εμπορικά στο εγγύς μέλλον. Ο ενδεικτικός προϋπολογισμός του ελληνικού προγράμματος υπερταχείας ευρυζωνικότητας ανέρχεται σε 300 εκατ. ευρώ και η χρηματοδότηση αντλείται μέσω του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης, του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Αγροτικής Ανάπτυξης και ιδιωτικών επενδύσεων. Το εν λόγω πρόγραμμα αποσκοπεί στην ανάπτυξη ευρυζωνικής υποδομής ικανής να παρέχει ταχύτητες λήψης τουλάχιστον 100 Mbps, με δυνατότητα αναβάθμισης σε 1 Gigabit ανά δευτερόλεπτο (Gbps), σε νοικοκυριά, επιχειρήσεις και δημόσιους οργανισμούς.

Στο επιδοτούμενο δίκτυο θα έχουν πλήρη πρόσβαση όλοι οι φορείς εκμετάλλευσης, χωρίς διακρίσεις, ενώ οι τιμές πρόσβασης θα τελούν υπό τον έλεγχο της Εθνικής Επιτροπής Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων. Το μέτρο θα δώσει κίνητρα για ιδιωτικές επενδύσεις σε περαιτέρω συνδεσιμότητα, θα διευκολύνει τον ανταγωνισμό και θα ενθαρρύνει τις επενδύσεις στην παροχή υπερταχείας πρόσβασης στο διαδίκτυο σε νοικοκυριά και επιχειρήσεις στις περιοχές-στόχους. Υπό αυτό το πρίσμα, η Επιτροπή αξιολόγησε το μέτρο και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι θετικές επιδράσεις του προγράμματος για τον ανταγωνισμό στην ελληνική αγορά ευρυζωνικών υπηρεσιών αντισταθμίζουν τυχόν αρνητικές συνέπειες από την παρέμβαση του Δημοσίου. Ως εκ τούτου, η Επιτροπή ενέκρινε το μέτρο βάσει των κανόνων της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις.

Σχετικά links:

Σχετική υπόθεση στο μητρώο κρατικών ενισχύσεων:
https://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/case_details.cfm?proc_code=3_SA_53135

Βλ. επίσης:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/policies/shaping-digital-single-market>

► Έκθεση της EETT για το Ανοικτό Διαδίκτυο

Στις 16 Ιουλίου 2019, η Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων (EETT) ανακοίνωσε τη δημοσίευση της Έκθεσης Ανοικτού Διαδικτύου 2018-2019. Η έκθεση περιλαμβάνει τις ενέργειες της EETT για την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/2120 και τα βασικότερα ευρήματα και συμπεράσματα για την κατάσταση του ανοικτού διαδικτύου στην Ελλάδα κατά την περίοδο αναφοράς Μαΐου 2018 – Απριλίου 2019.

Όπως κάθε χρόνο, η εν λόγω έκθεση περιλαμβάνει ενότητες για την παρακολούθηση της απόδοσης των δικτύων, τις εφαρμοζόμενες πρακτικές διαχείρισης κίνησης, τις εξειδικευμένες υπηρεσίες (όπως IPTV), τις εμπορικές πρακτικές των παρόχων σχετικά με διαφοροποιημένη χρέωση περιεχομένου και εφαρμογών, τη διαφάνεια και ενημέρωση των συνδρομητών, καθώς και την καταγραφή σχετικών παραπόνων συνδρομητών.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ευρήματα της έκθεσης, στην ελληνική αγορά υπηρεσιών πρόσβασης στο διαδίκτυο δεν υπάρχουν σημαντικά προβλήματα διακριτικής μεταχείρισης περιεχομένου και εφαρμογών σε τεχνικό επίπεδο (μη εύλογες πρακτικές διαχείρισης κίνησης). Τα περισσότερα προβλήματα σχετίζονται με τον έλεγχο των εμπορικών πρακτικών (που συνήθως αλλάζουν πιο δυναμικά), τη διαφάνεια και ενημέρωση των τελικών χρηστών, καθώς και την ποιότητα υπηρεσίας, σχετικά με την οποία είναι και τα περισσότερα παράπονα των συνδρομητών.

Σχετικά links:

Ολόκληρη η έκθεση:

https://www.eett.gr/opencms/export/sites/default/EETT/Electronic_Communications/Telecoms/NetNeutrality/AnnualReport/NN_report_2018-2019_EETT.pdf

► theLegalBay.gr

Από την 1η Αυγούστου 2019, ο Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας (ΟΠΙ) παρέχει στη διάθεση του κοινού τον ιστότοπο theLegalBay.gr. Σκοπός της νέας αυτής διαδικτυακής πλατφόρμες είναι η ενημέρωση του κοινού για τις διαδικτυακές πλατφόρμες που διαθέτουν νόμιμα περιεχόμενο το οποίο προστατεύεται σύμφωνα με το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας. Δηλαδή, ο ΟΠΙ συγκεντρώνει στο theLegalBay ιστότοπους, στους οποίους μπορούν οι χρήστες του διαδικτύου να παρακολουθήσουν ή να «κατεβάσουν» νόμιμα ταινίες, σειρές, τηλεοπτικά προγράμματα και αθλητικά γεγονότα, αλλά και να ακούσουν ή να «κατεβάσουν» μουσική, να διαβάσουν ή να «κατεβάσουν» βιβλία και περιοδικά, καθώς και να αποκτήσουν πρόσβαση σε εικόνες και βιντεοπαιχνίδια.

Συχνά, η εύρεση νόμιμου περιεχομένου, όπως μουσική και ταινίες στο διαδίκτυο δεν είναι τόσο απλή. Οι ιστοσελίδες που διαθέτουν παράνομα μουσική, ταινίες,

σειρές, βιντεοπαιχνίδια ή εικόνες και έργα λόγου έχουν γίνει πολύ δημοφιλείς με αποτέλεσμα ακόμα και χρήστες που θα ήθελαν να κάνουν νόμιμη χρήση των έργων, να καταφεύγουν σε αυτές, επειδή είναι πιο γνωστές. Το theLegalBay φιλοδοξεί να γίνει η διαδικτυακή πύλη που θα συγκεντρώνει τις νόμιμες πλατφόρμες διάθεσης περιχομένου και θα κατευθύνει τους χρήστες προς αυτές. Επιλέγοντας τους ιστότοπους που περιλαμβάνονται στο theLegalBay εξασφαλίζεται εύκολη και γρήγορη πρόσβαση στα έργα δημοφιλών δημιουργών με νόμιμο τρόπο και με σεβασμό στα δικαιώματα των δημιουργών. Το theLegalBay εντάσσεται στο δίκτυο Agorateka που δημιούργησε το Γραφείο για τη Διανοητική Ιδιοκτησία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUIPO). Η Agorateka είναι μία πανευρωπαϊκή δικτυακή πύλη που συγκεντρώνει εθνικές διαδικτυακές πύλες, όπως το theLegalBay, από συμμετέχουσες ευρωπαϊκές χώρες, ιδίως από τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σχετικά links:

Σχετικός ιστότοπος:

<https://thelegalbay.gr>

Βλ. επίσης:

<https://www.opi.gr/genika-pi/thelegalbay>

<https://agorateka.eu/ea/el>

► Νέες απαιτήσεις ασφαλείας για τη χρήση καρτών πληρωμών

Από τις 14 Σεπτεμβρίου 2019 τέθηκε σε ισχύ ο νέος Κανονισμός 2018/389 της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος εξειδικεύει συγκεκριμένες διατάξεις της δεύτερης Οδηγίας 2015/2366/ΕΕ «για τις υπηρεσίες πληρωμών» (PSD 2). Ως εκ τούτου, θα εφαρμόζονται στην Ελλάδα αλλά και πανευρωπαϊκά νέες απαιτήσεις ασφαλείας στις συναλλαγές που διενεργούνται με τη χρήση καρτών πληρωμών (χρεωστικών, πιστωτικών και προπληρωμένων).

Οι νέες αυτές απαιτήσεις ασφαλείας θα αφορούν τις ακόλουθες περιπτώσεις συναλλαγών:

- Ανέπαφες πληρωμές με κάρτα σε τερματικά αποδοχής συναλλαγών των εμπορών (POS). Θα απαιτείται από τον κάτοχο της κάρτας η χρήση του κωδικού (PIN) για την ολοκλήρωση ανέπαφων συναλλαγών του, όταν αυτές υπερβαίνουν ένα συγκεκριμένο ποσό ή αριθμό. Σε κάθε περίπτωση, θα ακολουθούνται απλά οι οδηγίες που θα προβάλλονται στην οθόνη του τερματικού (POS).

- Μεμονωμένες πληρωμές σε περιβάλλον «ηλεκτρονικού εμπορίου» (e-commerce). Θα απαιτείται από τον εκδότη της κάρτας (π.χ. τράπεζα, ίδρυμα ηλεκτρονικού χρήματος, κ.λπ), η ισχυρή ταυτοποίηση του κατόχου της και της συναλλαγής του. Πιο συγκεκριμένα, για να επιτευχθεί η ισχυρή ταυτοποίηση θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν συνδυαστικά παράγοντες ασφαλείας, όπως ενδεικτικά δακτυλικό αποτύπωμα, κωδικοί e-banking, PIN κάρτας, Password, μοναδικός κωδικός μιας χρήσης με μήνυμα SMS (SMS OTP), push notification στο κινητό τηλέφωνο, κ.λπ.

Οι τράπεζες-μέλη της Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών έχουν προβεί στις αναγκαίες ενέργειες για να ανταποκριθούν έγκαιρα στις παραπάνω νέες υποχρεωτικές ρυθμίσεις και οι πελάτες-καταναλωτές των τραπεζών έχουν λάβει ή θα λάβουν το συντομότερο λεπτομερή ενημέρωση και περαιτέρω πληροφορίες από τις τράπεζες συνεργασίας τους.

Σχετικά links:

Οδηγία 2015/2366/ΕΕ:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX-%3A32015L2366>

Κανονισμός 2018/389:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1579657901904&uri=CELEX:32018R0389>

Βλ. επίσης:

<https://www.hba.gr/Media/Details/407>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2019)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κράτος δικαίου

Οι διατάξεις της πολωνικής νομοθεσίας περί μείωσης του ορίου της ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης

παράβαση κράτους μέλους – άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ – κράτος δικαίου – αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης – αρχές της ισοβιότητας και της ανεξαρτησίας των δικαστών – μείωση του ορίου της ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου – εφαρμογή στην περίπτωση των εν ενεργεία δικαστών – δυνατότητα να εξακολουθήσουν να ασκούν δικαστικά καθήκοντα πέραν της ηλικίας αυτής υπό την προϋπόθεση της χορήγησης άδειας με απόφαση που λαμβάνει κατά διακριτική ευχέρεια ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας

ΔΕΕ C-619/18, Επιτροπή/Πολωνία (Indépendance de la Cour suprême), 24.06.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2019:531 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Μ. Παπακωνσταντή, σ. 410

► Εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης

Εφόσον η ενάγουσα εταιρία δεν απέδειξε κατάφωρη παράβαση, εκ μέρους της OLAF και της Επιτροπής, των κανόνων δικαίου τους οποίους αυτή ισχυρίστηκε ότι παρέβησαν, δεν δύναται να στοιχειοθετηθεί η εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης

εξωσυμβατική ευθύνη – μηχανισμός προενταξιακής βοήθειας – τρίτο κράτος – εθνική δημόσια σύμβαση – αποκεντρωμένη διαχείριση – απόφαση εθνικής αρχής – έρευνες της OLAF – ηθική βλάβη – κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου που παρέχει δικαιώματα σε ιδιώτες – άρθρο 7 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΚ) 2185/96 – αρχή της χρηστής διοίκησης – δικαιολογημένη εμπιστοσύνη – αναλογικότητα – δικαίωμα ακρόασης

ΓεΔΕΕ T-617/17, Vialto Consulting/Επιτροπή, 26.06.2019, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: I. Pelikánová, Εισηγητής: V. Valančius, ECLI:EU:T:2019:446 – Αγωγή αποζημίωσης
Η Vialto Consulting Kft. είναι εταιρία ουγγρικού δικαίου

που δραστηριοποιείται στον κλάδο της παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών προς επιχειρήσεις. Στις 19 Σεπτεμβρίου 2014 υπέγραψε, από κοινού με άλλα τέσσερα μέλη (κοινοπραξία), σύμβαση για την παροχή υπηρεσιών εξωτερικού ποιοτικού ελέγχου στο πλαίσιο μηχανισμού προενταξιακής βοήθειας προς τη Δημοκρατία της Τουρκίας. Δύο χρόνια αργότερα, λόγω υπόνοιας περί πράξεων διαφθοράς ή απάτης εκ μέρους της εταιρίας, η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης (εφεξής, OLAF) αποφάσισε να προβεί σε επιτόπιους ελέγχους στις εγκαταστάσεις της. Κατά τη διάρκεια των ελέγχων αυτών η εταιρία αρνήθηκε να παράσχει στην OLAF ορισμένες πληροφορίες, συμπεριφορά η οποία αποτυπώθηκε στα πρακτικά. Ακολούθως, η εταιρία υπέβαλε καταγγελία στην OLAF και ισχυρίστηκε ότι η άρνηση χορήγησης πληροφοριών αφορούσε στοιχεία που δεν σχετίζονταν με το αντικείμενο της επίμαχης έρευνας, ενώ παράλληλα της ζήτησε να λάβει τα κατάλληλα μέτρα σε σχέση με τη μη τήρηση ορισμένων διαδικαστικών εγγυήσεων εκ μέρους των υπαλλήλων της κατά τον επιτόπιο έλεγχο. Έπειτα από την ανταλλαγή διαδοχικών εγγράφων μεταξύ της εταιρίας και της OLAF, ενημερώθηκαν σχετικά η κοινοπραξία και η αναθέτουσα αρχή και αποφασίστηκε να ανασταλούν, ως προληπτικό μέτρο, οι πληρωμές των τιμολογίων που είχαν αποσταλεί στην κοινοπραξία, τουλάχιστον μέχρι την ολοκλήρωση της έρευνας της OLAF. Η Επιτροπή συνέστησε να ανασταλεί το σύνολο των πληρωμών προς την κοινοπραξία.

Η έρευνα απέδειξε ότι η άρνηση συνεργασίας της Vialto Consulting Kft. στοιχειοθετούσε παράβαση των γενικών όρων της σύμβασης παροχής υπηρεσιών που είχε υπογραφεί, με αποτέλεσμα να αποφασιστεί η αποβολή της εταιρίας από την κοινοπραξία. Στις 7 Σεπτεμβρίου 2017, η Vialto Consulting Kft. άσκησε την υπό κρίση αγωγή με αίτημα την καταβολή αποζημίωσης από την Επιτροπή προς ικανοποίηση της ηθικής βλάβης που ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω της φερόμενης ως παράνομης συμπεριφοράς, της μεν OLAF κατά τον επιτόπιο έλεγχο, της δε Επιτροπής κατόπιν του ελέγχου αυτού.

Καταρχάς, η εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης, κατ' άρθρο 340 εδάφιο β' ΣΛΕΕ, λόγω παράνομης συμπεριφοράς των θεσμικών ή άλλων οργάνων της στοιχειοθετείται εφόσον συντρέχουν σωρευτικά τρεις προϋποθέσεις, ήτοι ο παράνομος χαρακτήρας της συμπεριφοράς που προσάπτεται στο θεσμικό ή άλλο όργανο της Ένωσης, το υποστατό της ζημίας και η ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της προσαπτόμενης συμπεριφοράς και της προβαλλόμενης ζημίας. Προς στήριξη της αγωγής της, η ενάγουσα εταιρία επικαλέστηκε παράβαση του Κανονισμού σχετικά με τους ελέγχους και τις εξακριβώσεις που

διεξάγει επιτοπίως η Επιτροπή με σκοπό την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων από απάτες και λοιπές παρατυπίες, προσβολή του δικαιώματος χρηστής διοίκησης, παραβίαση των αρχών της απαγόρευσης των διακρίσεων, της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της αναλογικότητας, καθώς και προσβολή του δικαιώματος χρηστής διοίκησης. Κατά την εκτίμηση του Γενικού Δικαστηρίου, οι πληροφορίες που ζητήθηκαν από την OLAF ήταν σχετικές με το αντικείμενο της επίμαχης έρευνας και απαραίτητες για την ορθή διεξαγωγή του επιτόπιου ελέγχου κατά την έννοια του Κανονισμού σχετικά με τους ελέγχους. Η OLAF δεν εξανάγκασε την ενάγουσα να κοινοποιήσει δεδομένα που θεωρούσε ότι συνιστούσαν επαγγελματικό απόρρητο ή ότι καλύπτονταν από συμβατικές ρήτρες. Εξάλλου, οι γενικοί όροι της σύμβασης προστατεύουν την εμπιστευτικότητα των δεδομένων στα οποία έχει πρόσβαση η OLAF. Σε κάθε περίπτωση, η ενάγουσα δεν προέβαλε παράβαση της κρίσιμης διάταξης των γενικών όρων. Συνεπώς, ζήτημα παράβασης, πολλώ δε μάλλον κατάφωρης, του Κανονισμού σχετικά με τους ελέγχους δεν τίθεται.

Ομοίως, σύμφωνα με το Γενικό Δικαστήριο, δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί κατάφωρη παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας από μόνο το γεγονός ότι στην ενάγουσα επιλέχθηκε να επιβληθεί η κύρωση της αποβολής από τη σύμβαση ή εξαιτίας του αιτήματος της OLAF να της χορηγηθεί, υπό προϋποθέσεις, πρόσβαση στο σύνολο των δεδομένων της εταιρίας. Επιπλέον, η ενάγουσα δεν απέδειξε ότι συντρέχει περίπτωση κατάφωρης προσβολής του δικαιώματος χρηστής διοίκησης και κατάφωρης παραβίασης της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων. Κατόπιν αιτήματος της ίδιας, οι υπάλληλοι της OLAF πρότειναν να παρεκκλίνουν από την κανονική αυστηρότερη διαδικασία ελέγχου, λαμβάνοντας υπόψη τις αντιρρήσεις της ως προς τα εμπιστευτικά δεδομένα που δεν αφορούσαν, κατά την άποψή της, άμεσα το αντικείμενο της επιτόπιης έρευνας. Λόγω του ότι η ενάγουσα προέβαλε ιδιαίτερες απαιτήσεις που δεν προβλέπονταν από τους ισχύοντες κανόνες, οι υπάλληλοι της OLAF αναθεώρησαν την προταθείσα – ευνοϊκότερη για την εταιρία – μέθοδο, χωρίς ωστόσο να ασκήσουν πιέσεις κατά τη διάρκεια του επιτόπιου ελέγχου. Την ίδια στιγμή, η ενάγουσα δεν μπορεί να επικαλεστεί, προς δικό της όφελος, κατάφωρη παραβίαση της αρχής της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης που υποστηρίζει ότι της είχε δημιουργηθεί περί του ότι επρόκειτο, κατά παρέκκλιση, να εφαρμοστεί υπέρ της μια λιγότερο αυστηρή πρακτική, παρότι η ίδια αρνήθηκε να δεχθεί τα αιτήματα των υπαλλήλων της OLAF. Τέλος, τα επιχειρήματα σχετικά με προσβολή, εκ μέρους της Επιτροπής, του δικαιώματος ακρόασης απορρίφθηκαν από το Γενικό Δικαστήριο ως αβάσιμα δεδομένου ότι η ενάγουσα σχολίασε όλα τα πρακτικά του επιτόπιου ελέγχου, ενώ δεν είναι δυνατό να

επικαλεστεί το δικαίωμά της σε ακρόαση πριν από την έκδοση της απόφασης με την οποία αυτή αποβλήθηκε από την επίμαχη σύμβαση.

Εφόσον, λοιπόν, δεν συνέτρεχε σε καμία περίπτωση η πρώτη εκ των τριών σωρευτικών προϋποθέσεων για τη στοιχειοθέτηση της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης, το Γενικό Δικαστήριο απέρριψε την αγωγή στο σύνολό της.

► Εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης

Το Γενικό Δικαστήριο ορθώς έκρινε ότι τα δικαστήρια της Ένωσης δεν ήταν αρμόδια για την εξέταση της υπόθεσης, εξέθεσε δε επαρκώς τους λόγους για τους οποίους υφίσταται πραγματικό συμβατικό πλαίσιο συνδεδεμένο με το αντικείμενο της διαφοράς

αίτηση αναίρεσης – αγωγή περί χρηματικής ικανοποίησης κατά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής – Απόφαση της Επιτροπής να θέσει τέρμα σε συνεργασία στο πλαίσιο του δικτύου Team Europe – χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης – ένσταση απαραδέκτου την οποία προέβαλε η Επιτροπή – συμβατικός ή αδικοπρακτικός χαρακτήρας της διαφοράς

ΔΕΕ C-19/18 P, VG/Επιτροπή, 10.07.2019, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: J.-C. Bonichot, Εισηγήτρια: C. Toader, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2019:578 – Αίτηση αναίρεσης

Με την υπό κρίση αίτηση αναίρεσης η VG, διάδοχος του MS, ζητά από το Δικαστήριο να αναιρέσει τη διάταξη του Γενικού Δικαστηρίου με την οποία απορρίφθηκε ως προδήλως απαράδεκτη η ασκηθείσα ενώπιόν του αγωγή αποζημίωσης, με την οποία ζητήθηκε να υποχρεωθεί η Επιτροπή να αποκαταστήσει τη ζημία που προκάλεσε με την απόφασή της να θέσει τέρμα στη συνεργασία του MS με το δίκτυο ομιλητών Team Europe. Ο MS ήταν μέλος του δικτύου Team Europe μεταξύ της 20ής Ιουλίου 2011 και της 10ης Απριλίου 2013 δυνάμει συμφωνητικού συμμετοχής, σύμφωνα με το οποίο η συμμετοχή του θα έληγε στις 30 Ιουνίου 2014. Στις 10 Απριλίου 2013, ο επικεφαλής της αντιπροσωπείας της Επιτροπής στη Γαλλία ενημέρωσε τον ενδιαφερόμενο ότι ετίθετο τέρμα στη συνεργασία του με το δίκτυο αυτό με το αιτιολογικό ότι, στο πλαίσιο της δραστηριότητάς του, είχε επιδείξει ανάρμοστη συμπεριφορά σε συμμετέχοντες.

Προς στήριξη της αίτησης αναίρεσης, η ανααιρεσίμουσα επικαλέστηκε πλάνη περί το δίκαιο όσον αφορά τον νομικό χαρακτηρισμό της αγωγής περί χρηματικής ικανοποίησης, παράβαση της υποχρέωσης αιτιολόγησης και πλάνη περί το δίκαιο όσον αφορά τον νομικό χαρακτηρισμό του συμφωνητικού συμμετοχής, από παράβαση της υποχρέωσης αιτιολόγησης καθώς και από παραμόρφωση των πραγματικών περιστάσεων. Το Γενικό Δικαστήριο

είχε διαπιστώσει ότι το αίτημα χρηματικής ικανοποίησης συνδεόταν με την ερμηνεία του συμφωνητικού συμμετοχής – άρα η διαφορά είχε συμβατικό χαρακτήρα – διότι η αναιρεσείουσα δεν επικαλέστηκε άλλες πράξεις εκδοθείσες από την Επιτροπή. Σύμφωνα με το Γενικό Δικαστήριο, το συμφωνητικό συμμετοχής δεν περιείχε ρήτρα διαιτησίας, συνεπώς η επίμαχη διαφορά εξέφευγε της αρμοδιότητας των δικαστηρίων της Ένωσης. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το Γενικό Δικαστήριο αιτιολόγησε επαρκώς κατά νόμο το συμπέρασμα ότι το αντικείμενο της διαφοράς είχε συμβατικό χαρακτήρα και ότι οι προϋποθέσεις ώστε να στοιχειοθετείται αρμοδιότητα των δικαστηρίων της Ένωσης δεν πληρούνταν. Η διαπίστωση αυτή δεν μεταβάλλεται από το γεγονός ότι η αναιρεσείουσα επικαλέστηκε παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ως προς τον ισχυρισμό της αναιρεσείουσας περί παραμόρφωσης του περιεχομένου του συμφωνητικού εκ μέρους του Γενικού Δικαστηρίου, το οποίο έκρινε ότι το εν λόγω συμφωνητικό συνιστά σύμβαση χωρίς όμως να καθορίσει το εφαρμοστέο επ' αυτού δίκαιο, το Δικαστήριο διαπίστωσε, πρώτον, ότι η αναιρεσείουσα δεν προσδιορίζει επακριβώς ποια στοιχεία παραμόρφωσε το Γενικό Δικαστήριο και, δεύτερον, ότι προβάλλει απαραδέκτως για πρώτη φορά ενώπιόν του το επιχείρημα περί μη καθορισμού του εφαρμοστέου δικαίου. Συνεπώς, ούτε αυτά τα επιχειρήματα έγιναν δεκτά από το Δικαστήριο και η υπό κρίση αίτηση ανάρσεως απορρίφθηκε στο σύνολό της.

II. ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Διακριτική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας

Ο μερικός αποκλεισμός υπηκόων άλλων κρατών μελών από τη συμμετοχή στα γερμανικά ερασιτεχνικά πρωταθλήματα στίβου μπορεί να αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ένωσης – άρθρα 18, 21 και 165 ΣΛΕΕ – Κανονισμός αθλητικής ομοσπονδίας – συμμετοχή, σε εθνικό πρωτάθλημα κράτους μέλους, ερασιτέχνη αθλήτη που έχει την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους – διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας – περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας

ΔΕΕ C-22/18, TopFit και Biffi, 13.06.2019, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: C. G. Fernlund, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2019:497 – Προδικαστική παραπομπή

Ο D. Biffi είναι Ιταλός υπήκοος που ζει στη Γερμανία από το 2003 και συμμετέχει ερασιτεχνικά σε αγώνες δρόμου στην κατηγορία των αθλητών μεγαλύτερης ηλικίας (άνω των 35 ετών). Ο D. Biffi είναι μέλος του TopFit, αθλητικού

σωματείου με έδρα το Βερολίνο και μέλους της ομοσπονδίας στίβου του Βερολίνου, η οποία, με τη σειρά της, είναι μέλος της Γερμανικής Ομοσπονδίας Στίβου (εφεξής, DLV). Έως τις 17 Ιουνίου 2016, σύμφωνα με τον Κανονισμό περί στίβου, δικαίωμα συμμετοχής στα γερμανικά ερασιτεχνικά πρωταθλήματα στην κατηγορία των αθλητών μεγαλύτερης ηλικίας είχαν και οι υπήκοοι άλλων κρατών μελών, εφόσον διέθεταν δικαίωμα συμμετοχής ως μέλη γερμανικού σωματείου ή ομίλου αθλητών επί τουλάχιστον ένα έτος.

Από το 2012, ο D. Biffi είχε κάνει χρήση αυτής της δυνατότητας και είχε συμμετάσχει σε γερμανικά ερασιτεχνικά πρωταθλήματα. Στις 17 Ιουνίου 2016, η DLV τροποποίησε τον Κανονισμό περί στίβου, κατήργησε την εν λόγω δυνατότητα και όρισε ότι επιλέγονται κατά προτεραιότητα οι αθλητές με γερμανική ιθαγένεια προκειμένου να συμμετάσχουν στα εθνικά πρωταθλήματα, ενώ οι αλλοδαποί αθλητές που διαθέτουν δικαίωμα συμμετοχής μπορούν υπό προϋποθέσεις να αγωνίζονται άνευ συναγωνισμού. Δυνάμει της τροποποίησης αυτής, ο D. Biffi αποκλείστηκε από τη συμμετοχή σε πρωτάθλημα, τον Μάρτιο του 2017, απέκτησε δε δικαίωμα συμμετοχής σε πρωτάθλημα διεξαχθέν στα τέλη Ιουνίου/αρχές Ιουλίου του 2017 εκτός συναγωνισμού και, στις περιπτώσεις των αγωνισμάτων που περιλαμβάνουν προκριματικούς γύρους και τελικό, χωρίς δυνατότητα συμμετοχής στον τελικό. Κατόπιν τούτων, ο D. Biffi και το TopFit προσέφυγαν ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου με αίτημα να επιτραπεί στον D. Biffi να συμμετάσχει στα μελλοντικά γερμανικά πρωταθλήματα στίβου για αθλητές μεγαλύτερης ηλικίας, εφόσον πληροί όλες τις καθοριζόμενες προϋποθέσεις πλην της προϋπόθεσης κατοχής της γερμανικής ιθαγένειας. Το εθνικό δικαστήριο διερωτάται εάν μια τέτοια προϋπόθεση του εθνικού δικαίου συνιστά παράνομη διακριτική μεταχείριση αντιβαίνουσα στο δίκαιο της Ένωσης και δη στα άρθρα 18, 21 και 165 ΣΛΕΕ.

Εν προκειμένω το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι ο D. Biffi έχει ασκήσει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας κατ' άρθρο 21 ΣΛΕΕ, συνεπώς η κατάστασή του εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 18 ΣΛΕΕ, το οποίο κατοχυρώνει την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας. Στο παρελθόν το Δικαστήριο έχει επισημάνει ότι η ελεύθερη και χωρίς διακρίσεις πρόσβαση στις δραστηριότητες αναψυχής που προσφέρονται εντός του κράτους μέλους υποδοχής αποτελεί απόρροια της ελευθερίας κυκλοφορίας. Εξάλλου, κατ' άρθρο 165 ΣΛΕΕ, ο ρόλος του αθλητισμού, και δη του ερασιτεχνικού αθλητισμού, είναι εξαιρετικά σημαντικός για την προώθηση της ένταξης στην κοινωνία του κράτους αυτού. Ο αποκλεισμός υπηκόου άλλου κράτους μέλους από τη συμμετοχή στα εθνικά ερασιτεχνικά πρωταθλήματα, αποκλειστικά και μόνο επί τη βάση της ιθαγένειας, ενδέχεται να επιφέρει περιορισμό στην ελεύθερη κυκλοφορία.

Συνεπώς, ο D. Biffi μπορεί καταρχήν νομίμως να επικαλεστεί τα άρθρα 18 και 21 ΣΛΕΕ στο πλαίσιο της συμμετοχής του σε ερασιτεχνικούς αθλητικούς αγώνες στη Γερμανία. Ωστόσο, ένας τέτοιος αποκλεισμός μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο εφόσον στηρίζεται σε αντικειμενικούς λόγους και είναι ανάλογος προς τον θεμιτώς επιδιωκόμενο από την επίμαχη κανονιστική ρύθμιση σκοπό. Το Δικαστήριο τονίζει ότι είναι θεμιτό να επιφυλάσσεται σε έναν ημεδαπό η απονομή του τίτλου του εθνικού πρωταθλητή σε ορισμένο άθλημα, καθώς το στοιχείο αυτό της ημεδαπότητας μπορεί να θεωρηθεί ως ίδιον του τίτλου του εθνικού πρωταθλητή. Πάντως, οι περιορισμοί που απορρέουν από την επιδίωξη του εν λόγω σκοπού πρέπει να είναι σύμφωνοι με την αρχή της αναλογικότητας. Εν προκειμένω, κανένας από τους δικαιολογητικούς λόγους που προέβλεπε η DLV προς θεμελίωση της επίμαχης ρύθμισης δεν τεκμηριώνεται βάσει αντικειμενικών στοιχείων. Εναπόκειται, λοιπόν, στο εθνικό δικαστήριο να εξετάσει την ύπαρξη τυχόν άλλων δικαιολογητικών λόγων, λαμβάνοντας υπόψη τον σκοπό της ενίσχυσης του ανοικτού χαρακτήρα των αγώνων, που απορρέει από το άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 165 ΣΛΕΕ, και τη σημασία της ένταξης των κατοίκων, ιδίως των επί μακρόν διαμενόντων, στο κράτος μέλος υποδοχής.

► Διακριτική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας

Το γερμανικό τέλος υποδομών για τα επιβατηγά αυτοκίνητα οχήματα, με απαλλαγή από τον φόρο επί των οχημάτων τουλάχιστον ισόποση με το καταβληθέν τέλος μόνο για τους Γερμανούς μεταφορείς, αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης

παράβαση κράτους μέλους – άρθρα 18, 34, 56 και 92 ΣΛΕΕ – ρύθμιση κράτους μέλους η οποία προβλέπει τέλος υποδομών για τα επιβατηγά αυτοκίνητα οχήματα – περίπτωση κατά την οποία οι ιδιοκτήτες οχημάτων ταξινομημένων σε αυτό το κράτος μέλος απαλλάσσονται από τον φόρο επί των αυτοκινήτων οχημάτων κατά ποσό που αντιστοιχεί στο τέλος αυτό

ΔΕΕ C-591/17, Αυστρία/Γερμανία, 18.06.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: N. Wahl, ECLI:EU:C:2019:504 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Με τον Νόμο για τα τέλη υποδομών του 2015 η Γερμανία θέσπισε τέλος χρήσης των οδικών υποδομών για τα επιβατηγά αυτοκίνητα οχήματα και προέβλεψε απαλλαγή από τον φόρο επί των αυτοκινήτων οχημάτων, κατά ποσό τουλάχιστον αντιστοιχεί προς το ποσό του εν λόγω τέλους, υπέρ των ιδιοκτητών οχημάτων που έχουν ταξινομηθεί στη Γερμανία. Με την υπό κρίση προσφυγή λόγω παράβασης βάσει του άρθρου 259 ΣΛΕΕ, η Δημοκρατία της Αυστρίας ζητά από το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι

το συνδυασμένο αποτέλεσμα του τέλους υποδομών και της απαλλαγής από τον φόρο επί των αυτοκινήτων οχημάτων μόνο για τα ταξινομημένα στη Γερμανία οχήματα αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης και, ιδίως, στην απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων λόγω ιθαγένειας. Ειδικότερα, η Δημοκρατία της Αυστρίας υποστηρίζει ότι το συνδυασμένο αποτέλεσμα τέλους-απαλλαγής από τον φόρο συνεπάγεται ευνοϊκότερη μεταχείριση των Γερμανών υπηκόων σε σχέση με τους υπηκόους άλλων κρατών μελών.

Κατά την εκτίμηση του Δικαστηρίου, μολοντί η πράγματι διαφορετική μεταχείριση δεν βασίζεται άμεσα στην ιθαγένεια, εντούτοις η μεγάλη πλειονότητα των ιδιοκτητών και οδηγών οχημάτων ταξινομημένων σε άλλα κράτη μέλη εκτός της Γερμανίας δεν έχει τη γερμανική ιθαγένεια. Συνεπώς, το τέλος υποδομών, σε συνδυασμό με την απαλλαγή από τον φόρο επί των αυτοκινήτων οχημάτων της οποίας τυγχάνουν οι ιδιοκτήτες των οχημάτων εκείνων που έχουν ταξινομηθεί στη Γερμανία, συνιστά έμμεση δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας και παραβίαση των αρχών της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων και της ελεύθερης παροχής των υπηρεσιών. Κατ' αποτέλεσμα, για τη χρηματοδότηση των οδικών υποδομών επιβαρύνονται αποκλειστικά και μόνο οι ιδιοκτήτες οχημάτων που έχουν ταξινομηθεί σε άλλα κράτη μέλη, συνεπώς η Γερμανία δεν απέδειξε ότι ο επίμαχος μηχανισμός αντιστάθμισης ανταποκρίνεται στον σκοπό της μετάβασης από σύστημα χρηματοδότησης των υποδομών μέσω της φορολογίας σε σύστημα χρηματοδότησης από το σύνολο των χρηστών. Επιπλέον, δεν απέδειξε ότι ο μηχανισμός αντιστάθμισης είναι πρόσφορος και κατάλληλος σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό ούτε ότι θα μπορούσε να δικαιολογηθεί, για παράδειγμα, για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος.

Επιπλέον, το Δικαστήριο έκρινε ότι το τέλος υποδομών θέτει περιορισμούς στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων κατά παράβαση του άρθρου 34 ΣΛΕΕ, από τη στιγμή που είναι ικανό να εμποδίσει την πρόσβαση προϊόντων καταγωγής άλλων κρατών μελών στη γερμανική αγορά. Συγκεκριμένα, το τέλος υποδομών στο οποίο υπόκεινται, στην πραγματικότητα, μόνο τα οχήματα τα οποία μεταφέρουν τα προϊόντα αυτά ενδέχεται να αυξήσει το κόστος μεταφοράς και, κατά συνέπεια, την τιμή των εν λόγω προϊόντων, επηρεάζοντας έτσι την ανταγωνιστικότητά τους. Με την ίδια συλλογιστική, το τέλος υποδομών είναι ικανό να εμποδίσει την πρόσβαση, στη γερμανική αγορά, των παρεχόντων υπηρεσιών και των αποδεκτών υπηρεσιών που προέρχονται από άλλο κράτος μέλος εκτός της Γερμανίας κατά παράβαση του άρθρου 56 ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, η Γερμανία δεν επικαλέστηκε αντικειμενικούς λόγους δυνάμενους να δικαιολογήσουν τη διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των ιδιοκτητών οχημάτων ταξινομημένων στη Γερμανία και των ιδι-

οκτητών και οδηγών οχημάτων ταξινομημένων σε άλλα κράτη μέλη εκτός της Γερμανίας. Τέλος, τα επίδικα εθνικά μέτρα έχουν ως αποτέλεσμα τη δυσμενή μεταβολή της θέσης των αλλοδαπών μεταφορέων έναντι των Γερμανών μεταφορέων κατά παράβαση του άρθρου 92 ΣΛΕΕ.

Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το συνδυασμένο αποτέλεσμα του τέλους υποδομών και της απαλλαγής από τον φόρο επί των αυτοκινήτων οχημάτων μόνο για τα ταξινομημένα στη Γερμανία οχήματα αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης.

III. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κρατικές ενισχύσεις

Το Γενικό Δικαστήριο ακυρώνει την απόφαση της Επιτροπής με την οποία κρίθηκε ότι το μέτρο που έθεσε σε εφαρμογή η Ουγγαρία για τη φορολογία του κύκλου εργασιών από διαφημιστικές δραστηριότητες δεν είναι συμβατό με τους κανόνες της Ένωσης περί κρατικών ενισχύσεων

κρατικές ενισχύσεις – ουγγρικός φόρος επί του κύκλου εργασιών από τη μετάδοση διαφημίσεων – προοδευτικότητα των φορολογικών συντελεστών – έκπτωση από τη βάση επιβολής του φόρου του 50% των μεταφερθεισών ζημιών για τις εταιρίες που δεν κατέγραψαν κέρδη το 2013 – απόφαση που χαρακτηρίζει τα μέτρα ως ενισχύσεις ασυμβίβαστες με την εσωτερική αγορά και διατάσσει την ανάκτησή τους – έννοια της κρατικής ενίσχυσης – προϋπόθεση περί επιλεκτικού χαρακτήρα

ΓεΔΕΕ T-20/17, Ουγγαρία/Επιτροπή, 27.06.2019, Τμήμα ένατο, Πρόεδρος: S. Gervasoni, Εισηγητής: L. Madise, ECLI:EU:T:2019:448 – Προσφυγή ακυρώσεως

Στις 11 Ιουνίου 2014 η Εθνοσυνέλευση της Ουγγαρίας ψήφισε τον Νόμο XXII του 2014 για τον φόρο διαφήμισης, ο οποίος καθιέρωσε έναν νέο ειδικό φόρο επί του κύκλου εργασιών από τη μετάδοση διαφημίσεων στην Ουγγαρία που επιβάλλεται πλέον του φόρου εταιριών. Βάση επιβολής του φόρου αποτελεί ο προερχόμενος από τη μετάδοση διαφημίσεων καθαρός κύκλος εργασιών της ετήσιας οικονομικής χρήσης, στο πλαίσιο δε αυτό εφαρμόζονται προοδευτικοί συντελεστές. Σύμφωνα με τον Νόμο, οι υποκείμενοι στον φόρο με μηδενικά ή αρνητικά, προ φόρου, κέρδη κατά την οικονομική χρήση του 2013 μπορούσαν να προβούν σε έκπτωση από τη φορολογική βάση τους για το έτος 2014 του 50% των ζημιών που είχαν μεταφερθεί από προηγούμενες οικονομικές χρήσεις. Κατά την εξέταση του εν λόγω Νόμου από την Επιτροπή δυνάμει των διατάξεων περί ελέγχου κρατικών ενισχύσεων, οι ουγγρικές αρχές υποστήριξαν ότι ο φόρος

αυτός αποσκοπούσε στην προαγωγή της αρχής της κατανομής των δημόσιων βαρών.

Στις 12 Μαρτίου 2015, η Επιτροπή ενεργοποίησε την επίσημη, κατ' άρθρο 108 παρ. 2 ΣΛΕΕ, διαδικασία εξέτασης στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων προκειμένου να διαπιστώσει εάν η προοδευτικότητα του φορολογικού συντελεστή και οι διατάξεις του επίμαχου Νόμου για την έκπτωση των μεταφερθεισών ζημιών από τη φορολογική βάση συνεπάγονται τη χορήγηση κρατικών ενισχύσεων. Με την απόφασή της η Επιτροπή έκρινε ότι ο προοδευτικός φορολογικός συντελεστής καθιέρωνε διάκριση μεταξύ των επιχειρήσεων μεγάλου μεγέθους και των επιχειρήσεων μικρού μεγέθους και, κατά τον τρόπο αυτό, παρείχε επιλεκτικό πλεονέκτημα στις τελευταίες με βάση το μέγεθός τους. Κατόπιν τούτων, η Επιτροπή εξέδωσε διαταγή αναστολής του επίμαχου μέτρου.

Παρά τη μετέπειτα τροποποίηση του φόρου διαφήμισης από την Ουγγαρία, ο τροποποιητικός Νόμος καθιέρωνε φορολογικό σύστημα που επίσης συνίστατο σε προοδευτικούς συντελεστές και διατάξεις που προέβλεπαν μείωση του ποσού της φορολογικής υποχρέωσης υπό τη μορφή έκπτωσης των μεταφερθεισών ζημιών για επιχειρήσεις που δεν ήταν κερδοφόρες. Συνεπώς, το εν λόγω σύστημα συνιστούσε παράνομη κρατική ενίσχυση, κατ' άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ, και μέτρο ασυμβίβαστο με την εσωτερική αγορά κατ' άρθρο 107 ΣΛΕΕ. Με την από 4 Νοεμβρίου 2016 απόφασή της η Επιτροπή κάλεσε την Ουγγαρία να λάβει τα αναγκαία μέτρα ώστε κανένας οικονομικός φορέας να μην μπορέσει να τύχει, λόγω του επίμαχου φόρου, κρατικών ενισχύσεων ασυμβίβαστων με την εσωτερική αγορά. Στις 16 Ιανουαρίου 2017, η Ουγγαρία άσκησε την υπό κρίση προσφυγή ακύρωσης κατά της απόφασης της Επιτροπής.

Με την απόφασή του το Γενικό Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Επιτροπή υπέπεσε σε πλάνη ως προς τον προσδιορισμό του «κανονικού» φορολογικού συστήματος, ως προς τον σκοπό του και ως προς την ενδεχόμενη ύπαρξη επιλεκτικών πλεονεκτημάτων στο πλαίσιο μιας προοδευτικής δομής φορολόγησης του κύκλου εργασιών. Κατ' αρχάς, το «κανονικό» σύστημα που επικαλέστηκε η Επιτροπή για να διαπιστώσει τυχόν ύπαρξη επιλεκτικών πλεονεκτημάτων ήταν είτε ελλιπές είτε υποθετικό. Περαιτέρω, η Επιτροπή όφειλε κατά τις εκτιμήσεις της να λάβει υπόψη τον συγκεκριμένο σκοπό της Ουγγαρίας να καθιερώσει την τομεακή φορολόγηση του κύκλου εργασιών που είναι σύμφωνη προς μια λογική αναδιανομής. Δεδομένου αυτού του ειδικού σκοπού, η Επιτροπή δεν απέδειξε ότι ο επιλεγείς μηχανισμός διαφοροποίησης του φόρου συνεπαγόταν επιλεκτικά πλεονεκτήματα. Όσον αφορά τη συμβατότητα με την εσωτερική αγορά της δυνατότητας προς έκπτωση του 50% των ζημιών των επιχειρήσεων που δεν ήταν κερδοφόρες το 2013, το Γενικό Δικαστήριο έκρινε ότι η μείωση αυτή της βάσης επιβολής έχει καθο-

ριστεί βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, ανταποκρίνεται στους στόχους της αναδιανεμητικής λογικής της Ουγγαρίας και είναι σύμφωνη προς τον σκοπό του φόρου διαφήμισης. Συνεπώς, το επίμαχο εθνικό μέτρο δεν έχει επιλεκτικό χαρακτήρα, ενώ σε κάθε περίπτωση καθιερώνει διαφορετική μεταχείριση μεταξύ επιχειρήσεων που δεν τελούν σε συγκρίσιμη κατάσταση.

Κατόπιν τούτων, το Γενικό Δικαστήριο ακύρωσε την προβαλλόμενη απόφαση της Επιτροπής στο σύνολό της.

► Κρατικές ενισχύσεις

Σε περίπτωση που μία μη κοινοποιηθείσα, παράνομη κρατική ενίσχυση κρίνεται συμβατή από την Επιτροπή, τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να αναζητήσουν τους τόκους που αφορούν στο διάστημα της παρανομίας, υπό τον όρο της τήρησης των προϋποθέσεων των εθνικών κανόνων για την παραγραφή

κρατικές ενισχύσεις – καθεστώς ενισχύσεων που εφαρμόσε η Γαλλία μεταξύ 1994 και 2008 – επιδοτήσεις επενδύσεων που χορηγήθηκαν από την Περιφέρεια Île-de-France – απόφαση κηρύσσουσα το καθεστώς ενισχύσεων συμβατό με την εσωτερική αγορά – έννοια των όρων «υφιστάμενη ενίσχυση» και «νέα ενίσχυση» – άρθρο 107 ΣΛΕΕ – άρθρο 108 ΣΛΕΕ – άρθρο 1, στοιχείο β', σημεία i και ν του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/1589 – προθεσμία παραγραφής – άρθρο 17 του Κανονισμού 2015/1589

ΓεΔΕΕ T-289/17, Keolis CIF κ.λπ./Επιτροπή, 12.07.2019, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: I. Pelikánová, Εισηγητής: U. Öberg, ECLI:EU:T:2019:537 – Προσφυγή ακυρώσεως

Στις 20 Οκτωβρίου 1994, το περιφερειακό συμβούλιο του Île-de-France εξέδωσε απόφαση σχετικά με ενίσχυση προς βελτίωση των υπηρεσιών οδικών μεταφορών που παρέχονται από ιδιωτικές επιχειρήσεις ή εκτελούνται με αυτεπιστασία, με σκοπό την ανανέωση σειράς μέτρων ενισχύσεων που είχαν εφαρμοσθεί προηγουμένως υπέρ συγκεκριμένων επιχειρήσεων. Οι ενισχύσεις χορηγούνταν υπό τη μορφή επιχορηγήσεων επενδύσεων και αποσκοπούσαν στην ενθάρρυνση της αγοράς νέων οχημάτων και της εγκατάστασης νέου εξοπλισμού από τους τελικούς δικαιούχους, με σκοπό τη βελτίωση της προσφοράς μεταφορών. Η χρήση των ενισχύσεων ρυθμιζόταν διά τροποποιητικών συμφώνων των συμβάσεων εκμετάλλευσης που συνάπτονταν μεταξύ των δημοσίων αρχών και των τελικών δικαιούχων.

Στις 17 Οκτωβρίου 2008, υποβλήθηκε στην Επιτροπή καταγγελία σχετικά με ενδεχομένως παράνομα καθεστώτα κρατικών ενισχύσεων που συνίσταντο σε μέτρα στήριξης που είχαν εφαρμοσθεί υπέρ ορισμένων επιχειρήσεων μεταφορών με λεωφορεία. Ακολούθως, η Επιτροπή αποφάσισε να κινηθεί την επίσημη διαδικασία έρευνας

του άρθρου 108 παρ. 2 ΣΛΕΕ. Η έρευνα περατώθηκε με την έκδοση απόφασης, η οποία αναγνώριζε ότι οι επιδοτήσεις επενδύσεων που χορηγήθηκαν στο πλαίσιο του επίμαχου καθεστώτος ενισχύσεων κατά το διάστημα 1994-2008 συνιστούσαν κρατικές ενισχύσεις. Ωστόσο, εφόσον αυτές δεν είχαν επηρεάσει τις συναλλαγές μεταξύ των κρατών μελών κατά τρόπο αντίθετο προς το κοινό συμφέρον, θεωρήθηκαν συμβατές με την εσωτερική αγορά κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Πάντως, σύμφωνα με την Επιτροπή, από τη στιγμή που οι ενισχύσεις αυτές δεν είχαν κοινοποιηθεί και άρα έπρεπε να χαρακτηρισθούν ως «νέα ενίσχυση», είχαν τεθεί παρανόμως σε εφαρμογή κατά παράβαση του άρθρου 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ.

Με την υπό κρίση προσφυγή οι προσφεύγουσες επιχειρήσεις αιτήθηκαν τη μερική ακύρωση της απόφασης, ισχυριζόμενες ότι η Επιτροπή εσφαλμένα θεώρησε τις επιδοτήσεις επενδύσεων που χορηγήθηκαν κατά το διάστημα 1994-2008 ως νέο καθεστώς ενισχύσεων, ενώ παράλληλα δεν αιτιολόγησε επαρκώς τη σχετική εκτίμηση. Επιπλέον, αμφισβήτησαν την κρίση της Επιτροπής ότι η προσφυγή ενώπιον εθνικού δικαστηρίου από ανταγωνίστρια επιχείρηση δεν δύναται να διακόψει τη δεκαετή προθεσμία παραγραφής του άρθρου 17 παρ. 2 του Κανονισμού 2015/1589, εντός της οποίας η Επιτροπή έχει το δικαίωμα να διατάξει την ανάκτηση των παράνομων ενισχύσεων.

Ως προς τον πρώτο λόγο ακύρωσης, το Γενικό Δικαστήριο απέρριψε το επιχείρημα ότι οι αγορές δημοσίων μεταφορών των κρατών μελών της Ένωσης δεν ήταν ανοικτές στον ανταγωνισμό μέχρι το 1995, συνεπώς οι επιδοτήσεις που χορηγήθηκαν πριν από το διάστημα αυτό δεν μπορούσαν να συνιστούν καθεστώς ενισχύσεων κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Αντ' αυτού έκρινε ότι η Επιτροπή ορθώς είχε επικεντρωθεί στο γεγονός ότι οι τελικοί δικαιούχοι μπορούσαν από το 1994 και στο εξής να χρησιμοποιούν τον εξοπλισμό που χρηματοδοτήθηκε με τις ενισχύσεις που χορηγήθηκαν βάσει του επίμαχου καθεστώτος ενισχύσεων σε αγορές τακτικών επιβατικών μεταφορών ανοικτές στον ανταγωνισμό. Οι εν λόγω ενισχύσεις μπορούσαν να επηρεάσουν τον ανταγωνισμό και, για τον λόγο αυτό, συνιστούν «νέες ενισχύσεις».

Ως προς τον δεύτερο λόγο ακύρωσης, το Γενικό Δικαστήριο έκρινε ότι, ακόμα και εάν η Επιτροπή προέβη σε εσφαλμένη εφαρμογή του άρθρου 1 στοιχείο β' σημείο iv και του άρθρου 17 του Κανονισμού 2015/1589, δεν επηρεάζεται η κατάσταση των προσφυγουσών. Το άρθρο 17 παρ. 2 του Κανονισμού, που ρυθμίζει το ζήτημα της παραγραφής σε περίπτωση απόφασης της Επιτροπής για ανάκτηση παράνομων ενισχύσεων, δεν έχει εφαρμογή λόγω συμβατότητας του επίμαχου καθεστώτος ενισχύ-

σεων με την εσωτερική αγορά. Συνεπώς, ο σχετικός ισχυρισμός προβάλλεται αλυσιτελώς. Πάντως, σε κάθε περίπτωση πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι εξουσίες των εθνικών αρχών σχετικά με ενδεχόμενη ανάκτηση ενισχύσεων ή των τόκων για την περίοδο κατά την οποία οι κρίσιμες ενισχύσεις χορηγήθηκαν παρανόμως υπόκεινται μόνο στους εφαρμοστέους από τα εθνικά δικαστήρια κανόνες περί παραγραφής του εθνικού δικαίου.

Κατόπιν τούτων, το Γενικό Δικαστήριο απέρριψε και τους δύο λόγους ακύρωσης και επικύρωσε την απόφαση της Επιτροπής.

► Κρατικές ενισχύσεις

Περιφερειακή ενίσχυση χορηγηθείσα από κράτος μέλος κατ' εφαρμογή του ΓΑΚ 800/2008 δεν θεωρείται υφιστάμενη ενίσχυση και η Επιτροπή μπορεί να εξετάσει τη συμβατότητά της μετά τη χορήγησή της

αίτηση αναίρεσης – κρατικές ενισχύσεις – περιφερειακές επενδυτικές ενισχύσεις – ενίσχυση υπέρ μεγάλου επενδυτικού σχεδίου – ενίσχυση εν μέρει ασυμβίβαστη με την εσωτερική αγορά – άρθρο 107 παρ. 3 ΣΛΕΕ – αναγκαιότητα της ενίσχυσης – άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ – Κανονισμός (ΕΚ) 800/2008 – ενίσχυση η οποία υπερβαίνει το όριο της ατομικής κοινοποίησης – κοινοποίηση – περιεχόμενο της απαλλαγής κατά κατηγορία – αντανάιρεση – αποδοχή αιτήσεως παρέμβασης ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης – παραδεκτό

ΔΕΕ C-654/17 P, Bayerische Motoren Werke/Επιτροπή και Freistaat Sachsen, 29.07.2019, Τμήμα λέμπτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2019:634 – Αίτηση αναίρεσης

Στις 30 Νοεμβρίου 2010, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας κοινοποίησε ενίσχυση ονομαστικής αξίας 49 εκ. ευρώ, την οποία προτίθετο να χορηγήσει βάσει του γερμανικού Νόμου περί επενδυτικών ενισχύσεων για την κατασκευή στη Λειψία εργοστασίου παραγωγής για την κατασκευή του ηλεκτρικού οχήματος i3 και του επαναφορτιζόμενου υβριδικού οχήματος i8 της BMW. Στις 13 Ιουλίου 2011, η Επιτροπή αποφάσισε να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας του άρθρου 108 παρ. 2 ΣΛΕΕ. Με την απόφασή της έκρινε ότι η επίμαχη κρατική ενίσχυση είναι συμβατή με την εσωτερική αγορά μόνον εφόσον παραμένει περιορισμένη στο ποσό των 17 εκ. ευρώ.

Με την υπό κρίση αίτηση αναίρεσης η BMW ζητεί από το Δικαστήριο να ανατρέψει την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου, το οποίο απέρριψε την προσφυγή της στο σύνολό της και επικύρωσε την απόφαση της Επιτροπής. Σύμφωνα με την αναιρεσείουσα, το Γενικό Δικαστήριο ενήργησε κατά παράβαση του άρθρου 107 παρ. 3 ΣΛΕΕ,

καθόσον έκρινε ότι η επίμαχη ενίσχυση δεν ήταν αναγκαία, αποκλειστικά και μόνον επειδή το ύψος της υπερβαίνει, κατά παράβαση του σημείου 33 της Ανακοίνωσης του 2009, τη διαφορά μεταξύ του καθαρού κόστους που συνεπαγόταν η πραγματοποίηση της επένδυσης στην ενισχυόμενη περιφέρεια και του καθαρού κόστους που συνεπαγόταν η πραγματοποίηση της επένδυσης σε άλλη, εναλλακτική περιφέρεια, χωρίς να έχει εξακριβωθεί κατά πόσον η ενίσχυση προκαλούσε στρέβλωση του ανταγωνισμού. Επιπλέον, υποστήριξε ότι, μολονότι η Επιτροπή είναι αρμόδια για την κήρυξη κοινοποιηθείσας ενίσχυσης ως ασυμβίβαστης με την εσωτερική αγορά όταν το ποσό της ενίσχυσης υπερβαίνει το όριο της ατομικής κοινοποίησης που προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 2 του Κανονισμού 800/2008, με την έκδοση του Κανονισμού αυτού η Επιτροπή μεταβίβασε στα κράτη μέλη την αρμοδιότητα εκτίμησης της συμβατότητας των ενισχύσεων το ποσό των οποίων δεν υπερβαίνει το εν λόγω όριο. Συνεπώς, σύμφωνα με την αναιρεσείουσα, μία τέτοια ενίσχυση δεν υπόκειται σε έλεγχο συμβατότητας από την Επιτροπή.

Το Δικαστήριο απάντησε ότι η Επιτροπή, με την έκδοση του Κανονισμού 800/2008, δεν μεταβίβασε την αρμοδιότητα εκτίμησης στα κράτη μέλη όσον αφορά τις καλυπτόμενες από τον Κανονισμό ενισχύσεις των οποίων το ποσό δεν υπερβαίνει το όριο της ατομικής κοινοποίησης. Σε περίπτωση που ένα κράτος μέλος θεωρεί ότι μια ενίσχυση πληροί τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στον Κανονισμό, ως προς την ενίσχυση αυτή ισχύει απλώς τεκμήριο συμβατότητάς της με την εσωτερική αγορά. Από την άλλη πλευρά, μια ενίσχυση που πληροί τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στον Κανονισμό 800/2008 δεν μπορεί να θεωρηθεί, εξ αυτού και μόνο του γεγονότος, υφιστάμενη ενίσχυση, εγκεκριμένη από την Επιτροπή. Η προϋπόθεση το ποσό της ενίσχυσης να μην υπερβαίνει συγκεκριμένο όριο ώστε να μπορεί να εξαιρεθεί η ενίσχυση από την υποχρέωση κοινοποίησης και να είναι συμβατή με την εσωτερική αγορά, έχει αμιγώς διαδικαστικό χαρακτήρα και η τήρησή της δεν υποκαθιστά την εκτίμηση της Επιτροπής ως προς τη συμβατότητα της ενίσχυσης κατ' άρθρο 107 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Επιπλέον, ενίσχυση ποσού που δεν υπερβαίνει το όριο της ατομικής κοινοποίησης του ΓΑΚ δεν συνεπάγεται αυτομάτως ότι πληροί όντως και τις υπόλοιπες ουσιαστικές προϋποθέσεις του ΓΑΚ, συμπεριλαμβανομένης της προϋπόθεσης ύπαρξης χαρακτήρα κινήτρου της ενίσχυσης.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο απέρριψε την αίτηση αναίρεσης της BMW στο σύνολό της.

► Συμπράξεις

Το Γενικό Δικαστήριο επικυρώνει την απόφαση της Επιτροπής με την οποία διαπιστώθηκε σύμπραξη στην αγορά των οδηγών οπτικών δίσκων

ανταγωνισμός – συμπράξεις – αγορά των οδηγών οπτικών δίσκων – απόφαση με την οποία διαπιστώνεται παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ – συμφωνίες σύμπραξης σε διαγωνισμούς με αντικείμενο οδηγούς οπτικών δίσκων για φορητούς και επιτραπέζιους υπολογιστές – παράβαση εκ του αντικειμένου – δικαιώματα άμυνας – υποχρέωση αιτιολόγησης – αρχή της χρηστής διοίκησης – πρόστιμα – ενιαία και διαρκής παράβαση – κατευθυντήριες γραμμές του 2006 για τη μέθοδο υπολογισμού των προστίμων

ΓεΔΕΕ T-762/15, Sony και Sony Electronics/Επιτροπή, 12.07.2019, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: Δ. Γρατσιάς, Εισηγητής: I. Ulloa Rubio, ECLI:EU:T:2019:515 – Προσφυγή ακυρώσεως

Με απόφασή της στις 21 Οκτωβρίου 2015, η Επιτροπή έκρινε ότι ορισμένες εταιρίες, μεταξύ των οποίων και η προσφεύγουσα, συμμετείχαν σε σύμπραξη στην αγορά των οδηγών οπτικών δίσκων. Τα προϊόντα αυτά παράγονται κυρίως από τις εταιρίες Dell και Hewlett Packard, οι οποίες επιλέγουν τους προμηθευτές τους μέσω παγκόσμιων διαγωνισμών μεταξύ προεπιλεγμένων προμηθευτών. Σύμφωνα με την Επιτροπή, η διαπιστωθείσα συμφωνία σύμπραξης σκοπούσε στον έλεγχο του όγκου των οδηγών οπτικών δίσκων που διατίθενται στην αγορά και των τιμών τους. Υπό τις συνθήκες αυτές, η Επιτροπή επέβαλε πρόστιμα σε όσες εταιρίες συμμετείχαν στη σύμπραξη κατά παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού της Ένωσης. Η εταιρίες αυτές προσέφυγαν με τη σειρά τους ατομικά ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, με αίτημα την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής.

Καταρχάς, το Γενικό Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, δεδομένου του περιορισμένου αριθμού ανταγωνιστών, η συχνότητα των επαφών και η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ τους αποδεικνύουν πρακτικές οι οποίες, εκ του αντικειμένου τους, ενδέχεται να στρεβλώσουν τον ανταγωνισμό στην επίμαχη αγορά. Παράλληλα, η Επιτροπή ορθώς διαπίστωσε ότι οι αντίθετες στον ανταγωνισμό πρακτικές αποτελούσαν ενιαία και διαρκή παράβαση και συνίσταντο σε πλείονες διακριτές συμπεριφορές που έθιγαν τον ανταγωνισμό. Κατά την εκτίμηση του Γενικού Δικαστηρίου, η προσφεύγουσα (όπως και οι υπόλοιπες εταιρίες που συμμετείχαν στη σύμπραξη) επεδίωκαν με τη δράση τους κοινό σκοπό σε παγκόσμιο επίπεδο και, πιο συγκεκριμένα, την εξουδετέρωση των μηχανισμών επιλογής των προμηθευτών των Dell και Hewlett Packard υπό συνθήκες υγιούς ανταγωνισμού.

Κατόπιν τούτων, το Γενικό Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή στο σύνολό της και επικύρωσε το επιβληθέν στην προσφεύγουσα εταιρία πρόστιμο.

► Ντάμπινγκ

Η επιλογή της ανάλογης χώρας εντάσσεται στην ευρεία εξουσία εκτίμησης των θεσμικών οργάνων της Ένωσης στον τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής, ακόμη και όταν εμπλέκεται στην ίδια έρευνα χώρα με οικονομία αγοράς

αίτηση αναιρέσεως – ντάμπινγκ – επιβολή οριστικού δασμού αντιντάμπινγκ σε ορισμένα προϊόντα καταγωγής Κίνας – εκτελεστικός Κανονισμός (ΕΕ) 2015/1429 – Κανονισμός (ΕΚ) 1225/2009 – άρθρο 2 παρ. 7 στοιχείο α' – κανονική αξία – καθορισμός με βάση την τιμή σε τρίτη χώρα με οικονομία αγοράς – επιλογή της κατάλληλης τρίτης χώρας – τρίτη χώρα με οικονομία αγοράς που εμπλέκεται στην ίδια έρευνα – προσαρμογές

ΔΕΕ C-436/18 P, Shanxi Taigang Stainless Steel/Επιτροπή, 29.07.2019, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: Υ. Βοτ, ECLI:EU:C:2019:643 – Αίτηση αναιρέσεως

Η Shanxi Taigang Stainless Steel είναι κινεζική εταιρία που δραστηριοποιείται στην αγορά παραγωγής και διανομής προϊόντων χάλυβα, ιδίως πλατέων προϊόντων ψυχρής έλασης από ανοξείδωτο χάλυβα. Κατόπιν έρευνας για την ύπαρξη ντάμπινγκ στις εισαγωγές πλατέων προϊόντων ψυχρής έλασης από ανοξείδωτο χάλυβα καταγωγής Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας και Ταϊβάν που διενεργήθηκε από την Επιτροπή, εξεδόθη ο εκτελεστικός Κανονισμός (ΕΕ) 2015/501, για την επιβολή προσωρινού δασμού αντιντάμπινγκ στις εισαγωγές πλατέων προϊόντων ψυχρής έλασης από ανοξείδωτο χάλυβα καταγωγής Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας και Ταϊβάν. Κατά την έναρξη της σχετικής διαδικασίας, η Επιτροπή είχε ενημερώσει τα ενδιαφερόμενα μέρη, μεταξύ άλλων και την Shanxi Taigang Stainless Steel, ότι επρόκειτο να προτείνει τις ΗΠΑ ως κατάλληλη τρίτη χώρα με οικονομία αγοράς. Η Shanxi Taigang Stainless Steel δεν υπέβαλε αίτηση αναγνώρισής της ως εταιρίας που λειτουργεί υπό καθεστώς οικονομίας αγοράς (εφεξής, ΚΟΑ), ωστόσο διατύπωσε ότι οι ΗΠΑ συνιστούσαν ακατάλληλη επιλογή και πρότεινε, αντί αυτών (των ΗΠΑ), την Ταϊβάν.

Στις 20 Νοεμβρίου 2015, η κινεζική εταιρία άσκησε προσφυγή με αίτημα τη μερική ακύρωση του εκτελεστικού Κανονισμού (ΕΕ) 2015/501. Το Γενικό Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή στο σύνολό της. Με την υπό κρίση αίτηση αναίρεσης, η Shanxi Taigang Stainless Steel ζητεί από το Δικαστήριο να αναιρέσει την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση για δύο λόγους. Πρώτον, υποστηρίζει ότι το Γενικό Δικαστήριο ερμήνευσε εσφαλμένα την κρίσιμη διάταξη του Κανονισμού όσον αφορά την επιλογή της κατάλληλης τρίτης χώρας με οικονομία αγοράς.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η Επιτροπή δεν ήταν υποχρεωμένη να χρησιμοποιήσει την Ταϊβάν ως κατάλληλη

ανάλογη χώρα απλώς και μόνο διότι επρόκειτο για τρίτη χώρα με οικονομία αγοράς, η οποία εμπλέκεται στην ίδια έρευνα με την Κίνα. Από τη νομολογία προκύπτει ότι η επιλογή της ανάλογης χώρας εντάσσεται στην ευρεία εξουσία εκτίμησης που διαθέτουν τα θεσμικά όργανα της Ένωσης στον τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής λόγω της πολυπλοκότητας των οικονομικών, πολιτικών και νομικών καταστάσεων που πρέπει να εξετάσουν. Η ανάλογη χώρα πρέπει να επιλέγεται με εύλογο τρόπο, αφού ληφθεί δεόντως υπόψη κάθε αξιόπιστη πληροφορία διαθέσιμη κατά τη στιγμή της επιλογής. Όταν είναι δυνατή η επιλογή περισσότερων χωρών, το αρμόδιο θεσμικό όργανο δεν εμποδίζεται να διενεργήσει συγκριτική ανάλυση (όπως έπραξε εν προκειμένω η Επιτροπή), ακόμη και όταν εμπλέκεται στην ίδια έρευνα χώρα με οικονομία αγοράς, και να επιλέξει, επί της βάσης αυτής, την πλέον κατάλληλη χώρα στο πλαίσιο της εξουσίας εκτίμησης που διαθέτει. Αντίθετη ερμηνεία παραγνώνει ότι όχι μόνο την εξουσία εκτίμησης της Επιτροπής, αλλά και την υποχρέωσή της να αναζητήσει, λαμβάνοντας υπόψη τις υπάρχουσες εναλλακτικές λύσεις, μια τρίτη χώρα με οικονομία αγοράς στην οποία η τιμή ενός ομοειδούς προϊόντος διαμορφώνεται υπό συνθήκες που ομοιάζουν όσο το δυνατόν περισσότερο με τις ισχύουσες στη χώρα εξαγωγής. Συνεπώς, ο πρώτος λόγος αναίρεσης απορρίπτεται ως αβάσιμος.

Με τον δεύτερο λόγο αναίρεσης η Shanxi Taigang Stainless Steel ισχυρίζεται ότι το Γενικό Δικαστήριο, αποκλείοντας καταρχήν τη δυνατότητα διενέργειας προσαρμογών για να ληφθούν υπόψη διαφορές στη διαδικασία παραγωγής και στην πρόσβαση στις πρώτες ύλες που διαπιστώθηκαν στην Κίνα, υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο. Ο λόγος αυτός απορρίφθηκε με συνοπτικές διαδικασίες από το Δικαστήριο ως αλυσιτελής.

Συνεπώς, η αίτηση αναίρεσης απορρίπτεται στο σύνολό της.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής

► Σπουδαστές μη διαμένοντες στην ημεδαπή

Οι προϋποθέσεις χορήγησης οικονομικού βοηθήματος για ανώτατες σπουδές σε τέκνα υπηκόων άλλων κρατών μελών που έχουν κάνει χρήση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων – ίση μεταχείριση – κοινωνικά πλεονεκτήματα – Κανονισμός (ΕΕ) 492/2011 – άρθρο 7 παρ. 2 – οικονομικό βοήθημα για ανώτατες και μεταλυκειακές σπουδές

– σπουδαστές μη διαμένοντες στην ημεδαπή – προϋπόθεση αφορώσα τη διάρκεια εργασίας των γονέων τους στο εν λόγω κράτος μέλος – ελάχιστη διάρκεια πέντε ετών – περίοδος αναφοράς επτά ετών – τρόπος υπολογισμού της περιόδου αναφοράς – ημερομηνία υποβολής της αίτησης για χορήγηση οικονομικού βοηθήματος – έμμεση διάκριση – δικαιολόγηση – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-410/18, Aubriet, 10.07.2019, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: J.-C. Bonichot, Εισηγητής: A. Rosas, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2019:582 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 45 ΣΛΕΕ και του άρθρου 7 παρ. 2 του Κανονισμού (ΕΕ) 492/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2011, σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων στο εσωτερικό της Ένωσης. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο δι-αφοράς μεταξύ του Nicolas Aubriet και του ministre de l'Enseignement supérieur et de la Recherche (Υπουργού Ανώτατης Εκπαίδευσης και Έρευνας, Λουξεμβούργου) σχετικά με την άρνηση των λουξεμβουργιανών αρχών να χορηγήσουν στον πρώτο οικονομικό βοήθημα, για το ακαδημαϊκό έτος 2014-2015, για την πραγματοποίηση μεταλυκειακών σπουδών στο Στρασβούργο (Γαλλία). Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, ο υιός Aubriet, Γάλλος υπήκοος γεννημένος το έτος 1995, διαμένει στη Γαλλία στην οικία του πατέρα του, Bruno Aubriet.

Κατά την έναρξη του ακαδημαϊκού έτους 2014-2015, ο υιός Aubriet εγγράφηκε, σε λύκειο στο Στρασβούργο, σε πρόγραμμα εκπαίδευσης για την απόκτηση διπλώματος ανώτερου τεχνικού (BTS). Εκ του γεγονότος αυτού αιτήθηκε, από την υπηρεσία οικονομικών βοηθημάτων του Υπουργείου Ανώτατης Εκπαίδευσης και Έρευνας του Λουξεμβούργου, τη χορήγηση, για το ακαδημαϊκό έτος 2014-2015, κρατικού οικονομικού βοηθήματος για ανώτατες και μεταλυκειακές σπουδές. Ο υιός Aubriet υπέβαλε την εν λόγω αίτηση ως τέκνο μισθωτού εργαζομένου στο Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου. Ωστόσο, οι λουξεμβουργιανές αρχές την απέρριψαν με το σκεπτικό ότι ο πατέρας Aubriet δεν είχε ασκήσει επαγγελματική δραστηριότητα στο Λουξεμβούργο επί πέντε τουλάχιστον έτη εντός περιόδου αναφοράς επτά ετών υπολογιζόμενης αναδρομικώς από την 29η Σεπτεμβρίου 2014, ημερομηνία υποβολής της αίτησης για χορήγηση οικονομικού βοηθήματος. Ακολούθως, ο υιός Aubriet άσκησε προσφυγή κατά της εν λόγω άρνησης χορήγησης του βοηθήματος ενώπιον του Tribunal administratif (πρωτοβάθμιο διοικητικό δικαστήριο, Λουξεμβούργο). Το Tribunal administratif αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα: είναι αναγκαία, προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπός τον οποίο επιδιώκει ο νομοθέτης του Λουξεμβούργου, δηλαδή η προσπάθεια

αύξησης του ποσοστού των προσώπων που είναι πτυχιούχοι ανώτατης και μεταλυκειακής εκπαίδευσης, η προϋπόθεση η οποία επιβάλλεται στους σπουδαστές που δεν διαμένουν στο Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου να είναι οι ενδιαφερόμενοι τέκνα εργαζομένων που έχουν απασχοληθεί ή ασκήσει τη δραστηριότητά τους στο Λουξεμβούργο επί χρονικό διάστημα τουλάχιστον πέντε ετών εντός περιόδου αναφοράς επτά ετών κατά τον χρόνο υποβολής της αίτησης για χορήγηση οικονομικού βοηθήματος, αποκλειόμενης της συνεκτίμησης κάθε άλλου κριτηρίου σύνδεσης;

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά πάγια νομολογία, το βοήθημα που χορηγείται για τη διαβίωση και την εκπαίδευση, με σκοπό την πραγματοποίηση πανεπιστημιακών σπουδών για την απόκτηση επαγγελματικών προσόντων, αποτελεί για τον διακινούμενο εργαζόμενο κοινωνικό πλεονέκτημα, κατά την έννοια του άρθρου 7 παρ. 2 του Κανονισμού 492/2011, το οποίο δύναται να αξιώσει το ίδιο το τέκνο του διακινούμενου εργαζομένου εάν το βοήθημα αυτό, δυνάμει του εθνικού δικαίου, χορηγείται απευθείας στον σπουδαστή. Η αρχή της ίσης μεταχείρισης, η οποία κατοχυρώνεται τόσο στο άρθρο 45 ΣΛΕΕ όσο και στο άρθρο 7 του Κανονισμού 492/2011, απαγορεύει όχι μόνον τις άμεσες διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, αλλά και κάθε μορφή έμμεσης διάκρισης, η οποία, κατ'εφαρμογή άλλων διαχωριστικών κριτηρίων, καταλήγει στην πράξη στο ίδιο αποτέλεσμα. Μία εθνική νομοθεσία η οποία εξαρτά τη χορήγηση οικονομικού βοηθήματος για ανώτατες και μεταλυκειακές σπουδές είτε από την προϋπόθεση διαμονής του σπουδαστή στο Λουξεμβούργο είτε, για τους σπουδαστές που δεν διαμένουν σ' αυτό, από την προϋπόθεση να είναι τέκνα εργαζομένων που έχουν απασχοληθεί ή ασκήσει την επαγγελματική δραστηριότητά τους στο Λουξεμβούργο επί χρονικό διάστημα τουλάχιστον πέντε ετών εντός περιόδου αναφοράς επτά ετών που προηγείται της αίτησης για χορήγηση του οικονομικού βοηθήματος, συνιστά έμμεση δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας, η οποία δεν θα μπορούσε να γίνει δεκτή παρά μόνον υπό την προϋπόθεση ότι δικαιολογείται αντικειμενικώς. Προκειμένου να δικαιολογείται, πρέπει να είναι κατάλληλη να διασφαλίσει την επίτευξη ενός θεμιτού σκοπού και να μην βαίνει πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη του σκοπού αυτού μέτρου. Επί του θέματος αυτού, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι ο σκοπός προώθησης της πραγματοποίησης ανωτάτων και μεταλυκειακών σπουδών αποτελεί σκοπό γενικού συμφέροντος που αναγνωρίζεται σε επίπεδο Ένωσης και ότι η δράση που αναλαμβάνεται από κράτος μέλος για να εξασφαλιστεί υψηλό επίπεδο κατάρτισης του πληθυσμού που διαμένει σε αυτό επιδιώκει θεμιτό σκοπό ικανό να δικαιολογήσει έμμεση δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας.

Σχετικά με το ζήτημα του αν η προϋπόθεση ελάχιστης διάρκειας εργασίας πέντε ετών κατά την ημερομηνία

υποβολής της αίτησης υποτροφίας σπουδών είναι κατάλληλη για την επίτευξη ενός τέτοιου σκοπού, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το γεγονός ότι οι διακινούμενοι και μεθοριακά εργαζόμενοι έχουν εισέλθει στην αγορά εργασίας κράτους μέλους δημιουργεί, καταρχήν, επαρκή δεσμό ένταξης στην κοινωνία του εν λόγω κράτους μέλους, ο οποίος καθιστά δυνατή την εφαρμογή υπέρ αυτών της αρχής της ίσης μεταχείρισης σε σχέση με τους ημεδαπούς εργαζομένους ως προς τα κοινωνικά πλεονεκτήματα. Ο δεσμός ένταξης προκύπτει, ιδίως, από το γεγονός ότι οι διακινούμενοι εργαζόμενοι συμβάλλουν στη χρηματοδότηση των κοινωνικών πολιτικών του κράτους μέλους υποδοχής με τις φορολογικές και ασφαλιστικές εισφορές που καταβάλλουν στο εν λόγω κράτος στο πλαίσιο της έμμισθης δραστηριότητας που ασκούν σ' αυτό. Πρέπει, συνεπώς, να μπορούν και να αντλήσουν οφέλη από τις πολιτικές αυτές, υπό τις ίδιες προϋποθέσεις με εκείνες που ισχύουν για τους ημεδαπούς εργαζομένους. Όσον αφορά, ειδικότερα, τη χορήγηση κρατικού οικονομικού βοηθήματος για ανώτατες και μεταλυκειακές σπουδές σε τέκνα διακινούμενων και μεθοριακών εργαζομένων τα οποία δεν διαμένουν στο εν λόγω κράτος μέλος, το Δικαστήριο έχει επισημάνει ότι το γεγονός ότι οι γονείς του ενδιαφερόμενου σπουδαστή κατείχαν επί μακρό χρονικό διάστημα θέση εργασίας στο κράτος μέλος που χορηγούσε το ζητούμενο βοήθημα ήταν πρόσφορο για να αποδείξει τον πραγματικό βαθμό σύνδεσης με την κοινωνία ή την αγορά εργασίας του κράτους αυτού. Εάν κριθεί ότι προϋπόθεση αφορώσα την ελάχιστη διάρκεια εργασίας κατά την ημερομηνία υποβολής της αίτησης για χορήγηση οικονομικού βοηθήματος, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, είναι, επομένως, κατάλληλη για την επίτευξη του σκοπού που συνίσταται στην προώθηση πραγματοποίησης ανωτάτων και μεταλυκειακών σπουδών και στην αύξηση, σε σημαντικό βαθμό, του ποσοστού των προσώπων που διαμένουν στο Λουξεμβούργο και είναι πτυχιούχοι ανώτατης και μεταλυκειακής εκπαίδευσης, το Δικαστήριο εξετάζει αν η θέσπιση περιόδου αναφοράς επτά ετών που προηγείται της αίτησης χορήγησης οικονομικού βοηθήματος για τον υπολογισμό της ελάχιστης διάρκειας εργασίας πέντε ετών βαίνει πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού μέτρου.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το κρατικό οικονομικό βοήθημα για ανώτατες και μεταλυκειακές σπουδές δεν χορηγήθηκε στον υιό Aubriet, παρά το γεγονός ότι ο πατέρας του διατηρούσε σταθερά, κατά τα έτη που προηγούνταν της αίτησης του υιού του, έμμισθη θέση εργασίας στο Λουξεμβούργο για σημαντικό χρονικό διάστημα, υπερβαίνον κατά πολύ την ελάχιστη περίοδο των πέντε ετών. Ειδικότερα, ο πατέρας Aubriet ήταν φορολογούμενος στο Λουξεμβούργο και κατέβαλλε εισφορές στο καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης του κράτους αυτού για περισσότερο από 17 έτη κατά τη διάρκεια των 23 ετών

που προηγήθηκαν της αίτησης του υιού του για χορήγηση οικονομικού βοηθήματος για ανώτατες και μεταλυκειακές σπουδές, ήτοι από το 1991 έως το 2014. Ωστόσο, ο πατέρας Aubriet δεν πληρούσε την προϋπόθεση της ελάχιστης διάρκειας εργασίας εντός της περιόδου αναφοράς διότι αναγκάστηκε να διακόψει τη δραστηριότητά του στο Λουξεμβούργο προκειμένου να βρει εργασία στο κράτος διαμονής του. Η λήψη όμως υπόψη μόνως της δραστηριότητας που έχει ασκήσει ο μεθοριακός εργαζόμενος στο Λουξεμβούργο εντός περιόδου αναφοράς επτά ετών που προηγείται της αίτησης για χορήγηση οικονομικού βοηθήματος δεν επαρκεί για να εκτιμηθεί πλήρως η σημασία των δεσμών του εν λόγω μεθοριακού εργαζομένου με την αγορά εργασίας του Λουξεμβούργου, ιδίως όταν αυτός έχει ήδη απασχοληθεί στο Λουξεμβούργο για σημαντικό χρονικό διάστημα πριν από την περίοδο αναφοράς.

Συνεπώς, καταλήγει το Δικαστήριο, ένας κανόνας, όπως ο προβλεπόμενος στην επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική νομοθεσία, ο οποίος εξαρτά τη χορήγηση οικονομικού βοηθήματος για ανώτατες και μεταλυκειακές σπουδές στους σπουδαστές που δεν διαμένουν στο οικείο κράτος μέλος από την προϋπόθεση ο ένας εκ των γονέων τους να έχει εργαστεί στο Λουξεμβούργο επί χρονικό διάστημα τουλάχιστον πέντε ετών εντός περιόδου αναφοράς επτά ετών που προηγείται της αίτησης για χορήγηση οικονομικού βοηθήματος, συνιστά περιορισμό ο οποίος βάνει πέραν του αναγκαίου μέτρου για την επίτευξη του θεμιτού σκοπού που συνίσταται στην αύξηση του αριθμού των πτυχιούχων ανωτάτης και μεταλυκειακής εκπαίδευσης μεταξύ των κατοίκων του κράτους αυτού.

► Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

Η προϋπόθεση κατοικίας του οφειλέτη που ορίζει εθνικός κανόνας διεθνούς δικαιοδοσίας και από την οποία εξαρτά τη χορήγηση διαγραφής χρεών αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων – περιορισμοί – κίνηση διαδικασίας διαγραφής χρεών – προϋπόθεση κατοικίας – επιτρέπεται – άρθρο 45 ΣΛΕΕ – άμεσο αποτέλεσμα

ΔΕΕ C-716/17, Α, 11.07.2019, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Μ. Βηλαράς, Εισηγητής: Σ. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Szpunar, ECLI:EU:C:2019:598 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 45 ΣΛΕΕ. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας την οποία κίνησε ο Α με σκοπό τη διαγραφή χρεών. Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, ο Α είναι Δανός υπήκοος ο οποίος κατοικεί στη Σουηδία και απασχολείται ως μισθωτός στη Δανία, όπου ως υποκείμενος στον φόρο του κράτους αυτού υπέχει, σύμφωνα με τη δανική νομοθεσία, πλήρη φορολογική υποχρέωση. Ο Α υπέβαλε αίτηση διαγραφής χρεών ενώπιον του Sø- og Handelsretten (δικαστηρίου ναυτικών και εμπορικών διαφορών, Δανία) για οφειλές από συμβάσεις που συνήφθησαν το 1999 με Δανούς πιστωτές. Με διάταξη το Sø- og Handelsretten απέρριψε την αίτηση αυτή με το σκεπτικό ότι τα δανικά δικαστήρια δεν έχουν διεθνή δικαιοδοσία για την εκδίκαση της διαδικασίας διαγραφής χρεών που κίνησε ο Α, ο οποίος δεν ασκεί, υπό την έννοια του δανικού δικαίου, οικονομική δραστηριότητα στη Δανία, ενώ στη χώρα αυτή δεν βρίσκεται ούτε ο τόπος γενικής δικαιοδοσίας του. Συνεπώς, το εν λόγω δικαστήριο δεν εξέτασε αν πληρούνται οι ουσιαστικές προϋποθέσεις από τις οποίες ο Νόμος περί πτώχευσης εξαρτά τη διαγραφή χρεών.

Το Østre Landsret (εφετείο της ανατολικής περιφέρειας, Δανία), το οποίο εκδίκασε την έφεση ως δευτεροβάθμιο δικαστήριο, έκρινε ότι θα μπορούσε να θεμελιωθεί διεθνής δικαιοδοσία δανικού δικαστηρίου για την εκδίκαση της αίτησης διαγραφής χρεών του Α αν οι δανικοί κανόνες περί διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων σχετικά με τη διαγραφή χρεών ήταν αντίθετοι προς το δίκαιο της Ένωσης, ειδικότερα δε προς το άρθρο 45 ΣΛΕΕ. Το εφετείο επεσήμανε ότι, κατά την ισχύουσα δανική ρύθμιση, η διαδικασία διαγραφής χρεών προϋποθέτει εμπεριστατωμένο έλεγχο της οικονομικής κατάστασης και του τρόπου διαβίωσης του αιτούντος. Προσέθεσε ότι η εν λόγω ρύθμιση προβλέπει ότι η εκτίμηση αυτή πρέπει να βασίζεται σε συγκεκριμένους κανόνες, που έχουν θεσπιστεί λαμβάνοντας υπόψη τις ισχύουσες στη Δανία κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και αποσκοπούν στη διασφάλιση ενός μέσου αποδεκτού επιπέδου διαβίωσης κατά τη διάρκεια ισχύος του μέτρου διαγραφής. Κατέληξε επισημαίνοντας ότι οι κανόνες αυτοί μπορεί να αποδειχθούν ανεπαρκείς σε περίπτωση που ο αιτών κατοικεί σε άλλο κράτος μέλος, στο οποίο η κοινωνική και οικονομική κατάσταση είναι διαφορετική και άγνωστη στα αρμόδια δανικά δικαστήρια, τα οποία δεν θα έχουν καμία δυνατότητα να εξακριβώσουν τις πληροφορίες που προσκομίζει συναφώς ο ίδιος ο αιτών. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Østre Landsret αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα: 1) Το άρθρο 45 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι αντίκειται σε κανόνα διεθνούς δικαιοδοσίας που ορίζεται σε ρύθμιση κράτους μέλους, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία εξαρτά τη διαγραφή χρεών από την προϋπόθεση ότι ο οφειλέτης έχει την κατοικία ή τη διαμονή του εντός του εν λόγω κράτους μέλους; 2) Το άρθρο 45 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι υποχρεώνει το εθνικό δικαστήριο να αφήσει ανεφάρμοστη την προϋπόθεση κατοικίας που ορίζει εθνικός κανόνας διεθνούς δικαιοδοσίας ανεξαρτήτως του αν η διαδικασία διαγραφής χρεών θα είχε ενδεχομένως ως συνέπεια να θιγούν οι απαιτήσεις των ιδιωτών δυνάμει της ρύθμισης αυτής;

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, το Δικαστήριο αρχικά υπενθυμίζει ότι το σύνολο των διατάξεων της Συνθήκης ΛΕΕ που αφορούν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων σκοπεί στη διευκόλυνση της άσκησης πάσης φύσης επαγγελματικών δραστηριοτήτων στο έδαφος της Ένωσης από τους υπηκόους των κρατών μελών και απαγορεύει τα μέτρα τα οποία θα μπορούσαν να αποδειχθούν δυσμενή για τους υπηκόους αυτούς αν θελήσουν να ασκήσουν οικονομική δραστηριότητα εντός άλλου κράτους μέλους. Προς αυτή την κατεύθυνση, εθνικές διατάξεις οι οποίες εμποδίζουν ή αποθαρρύνουν εργαζόμενο υπήκοο κράτους μέλους να εγκαταλείψει το κράτος καταγωγής του προκειμένου να ασκήσει το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας συνιστούν περιορισμούς της ελευθερίας αυτής, ακόμη και αν εφαρμόζονται αδιακρίτως της ιθαγένειας των οικείων εργαζομένων. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, είναι θεμιτό ένα κράτος μέλος να επιθυμεί να ελέγξει την οικονομική και προσωπική κατάσταση του οφειλέτη πριν λάβει υπέρ αυτού μέτρο διαγραφής όλων ή μέρους των χρεών του. Ο θεμιτός αυτός σκοπός μπορεί να συνεπάγεται ότι ένα εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί τέτοιας αίτησης θα προβαίνει σε εκτίμηση της οικονομικής και προσωπικής κατάστασης του οφειλέτη βάσει προκαθορισμένων κριτηρίων τα οποία προσδιορίζονται λαμβανομένων υπόψη των συνθηκών που επικρατούν στο κράτος μέλος υποβολής της εν λόγω αίτησης. Εντούτοις, καίτοι η επιβολή μιας προϋπόθεσης κατοικίας η οποία πρέπει να πληρούται αποκλειστικώς και μόνον κατά την υποβολή της αίτησης διαγραφής χρεών αποτελεί το μέσο επίτευξης του σκοπού αυτού, η εν λόγω προϋπόθεση δεν μπορεί να θεωρηθεί κατάλληλη για τη διασφάλιση του ως άνω σκοπού. Σε μια περίπτωση όμως, όπως αυτή της κύριας δίκης, στην οποία η εκτίμηση του αρμόδιου εθνικού δικαστηρίου στηρίζεται σε κριτήρια που λαμβάνουν υπόψη την κοινωνική και οικονομική κατάσταση του οφειλέτη και της οικογενείας του όχι μόνο κατά τον χρόνο υποβολής της αίτησης διαγραφής χρεών, αλλά και σε μεταγενέστερο στάδιο, μέχρις ότου το δικαστήριο αυτό αποφανθεί, μια συνεπής προσέγγιση θα συνεπαγόταν την υποχρεωτική απόρριψη της αίτησης αναδιάρθρωσης του χρέους σε περίπτωση μεταφοράς της κατοικίας του αιτούντος από το Βασίλειο της Δανίας σε άλλο κράτος μέλος κατά τη διάρκεια της δίκης, πριν το αρμόδιο δικαστήριο αποφανθεί οριστικώς επί της αίτησης αυτής. Ωστόσο, μολονότι το συγκεκριμένο ζήτημα πρέπει να ελεγχθεί από το αιτούν δικαστήριο, προκύπτει ότι η μεταφορά της κατοικίας του οφειλέτη από το Βασίλειο της Δανίας σε άλλο κράτος μέλος, κατά τη διάρκεια διαδικασίας διαγραφής χρεών ή αμέσως μετά, δεν έχει ως άμεσο αποτέλεσμα να στερείται ο οφειλέτης αυτός από το δικαίωμα να επωφεληθεί διαγραφής χρεών. Επιπλέον, επισημαίνει το Δικαστήριο, η επίμαχη στην κύρια δίκη ρύθμιση ορίζει ότι άτομο που ασκεί, υπό την έννοια του δανικού δικαίου, οικονομική δραστηριότητα στη δανική επικράτεια μπορεί να υποβάλει αίτηση διαγραφής

χρεών ενώπιον του δικαστηρίου εκκαθάρισης στην περιφέρεια του οποίου ασκεί την εν λόγω δραστηριότητα, χωρίς, ωστόσο, να πληροί την προϋπόθεση κατοικίας.

Υπό τις συνθήκες αυτές, διαπιστώνεται ότι η προϋπόθεση κατοικίας στη Δανία που προβλέπει η επίμαχη στην κύρια δίκη ρύθμιση δεν μπορεί, καθαυτή, να θεωρηθεί ότι αντιμετωπίζει κατά τρόπο συνεπή και συστηματικό το ζήτημα της εκτίμησης της οικονομικής κατάστασης και του τρόπου διαβίωσης του αιτούντος στη βάση συγκεκριμένων κανόνων που έχουν θεσπιστεί με σκοπό τη διασφάλιση ενός μέσου αποδεκτού επιπέδου διαβίωσης κατά τη διάρκεια του μέτρου διαγραφής. Συνεπώς, παραβιάζεται το άρθρο 45 ΣΛΕΕ όταν ρύθμιση σε κράτος μέλος εξαρτά τη χορήγηση διαγραφής χρεών από την προϋπόθεση ότι ο οφειλέτης έχει την κατοικία ή τη διαμονή του εντός του οικείου κράτους μέλους.

Ως προς το δεύτερο ερώτημα, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι βάσει της αρχής της υπεροχής, σε περίπτωση που είναι αδύνατη η σύμφωνη προς τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας, το εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει επιληφθεί στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, έχει, ως όργανο κράτους μέλους, την υποχρέωση να αφήνει ανεφάρμοστη κάθε διάταξη του εθνικού δικαίου αντίθετη προς διάταξη του δικαίου της Ένωσης η οποία έχει άμεσο αποτέλεσμα στη διαφορά της οποίας έχει επιληφθεί. Η υποχρέωση αυτή δεν επηρεάζεται από το γεγονός ότι μια εθνική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, μπορεί ενδεχομένως να μεταβάλλει τη νομική κατάσταση των ιδιωτών όταν το αιτούν δικαστήριο αφήνει ανεφάρμοστη εθνική διάταξη περί διεθνούς δικαιοδοσίας και αποφαίνεται επί αίτησης διαγραφής χρεών υποβαλλόμενης από οφειλέτη. Επομένως, το άρθρο 45 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι υποχρεώνει το εθνικό δικαστήριο να μην εφαρμόσει την προϋπόθεση κατοικίας που ορίζει εθνικός κανόνας διεθνούς δικαιοδοσίας, όπως ο επίμαχος στην κύρια δίκη, ανεξαρτήτως του αν η διαδικασία διαγραφής χρεών, η οποία επίσης προβλέπεται στη ρύθμιση αυτή, θα είχε ενδεχομένως ως συνέπεια να θιγούν οι απαιτήσεις ιδιωτών δυνάμει της ρύθμισης αυτής.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Μέτρα ισοδυνάμου αποτελέσματος προς ποσοτικό περιορισμό

Η άρνηση χορήγησης άδειας για την παράλληλη εισαγωγή φαρμάκου σε κράτος μέλος, όταν το φάρμακο αυτό είναι γενόσημο ενώ το ήδη εγκεκριμένο στο εν λόγω κράτος μέλος φάρμακο είναι φάρμακο αναφοράς, αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – άρθρα 34 και 36 ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων – μέτρο ισοδύναμου αποτελέσματος προς ποσοτικό περιορισμό – προστασία της υγείας και της ζωής των ανθρώπων – παράλληλη εισαγωγή φαρμάκων – φάρμακα αναφοράς και γενόσημα φάρμακα – προϋπόθεση κατά την οποία το εισαγόμενο φάρμακο και εκείνο που έχει λάβει άδεια κυκλοφορίας στην αγορά του κράτους μέλους εισαγωγής πρέπει να είναι αμφότερα φάρμακα αναφοράς ή αμφότερα γενόσημα φάρμακα

ΔΕΕ C-387/18, Delfarma, 03.07.2019, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2019:556 – Προδικαστική παραπομπή

Η Delfarma είναι επιχείρηση που ασκεί δραστηριότητα παράλληλης εισαγωγής φαρμάκων στην πολωνική αγορά. Η επιχείρηση αυτή υπέβαλε στον πρόεδρο του Οργανισμού φαρμάκων, ιατρικών προϊόντων και βιοκτόνων της Πολωνίας αίτηση για τη χορήγηση άδειας παράλληλης εισαγωγής από το Ηνωμένο Βασίλειο του Azithromycin, φαρμάκου πανομοιότυπου με το εγκεκριμένο στην Πολωνία Sumamed. Στις 13 Ιουνίου 2017, ο πρόεδρος του Οργανισμού απέρριψε την αίτηση βάσει του Νόμου περί φαρμάκων, αφού διαπίστωσε ότι το Azithromycin είχε λάβει άδεια κυκλοφορίας στο Ηνωμένο Βασίλειο βάσει περιληπτικού φακέλου, ως φάρμακο ισοδύναμο φαρμάκου αναφοράς, ενώ το Sumamed είχε τεθεί σε κυκλοφορία στην Πολωνία βάσει πλήρους φακέλου ως φάρμακο αναφοράς. Ο πρόεδρος του Οργανισμού επισήμανε ότι η απαγόρευση των ποσοτικών περιορισμών στην εισαγωγή και των μέτρων ισοδύναμου αποτελέσματος του άρθρου 34 ΣΛΕΕ δεν αποκλείει την επιβολή απαγορεύσεων και περιορισμών που δικαιολογούνται για λόγους προστασίας της υγείας και της ζωής των ανθρώπων. Κατόπιν τούτων, η Delfarma άσκησε προσφυγή ενώπιον δικαστηρίου και υποστήριξε ότι η απόφαση του προέδρου περιορίζει αδικαιολόγητα, κατ' άρθρο 36 ΣΛΕΕ, την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων. Το επιληφθέν δικαστήριο διερωτάται αν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης, και δη με τα άρθρα 34 και 36 ΣΛΕΕ, η επίμαχη εθνική ρύθμιση που απαγορεύει τη χορήγηση άδειας για την παράλληλη εισαγωγή φαρμάκου σε κράτος μέλος, όταν το φάρμακο αυτό είναι γενόσημο, ενώ το ήδη εγκεκριμένο στο εν λόγω κράτος μέλος φάρμακο (που έχει λάβει άδεια κυκλοφορίας στην αγορά βάσει πανομοιότυπου φακέλου τεκμηρίωσης) είναι φάρμακο αναφοράς.

Από τα άρθρα 34 και 36 ΣΛΕΕ προκύπτει ότι ένα κράτος μέλος δεν πρέπει να εμποδίζει την παράλληλη εισαγωγή φαρμάκου επιβάλλοντας στον εισαγωγέα την τήρηση των ίδιων απαιτήσεων με αυτές που ισχύουν για τις επιχειρήσεις που ζητούν για πρώτη φορά άδεια κυκλοφορίας στην αγορά για ορισμένο φάρμακο. Τούτο ισχύει, όμως, υπό την προϋπόθεση ότι η εισαγωγή του φαρ-

μάκου αυτού δεν θέτει σε κίνδυνο την προστασία της δημόσιας υγείας. Συνεπώς, σύμφωνα με τη νομολογία, η αρμόδια αρχή του κράτους μέλους εισαγωγής πρέπει να βεβαιώνεται, κατά το χρονικό σημείο της εισαγωγής και βάσει των στοιχείων που διαθέτει, ότι το παράλληλα εισαγόμενο φάρμακο και εκείνο που έχει λάβει άδεια κυκλοφορίας στο εν λόγω κράτος μέλος έχουν παρασκευαστεί σύμφωνα με τον ίδιο τύπο, περιέχουν την ίδια δραστική ουσία, έχουν τα ίδια θεραπευτικά αποτελέσματα και ότι το εισαγόμενο φάρμακο δεν είναι επιβλαβές για την ανθρώπινη υγεία.

Ένα μέτρο ισοδύναμου αποτελέσματος προς ποσοτικό περιορισμό κατά την εισαγωγή μπορεί να δικαιολογηθεί, μεταξύ άλλων, για λόγους προστασίας της υγείας και της ζωής των ανθρώπων, εφόσον σέβεται την αρχή της αναλογικότητας. Εν προκειμένω, η εθνική ρύθμιση προβλέπει μια τυπική προϋπόθεση, της οποίας η μη τήρηση μπορεί να αποτελέσει αυτοτελή λόγο μη χορήγησης άδειας για την παράλληλη εισαγωγή. Στο μέτρο που η εθνική ρύθμιση αποκλείει την εξέταση της ομοιότητας των επίμαχων φαρμάκων και στηρίζεται σε μια εικαζόμενη συστηματική ανεπάρκεια εγγράφων για τη διενέργεια των αναγκαίων ελέγχων ή στον κίνδυνο ενδεχόμενης ανεπάρκειας, υπερβαίνει το μέτρο που είναι αναγκαίο για την επίτευξη του προβαλλόμενου σκοπού της προστασίας της υγείας και της ζωής των ανθρώπων. Μία τέτοια επιταγή αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης και δη στα άρθρα 34 και 36 ΣΛΕΕ.

VI. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Έκπτωση ζημιών υποθυγατρικής εγκατεστημένης στην αλλοδαπή

Οι ζημιές εγκατεστημένης στην αλλοδαπή υποθυγατρικής μπορούν υπό προϋποθέσεις να συμψηφιστούν προς όφελός της ή προς όφελος άλλης οντότητας του ίδιου ομίλου

προδικαστική παραπομπή – φόρος εταιριών – όμιλος εταιριών – ελευθερία εγκαταστάσεως – έκπτωση ζημιών εγκατεστημένης στην αλλοδαπή θυγατρικής – έννοια των «οριστικών ζημιών» – εφαρμογή σε υποθυγατρική – νομοθεσία του κράτους εγκατάστασης της μητρικής εταιρίας επιβάλλουσα να ανήκει η θυγατρική άμεσα στη μητρική – νομοθεσία του κράτους εγκατάστασης της θυγατρικής εταιρίας που περιορίζει τον συμψηφισμό των ζημιών και τον απαγορεύει κατά το έτος της εκκαθάρισης

ΔΕΕ C-608/17, Holmen, 19.06.2019, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2019:511 – Προδικαστική παραπομπή

Η Holmen είναι η μητρική εταιρία ενός ομίλου σουηδικού δικαίου. Στην Ισπανία διαθέτει, μέσω θυγατρικής (εφεξής, HSH), διάφορες υποθυγατρικές οι οποίες αποτελούν όλες μαζί έναν ενοποιημένο φορολογικός όμιλο. Καθώς μία από τις υποθυγατρικές (εφεξής, HPM) έχει συσσωρεύσει ζημίες ύψους περίπου 140 εκ. ευρώ από το 2003, η Holmen σχεδιάζει την παύση των δραστηριοτήτων της στην Ισπανία. Για τον λόγο αυτό, ζήτησε από την Επιτροπή φορολογικής νομοθεσίας της Σουηδίας την έκδοση προκριματικής γνωμοδότησης προκειμένου να διαπιστωθεί αν, μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας εκκαθάρισης, θα της επιτρεπόταν, βάσει της νομολογίας *Marks & Spencer*, να αξιοποιήσει στη Σουηδία τη φορολογική ελάφρυνση υπέρ ομίλου εταιριών για τις ζημίες της HPM. Σχετικά με την εκκαθάριση προτάθηκαν δύο εναλλακτικές. Αφενός, η εκκαθάριση της ισπανικής θυγατρικής και των δύο ισπανικών υποθυγατρικών, αφετέρου, η αντίστροφη απορρόφηση της θυγατρικής από την HPM και, ακολούθως, η εκκαθάριση της HPM ως θυγατρικής. Και στις δύο περιπτώσεις, ο όμιλος δεν θα ασκεί καμία δραστηριότητα κατά τον χρόνο της εκκαθάρισης και μετά την υλοποίηση των μέτρων δεν θα διαθέτει πλέον καμία εταιρία στην Ισπανία.

Η γνωμοδότηση της Επιτροπής φορολογικής νομοθεσίας ήταν αρνητική για την πρώτη εναλλακτική και θετική για τη δεύτερη. Σύμφωνα με την εν λόγω Επιτροπή, περιορισμοί στην ελευθερία εγκατάστασης μπορούν να δικαιολογηθούν υπό την προϋπόθεση ότι τηρείται η αρχή της αναλογικότητας και ότι οι επίμαχες ζημίες θεωρούνται «οριστικές». Τόσο η φορολογική αρχή όσο και η Holmen προσέβαλαν την πράξη αυτή ενώπιον του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου της Σουηδίας, ισχυριζόμενες ότι η νομολογία του Δικαστηρίου δεν διευκρινίζει ούτε εάν το δικαίωμα έκπτωσης των οριστικών ζημιών προϋποθέτει ότι η θυγατρική ανήκει άμεσα στη μητρική εταιρία ούτε πώς εκτιμάται ο οριστικός χαρακτήρας των ζημιών της θυγατρικής βάσει της ισχύουσας νομοθεσίας στο κράτος της θυγατρικής. Ενόψει τούτων, το επιληφθέν εθνικό δικαστήριο απηύθυνε προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο.

Το Δικαστήριο ερωτάται αν η έννοια των οριστικών ζημιών μιας εγκατεστημένης στην αλλοδαπή θυγατρικής μπορεί, υπό το φως της νομολογίας *Marks & Spencer*, να εφαρμοστεί σε υποθυγατρική. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, εάν οι θυγατρικές που παρεμβάλλονται μεταξύ της μητρικής εταιρίας που ζητεί το ευεργέτημα της φορολογικής ελάφρυνσης ομίλου και της υποθυγατρικής που εμφανίζει οριστικές ζημίες, καθώς και η εν λόγω υποθυγατρική είναι εγκατεστημένες στο ίδιο κράτος μέλος. Σε κάθε άλλη περίπτωση, η έννοια των οριστικών ζημιών εγκατεστημένης στην αλλοδαπή θυγατρικής της νομολογίας *Marks & Spencer* δεν εφαρμόζεται σε υποθυγατρική. Ο οριστικός χαρακτήρας των ζημιών δεν εκτιμάται με

γνώμονα ότι το κράτος μέλος εγκατάστασης της θυγατρικής ενδέχεται να μην επιτρέπει τη μεταφορά των ζημιών από μια εταιρία σε άλλη, εκτός αν η μητρική εταιρία αποδείξει ότι αδυνατεί να αξιοποιήσει τις ζημίες αυτές στο πλαίσιο μελλοντικών χρήσεων. Σε μία τέτοια περίπτωση, το να μην επιτραπεί στη μητρική εταιρία να συνυπολογίσει τις ζημίες της θυγατρικής προς όφελός της αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας.

► Αναγνώριση επαγγελματικών προσόντων

Η ελληνική νομοθεσία που αφορά τους παρόχους κατάρτισης διαμεσολαβητών και διέπει τη διαδικασία αναγνώρισης επαγγελματικών προσόντων για την άσκηση του επαγγέλματος του διαμεσολαβητή αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης

παράβαση κράτους μέλους – άρθρο 258 ΣΛΕΕ – άρθρο 49 ΣΛΕΕ – Οδηγία 2006/123/EK – άρθρο 15 παρ. 2 και 3 – Οδηγία 2005/36/EK – άρθρα 13, 14, 50 και παράρτημα VII – ελευθερία εγκατάστασης – αναγνώριση επαγγελματικών προσόντων – εθνικοί κανόνες που αφορούν τους παρόχους κατάρτισης διαμεσολαβητών

ΔΕΕ C-729/17, Επιτροπή/Ελλάδα, 26.06.2019, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Μ. Βηλαράς, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: Η. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2019:534 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Με την υπό κρίση προσφυγή της η Επιτροπή ζητεί από το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι η Ελληνική Δημοκρατία παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το δίκαιο της Ένωσης, και δη από το άρθρο 49 ΣΛΕΕ και την Οδηγία 2006/123/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά, διότι α) περιόρισε τη νομική μορφή των φορέων κατάρτισης διαμεσολαβητών σε μη κερδοσκοπικές εταιρίες που πρέπει να αποτελούνται από έναν τουλάχιστον δικηγορικό σύλλογο και ένα τουλάχιστον επιμελητήριο στην Ελλάδα και β) επέβαλε πρόσθετες απαιτήσεις σχετικά με το περιεχόμενο των τίτλων διαπίστευσης των διαμεσολαβητών που αποκτήθηκαν στην αλλοδαπή ή, κατόπιν εκπαίδευσης παρασχεθείσας στην Ελλάδα, από αναγνωρισμένου κύρους φορέα κατάρτισης αλλοδαπής προέλευσης.

Καταρχάς, το άρθρο 15 παρ. 2 στοιχεία β' και γ' της Οδηγίας 2006/123/EK επιτρέπει τη θέσπιση πρόσθετων απαιτήσεων, όπως για παράδειγμα την απαίτηση ο παρέχων υπηρεσίες να έχει συγκεκριμένη νομική μορφή, εφόσον όμως οι απαιτήσεις αυτές πληρούν τις προϋποθέσεις της παρ. 3. Οι σωρευτικές προϋποθέσεις της παρ. 3 αφορούν τη μη εισαγωγή διακρίσεων με τις σχετικές απαιτήσεις, οι οποίες δεν πρέπει να εισάγουν άμεσα ή έμμεσα διακρίσεις ανάλογα με την ιθαγένεια ή, στην περίπτωση επιχειρήσεων, ανάλογα με την έδρα τους, την αναγκαιότητα

τα των απαιτήσεων αυτών και την αναλογικότητά τους. Πρέπει λοιπόν να διαπιστωθεί κατά πόσον οι απαιτήσεις σχετικά με τη νομική μορφή και τη σύνθεση του φορέα κατάρτισης διαμεσολαβητών, όπως επιβάλλει το άρθρο 5 του ελληνικού Νόμου 3898/2010, εμπίπτουν στο άρθρο 15 παρ. 2 στοιχεία β' και γ' της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ και, εν συνεχεία, πληρούν τις σωρευτικές προϋποθέσεις της παρ. 3 του ίδιου άρθρου.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, μολονότι οι εν λόγω απαιτήσεις δεν εισάγουν διακρίσεις και είναι πράγματι κατάλληλες να εξασφαλίσουν ένα υψηλό επίπεδο ποιότητας στις υπηρεσίες κατάρτισης διαμεσολαβητών, η Ελληνική Δημοκρατία δεν απέδειξε ότι συνιστούν αναγκαία μέτρα για την επίτευξη του σκοπού αυτού. Δεδομένου ότι οι τρεις προϋποθέσεις του άρθρου 15 παρ. 3 της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ είναι σωρευτικές και οι επίμαχοι εθνικοί κανόνες δεν πληρούν τη δεύτερη από τις προϋποθέσεις αυτές, προκύπτει ότι η Ελληνική Δημοκρατία παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 15 παρ. 2 στοιχεία β' και γ', και παρ. 3 της Οδηγίας. Ταυτόχρονα, η επιβολή από την ελληνική νομοθεσία, στο πλαίσιο της διαδικασίας αναγνώρισης των ακαδημαϊκών προσόντων, πρόσθετων απαιτήσεων όσον αφορά το περιεχόμενο των απαιτούμενων πιστοποιητικών και αντισταθμιστικών μέτρων χωρίς προηγούμενη αξιολόγηση της ύπαρξης πιθανών ουσιωδών διαφορών με την εθνική εκπαίδευση, καθώς και η διατήρηση σε ισχύ διατάξεων που εισάγουν δυσμενείς διακρίσεις, αντίκεινται στο δίκαιο της Ένωσης, και δη στα άρθρα 13 και 14, στο άρθρο 50 παρ. 1, καθώς και στο παράρτημα VII της Οδηγίας 2005/36/ΕΚ. Ενόψει τούτων, το Δικαστήριο αναγνωρίζει παράβαση των υποχρεώσεων που υπέχει η Ελληνική Δημοκρατία από το δίκαιο της Ένωσης.

VII. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Ευστρατία Κώστογλου

► Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών

Προστασία από αντίποινα του εργοδότη εργαζομένου, ο οποίος παρέχει επίσημη ή ανεπίσημη υποστήριξη σε πρόσωπο που υφίσταται διάκριση λόγω φύλου

Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών – Οδηγία 2006/54/ΕΚ – πρόσβαση στην απασχόληση και όροι εργασίας – προστασία από αντίποινα – απόρριψη υποψήφιας για θέση εργασίας λόγω της εγκυμοσύνης της – απόλυση εργαζόμενος ο οποίος παρενέβη υπέρ της υποψήφιας αυτής

ΔΕΕ C-404/18, Hakelbracht κ.λπ., 20.06.2019, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2019:523 – Προδικαστική παραπομπή

Η J. Hakelbracht προσήλθε σε συνέντευξη ενώπιον της T. Vandenbon, διευθύντριας καταστήματος της WTG Retail, για την κάλυψη θέσης πωλήτριας, κατά την οποία επεσήμανε ότι ήταν έγκυος τριών μηνών. Η υποψήφια κρίθηκε κατάλληλη για τη θέση, πλην όμως η εταιρία αρνήθηκε να την προσλάβει λόγω της εγκυμοσύνης της. Η T. Vandenbon επεσήμανε στη WTG Retail ότι μια τέτοια άρνηση πρόσληψης λόγω εγκυμοσύνης απαγορευόταν από τον Νόμο και, καθώς η εταιρία δεν μετέβαλε τη γνώμη της, ενημέρωσε εν συνεχεία την J. Hakelbracht ότι η υποψηφιότητά της δεν έγινε δεκτή για αυτόν τον λόγο. Η τελευταία υπέβαλε καταγγελία στο Ινστιτούτο για την Ισότητα Γυναικών και Ανδρών. Κατόπιν τούτου, η WTG Retail απέλυσε την T. Vandenbon επικαλούμενη αντικειμενικούς λόγους μη σχετιζόμενους με την ως άνω εναντίωσή της. Η τελευταία, θεωρώντας ότι η απόλυση οφειλόταν στο ότι παρέιχε υποστήριξη υπέρ της υποψηφίας που υπέστη διάκριση, ζήτησε αποζημίωση για την απόλυσή της επικαλούμενη προστασία από αντίποινα. Κατά το εθνικό, όμως, δίκαιο εργαζόμενος προστατεύεται από αντίποινα του εργοδότη μόνον εφόσον έχει παρέμβει ως μάρτυρας κατά την εξέταση καταγγελίας και εφόσον η μαρτυρία του πληροί ορισμένες τυπικές απαιτήσεις που προβλέπει η εν λόγω ρύθμιση. Το προδικαστικό ερώτημα που απευθύνθηκε στο ΔΕΕ αφορούσε το ζήτημα αν η προστασία αυτή, καθότι ουσιωδώς περιορισμένη, είναι συμβατή με το άρθρο 24 της Οδηγίας, σχετικά με την προστασία έναντι αντιποίνων.

Το ΔΕΕ, απαντώντας στο προδικαστικό ερώτημα, επεσήμανε ότι η κατηγορία των εργαζομένων που μπορούν να τύχουν της προβλεπόμενης στο άρθρο 24 της Οδηγίας προστασίας πρέπει να νοείται κατά τρόπο ευρύ και να περιλαμβάνει όλους τους εργαζομένους κατά των οποίων ο εργοδότης, αντιδρώντας στην υποβολή καταγγελίας που αφορά διάκριση λόγω φύλου, ενδέχεται να λάβει μέτρα ως αντίποινα. Αυτοί δεν πρέπει να προσδιορίζονται βάσει τυπικών κριτηρίων, αλλά βάσει του ρόλου τον οποίο ενδεχομένως διαδραμάτισαν υπέρ του προστατευόμενου προσώπου και ο οποίος ήταν ικανός να προκαλέσει τη λήψη, από τον οικείο εργοδότη, δυσμενών μέτρων εναντίον τους. Κατά το Δικαστήριο, η διασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας έναντι των διακρίσεων επιβάλλει την προστασία έναντι αντιποίνων του εργοδότη όλων των εργαζομένων, οι οποίοι υπερασπίστηκαν, είτε επισήμως είτε ανεπίσημως, το προστατευόμενο πρόσωπο ή κατέθεσαν υπέρ αυτού. Τούτο, καθώς, στην αντίθετη περίπτωση, οι εργαζόμενοι θα αποθαρρύνονταν από το να παρέμβουν υπέρ του εν λόγω προσώπου, φοβούμενοι ότι ενδέχεται να μην τύχουν προστασίας εάν δεν πληρούν ορισμένες τυπικές απαιτήσεις, με αποτέλεσμα να μειώνονται οι πιθανότητες εντοπισμού και αντιμετώπισης περιπτώσεων δυσμενούς διάκρισης λόγω φύλου. Με το δεδομένο αυτό, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι αντίκειται στο ενωσιακό δίκαιο η εθνική ρύθμιση που

επιφυλάσσει προστασία έναντι αντιποίνων του εργοδότη μόνο σε εργαζομένους που πληρούν ορισμένες τυπικές απαιτήσεις, αποκλείοντας από την προστασία όσους παρείχαν ανεπίσημη υποστήριξη στο πρόσωπο που υπέστη διάκριση.

► Μεταβίβαση επιχείρησης

Έννοια εργαζομένου και απαίτηση συμμετοχής σε δημόσιο διαγωνισμό και δημιουργίας νέας έννομης σχέσης με τον διάδοχο εργοδότη, επειδή αυτός είναι δήμος

μεταβίβαση επιχείρησης – Οδηγία 2001/23/ΕΚ – διατήρηση δικαιωμάτων των εργαζομένων – έννοια του «εργαζομένου» – ουσιαστική μεταβολή των όρων εργασίας εις βάρος του εργαζομένου

ΔΕΕ C-317/18, Correia Moreira, 13.06.2019, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος: F. Biltgen, Εισηγητής: J. Malenovský, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2019:499 – Προδικαστική παραπομπή

Η C. Correia Moreira απασχολήθηκε από το 2006 έως το 2014 στην Portimão Urbis με διαδοχικές συμβάσεις για την κάλυψη θέσης εμπιστοσύνης με αντικείμενο την άσκηση καθηκόντων αρχικώς προϊσταμένου και εν συνεχεία διαχειριστή της μονάδας διοικητικής διαχείρισης και ανθρωπίνων πόρων. Τότε, ο Δήμος Portimão ενέκρινε σχέδιο επαναφοράς ορισμένων δραστηριοτήτων της παραπάνω επιχείρησης σε αυτόν και εξωτερικής ανάθεσης των λοιπών δραστηριοτήτων της σε άλλη δημοτική επιχείρηση, την EMARP. Στους επαναφερόμενους εργαζομένους ανήκε και η C. Correia Moreira, η οποία συνήψε σύμβαση μεταφοράς προσωπικού, και από την 01.01.2015 απασχολήθηκε στον Δήμο. Ο τελευταίος την ενημέρωσε ότι αυτή όφειλε να λάβει μέρος σε διαγωνισμό, ο οποίος, σε περίπτωση επιτυχίας, θα οδηγούσε στην πρόσληψή της από τον Δήμο με το εισαγωγικό μισθολογικό κλιμάκιο των δημοσίων υπαλλήλων και υποχρεωτική παραμονή σε αυτό για τουλάχιστον δέκα έτη. Κατόπιν επιτυχίας της στον διαγωνισμό, της γνωστοποιήθηκε ότι οι αποδοχές της θα είναι χαμηλότερες, πράγμα που δεν αποδέχθηκε με συνέπεια την καταγγελία της σύμβασης από την Portimão Urbis, αφού η μεταφορά της σύμβασής της στον Δήμο δεν είχε ακόμη τυπικά ολοκληρωθεί. Με αγωγή της η C. Correia Moreira ζήτησε να διαπιστωθεί ότι η σύμβαση εργασίας, που την συνέδεε με την Portimão Urbis, μεταφέρθηκε από την 01.01.2015 στον Δήμο Portimão, ότι, ως εκ τούτου, η καταγγελία της σύμβασης ήταν παράνομη, καθώς και ότι ο Δήμος έπρεπε να την απασχολήσει με τους ίδιους όρους που απασχολούνταν στον μεταβιβάζοντα. Ο Δήμος αμφισβήτησε ότι η C. Correia Moreira είχε την ιδιότητα του εργαζομένου στην Portimão Urbis, αφού απασχολούνταν για την κάλυψη

θέσης εμπιστοσύνης, καθώς και ότι δεν είχε συντελεσθεί η μεταβίβαση της σχέσης της, λόγω της συνταγματικής απαίτησης όλοι οι δημοτικοί υπάλληλοι να προσλαμβάνονται με συγκεκριμένη διαδικασία, τηρουμένης της αρχής της ισότητας όσον αφορά τον διορισμό σε δημόσια θέση. Το εθνικό δικαστήριο αποφάσισε να άγει τα παραπάνω ζητήματα, υπό την μορφή προδικαστικών ερωτημάτων, στο ΔΕΕ.

Το ΔΕΕ, απαντώντας στο πρώτο από τα παραπάνω ζητήματα, επεσήμανε ότι, σύμφωνα με την Οδηγία 2001/23/ΕΚ, η έννοια του εργαζομένου και της σύμβασης εργασίας κρίνεται με βάση το εθνικό δίκαιο. Υπέρ της κρίσης ότι η ενάγουσα εμπίπτει στην έννοια αυτή συνηγορεί, κατά το ΔΕΕ, το γεγονός ότι στην αίτηση προδικαστικής απόφασης η σύμβαση για την κάλυψη θέσεων εμπιστοσύνης αναφέρεται ως σύμβαση εργασίας. Για την εν λόγω διαπίστωση το ΔΕΕ επισημαίνει ότι θα πρέπει, μεταξύ άλλων, να εξετάζεται κατά πόσο η ενάγουσα καταλαμβάνεται από προστατευτικές διατάξεις του εργατικού δικαίου, όπως η προστασία έναντι των απολύσεων. Τελικά, το Δικαστήριο καταλήγει στη διαπίστωση ότι η ενάγουσα, η οποία έχει συνάψει με τον μεταβιβάζοντα σύμβαση για την κάλυψη θέσης εμπιστοσύνης, μπορεί να θεωρηθεί ως «εργαζόμενη» εφόσον: α) απολαμβάνει ορισμένο επίπεδο προστασίας ως εργαζόμενη, ακόμη και αν αυτό είναι χαμηλότερο από το επίπεδο προστασίας που απολαμβάνουν κατά κανόνα οι λοιποί εργαζόμενοι και β) κατά τον χρόνο της μεταβίβασης συνδέεται με τον εργοδότη με σύμβαση που φέρει τα χαρακτηριστικά της σύμβασης εργασίας, πράγμα που εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει.

Εν συνεχεία, απαντώντας στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ υπέμνησε ότι, κατά πάγια νομολογία, δεν μπορεί να αποκλεισθεί η ύπαρξη μεταβίβασης εμπιπτουσας στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2001/23/ΕΚ για τον λόγο ότι ο διάδοχος είναι νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου. Τούτο, μάλιστα, ανεξαρτήτως του αν το νομικό αυτό πρόσωπο είναι δημόσια επιχείρηση επιφορτισμένη με την παροχή δημόσιας υπηρεσίας ή δήμος. Αρκεί αυτό να ασκεί οικονομική δραστηριότητα, κερδοσκοπική ή μη, και όχι δημόσια εξουσία. Λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι η επίμαχη μεταβίβαση καλύπτεται από την Οδηγία, πράγμα που εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει, το Δικαστήριο προέβη σε εξέταση της απαίτησης αφενός συμμετοχής της ενάγουσας σε διαγωνισμό, αφετέρου δημιουργίας νέας έννομης σχέσης με τον διάδοχο, η ένταξη στον οποίο θα επερχόταν με μείωση του μισθού της για τουλάχιστον μία δεκαετία. Οι παραπάνω απαιτήσεις, όμως, περιάγουν σε δυσμενέστερη θέση την ενάγουσα σε σχέση με εκείνη στην οποία βρισκόταν πριν τη μεταβίβαση, σε αντίθεση με τον σκοπό και τις προβλέψεις της Οδηγίας. Αναφορικά δε με τους στηριζόμενους στο άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ ισχυρισμούς περί

υποχρέωσης σεβασμού της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών που προέβλεπε η ισπανική κυβέρνηση, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι η διάταξη αυτή δεν επιτρέπει στα κράτη μέλη, σε τομείς που αυτά έχουν μεταβιβάσει τις αρμοδιότητές τους στην Ένωση, όπως εν προκειμένω η διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων επί μεταβίβασης επιχειρήσεων, να στερήσουν από εργαζόμενο την προστασία που του παρέχει το δίκαιο της Ένωσης στον τομέα αυτό. Αποφάνθηκε έτσι το Δικαστήριο ότι αντίκειται στο ενωσιακό δίκαιο εθνική κανονιστική ρύθμιση η οποία, σε περίπτωση μεταβίβασης επιχείρησης και εφόσον ο διάδοχος είναι δήμος, επιβάλλει ως προς τους εργαζομένους τους οποίους αφορά η μεταβίβαση, αφενός, τη συμμετοχή σε δημόσιο διαγωνισμό και, αφετέρου, τη δημιουργία νέας έννομης σχέσης με τον διάδοχο.

► Μεταβίβαση επιχείρησης

Μεταβίβαση μη αυτόνομης παραγωγικής μονάδας από μητρική σε νεοϊδρυθείσα θυγατρική εταιρία, με προοπτική η τελευταία να πάψει μελλοντικά να υφίσταται

μεταβίβαση τμήματος επιχείρησης – Οδηγία 2001/23/ΕΚ – πεδίο εφαρμογής – διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων – έννοια του όρου «μεταβίβαση» – έννοια του όρου «οικονομική οντότητα» – μεταβίβαση τμήματος της οικονομικής δραστηριότητας μητρικής εταιρίας σε νεοϊδρυθείσα θυγατρική – ταυτότητα – αυτονομία – άσκηση οικονομικής δραστηριότητας – κριτήριο της ασκήσεως οικονομικής δραστηριότητας επί μόνιμου βάσεως – αναζήτηση συντελεστών παραγωγής από τρίτους – πρόθεση εκκαθαρίσεως της μεταβιβασθείσας οντότητας

ΔΕΕ C-664/17, Ellinika Nafpigeia, 13.06.2019, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: J. Malenovský, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2019:496 – Προδικαστική παραπομπή

Οι εργαζόμενοι προσλήφθηκαν με ατομικές συμβάσεις αορίστου χρόνου από την Ελληνικά Ναυπηγεία ΑΕ (ΕΝΑΕ), η οποία το 1985 κατέστη επιχείρηση του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Το 2002 ιδιωτικοποιήθηκε και μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου 2008 υπήρχε απαγόρευση μείωσης του προσωπικού της κάτω από ένα ορισμένο όριο. Η εταιρία, λίγο καιρό μετά την ιδιωτικοποίησή της, ίδρυσε μια θυγατρική, την Εταιρεία Τροχαίου Υλικού Ελλάδος ΑΕ (ΕΤΥΕ), προκειμένου να μεταβιβαθούν σ' αυτή οι σε εξέλιξη προγραμματικές συμφωνίες, οι οποίες αφορούσαν την κατασκευή και την παράδοση σιδηροδρομικών οχημάτων. Η ΕΤΥΕ υπέγραψε με την ΕΝΑΕ και άλλες συμβάσεις με αντικείμενο, μεταξύ άλλων, τον δανεισμό προσωπικού της ΕΤΥΕ στην ΕΝΑΕ, την ανάθεση εκ μέρους της ΕΝΑΕ στην ΕΤΥΕ εκκρεμών εργασιών καθώς και την

παροχή από την ΕΝΑΕ στην ΕΤΥΕ υπηρεσιών διοικητικής υποστήριξης. Στις 28 Σεπτεμβρίου 2007, η ΕΝΑΕ και η ΕΤΥΕ συνήψαν συμφωνία-πλαίσιο η οποία προέβλεπε την εκκαθάριση της δεύτερης, τα έξοδα της οποίας θα αναλάμβανε η πρώτη. Την 1η Οκτωβρίου 2007, γερμανικές εταιρίες περιορισμένης ευθύνης απέκτησαν την κυριότητα των μετοχών της ΕΤΥΕ και τελικά, το 2010, η ΕΤΥΕ κηρύχθηκε σε κατάσταση πτώχευσης.

Με αγωγές τους οι εργαζόμενοι ζητούσαν να αναγνωρισθεί ότι εξακολουθούσαν να συνδέονται με συμβάσεις παροχής εξαρτημένης εργασίας αορίστου χρόνου με την ΕΝΑΕ και ότι η ΕΝΑΕ όφειλε να τους καταβάλει τις νόμιμες αποδοχές τους. Η υπόθεση οδηγήθηκε στον Άρειο Πάγο, αφού οι αγωγές έγιναν δεκτές σε πρώτο και δεύτερο βαθμό, καθώς κρίθηκε ότι η ΕΤΥΕ ουδέποτε συνιστούσε αυθύπαρκτη οργανική ενότητα. Με τα δύο προδικαστικά του ερωτήματα, ο Άρειος Πάγος ρωτά το Δικαστήριο εάν, σύμφωνα με την Οδηγία 2001/23/ΕΚ, ο όρος «μεταβίβαση επιχείρησης» καλύπτει και την περίπτωση μεταβίβασης μιας μη αυτόνομης οικονομικής μονάδας, καθώς και εάν η Οδηγία εφαρμόζεται σε περίπτωση κατά την οποία ως προοπτική του μεταβιβάζοντος ή του διαδόχου ή και αμφοτέρων δεν είναι μόνο η επιτυχής συνέχιση της δραστηριότητας υπό τον νέο φορέα, αλλά και η μελλοντική κατάργησή της, προς εκκαθάριση της συγκεκριμένης επιχείρησης.

Αρχικά, το Δικαστήριο εξέτασε το ζήτημα αν η Οδηγία εφαρμόζεται σε περίπτωση που ο μεταβιβάζων, ο διάδοχος ή και οι δύο από κοινού δεν έχουν ως προοπτική μόνο τη συνέχιση από τον διάδοχο της δραστηριότητας της μεταβιβασθείσας οντότητας, αλλά και τη μελλοντική εκκαθάριση του ίδιου του διαδόχου. Όπως παρατηρεί σχετικά, από το γράμμα της Οδηγίας, η οποία ορίζει ότι η μεταβίβαση πρέπει να γίνεται «με σκοπό την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας», δεν συνάγεται ότι η δραστηριότητα θα πρέπει να ασκείται για απεριόριστο χρόνο, ούτε ότι δεν θα μπορούσε να περιλαμβάνεται στις προθέσεις του μεταβιβάζοντος, του διαδόχου ή αμφοτέρων και το να παύσει, στο μέλλον και αφού θα έχει συνεχίσει την άσκηση της εν λόγω δραστηριότητας, να υφίσταται ο ίδιος ο διάδοχος. Εξάλλου, από το άρθρο 5 παρ. 1 προκύπτει ότι η προστασία των εργασιακών σχέσεων, κατ' άρθρα 3 και 4 της Οδηγίας, δεν παρέχεται μόνο εάν ο ίδιος ο μεταβιβάζων υπόκειται σε διαδικασία πτώχευσης ή άλλη ανάλογη διαδικασία αφερεγγυότητας κατά τον χρόνο της μεταβίβασης. Συνεπώς, το ΔΕΕ έδωσε καταφατική απάντηση στο πρώτο ζήτημα περί εφαρμογής της Οδηγίας.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο απασχόλησε το ζήτημα εάν η Οδηγία εφαρμόζεται σε περίπτωση που η επίμαχη μονάδα δεν είναι πλήρως αυτόνομη, επειδή δεν μπορεί να επιτύχει τον οικονομικό σκοπό της χωρίς την αναζήτηση συντελεστών παραγωγής από τρίτους. Το ΔΕΕ εξέτασε αρ-

χικά το ζήτημα εφαρμογής της Οδηγίας επί μεταβίβασης που συντελέσθηκε κατά καταστρατήγηση των κρίσιμων διατάξεων εκ μέρους του μεταβιβάζοντος, του διαδόχου ή και των δύο από κοινού, με σκοπό να υποκρύψουν την αληθινή πρόθεσή τους, που έγκειτο στην αποφυγή των δυσμενών οικονομικών συνεπειών της μελλοντικής εκκαθάρισης της μεταβιβασθείσας οντότητας, τις οποίες κανονικά θα έπρεπε να επωμιστεί ο μεταβιβάζων και τις οποίες ο διάδοχος αδυνατεί να αντιμετωπίσει. Καθότι η καταστρατήγηση των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου δεν είναι αποδεκτή, το ΔΕΕ προχώρησε στην παροχή προς το αιτούν δικαστήριο χρήσιμων ενδείξεων ώστε να διακριβώσει εάν υφίσταται εν προκειμένω τέτοια περίπτωση. Επεσήμανε, αρχικά, ότι για να εμπίπτει στην Οδηγία 2001/23/ΕΚ, η μεταβίβαση πρέπει να παρέχει στον διάδοχο τη δυνατότητα συνέχισης των δραστηριοτήτων ή ορισμένων δραστηριοτήτων του μεταβιβάζοντος επί μόνιμου βάσεως. Τούτο συντρέχει εάν η οντότητα που μεταβιβάζεται εμφανίζει ένα οργανωμένο σύνολο διαφόρων συντελεστών παραγωγής (εσώματων και άυλων στοιχείων, καθώς και του αναγκαίου προσωπικού) που της παρέχουν τη δυνατότητα να συνεχίσει να ασκεί οικονομική δραστηριότητα. Εν συνεχεία, το Δικαστήριο τόνισε ότι η επίμαχη οντότητα θα πρέπει να διατηρεί την ταυτότητά της κατόπιν της μεταβίβασης. Προς τούτο, είναι απαραίτητο, μεταξύ άλλων, να διατηρείται η λειτουργική της αυτονομία, η οποία πάντως δεν απαιτείται να είναι πλήρης, αφού η Οδηγία εφαρμόζεται και επί μεταβίβασης τμήματος επιχείρησης. Σε περίπτωση, όμως, που η μεταβιβασθείσα παραγωγική μονάδα δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την αναζήτηση συντελεστών παραγωγής από τρίτο, το Δικαστήριο θέτει ως προϋπόθεση για τη διατήρηση της αυτονομίας της να διαθέτει αυτή, μετά τη μεταβίβαση, επαρκή εχέγγυα που να της διασφαλίζουν την πρόσβαση στους συντελεστές παραγωγής του συγκεκριμένου τρίτου προκειμένου να μην εξαρτάται από τις οικονομικές επιλογές στις οποίες ο τρίτος αυτός προβαίνει μονομερώς. Όπως επισημαίνεται, τα εχέγγυα αυτά μπορούν να λάβουν, ειδικότερα, τη μορφή συμφωνιών ή συμβάσεων μεταξύ της μεταβιβασθείσας μονάδας και του εν λόγω τρίτου, οι οποίες να ορίζουν τις συγκεκριμένες και δεσμευτικές προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα παρέχεται πρόσβαση στους συντελεστές παραγωγής του τελευταίου. Υπό την προϋπόθεση, λοιπόν, ότι, αφενός, δεν καταστρατηγείται το ενωσιακό δίκαιο, αφετέρου, η μεταβιβασθείσα παραγωγική μονάδα διαθέτει επαρκή εχέγγυα για να μην εξαρτάται από τις μονομερείς οικονομικές επιλογές τρίτου, του οποίου τους συντελεστές παραγωγής χρησιμοποιεί – πράγμα το οποίο οφείλει να διακριβώσει το αιτούν δικαστήριο – το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η Οδηγία τυγχάνει εφαρμογής στην υπό κρίση περίπτωση.

► Απαγόρευση διακρίσεων σε βάρος εργαζομένων ορισμένου χρόνου

Μη καταβολή μισθολογικής προσαύξησης σε συμβασιούχους υπάλληλους δημοσίου δικαίου παρά μόνο σε μόνιμους δημοσίου υπαλλήλους

εργασία ορισμένου χρόνου – Οδηγία 1999/70/ΕΚ – ρήτρα 4, σημείο 1 – αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων – τομέας της δημόσιας εκπαίδευσης – εθνική νομοθεσία που χορηγεί μισθολογική προσαύξηση μόνο στους εκπαιδευτικούς που απασχολούνται στο πλαίσιο σχέσεως εργασίας αορίστου χρόνου ως μόνιμοι δημόσιοι υπάλληλοι – αποκλεισμός των εκπαιδευτικών που απασχολούνται ως συμβασιούχοι υπάλληλοι δημοσίου δικαίου με σχέση εργασίας ορισμένου χρόνου – έννοια των «αντικειμενικών λόγων» – εγγενή χαρακτηριστικά της ιδιότητας του μόνιμου δημοσίου υπαλλήλου

ΔΕΕ C-72/18, Ustariz Aróstegui, 20.06.2019, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγητής): A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2019:516 – Προδικαστική παραπομπή

Το 2007, ο Daniel Ustariz Aróstegui προσελήφθη από το Υπουργείο Παιδείας της Κυβέρνησης της Αυτόνομης Κοινότητας της Ναβάρρας (στο εξής: Υπουργείο) ως καθηγητής με σύμβαση εργασίας δημοσίου δικαίου ορισμένου χρόνου και άσκησε, έκτοτε, τα καθήκοντά του σε διάφορα σχολεία. Το 2016, ζήτησε από το Υπουργείο να του χορηγήσει τη μισθολογική προσαύξηση λόγω βαθμού την οποία λαμβάνουν οι καθηγητές δημόσιοι υπάλληλοι που έχουν συμπληρώσει προϋπηρεσία έξι ετών και επτά μηνών στον αμέσως χαμηλότερο βαθμό, αφού είχε και αυτός αντίστοιχη αρχαιότητα. Μετά την απόρριψη του αιτήματός του, προσέφυγε ενώπιον του αρμόδιου διοικητικού πρωτοδικείου, το οποίο διερρωτώμενο κατά πόσον η φύση και ο σκοπός της μισθολογικής προσαύξησης λόγω βαθμού δύνανται να αποτελέσουν αντικειμενικό λόγο, ο οποίος δικαιολογεί τη δυσμενή μεταχείριση των συμβασιούχων υπαλλήλων δημοσίου δικαίου, αποφάσισε να αποστείλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ.

Το Δικαστήριο, προκειμένου να διαπιστώσει εάν παραβιάζεται η απαγόρευση διακρίσεων σε βάρος των εργαζομένων ορισμένου χρόνου, εξέτασε αρχικά εάν χορήγηση της μισθολογικής προσαύξησης λόγω βαθμού πρέπει να θεωρείται «όρος απασχόλησης» κατά την έννοια της ρήτρας 4, σημείο 1, της Συμφωνίας-πλαίσιο. Αποφάνθηκε ότι, εφόσον μόνη αντικειμενική προϋπόθεση για τη χορήγηση της προσαύξησης είναι η συμπλήρωση προϋπηρεσίας έξι ετών και επτά μηνών στον εργοδότη, αυτή εμπίπτει στην έννοια των «συνθηκών απασχόλησης».

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ εξέτασε εάν οι μόνιμοι δημόσιοι υπάλληλοι και οι επίμαχοι συμβασιούχοι υπάλληλοι δημοσίου δικαίου τελούν σε συγκρίσιμη κατάσταση, λαμ-

βάνοντας παγίως υπόψη ένα σύνολο παραγόντων, όπως η φύση και οι όροι εργασίας, η κατάρτιση των εργαζομένων κ.α. Παρότι η οριστική επ' αυτού κρίση εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο, το ΔΕΕ, με μια κάπως επιτακτική διατύπωση, υπέδειξε ως ισχυρή υπέρ της συγκρισιμότητας ένδειξη το γεγονός ότι ουδεμία διαφορά υφίσταται μεταξύ των καθηκόντων, των εργασιών και των επαγγελματικών υποχρεώσεων που αναλαμβάνονται από καθηγητή δημόσιο υπάλληλο και αυτών που αναλαμβάνονται από καθηγητή συμβασιούχο υπάλληλο δημοσίου δικαίου, όπως είναι ο D. Ustariz Aróstegui.

Με το δεδομένο αυτό, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι υφίσταται διαφορετική μεταχείριση εργαζομένων τελούντων σε συγκρίσιμη κατάσταση και προχώρησε σε έλεγχο εάν υφίσταται «αντικειμενικός λόγος», κατά την έννοια της ρήτρας 4, σημείο 1, ικανός να δικαιολογήσει μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση. Το Δικαστήριο υπενθύμισε σχετικά ότι η αναφορά απλώς στον προσωρινό χαρακτήρα της απασχόλησης των συμβασιούχων υπαλλήλων δημοσίου δικαίου δεν δύναται να αποτελέσει καθαυτή «αντικειμενικό λόγο», κατά την έννοια της Συμφωνίας-πλαίσιο. Αντίθετα, ο αποκλεισμός των συμβασιούχων υπαλλήλων δημοσίου δικαίου από το ωφέλημα της μισθολογικής προσαύξησης λόγω βαθμού μπορεί να δικαιολογείται μόνον εφόσον τα εγγενή χαρακτηριστικά της ιδιότητας των δημοσίων υπαλλήλων έχουν πράγματι καθοριστική σημασία για τη χορήγηση του ωφελήματος αυτού. Εν προκειμένω, όμως, παρατηρείται ότι η χορήγηση της επίμαχης προσαύξησης δεν συνδέεται μάλλον με τη βαθμολογική εξέλιξη του οικείου δημοσίου υπαλλήλου αλλά με την αρχαιότητα. Ειδικότερα, η εφαρμοστέα νομοθεσία απλώς απονέμει το δικαίωμα στην εν λόγω προσαύξηση κατόπιν ορισμένου χρόνου προϋπηρεσίας, εξαλείφοντας κατ' αυτόν τον τρόπο κάθε διαφορά σε σχέση με ένα απλό επίδομα αρχαιότητας. Συνεπώς, υπό την επιφύλαξη διαφορετικής εκτίμησης από το δικάζον δικαστήριο, η επίμαχη προσαύξηση χορηγείται στους δημοσίους υπαλλήλους απλώς και μόνο λόγω της συμπλήρωσης του απαιτούμενου χρόνου προϋπηρεσίας και δεν επηρεάζει τη θέση τους στο σύστημα εξέλιξης της επαγγελματικής σταδιοδρομίας. Από αυτό συνάγεται ότι δεν υφίσταται εν προκειμένω «αντικειμενικός λόγος» ικανός να δικαιολογήσει τον αποκλεισμό των συμβασιούχων υπαλλήλων δημοσίου δικαίου που έχουν συμπληρώσει τον απαιτούμενο χρόνο προϋπηρεσίας από το ωφέλημα της επίμαχης μισθολογικής προσαύξησης.

Συμπερασματικά, με την απόφασή του αυτή, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι αντίκειται στη Συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου η χορήγηση, από εθνική νομοθεσία, μισθολογικής προσαύξησης στους εκπαιδευτικούς που απασχολούνται ως μόνιμοι δημόσιοι υπάλληλοι, κατ' αποκλεισμό των εκπαιδευτικών που απασχολούνται ως συμβασιούχοι υπάλληλοι δημοσίου δικαίου με σχέση

εργασίας ορισμένου χρόνου, εφόσον η συμπλήρωση ορισμένου χρόνου προϋπηρεσίας αποτελεί τη μοναδική προϋπόθεση για τη χορήγηση της προσαύξησης αυτής.

VIII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Σύμφωνη ερμηνεία εθνικής διάταξης με διάταξη ενωσιακού δικαίου μη παράγουσα άμεσο αποτέλεσμα

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Ευρωπαϊκό ένταλμα συλλήψεως – Αποφάσεις-πλαίσια – δεν έχουν άμεσο αποτέλεσμα – υπεροχή του δικαίου της Ένωσης – συνέπειες – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – άρθρο 4 σημείο 6 – Απόφαση-πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ – άρθρο 28 παρ. 2 – δήλωση κράτους μέλους βάσει της οποίας αυτό δύναται να συνεχίσει να εφαρμόζει τις υπάρχουσες νομικές πράξεις που διέπουν τη μεταφορά καταδίκων και ίσχυαν πριν τις 5 Δεκεμβρίου 2011 – όψιμη δήλωση – συνέπειες

ΔΕΕ C-573/17, Porławski, 24.06.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: K. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2019:530 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης και του άρθρου 28 παρ. 2 της Απόφασης-πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ του Συμβουλίου, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης σε ποινικές αποφάσεις οι οποίες επιβάλλουν ποινές στερητικές της ελευθερίας ή μέτρα στερητικά της ελευθερίας. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε από το Πρωτοδικείο του Άμστερνταμ στο πλαίσιο της εκτέλεσης στις Κάτω Χώρες ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (στο εξής: ΕΕΣ) εις βάρος του Daniel Adam Porławski, για τον σκοπό εκτέλεσης, στην Πολωνία, στερητικής της ελευθερίας ποινής.

Το πρώτο ζήτημα που αντιμετωπίζει το Δικαστήριο στην παρούσα απόφαση είναι η ισχύς δήλωσης εκ μέρους ενός κράτους μέλους, με βάση την οποία το κράτος μέλος αυτό δηλώνει ότι συνεχίζει να εφαρμόζει τις διατάξεις για τη μεταφορά καταδίκων που ίσχυαν πριν τις 5 Δεκεμβρίου 2011 δυνάμει του άρθρου 28 παρ. 2 της Απόφασης-πλαίσιο 2008/909, η οποία ωστόσο έγινε μεταγενέστερα της προβλεπόμενης στην Απόφαση-πλαίσιο ημερομηνίας. Το Δικαστήριο επισημαίνει σχετικά ότι το άρθρο 28 παρ. 2 εισάγει εξαίρεση από τον γενικό κανόνα ότι στις σχέσεις μεταξύ των κρατών μελών σχετικά με τη μεταφορά καταδίκων εφαρμόζεται, μετά τις 5 Δεκεμβρίου 2011, η Απόφαση-πλαίσιο 2008/909, και ως εξαίρεση θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά, ώστε μια δήλωση που υποβάλλε-

ται μεταγενέστερα της 5ης Δεκεμβρίου 2011, όπως αυτή της Πολωνίας, δεν παράγει έννομα αποτελέσματα και εφαρμόζεται η Απόφαση-πλαίσιο.

Δεύτερον, το αιτούν δικαστήριο διερωτήθηκε αν η αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης συνεπάγεται την υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να αφήσει ανεφάρμοστη εθνική διάταξη που αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης, χωρίς η τελευταία να παράγει άμεσο αποτέλεσμα. Το Δικαστήριο τονίζει την ανάγκη διασφάλισης της αποτελεσματικότητας και της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, μέσω της σύμφωνης με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου, και στη συνέχεια διακρίνει μεταξύ των διατάξεων που έχουν άμεσο αποτέλεσμα και αυτών που δεν έχουν. Σε σχέση με τη δεύτερη κατηγορία επισημαίνει ότι η έλλειψη άμεσου αποτελέσματος μιας διάταξης συνεπάγεται ότι η επίκλησή της δεν μπορεί να οδηγή, βάσει του δικαίου της Ένωσης και μόνο, στη μη εφαρμογή από το εθνικό δικαστήριο διάταξης του εθνικού δικαίου αντίθετης στο δίκαιο της Ένωσης.

Σε σχέση με την επίμαχη διάταξη της Απόφασης-πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι αυτή δεν αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα, ωστόσο ο δεσμευτικός της χαρακτήρας επιβάλλει στις εθνικές αρχές την υποχρέωση να ερμηνεύουν το εθνικό δίκαιο με γνώμονα το γράμμα και την τελεολογία της επίμαχης διάταξης, λαμβάνοντας μάλιστα εν ανάγκη υπόψιν το σύνολο του εθνικού δικαίου προκειμένου να εξασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα της Απόφασης-πλαίσιο.

► Πολιτική ασύλου

Εξουσία του εθνικού δικαστή να μεταρρυθμίσει απόφαση διοικητικού οργάνου που απορρίπτει αίτηση διεθνούς προστασίας

προδικαστική παραπομπή – κοινή πολιτική στους τομείς του ασύλου και της επικουρικής προστασίας – κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση διεθνούς προστασίας – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 46 παρ. 3 – πλήρης και ex nunc εξέταση – άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής – έκταση των εξουσιών του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου – δεν έχει εξουσία μεταρρυθμίσεως – άρνηση του αρμόδιου διοικητικού ή οιοσδήποτε δικαστικού οργάνου να συμμορφωθεί με απόφαση του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου

ΔΕΕ C-556/17, Torubarov, 29.07.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2019:626 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 46 παρ. 3 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, σχετικά με

κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) και υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Alekszj Torubarov και της Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal (Υπηρεσίας μετανάστευσης και ασύλου, Ουγγαρία, στο εξής: υπηρεσία μετανάστευσης) σχετικά με την απόρριψη από την τελευταία της αίτησής του για χορήγηση διεθνούς προστασίας.

Η υπό κρίση υπόθεση αφορά τον A. Torubarov, Ρώσο υπήκοο και μέλος κόμματος της αντιπολίτευσης στη Ρωσία, σε βάρος του οποίου ασκήθηκαν πλείονες διώξεις στη Ρωσία και διέβη παρανόμως τα συγγρικά σύνορα. Οι συγγρικές αρχές τον συνέλαβαν αμέσως, καθώς δεν μπορούσε να αποδείξει το νόμιμο της διαμονής του στην Ουγγαρία και, στη συνέχεια, ο ενδιαφερόμενος υπέβαλε αίτηση διεθνούς προστασίας, η οποία και απορρίφθηκε με απόφαση της υπηρεσίας μετανάστευσης. Η απορριπτική αυτή απόφαση ακυρώθηκε κατόπιν προσφυγής του ενδιαφερομένου, δεδομένου ότι η αρμόδια υπηρεσία, αφενός, δεν εξέτασε ενδελεχώς όλα τα στοιχεία και τα πραγματικά περιστατικά που είχε στη διάθεσή της, αφετέρου, όσα εξέτασε τα εξέτασε με τρόπο μεροληπτικό, ώστε η εκδοθείσα απόφαση να στερείται ερείσματος. Η υπηρεσία μετανάστευσης απέρριψε εκ νέου την αίτηση διεθνούς προστασίας του ενδιαφερομένου επικαλούμενη στοιχεία σχετικά με τη λειτουργία της δικαιοσύνης στη Ρωσία και τις συνθήκες κράτησης στο κράτος αυτό και γνωμοδότηση εκδοθείσα από την συγγρική Υπηρεσία σχετικά με την προστασία του Συντάγματος, σύμφωνα με την οποία η παρουσία του αιτούντος στο συγγρικό έδαφος υπονόμει συμφέροντα εθνικής ασφάλειας, δεδομένου ότι αυτός είχε κριθεί ένοχος για πράξεις αντίθετες προς τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών. Κατόπιν νέας προσφυγής του ενδιαφερομένου, η υπηρεσία μετανάστευσης απέρριψε για τρίτη φορά την αίτηση χορήγησης του καθεστώτος του πρόσφυγα και επικουρικά διεθνούς προστασίας, χωρίς ωστόσο αυτή τη φορά να αναφερθεί στη γνωμοδότηση της Υπηρεσίας για την προστασία του Συντάγματος. Ο A. Torubarov άσκησε και τρίτη προσφυγή με την οποία ζήτησε από το αιτούν δικαστήριο να μεταρρυθμίσει την προσβαλλόμενη απόφαση για τη χορήγηση διεθνούς προστασίας, κάτι που μετά από νομοθετική μεταρρύθμιση προς μεταφορά της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ στο συγγρικό δίκαιο δεν επιτρέπεται πλέον στα διοικητικά δικαστήρια. Δεδομένου ότι από τη νομοθετική αυτή μεταρρύθμιση θίγεται το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των αιτούντων διεθνούς προστασίας, όπως του A. Torubarov, το αιτούν δικαστήριο ερωτά το Δικαστήριο εάν, ενόψει του άρθρου 46 παρ. 3 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ και του άρθρου 47 του Χάρτη, μπορεί να αφήσει αυτεπαγγέλτως ανεφάρμοστη την εθνική διάταξη και να μεταρρυθμίσει την προσβαλλ-

λόμενη απόφαση.

Το Δικαστήριο απαντώντας στο προδικαστικό ερώτημα επισημαίνει αρχικά ότι η πρώτη αίτηση διεθνούς προστασίας του ενδιαφερομένου υποβλήθηκε μετά την έναρξη ισχύος της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ αλλά πριν την παρέλευση της προθεσμίας μεταφοράς αυτής στο εθνικό δίκαιο καθώς και ότι το κράτος μέλος είναι ελεύθερο να εφαρμόζει ευθέως τις εθνικές διατάξεις μεταφοράς σε περιπτώσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, αρκεί η εφαρμογή αυτή να γίνεται κατά τρόπο προβλέψιμο και ομοιόμορφο.

Επιπλέον, διευκρινίζει ότι το άρθρο 46 παρ. 3 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ παρέχει στους αιτούντες διεθνή προστασία το δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον εθνικού δικαστηρίου κατά απόφασης με την οποία απορρίφθηκε η αίτησή τους, στο πλαίσιο της οποίας προσφυγής θα διασφαλίζεται η πλήρης και *ex nunc* εξέταση όλων των πραγματικών και νομικών ζητημάτων. Προκειμένου να εξασφαλισθεί η πρακτική αποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης διάταξης, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, εφόσον εθνικό δικαστήριο, κατ' εφαρμογή των κριτηρίων που θέτει ο Οδηγία 2011/95/ΕΕ για τις απαιτήσεις αναγνώρισης καθεστώτος διεθνούς προστασίας, διαπιστώσει ότι έπρεπε να χορηγηθεί στον ενδιαφερόμενο το εν λόγω καθεστώς και το διοικητικό όργανο που επιλήφθηκε εκ νέου της σχετικής αίτησης εκδώσει αντίθετη απόφαση χωρίς να επικαλεστεί νέα στοιχεία, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να μεταρρυθμίσει την απόφαση του διοικητικού οργάνου, αφήνοντας ανεφάρμοστη την εθνική διάταξη που του απαγορεύει να ενεργήσει κατ' αυτόν τον τρόπο.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Ερήμην εκδοθείσα απόφαση δεν πιστοποιείται ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος σε περίπτωση αδυναμίας εντοπισμού της κατοικίας του εναγομένου

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΚ) 805/2004 – Ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις – πιστοποίηση δικαστικής απόφασης ως ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου – ελάχιστοι κανόνες για τις μη αμφισβητούμενες αξιώσεις – εναγόμενος αγνώστου διεύθυνσεως μη παραστάς κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση

ΔΕΕ C-518/18, RD (Certification en tant que titre exécutoire européen), 27.06.2019, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: C. Toader, Εισηγητής: M. Safjan, ECLI:EU:C:2019:546 – Προδικαστική παραπομπή

Η συγκεκριμένη απόφαση έχει ως αντικείμενο την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 1 εδ. β' στοιχείο γ' του Κανονισμού (ΕΚ) 805/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, για τη θέσπιση ευρωπαϊκού εκτελεστού

τίτλου για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις, με αφορμή αίτηση προδικαστικής απόφασης που υπέβαλε ειρηνοδικείο της Τσεχικής Δημοκρατίας στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της RD και της SC, φυσικού προσώπου του οποίου η διεύθυνση δεν είναι γνωστή, σχετικά με οφειλή από μίσθωση.

Κατ' ουσίαν το αιτούν δικαστήριο ζητά να διευκρινιστεί εάν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος απόφαση που εκδόθηκε κατόπιν επ' ακροατηρίου συζήτησης στην οποία δεν παρέστη ο εναγόμενος, η διεύθυνση του οποίου δεν κατέστη γνωστή στο δικαστήριο.

Μία από τις προϋποθέσεις πιστοποίησης απόφασης ως ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου είναι η τήρηση ελάχιστων δικονομικών κανόνων που αναφέρονται στον Κανονισμό 805/2004, οι οποίοι έχουν ως σκοπό να ενημερώνεται εγκαίρως ο οφειλέτης και να διασφαλίζονται τα δικαιώματα άμυνάς του, ειδικά σε περίπτωση ερημοδικίας του. Λαμβάνοντας υπόψιν τον σκοπό των απαιτήσεων αυτών, το Δικαστήριο καταλήγει ότι ερήμην εκδοθείσα απόφαση δεν μπορεί να πιστοποιηθεί ως ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος, εφόσον υπάρχει αδυναμία εντοπισμού της κατοικίας του εναγομένου.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Περιουσιακές διαφορές από μη καταχωρισμένη σχέση συμβίωσης εμπίπτουν στην έννοια των αστικών και εμπορικών υποθέσεων

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – άρθρο 66 – πεδίο εφαρμογής *ratione temporis* – Κανονισμός (ΕΚ) 44/2001 – καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής – αστικές και εμπορικές υποθέσεις – άρθρο 1 παρ. 1 και 2 στοιχείο α' – εξαιρούμενοι τομείς – περιουσιακές σχέσεις των συζύγων – άρθρο 54 – αίτηση για έκδοση βεβαιώσεως περί εκτελεστότητας της αποφάσεως που εξέδωσε το δικαστήριο προελεύσεως – δικαστική απόφαση για απαίτηση απορρέουσα από τη λύση των περιουσιακών σχέσεων που προκύπτουν από μη καταχωρισμένη σχέση συμβίωσης

ΔΕΕ C-361/18, Weil, 06.06.2019, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): C. Toader, ECLI:EU:C:2019:473 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης, η οποία υποβλήθηκε από πρωτοβάθμιο δικαστήριο της περιφέρειας Szekszárd (Ουγγαρία) αφορά την ερμηνεία του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 στοιχείο α' και του άρθρου 53 του Κανονισμού (ΕΕ) 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, και υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Ágnes

Weil, κατοίκου Ουγγαρίας, και του Géza Gulácsi, κατοίκου Ηνωμένου Βασιλείου, σε σχέση με την έκδοση της βεβαίωσης του άρθρου 53 του Κανονισμού 1215/2012 για την εκτέλεση τελεσίδικης απόφασης εκδοθείσας εις βάρος του Géza Gulácsi.

Δεδομένου ότι η αγωγή της κύριας δίκης ασκήθηκε πριν τις 10 Ιανουαρίου 2015, ήτοι την ημερομηνία έναρξης ισχύος του Κανονισμού 1215/2012, σύμφωνα με το άρθρο 66 αυτού, το Δικαστήριο απαντά στα υποβληθέντα από το εθνικό δικαστήριο ερωτήματα με βάση τον προγενέστερο Κανονισμό 44/2001.

Συγκεκριμένα, με το πρώτο υποβληθέν ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ζητά κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί εάν στο πλαίσιο έκδοσης βεβαίωσης περί εκτελεσιότητας απόφασης, το άρθρο 54 του Κανονισμού 44/2001 πρέπει να ερμηνευτεί κατά τρόπο τέτοιο ώστε να οφείλει το επιληφθέν δικαστήριο να εξετάσει εάν η διαφορά εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού ή να εκδώσει αυτομάτως την εν λόγω βεβαίωση. Το Δικαστήριο επισημαίνει τον σκοπό που εξυπηρετεί ο Κανονισμός 44/2001, ο οποίος βασίζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των δικαστικών αρχών των κρατών μελών και, συγκεκριμένα, τη διασφάλιση ταχείας και αποτελεσματικής διαδικασίας προκειμένου να κηρύσσονται σε ένα κράτος μέλος εκτελεστές αποφάσεις που εκδόθηκαν σε άλλο κράτος μέλος. Προς επίτευξη του σκοπού αυτού, το σύστημα του Κανονισμού προβλέπει την ύπαρξη ενός τυπικού μόνο ελέγχου εκ μέρους του δικαστηρίου του κράτους μέλους εκτέλεσης των εγγράφων που απαιτούνται για την κήρυξη της εκτελεσιότητας απόφασης. Η ανάγκη ταχείας εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων συνοδεύεται ταυτόχρονα από την ανάγκη διαφύλαξης της ασφάλειας δικαίου, ώστε το δικαστήριο του κράτους μέλους εκτέλεσης να οφείλει να διαπιστώσει εάν η διαφορά εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 44/2001, σε περίπτωση, όπως στην υπό κρίση υπόθεση, κατά την οποία το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση δεν απεφάνθη το ίδιο επί της εφαρμογής του Κανονισμού.

Σε σχέση με το δεύτερο υποβληθέν ερώτημα, με το οποίο ζητείται να διευκρινιστεί εάν περιουσιακές διαφορές από μη καταχωρισμένη σχέση συμβίωσης εμπίπτουν στην έννοια των «αστικών και εμπορικών υποθέσεων» και, επομένως, στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού, το Δικαστήριο διευκρινίζει αρχικά ότι εξαιρούνται, με βάση το άρθρο 1 παρ. 2, του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού οι περιουσιακές σχέσεις των συζύγων. Με δεδομένο, ωστόσο, ότι οι διάδικοι στην κύρια δίκη δεν συνήψαν έγγαμη σχέση, οι περιουσιακές μεταξύ τους διαφορές δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως περιουσιακές σχέσεις συζύγων, ώστε να εμπίπτουν στην εξαίρεση του άρθρου 1 παρ. 2, η οποία άλλωστε πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Επομένως, το Δικαστήριο καταλήγει ότι αγωγή, όπως αυτή της κύριας δίκης, η οποία αφορά περιουσιακές

σχέσεις από μη καταχωρισμένη σχέση συμβίωσης εμπίπτει στην έννοια των αστικών και εμπορικών υποθέσεων και, άρα, στο καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 44/2001.

ΙΧ. ΕΝΕΡΓΕΙΑ – ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Επιμ.: Χριστίνα Χατζηκωνσταντίνου

► Γενετικώς τροποποιημένοι οργανισμοί

Ο αιτών εσωτερική επανεξέταση διοικητικής πράξης εκδοθείσας από όργανα της Ένωσης δυνάμει του δικαίου περιβάλλοντος οφείλει να επικαλείται και να προσκομίζει στοιχεία ικανά να εγείρουν σοβαρές αμφιβολίες ως προς τη νομιμότητα της πράξης αυτής

αίτηση αναιρέσεως – περιβάλλον – γενετικώς τροποποιημένα προϊόντα – απόφαση της Επιτροπής για την έγκριση της διαθέσεως στην αγορά προϊόντων που περιέχουν τη γενετικώς τροποποιημένη σόγια MON 87701 × MON 89788 – Σύμβαση Άρχους – Κανονισμός (ΕΚ) 1367/2006 – άρθρο 10 παρ. 1 – αίτηση εσωτερικής επανεξέτασης της αποφάσεως που υποβάλλεται κατ' εφαρμογή των διατάξεων σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων σε θέματα περιβάλλοντος – βάρος αποδείξεως

ΔΕΕ C-82/17 P, TestBiotech κ.λπ./Επιτροπή, 12.09.2019, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: J. Malenovský, Εισηγητής: L. Bay Larsen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2019:719 – Αίτηση αναιρέσεως

Η νομική προβληματική που ανέκυψε στο πλαίσιο εκδίκασης της συγκεκριμένης αίτησης αναιρέσεως αφορά, ιδίως, τη φύση και το πεδίο εφαρμογής του μηχανισμού εσωτερικής επανεξέτασης αλλά και την κατανομή του βάρους απόδειξης σχετικά με τον μηχανισμό αυτό, ο οποίος προβλέπεται στο άρθρο 10 του Κανονισμού (ΕΚ) 1367/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Σεπτεμβρίου 2006, για την εφαρμογή στα όργανα και τους οργανισμούς της Ευρωπαϊκής Κοινότητας των διατάξεων της Σύμβασης του Άρχους, σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη των αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα.

Ειδικότερα, σε συμμόρφωση με τις επιταγές του άρθρου 9 παρ. 3 της Σύμβασης του Άρχους που αποβλέπει στην εξασφάλιση ευρείας πρόσβασης του ενδιαφερόμενου κοινού στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικές υποθέσεις, το άρθρο 10 του ανωτέρω Κανονισμού παρέχει τη δυνατότητα σε μη κυβερνητικές οργανώσεις που πληρούν ορισμένα κριτήρια να ζητήσουν εσωτερική επανεξέταση από το όργανο ή τον οργανισμό της Ένωσης που εξέδωσε διοικητική πράξη δυνάμει του δικαίου περιβάλλοντος, ή σε περίπτωση προβαλλόμενης διοικητικής παράλει-

ψης, που θα έπρεπε να είχε εκδώσει την πράξη αυτή. Επιπρόσθετα, στο άρθρο 12 του ιδίου Κανονισμού προβλέπεται ότι η μη κυβερνητική οργάνωση, η οποία υπέβαλε αίτηση εσωτερικής επανεξέτασης σύμφωνα με το άρθρο 10, δύναται να προσφύγει στο Δικαστήριο σύμφωνα με τις οικείες διατάξεις της Συνθήκης. Το νομικό πλαίσιο της συγκεκριμένης υπόθεσης περιλαμβάνει περαιτέρω και τις διατάξεις του άρθρου 5 παρ. 8 και του άρθρου 17 παρ. 8 του Κανονισμού (ΕΚ) 1829/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, για τα γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα και τις ζωοτροφές. Στις συγκεκριμένες διατάξεις προβλέπεται ότι η Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων (European Food Safety Authority, στο εξής: EFSA) εκδίδει λεπτομερείς οδηγίες για να βοηθήσει τον αιτούντα στην προετοιμασία και υποβολή αίτησης για τη χορήγηση άδειας κυκλοφορίας στην αγορά ενός Γενετικά Τροποποιημένου Οργανισμού (στο εξής: ΓΤΟ), όσον αφορά τα τρόφιμα που προορίζονται για την ανθρώπινη διατροφή και τις ζωοτροφές. Σύμφωνα δε με το άρθρο 5 παρ. 3 στοιχείο στ' του Κανονισμού, κάθε αίτηση έγκρισης για τη διάθεση στην αγορά ενός ΓΤΟ περιλαμβάνει είτε ανάλυση, συνοδευόμενη από τις κατάλληλες πληροφορίες και δεδομένα, με την οποία αποδεικνύεται ότι τα χαρακτηριστικά του τροφίμου δεν είναι διαφορετικά από το συμβατικό αντίστοιχο, έχοντας υπόψη τα αποδεκτά όρια φυσικών παραλλαγών για τα εν λόγω χαρακτηριστικά και τα κριτήρια του άρθρου 13 παρ. 2 στοιχείο α', είτε πρόταση για την επισήμανση του τροφίμου σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 2 στοιχείο α' και παρ. 3.

Αναφορικά με το ιστορικό της διαφοράς, τον Αύγουστο του έτους 2009, η Monsanto Europe SA υπέβαλε στην αρμόδια αρχή των Κάτω Χωρών, σύμφωνα με τα άρθρα 5 και 17 του Κανονισμού 1829/2003, αίτηση έγκρισης για τη διάθεση στην αγορά τροφίμων, συστατικών τροφίμων και ζωοτροφών που περιέχουν, αποτελούνται ή παράγονται από τη σόγια MON 87701 × MON 89788 (στο εξής: Σόγια). Η αίτηση έγκρισης αφορούσε, επίσης, τη διάθεση στην αγορά της Σόγιας που απαντά σε προϊόντα πλην τροφίμων και ζωοτροφών, τα οποία περιέχουν ή αποτελούνται από τη συγκεκριμένη σόγια, για τις ίδιες χρήσεις με οποιαδήποτε άλλη σόγια, εξαιρουμένης της καλλιέργειας. Τον Φεβρουάριο του έτους 2012, η EFSA διατύπωσε συνολική γνώμη σύμφωνα με τα άρθρα 6 και 18 του Κανονισμού 1829/2003, διαπιστώνοντας ότι η Σόγια είναι, στο πλαίσιο των προβλεπόμενων χρήσεων, εξίσου ασφαλής με την αντίστοιχη, μη γενετικώς τροποποιημένη σόγια με την οποία έγινε σύγκριση, όσον αφορά τις πιθανές επιπτώσεις στην υγεία των ανθρώπων ή των ζώων ή στο περιβάλλον. Η επιστημονική ομάδα της EFSA συνήγαγε ότι η διασταύρωση τροποποιημένης σόγιας δεν προκαλούσε, στο πλαίσιο των προβλεπόμενων χρήσεων της, αλληλεπιδράσεις μεταξύ των στοιχείων που θα μπο-

ρούσαν να επηρεάσουν την ασφάλεια της Σόγιας όσον αφορά τις πιθανές επιπτώσεις της στην υγεία των ανθρώπων, των ζώων και στο περιβάλλον. Διαπιστώθηκε, δηλαδή, ότι η Σόγια είναι εξίσου ασφαλής με την αντίστοιχη, μη γενετικώς τροποποιημένη σόγια, όσον αφορά τις πιθανές επιπτώσεις στην υγεία των ανθρώπων ή των ζώων ή στο περιβάλλον. Συνακόλουθα, η EFSA αποφάνθηκε ότι η αίτηση της Monsanto Europe SA πληροί τις απαιτήσεις των άρθρων 6 και 18 του Κανονισμού 1829/2003 για τη διάθεση της Σόγιας στην αγορά. Έπειτα, κατόπιν έκδοσης σχετικής εγκριτικής απόφασης, η Επιτροπή ενέκρινε τη διάθεση στην αγορά, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, τροφίμων και συστατικών τροφίμων και ζωοτροφών που περιέχουν, αποτελούνται ή παράγονται από Σόγια.

Τον Αύγουστο του έτους 2012, οι αναιρεσείουσες, TestBioTech eV, European Network of Scientists for Social and Environmental Responsibility eV και Sambucus eV, γερμανικές ενώσεις μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, δραστηριοποιούμενες, εν γένει, στην επιστημονική έρευνα και προστασία του περιβάλλοντος, αιτήθηκαν από την Επιτροπή τη διενέργεια εσωτερικής επανεξέτασης της απόφασης της περί έγκρισης σύμφωνα με το άρθρο 10 του Κανονισμού 1367/2006. Οι αναιρεσείουσες θεώρησαν, μεταξύ άλλων, αφενός, ότι είναι εσφαλμένο το συμπέρασμα ότι η Σόγια είναι ουσιαστικώς ισοδύναμη με την αντίστοιχη, μη γενετικώς τροποποιημένη σόγια και, αφετέρου, ότι δεν ελήφθησαν υπόψη οι συνεργιστικές ή συνδυαστικές επιπτώσεις, ότι δεν αξιολογήθηκαν προσηκόντως οι ανοσολογικοί κίνδυνοι και ότι κακώς δεν απαιτήθηκε παρακολούθηση των επιπτώσεων στην υγεία. Η Επιτροπή, ωστόσο, με την απόφαση της 8ης Ιανουαρίου 2013 (στο εξής: επίμαχη απόφαση) ενημέρωσε τις αναιρεσείουσες ότι απέρριψε, στο σύνολό τους, τις ανωτέρω αιτιάσεις τους. Οι αναιρεσείουσες προσέφυγαν, ακολούθως, στο ΓεΔΕΕ με αίτημα την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής. Με την απόφασή του επί της υπόθεσης T-177/13 το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή. Κατά της απορριπτικής απόφασης ασκήθηκε η υπό κρίση αίτηση αναίρεσης ενώπιον του ΔΕΕ.

Στο πλαίσιο της εν λόγω αίτησης αναίρεσης προβλήθηκαν, ειδικότερα, πέντε λόγοι αναίρεσης. Πρώτον, οι αναιρεσείουσες υποστήριξαν ότι το ΓεΔΕΕ εσφαλμένως έκρινε ως απαράδεκτα ορισμένα από τα επιχειρήματά τους όπως και μέρος των αποδείξεων και/ή στοιχείων που προσκόμισαν για τον λόγο ότι δεν είχαν συμπεριληφθεί στις αιτήσεις επανεξέτασης ή δεν είχαν προσκομισθεί συνημμένα στις αιτήσεις αυτές. Δεύτερον, προέβαλλαν ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο, καθόσον επέβαλε σε μη κυβερνητικές οργανώσεις που υπέβαλαν αιτήσεις και άσκησαν ένδικο βοήθημα, σύμφωνα με τα άρθρα 10 και 12 του Κανονισμού 1367/2006, βάρος απόδειξης το οποίο δεν φέρουν και στο οποίο ήταν αδύνατον να ανταποκριθούν. Τρίτον, ισχυρίστηκαν ότι το ΓεΔΕΕ υπέ-

πεσε σε πλάνη περί το δίκαιο καθόσον δεν αναγνώρισε ότι οι κατευθυντήριες γραμμές τις οποίες χάραξε η EFSA, σύμφωνα με τις νομικές υποχρεώσεις της, δημιούργησαν δικαιολογημένη εμπιστοσύνη ότι θα τηρηθούν. Τέταρτον, ισχυρίστηκαν ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο καθόσον έκρινε ότι η αξιολόγηση ασφαλείας σε δύο στάδια την οποία απαιτεί ο Κανονισμός 1829/2003 δεν χρειαζόταν να πραγματοποιηθεί. Με τον πέμπτο λόγο τους, διατείνονται ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο καθόσον απέρριψε ορισμένα στοιχεία της αιτίας των αναιρεσειουσών ότι η Επιτροπή δεν εξέτασε προσηκόντως τη δυνητική τοξικότητα της Σόγιας και δεν απαίτησε τη μετά τη χορήγηση της έγκρισης παρακολούθηση των επιπτώσεών της. Το Δικαστήριο απέρριψε, ωστόσο, την αίτηση αναίρεσης στο σύνολό της.

Ειδικότερα, αποφαινόμενο επί του πρώτου αναιρετικού λόγου και των επιμέρους αιτιάσεων που προβλήθηκαν προς υποστήριξή του, έκρινε κατ' αρχήν ότι, όταν το αντικείμενο διοικητικής πράξης οργάνου της Ένωσης αφορά άδεια διάθεσης στην αγορά προϊόντων που περιέχουν γενετικώς τροποποιημένο οργανισμό (εν προκειμένω σόγια), το αντικείμενο της αίτησης επανεξέτασης αφορά, κατ' εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 10 παρ. 1 του Κανονισμού 1367/2006, την επαναξιολόγηση τέτοιας άδειας. Επομένως, η αίτηση εσωτερικής επανεξέτασης διοικητικής πράξης αποσκοπεί στη διαπίστωση του παράνομου χαρακτήρα ή της έλλειψης βασιμότητας της οικείας πράξης. Σε περίπτωση δε απόρριψης ως αβασίμου της αίτησης εσωτερικής επανεξέτασης, ο αιτών μπορεί να προσφύγει ενώπιον του δικαστή της Ένωσης βάσει του άρθρου 12 του ανωτέρω Κανονισμού, πλην όμως, η προσφυγή αυτή δεν μπορεί να στηρίζεται σε νέους λόγους ή σε αποδεικτικά στοιχεία που δεν είχαν συμπεριληφθεί στην αίτηση επανεξέτασης. Τούτο διότι, σε διαφορετική περίπτωση, η απαίτηση περί αιτιολόγησης της αίτησης αυτής, η οποία περιλαμβάνεται στο άρθρο 10 παρ. 1 του Κανονισμού 1367/2006, θα στερούνταν πρακτικής αποτελεσματικότητας και θα τροποποιείτο το αντικείμενο της κινηθείσας με την οικεία αίτηση διαδικασίας. Συνεπώς, η Επιτροπή δεν ήταν υποχρεωμένη να εξετάσει άλλους λόγους, πλην αυτών που προβλήθηκαν με την αίτηση εσωτερικής επανεξέτασης προκειμένου να κρίνει αν τέτοιου είδους αίτηση ήγειρε σοβαρές αμφιβολίες ως προς τη νομιμότητα χορήγησης της επίμαχης άδειας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κρίση του Δικαστηρίου επί του δεύτερου λόγου αναίρεσης, με τον οποίο οι αναιρεσειούσες προσάπτουν στο ΓεΔΕΕ ότι υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο αναφορικά με το βάρος απόδειξης που φέρουν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις οι οποίες ασκούν ένδικο βοήθημα κατά τα άρθρα 10 και 12 του Κανονισμού 1367/2006. Τούτο διότι, απαιτώντας την προσκόμιση ουσιωδών αποδεικτικών στοιχείων, ικανών να θεμελιώσουν ουσιώδεις αμφιβολίες ως προς τη νομι-

μότητα της επίμαχης πράξης, επέβαλε σε αυτές βάρος απόδειξης το οποίο δεν φέρουν και στο οποίο είναι αδύνατον να ανταποκριθούν. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε, συναφώς, ότι ο αιτούμενος την εσωτερική επανεξέταση διοικητικής πράξης δυνάμει του δικαίου περιβάλλοντος οφείλει να αναφέρει κάθε πραγματικό ή νομικό στοιχείο που προκαλεί εύλογες αμφιβολίες ως προς την εκτίμηση στην οποία είχε προβεί το θεσμικό όργανο ή το όργανο της Ένωσης με την οικεία πράξη. Πράγματι, ο τρίτος που αμφισβητεί την άδεια διάθεσης στην αγορά οφείλει να προσκομίσει ουσιώδη αποδεικτικά στοιχεία, ικανά να θεμελιώσουν σοβαρές αμφιβολίες ως προς τη νομιμότητα της χορήγησης της εν λόγω άδειας. Επομένως, δεν απαιτείται, εν προκειμένω, να αποδειχθεί ότι η εγκριτική απόφαση της Επιτροπής παραβιάζει τον Κανονισμό 1829/2003, αλλά θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να προσκομίζονται στοιχεία τα οποία να εγείρουν σοβαρές αμφιβολίες ως προς τη νομιμότητα της οικείας πράξης. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το να εκθέτει ο αιτούμενος την επανεξέταση συγκεκριμένους και σαφείς λόγους, δυνάμενους να ανατρέψουν τις εκτιμήσεις επί των οποίων βασίζεται η εγκριτική απόφαση, αποτελεί εγγενές στοιχείο του συστήματος επανεξέτασης. Ως εκ τούτου, ορθώς το ΓεΔΕΕ προέβη στη διαπίστωση ότι, προκειμένου να διευκρινιστούν οι λόγοι επανεξέτασης κατά τον απαιτούμενο τρόπο, ο αιτούμενος την εσωτερική επανεξέταση διοικητικής πράξης δυνάμει του δικαίου περιβάλλοντος οφείλει να αναφέρει τα ουσιώδη πραγματικά στοιχεία ή τα νομικά επιχειρήματα τα οποία δύνανται να θεμελιώσουν εύλογες αμφιβολίες, δηλαδή ουσιώδεις όσον αφορά την εκτίμηση στην οποία προέβη το θεσμικό όργανο ή το όργανο της Ένωσης με την οικεία πράξη.

Περαιτέρω, με τον τρίτο λόγο της αίτησης αναίρεσης, οι αναιρεσειούσες υποστήριξαν ότι κακώς δέχθηκε το ΓεΔΕΕ ότι οι οδηγίες της EFSA δεν είχαν δημιουργήσει τη δικαιολογημένη προσδοκία ότι θα τηρηθούν λόγω του ότι δεν δέσμευαν την Επιτροπή και ότι η Επιτροπή δεν υποχρεούταν να δικαιολογήσει τη μη συμμόρφωσή της προς τις εν λόγω οδηγίες. Στο πλαίσιο εξέτασης του συγκεκριμένου αναιρετικού λόγου, το Δικαστήριο έκρινε, ειδικότερα, ότι τα έγγραφα προσανατολισμού της EFSA δεν δεσμεύουν την Επιτροπή κατά την εκ μέρους της εξέταση ή επανεξέταση. Βεβαίως, είναι πιθανόν η Επιτροπή να επιλέξει να τα εφαρμόσει ως πλαίσιο αξιολόγησης στις αγόμενες ενώπιόν της υποθέσεις. Εξάλλου, οι συγκεκριμένες οδηγίες ουδόλως περιορίζουν το περιθώριο εκτίμησης της Επιτροπής, αλλά απευθύνονται στους αιτούμενους την αδειοδότηση, στους οποίους δεν είναι σε θέση να επιβάλουν καμία υποχρέωση. Η EFSA με τη δημοσίευση τέτοιου είδους λεπτομερών κατευθυντήριων γραμμών αποσκοπεί στην παροχή βοήθειας στους αιτούντες κατά την προετοιμασία και υποβολή αίτησης για τη χορήγηση άδειας και ουδόλως παρέχεται σε τρίτους το δικαίωμα να

προσκομίσουν, επί τη ευκαιρία, ορισμένα στοιχεία. Περαιτέρω, οι οδηγίες αυτές δεν συνιστούν έγγραφα προσανατολισμού που εκδίδουν τα θεσμικά όργανα τα οποία μπορεί να δημιουργήσουν δικαιολογημένη εμπιστοσύνη. Εν προκειμένω, η επιστημονική γνωμοδότηση της EFSA περί αλλεργιογέννησης δεν δεσμεύει την Επιτροπή κατά την εξέταση των αιτήσεων εσωτερικής επανεξέτασης. Επιπρόσθετα, αποφαινόμενο επί της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης την οποία επικαλέστηκαν οι αναιρεσείουσες, το ΔΕΕ επικύρωσε την κρίση του ΓεΔΕΕ ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι οδηγίες της EFSA δεν περιείχαν έναντι των αναιρεσειουσών καμία συγκεκριμένη, ανεπιφύλακτη και συγκλίνουσα διαβεβαίωση την οποία αυτές θα μπορούσαν να επικαλεστούν στο πλαίσιο αίτησης εσωτερικής επανεξέτασης βάσει του άρθρου 10 του Κανονισμού 1367/2006.

Ο τέταρτος λόγος της αναιρέσης επικεντρώθηκε στο ζήτημα της προσήκουσας τοξικολογικής αξιολόγησης της Σόγιας από την Επιτροπή. Εν προκειμένω, βάσει των εγγράφων προσανατολισμού της EFSA, έγινε δεκτό ότι το περιεχόμενο της αξιολόγησης τοξικότητας πρέπει να καθορίζεται ανά περίπτωση και είναι δυνατή, και άρα δεν αποκλείεται καταρχήν, η περιορισμένη αξιολόγησή της. Όσον αφορά, δηλαδή, τους κινδύνους εκ των γενετικών τροποποιημένων φυτών, τροφίμων και ζωοτροφών, η ανάγκη τοξικολογικών αναλύσεων, στο πλαίσιο της αξιολόγησης της ασφάλειάς τους, πρέπει να εκτιμάται κατά περίπτωση και καθορίζεται από το αποτέλεσμα της αξιολόγησης των διαφορών που εντοπίζονται μεταξύ του γενετικώς τροποποιημένου προϊόντος και του συμβατικού προϊόντος αναφοράς. Η εκτίμηση αυτή έγινε δεκτή και από την Επιτροπή κατά την έκδοση της εγκριτικής απόφασης για τη διάθεση στην αγορά της Σόγιας. Σε αντίθεση με όσα ισχυρίστηκαν συναφώς οι αναιρεσείουσες, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσέγγιση αυτή δεν είναι ασυμβίβαστη με τον Κανονισμό 1829/2003 και, ειδικότερα, με την αιτιολογική σκέψη 6, βάσει της οποίας, μολονότι η ουσιαστική ισοδυναμία αποτελεί ουσιώδες στάδιο της διαδικασίας αξιολόγησης της ασφαλείας των ΓΤΟ, δεν συνιστά αφ' εαυτής αξιολόγηση της ασφαλείας. Τούτο διότι η εν λόγω αιτιολογική σκέψη δεν αποκλείει τη δυνατότητα καθορισμού κατά περίπτωση του περιεχομένου της αξιολόγησης τοξικότητας.

Τέλος, αναφορικά με τον πέμπτο προβαλλόμενο λόγο αναιρέσης, έγινε δεκτό, σε αντίθεση με όσα υποστήριξαν οι αναιρεσείουσες, ότι δοκιμές και προσαρμογές για τον καθορισμό των ανώτατων ορίων καταλοίπων δυνάμει των διατάξεων του Κανονισμού 396/2005 για την τροποποιημένη σόγια, προκειμένου να ληφθούν υπόψη τα είδη σόγιας που είναι ανθεκτικά στη γλυφοσάτη ή στα ζιζανιοκτόνα, πρέπει να γίνονται στο πλαίσιο ελέγχου δυνάμει του εν λόγω Κανονισμού και όχι στο πλαίσιο του Κανονισμού 1829/2003. Εξάλλου, όπως επισήμανε συναφώς το

ΔΕΕ, ο Κανονισμός 396/2005 δεν παραπέμπει ούτε στον Κανονισμό 1829/2003 ούτε στη διαδικασία έγκρισης των ΓΤΟ που εμπίπτουν στον Κανονισμό αυτό.

► Μεταφορά αποβλήτων

Η μεταφορά, προς τρίτη χώρα, ηλεκτρονικών και ηλεκτρικών συσκευών που επιστράφηκαν από τους καταναλωτές και των οποίων δεν διαπιστώθηκε προηγουμένως η καλή λειτουργία ή που δεν προστατεύτηκαν με ενδεδειγμένο τρόπο από τη ζημία κατά τη μεταφορά, συνιστά μεταφορά αποβλήτων

περιβάλλον – απόβλητα – μεταφορές – Κανονισμός (ΕΚ) 1013/2006 – άρθρο 2 σημείο 1 – Οδηγία 2008/98/ΕΚ – άρθρο 3 σημείο 1 – έννοιες της «μεταφοράς αποβλήτων» και των «αποβλήτων» – απόβλητα ηλεκτρικού και ηλεκτρονικού εξοπλισμού – παρτίδα προϊόντων προοριζόμενων αρχικώς για λιανική πώληση, τα οποία επιστράφηκαν από τους καταναλωτές ή κατέστησαν περιττά στη σειρά προϊόντων του πωλητή – μεταφορά μεταχειρισμένου ηλεκτρικού και ηλεκτρονικού εξοπλισμού

ΔΕΕ C-624/17, Tronex, 04.07.2019, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: T. von Danwitz, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2019:564 – Προδικαστική παραπομπή

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης υπόθεσης, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να συμπληρώσει την πλούσια νομολογία του σχετικά με την έννοια του αποβλήτου, ερμηνεύοντας για πρώτη φορά την έννοια αυτή ενόψει της μεταφοράς ελαττωματικού ή μη κατάλληλα συσκευασμένου εξοπλισμού. Ειδικότερα, το Δικαστήριο παρέιχε ερμηνευτικές διευκρινίσεις αναφορικά με το ζήτημα, εάν ηλεκτρονικός εξοπλισμός που επεστράφη από καταναλωτές, μέρος του οποίου δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί πλέον λόγω ελαττωμάτων, καθώς και μη διοχετευμένες παρτίδες πρέπει να θεωρούνται απόβλητα τα οποία μπορούν να εξάγονται σε τρίτες χώρες.

Τον Φεβρουάριο του 2014, διαπιστώθηκε ότι η ολλανδική εταιρία Tronex BV που δραστηριοποιείται στον τομέα του χονδρικού εμπορίου μη διοχετευμένων παρτίδων σχεδίαζε να μεταφέρει ή να αναθέσει τη μεταφορά εμπορευματοκιβωτίου μεγάλης παρτίδας ηλεκτρικού εξοπλισμού σε τρίτο στην Τανζανία, στον οποίο την είχε πωλήσει έναντι του συνολικού ποσού των 2.396,01 ευρώ. Η Tronex είχε αγοράσει τα εμπορεύματα από εμπόρους λιανικής, εμπόρους χονδρικής και/ή εισαγωγείς. Η επίμαχη παρτίδα εμπορευμάτων αποτελείτο από ηλεκτρικούς βραστήρες, ατμοσίδερα, ανεμιστήρες και ξυριστικές μηχανές. Ο εξοπλισμός βρισκόταν κατά το μεγαλύτερο μέρος του στην αρχική συσκευασία, αλλά στην παρτίδα εμπορευμάτων βρέθηκε και εξοπλισμός χωρίς συσκευασία. Η παρτίδα αποτελείτο, αφενός, από εξοπλισμό που

επεστράφη από καταναλωτές, βάσει της εγγύησης του προϊόντος, και, αφετέρου, από εμπορεύματα τα οποία πλέον δεν πωλούνταν ή δεν μπορούσαν να πωληθούν κανονικά, π.χ. λόγω αλλαγής της σειράς πώλησης των προϊόντων. Σε αρκετά χάρτινα κουτιά στα οποία ήταν συσκευασμένος ο εξοπλισμός υπήρχε σημείωση που υποδείκνυε δυσλειτουργίες. Το γυαλί ορισμένων βραστήρων ήταν κατεστραμμένο. Η μεταφορά της επίμαχης παρτίδας θα πραγματοποιούνταν χωρίς κοινοποίηση ή συγκατάθεση κατά τον Κανονισμό για τις μεταφορές αποβλήτων. Ενόψει των ανωτέρω, το πρωτοβάθμιο περιφερειακό δικαστήριο του Ρόττερνταμ καταδίκασε πρωτοδικώς την Tronex σε ποινή ύψους 5.000 ευρώ με αναστολή δύο ετών επειδή επρόκειτο να μεταφέρει απόβλητα από τις Κάτω Χώρες προς την Τανζανία χωρίς την απαιτούμενη από τον Κανονισμό κοινοποίηση προς όλες τις οικείες αρμόδιες αρχές και/ή χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Νομικό έρεισμα για την ποινική καταδίκη της εταιρίας αποτέλεσε το άρθρο 1 α σημείο 1 του ολλανδικού Νόμου περί θεσπίσεως κανόνων για τη διερεύνηση, δίωξη και εκδίκαση οικονομικών εγκλημάτων, σε συνδυασμό με το άρθρο 10.60 εδάφιο β' του Νόμου περί προστασίας του περιβάλλοντος. Βάσει των συγκεκριμένων διατάξεων του εθνικού δικαίου, η παράνομη μεταφορά αποβλήτων σε τρίτες χώρες που πραγματοποιείται χωρίς κοινοποίηση προς όλες τις αρμόδιες αρχές βάσει του Κανονισμού 1013/2006 συνιστά οικονομικό έγκλημα. Η Tronex άσκησε έφεση κατά της απόφασης αυτής, αμφισβητώντας ότι ο εξοπλισμός της επίμαχης παρτίδας συνιστά απόβλητο. Αντιθέτως, η εισαγγελική αρχή προέβαλε, συναφώς, ότι οι συσκευές που περιλαμβάνονταν στην επίμαχη παρτίδα δεν ήταν κατάλληλες για πώληση προς τους καταναλωτές οπότε οι προμηθευτές της Tronex αποφάσισαν να τις «απορρίψουν». Επρόκειτο, επομένως, για απόβλητα. Το γεγονός δε ότι οι συσκευές αυτές εξακολουθούσαν να έχουν υπολειμματική αξία και ότι η Tronex, πράγματι, κατέβαλε ένα ποσό για την απόκτησή τους, δεν ασκεί επιρροή. Στο πλαίσιο, λοιπόν, εκδίκασης της έφεσης, το επιληφθέν εφετείο της Χάγης υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα, ζητώντας από το Δικαστήριο να διευκρινίσει, εάν η μεταφορά προς τρίτη χώρα παρτίδας ηλεκτρικών και ηλεκτρονικών συσκευών, όπως αυτές της επίμαχης παρτίδας που προορίζονταν αρχικά για λιανική πώληση αλλά επιστράφηκαν από τον καταναλωτή ή που για διάφορους λόγους επιστράφηκαν από τον έμπορο στον προμηθευτή του, όπως οι επίμαχες στην κύρια δίκη, ηλεκτρικές συσκευές, πρέπει να θεωρηθεί ως «μεταφορά αποβλήτων» κατά την έννοια του άρθρου 1 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΚ) 1013/2006, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 2006, για τις μεταφορές αποβλήτων, σε συνδυασμό με το άρθρο του 2 σημείο 1, και με το άρθρο 3 σημείο 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 19ης Νοεμβρίου 2008, για τα απόβλητα και την κατάργηση

ορισμένων Οδηγιών.

Πιο συγκεκριμένα, κατά το άρθρο του 1 παρ. 2 στοιχείο γ', ο Κανονισμός 1013/2006 εφαρμόζεται στις μεταφορές αποβλήτων που εξάγονται από την Ένωση σε τρίτες χώρες. Όσον αφορά την έννοια του «αποβλήτου», το άρθρο 3 σημείο 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ ορίζει ως απόβλητο κάθε ουσία ή αντικείμενο το οποίο ο κάτοχός του απορρίπτει ή προτίθεται ή υποχρεούται να απορρίψει. Σύμφωνα με την πάγια, σχετική, νομολογία του Δικαστηρίου, ο χαρακτηρισμός ενός αντικειμένου ως «αποβλήτου» προκύπτει, πρωτίστως, από τη συμπεριφορά του κατόχου του και από τη σημασία του όρου «απορρίπτω» (ΔΕΕ C-241/12 και C-242/12, *Shell Nederland*, 12.12.2013, ECLI:EU:C:2013:821, σκ. 37). Περαιτέρω, όσον αφορά τον όρο «απορρίπτω», κατά πάγια, επίσης, νομολογία του Δικαστηρίου, ο όρος αυτός πρέπει να ερμηνεύεται λαμβάνοντας υπόψη τον σκοπό της Οδηγίας για τα απόβλητα, ο οποίος, σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη της 6, συνίσταται στην ελαχιστοποίηση των επιβλαβών συνεπειών της παραγωγής και διαχείρισης αποβλήτων για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον, καθώς και υπό το πρίσμα του άρθρου 191 παρ. 2 ΣΛΕΕ, το οποίο ορίζει ότι η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και στηρίζεται, μεταξύ άλλων, στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης. Κατά συνέπεια, ο όρος «απορρίπτω» και, επομένως, και ο όρος «απόβλητο», κατά την έννοια του άρθρου 3 σημείο 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, δεν πρέπει να ερμηνεύονται στενά.

Επιπρόσθετα, το ΔΕΕ επισήμανε, συναφώς, ότι η ύπαρξη «αποβλήτου», κατά την έννοια της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, πρέπει να εξακριβώνεται με βάση το σύνολο των περιστάσεων, πρέπει δε να λαμβάνεται υπόψη ο σκοπός της Οδηγίας αυτής και να υπάρχει μέριμνα ώστε να μην θίγεται η αποτελεσματικότητά της. Ως εκ τούτου, ορισμένες περιστάσεις μπορεί να συνιστούν ενδείξεις για την ύπαρξη ενέργειας, πρόθεσης ή υποχρέωσης απόρριψης μιας ουσίας ή ενός αντικειμένου κατά την έννοια του άρθρου 3 σημείο 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ. Για παράδειγμα, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στο εάν το οικείο αντικείμενο ή η οικεία ουσία έχει ή δεν έχει πλέον χρησιμότητα για τον κάτοχό του, οπότε το εν λόγω αντικείμενο ή η ουσία συνιστά βάρος το οποίο ο κάτοχός του επιθυμεί να απορρίψει. Ομοίως, ο βαθμός πιθανότητας επαναχρησιμοποίησης ενός αγαθού, μιας ουσίας ή ενός προϊόντος χωρίς προηγούμενη μεταποίηση αποτελεί σημαντικό κριτήριο προκειμένου να εκτιμηθεί εάν αυτά αποτελούν ή όχι απόβλητα κατά την έννοια της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ. Εάν υφίσταται προς τούτο οικονομικό όφελος για τον κάτοχο, πέραν της απλής δυνατότητας επαναχρησιμοποίησης του συγκεκριμένου αγαθού, της ουσίας ή του προϊόντος, η πιθανότητα μιας τέτοιας επαναχρησιμοποίησης είναι μεγάλη. Σε μια τέτοια περίπτωση, το αγαθό, η ουσία

ή το προϊόν δεν μπορούν πλέον να θεωρούνται βάρος το οποίο ο κάτοχός του επιδιώκει «να απορρίψει», αλλά γνήσιο προϊόν.

Σε συμπλήρωση των ανωτέρω, το Δικαστήριο επεσήμανε, συναφώς, ότι, λαμβανομένης υπόψη της υποχρέωσης ευρείας ερμηνείας της έννοιας του «αποβλήτου», πρέπει να γίνει δεκτό ότι καλύπτονται μόνον οι καταστάσεις εκείνες στις οποίες η επαναχρησιμοποίηση του επίμαχου πράγματος ή της ουσίας δεν είναι απλώς ενδεχόμενη αλλά βέβαιη και δεν απαιτείται προηγούμενη προσφυγή σε μία από τις διαδικασίες αξιοποίησης των αποβλήτων που αναφέρονται στο παράρτημα II της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ, πράγμα που εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να ελέγξει. Υπογράμμισε δε ότι, σε κάθε περίπτωση, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο είναι το μόνο αρμόδιο να εκτιμήσει τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης της οποίας επιλήφθηκε, να εξετάσει αν ο κάτοχος του επίμαχου αντικειμένου ή της επίμαχης ουσίας είχε πράγματι την πρόθεση να το «απορρίψει», λαμβάνοντας υπόψη όλες τις περιστάσεις της υπόθεσης και μεριμνώντας, παράλληλα, για την επίτευξη του σκοπού της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ.

Ενόψει των σκέψεων που προεκτέθηκαν και εξετάζοντας την ιδιότητα των ηλεκτρικών συσκευών της επίμαχης παρτίδας ως αποβλήτων (ή μη), το Δικαστήριο προέβη στις εξής διαφοροποιήσεις: στην περίπτωση που η Tronex απέκτησε συσκευές οι οποίες, σε προγενέστερο στάδιο, είχαν ήδη καταστεί απόβλητα και δεν προέβη σε διάθεση ή αξιοποίησή τους, πρέπει να γίνει δεκτό ότι προέβη σε μεταφορά αποβλήτων κατά παράβαση των σχετικών διατάξεων του Κανονισμού 1013/2006. Όσον αφορά, ωστόσο, την περίπτωση κατά την οποία οι ηλεκτρικές συσκευές που περιλαμβάνονταν στην επίμαχη παρτίδα δεν ήταν πλέον κατάλληλες για τον σκοπό για τον οποίο προορίζονταν αρχικά από τους κατόχους τους, δηλαδή τους εμπόρους λιανικής, τους χονδρεμπόρους και τους εισαγωγείς αυτού του είδους καινούριων συσκευών, το γεγονός αυτό μπορεί να αποτελεί ένδειξη ότι η επίμαχη παρτίδα συνιστά βάρος το οποίο οι προμηθευτές επιθυμούν να «απορρίψουν». Τέλος, αναφορικά με τις περιπτώσεις που οι εν λόγω συσκευές είχαν υπολειμματική αξία και στις οποίες η Tronex κατέβαλε ένα ποσό αντίστοιχο προς την αξία αυτή, το Δικαστήριο υπενθύμισε, συναφώς, την πάγια νομολογία του, κατά την οποία, η έννοια του «αποβλήτου» δεν αποκλείει τις ουσίες και τα αντικείμενα που έχουν εμπορική αξία και ενδέχεται να μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν από οικονομική άποψη (απόφαση *Shell Nederland*, ό.π., σκ. 50 καθώς και εκεί μνημονεύομενη νομολογία).

Ακολούθως, το ΔΕΕ διατύπωσε αμφιβολίες, ιδίως, για το γεγονός ότι, παρόλο που οι επίμαχες συσκευές βρισκόταν, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, στην αρχική συσκευασία τους, ορισμένες ήταν χωρίς συσκευασία. Πρό-

σθεσε δε ότι, απλώς και μόνον το γεγονός ότι ο πωλητής και ο αγοραστής χαρακτήρισαν την πώληση ως πώληση παρτίδας και ότι η παρτίδα αυτή περιέχει συσκευές που πρέπει να θεωρηθούν απόβλητα, δεν συνεπάγεται ότι όλες οι συσκευές που περιέχει η παρτίδα αυτή αποτελούν απόβλητα. Στο πλαίσιο αυτό, αποφάνθηκε αφενός ότι, όσον αφορά τα προϊόντα που κατέστησαν περιττά στη σειρά προϊόντων του εμπόρου λιανικής, του χονδρεμπόρου ή του εισαγωγέα τα οποία βρισκόταν ακόμη στην αρχική συσκευασία τους η οποία δεν είχε ανοιχθεί, μπορεί να γίνει δεκτό ότι πρόκειται για καινούρια προϊόντα τα οποία τεκμαίρεται ότι λειτουργούσαν. Τα εν λόγω ηλεκτρικά προϊόντα μπορούν να θεωρηθούν ως εμπορεύσιμα προϊόντα, που μπορούν να αποτελέσουν το αντικείμενο κανονικών εμπορικών συναλλαγών και τα οποία, καταρχήν, δεν αποτελούν βάρος για τον κάτοχό τους. Αφετέρου, όσον αφορά τις ηλεκτρονικές συσκευές που επιστράφηκαν βάσει της εγγύησης του προϊόντος, πρέπει να τονιστεί ότι η επιστροφή που πραγματοποιείται σύμφωνα με συμβατική ρήτρα με παράλληλη επιστροφή εκ μέρους του εμπόρου του τιμήματος αγοράς δεν μπορεί να θεωρηθεί ως απόρριψη. Συγκεκριμένα, όταν ο καταναλωτής επιστρέφει ένα προϊόν που δεν είχε τις συννομολογηθείσες ιδιότητες προκειμένου να του επιστραφεί το τίμημα βάσει της σχετικής εγγύησης στη σύμβαση πώλησης του προϊόντος αυτού, ο εν λόγω καταναλωτής δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει τη βούληση να προβεί σε ενέργεια διάθεσης ή αξιοποίησης ενός προϊόντος το οποίο είχε την πρόθεση να «απορρίψει», κατά την έννοια του άρθρου 3 σημείο 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ. Ωστόσο, εν προκειμένω, η επιστροφή βάσει της εγγύησης του προϊόντος δεν παρέχει τη δυνατότητα να διαπιστωθεί εάν, σε ένα τέτοιο πλαίσιο, είναι βέβαιη η επαναχρησιμοποίηση των συγκεκριμένων ηλεκτρικών συσκευών. Πρέπει, επομένως, να εξακριβωθεί, προκειμένου να προσδιοριστεί ο κίνδυνος να απορρίψει ο κάτοχος την οικεία συσκευή κατά τρόπο που θα προκαλούσε βλάβη στο περιβάλλον, εάν οι ηλεκτρικές συσκευές που επιστράφηκαν βάσει της εγγύησης του προϊόντος μπορούν ακόμη να πωληθούν, όταν είναι ελαττωματικές, χωρίς επισκευή για να χρησιμοποιηθούν για τον αρχικό τους σκοπό και εάν η εν λόγω επαναχρησιμοποίηση είναι βέβαιη. Αντιθέτως, εάν ελαττώματα που απαιτούν επισκευή επηρεάζουν τη συσκευή κατά τρόπο που να μην μπορεί αυτή να χρησιμοποιηθεί σύμφωνα με τον αρχικό σκοπό της, η εν λόγω συσκευή συνιστά βάρος για τον κάτοχό της και, ως εκ τούτου, πρέπει να θεωρηθεί ως απόβλητο, δεδομένου ότι δεν υπάρχει βεβαιότητα ότι ο κάτοχος θα προβεί πράγματι στην επισκευή της. Επομένως, το αναγκαίο κόστος επισκευής για την εκ νέου χρησιμοποίηση του εν λόγω προϊόντος σύμφωνα με τον αρχικό σκοπό του έχει ελάχιστη σημασία, δεδομένου ότι, αφενός, το γεγονός και μόνον ότι το προϊόν αυτό δεν λειτουργεί αποτελεί βάρος για τον κάτοχό του και, αφετέρου, όπως προκύπτει

από την προηγούμενη σκέψη, η μελλοντική χρήση του σύμφωνα με τον εν λόγω σκοπό δεν είναι βέβαιη.

Συνακόλουθα, το Δικαστήριο έκρινε, συναφώς, ότι ελάττωμα τέτοιας φύσης που να καθιστά το εν λόγω προϊόν μη χρησιμοποιήσιμο σύμφωνα με τον αρχικό σκοπό του αποδεικνύει ότι η επαναχρησιμοποίηση ενός τέτοιου προϊόντος δεν είναι βέβαιη. Το ΔΕΕ επεσήμανε, μάλιστα, ότι ο τρόπος με τον οποίο ο κάτοχος αντιμετωπίζει τη δυσλειτουργία ή το ελάττωμα μπορεί να παράσχει ενδείξεις για την ύπαρξη ενέργειας, πρόθεσης ή υποχρέωσης απόρριψης του συγκεκριμένου προϊόντος. Επομένως, όταν ο κάτοχος πωλεί ή παραχωρεί το εν λόγω προϊόν σε τρίτο χωρίς να έχει διαπιστώσει προηγουμένως την κατάσταση λειτουργίας του, πρέπει να γίνει δεκτό ότι το εν λόγω προϊόν συνιστά βάρος για τον κάτοχο και ότι το απορρίπτει, οπότε το εν λόγω προϊόν μπορεί να χαρακτηριστεί «απόβλητο» κατά την έννοια της Οδηγίας 2008/98.

Βάσει των ανωτέρω, το Δικαστήριο συμπέρανε ότι, προκειμένου να αποδειχθεί ότι οι ελαττωματικές συσκευές δεν συνιστούν απόβλητα, εναπόκειται στον κάτοχο των επίμαχων προϊόντων να αποδείξει ότι η επαναχρησιμοποίησή τους είναι όχι μόνο ενδεχόμενη, αλλά βέβαιη και να βεβαιωθεί ότι έχουν πραγματοποιηθεί οι απαραίτητοι έλεγχοι ή ακόμη και οι αναγκαίες προηγούμενες επισκευές. Εξάλλου, αποτελεί ευθύνη του κατόχου που προτίθεται να αποστείλει συσκευές, όπως οι επίμαχες της κύριας δίκης, σε τρίτο να μεριμνά ώστε να διασφαλίζεται η κατάσταση λειτουργίας τους με την κατάλληλη συσκευασία προκειμένου να προστατεύονται από ζημίες που μπορεί

να προκληθούν κατά τη μεταφορά. Ελλείψει τέτοιας συσκευασίας, πρέπει να θεωρηθεί, καθόσον ο κάτοχος δέχεται τον κίνδυνο να υποστούν ζημιά οι συσκευές αυτές κατά τη μεταφορά, ότι προτίθεται να τις απορρίψει.

Κατόπιν της ανωτέρω συλλογιστικής, το Δικαστήριο, αποφαινόμενο επί του προδικαστικού ερωτήματος, έκρινε ότι η μεταφορά, προς τρίτη χώρα, παρτίδας ηλεκτρικών και ηλεκτρονικών συσκευών, όπως οι επίμαχες στην κύρια δίκη, οι οποίες προορίζονταν αρχικά για λιανική πώληση αλλά επιστράφηκαν από τον καταναλωτή ή οι οποίες, για διάφορους λόγους, επιστράφηκαν από τον έμπορο στον προμηθευτή του, πρέπει να θεωρηθεί «μεταφορά αποβλήτων» κατά την έννοια του άρθρου 1 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΚ) 1013/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 2006, για τις μεταφορές αποβλήτων, σε συνδυασμό με το άρθρο του 2 σημείο 1, και με το άρθρο 3, σημείο 1 της Οδηγίας 2008/98/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 19ης Νοεμβρίου 2008, για τα απόβλητα και την κατάργηση ορισμένων οδηγιών, όταν η παρτίδα αυτή περιλαμβάνει συσκευές των οποίων δεν διαπιστώθηκε προηγουμένως η καλή λειτουργία ή οι οποίες δεν προστατεύθηκαν με τον ενδεδειγμένο τρόπο από τις ζημίες κατά τη μεταφορά. Αντιθέτως, τέτοια προϊόντα που κατέστησαν περιττά στη σειρά προϊόντων του πωλητή, τα οποία βρίσκονται μέσα στην αρχική συσκευασία τους που δεν έχει ανοιχθεί, δεν πρέπει, ελλείψει αντίθετων ενδείξεων, να θεωρηθούν απόβλητα.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

Το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ κατά τη λήψη μέτρων απομάκρυνσης

Οι διατάξεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ περί διαδικαστικών εγγυήσεων κατά τη λήψη μέτρου απομάκρυνσης από την επικράτεια κράτους μέλους εφαρμόζονται και σε περιπτώσεις προσώπων που δεν εμπίπτουν στην έννοια του «δικαιούχου»

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ένωσης – άρθρο 21 ΣΛΕΕ – δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών της οικογένειάς τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στο έδαφος κράτους μέλους – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – άρθρο 3 παρ. 1 και άρθρα 15, 27, 28, 30 και 31 – έννοια του όρου «δικαιούχος» – υπήκοος τρίτου κράτους, σύζυγος πολίτη της Ένωσης ο οποίος άσκησε το δικαίωμά του ελεύθερης κυκλοφορίας – επιστροφή του πολίτη της Ένωσης στο κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια και στο οποίο εκτίει στερητική της ελευθερίας ποινή – απαιτήσεις τις οποίες η Οδηγία 2004/38/ΕΚ επιβάλλει στο κράτος μέλος υποδοχής στο πλαίσιο της έκδοσης απόφασης περί απομάκρυνσης του εν λόγω υπηκόου τρίτου κράτους

ΔΕΕ C-94/18, Chenchooliah, 10.09.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγήτρια: Α. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Szpunar, ECLI:EU:C:2019:693 – Προδικαστική παραπομπή

Με την παρούσα απόφαση το Δικαστήριο ερμήνευσε τα άρθρα 15, 30 και 31 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών.

Πιο συγκεκριμένα, η απόφαση αφορά την Ν. Chenchooliah, υπήκοο Μαυρικίου, η οποία επί χρόνια διέμενε στην Ιρλανδία, όπου και συνήψε γάμο με Πορτογάλο υπήκοο. Η ενδιαφερόμενη υπέβαλε αίτημα χορήγησης δελτίου διαμονής, ως σύζυγος πολίτη της Ένωσης, το οποίο και απορρίφθηκε, καθώς δεν προσκομίστηκαν τα απαραίτητα στοιχεία από τα οποία να προκύπτει η άσκηση οικονομικής δραστηριότητας εκ μέρους του συζύγου της. Στη συνέχεια, ο σύζυγός της επέστρεψε στο κράτος μέλος καταγωγής του, την Πορτογαλία, όπου και εκτίει στερητική της ελευθερίας ποινή, με αποτέλεσμα πλέον να μην εμπίπτει ούτε αυτός ούτε και η Ν. Chenchooliah στην έννοια των «δικαιούχων» με βάση την Οδηγία 2004/38/ΕΚ, και να κινηθεί κατά της τελευταίας διαδικασία απέλασης με βάση το εθνικό δίκαιο. Η ενδιαφερόμενη υπέβαλε αίτηση ασφαλιστικών μέτρων προκειμένου να μην εκδοθεί απόφαση απέλασης σε βάρος της και επικαλέστηκε κατ' ουσίαν ότι θα πρέπει στην περίπτωση της να εφαρμοστούν οι διατάξεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ σχετικά με

την επιβολή μέτρων απομάκρυνσης και όχι διαδικασία απέλασης. Το αιτούν δικαστήριο (High Court, Ιρλανδία) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης, ώστε να διευκρινιστεί το πεδίο εφαρμογής των άρθρων 14, 15, 27, 28, 30 και 31 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ σχετικά με τη διαδικασία απομάκρυνσης.

Το Δικαστήριο αρχικά επισημαίνει τον δυναμικό χαρακτήρα της έννοιας του «δικαιούχου» με βάση την Οδηγία 2004/38/ΕΚ. Το γεγονός επομένως ότι η ιδιότητα αυτή αποκτήθηκε κατά το παρελθόν δεν εμποδίζει την απώλειά της όταν πάψουν να συντρέχουν οι προϋποθέσεις που οδήγησαν στην απόκτησή της, όπως εν προκειμένω, εξαιτίας της επιστροφής του πολίτη της Ένωσης στο κράτος μέλος καταγωγής του. Επιπλέον, η Οδηγία 2004/38/ΕΚ δεν περιλαμβάνει μόνο κανόνες σχετικούς με την απόκτηση δικαιωμάτων διαμονής βάσει αυτής, αλλά και κανόνες σχετικά με την κατάσταση των προσώπων όταν απολεσθεί κάποιο από αυτά τα δικαιώματα.

Ειδικότερα, στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 15, όπως τονίζει το Δικαστήριο, εμπίπτουν περιπτώσεις αποφάσεων απομάκρυνσης για λόγους διάφορους από αυτούς της δημόσιας τάξης, της δημόσιας ασφάλειας και της δημόσιας υγείας, όπως αυτή της υπόθεσης της κύριας δίκης, όπου η απόφαση απομάκρυνσης εκδίδεται κατόπιν αναχώρησης του πολίτη της Ένωσης από το κράτος μέλος υποδοχής. Μια διαφορετική ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής της εν λόγω διάταξης θα την καθιστούσε σε μεγάλο βαθμό άνευ πρακτικής αποτελεσματικότητας. Η εφαρμογή της εν λόγω διάταξης στη συγκεκριμένη περίπτωση συνεπάγεται και την κατ' αναλογίαν εφαρμογή των εγγυήσεων των άρθρων 30 και 31 της Οδηγίας, εφόσον μπορούν πράγματι να εφαρμοστούν. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η απόφαση απομάκρυνσης, σε υποθέσεις όπως αυτή της κύριας δίκης, θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να συνοδεύεται από τη δυνατότητα του ενδιαφερομένου να την αμφισβητήσει και να παρέχονται οι αναγκαίες σύμφωνα με το άρθρο 47 του Χάρτη δικονομικές εγγυήσεις, να μην είναι δυσανάλογη και τέλος να μην συνοδεύεται από απαγόρευση εισόδου στην εθνική επικράτεια.

Παρατηρήσεις

Έλλη Τσιτσιπά*

Ι. Εισαγωγή

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση το Δικαστήριο καλείται να

διευκρινίσει για πρώτη φορά¹ το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ², σε σχέση με τη λήψη μέτρων απομάκρυνσης κατά πολίτη τρίτου κράτους μέλους. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης υπόθεσης έγκειται στο γεγονός ότι η ενδιαφερόμενη της κύριας δίκης επικαλείται την Οδηγία 2004/38/ΕΚ όχι για να αντλήσει δικαίωμα διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής, την Ιρλανδία, μετά την επιστροφή του συζύγου της και πολίτη της Ένωσης στο κράτος μέλος ιθαγένειάς του, την Πορτογαλία, αλλά για να επιδιώξει την εφαρμογή των διαδικαστικών εγγυήσεων που προβλέπει η εν λόγω Οδηγία για τη λήψη μέτρων απομάκρυνσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η συγκεκριμένη απόφαση αναδεικνύει μια ιδιαίτερη πτυχή της έννοιας του «δικαιούχου» και του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ και κατ' επέκταση της ιθαγένειας της Ένωσης.

II. Η έννοια του «δικαιούχου» υπό το πρίσμα της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ

Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ «[η] παρούσα οδηγία ισχύει για όλους τους πολίτες της Ένωσης οι οποίοι μεταβαίνουν ή διαμένουν σε κράτος μέλος άλλο από εκείνο του οποίου είναι υπήκοοι καθώς και τα μέλη των οικογενειών τους κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 2 σημείο 2 που τους συνοδεύουν ή πηγαίνουν να τους συναντήσουν». Επομένως, προκειμένου ένας πολίτης της Ένωσης ή ένα μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης να εμπίπτει στην έννοια του «δικαιούχου» και να απολαμβάνει των δικαιωμάτων που προβλέπονται στην Οδηγία, θα πρέπει να βρίσκεται σε κράτος μέλος διαφορετικό του κράτους μέλους ιθαγένειας του πολίτη της Ένωσης.

Σε σχέση με την ιδιότητα του «δικαιούχου», κατά το ως άνω άρθρο, πρέπει να επισημανθεί ότι αυτή έχει παρεπόμενο χαρακτήρα για τα μέλη της οικογένειας που συνοδεύουν τον πολίτη της Ένωσης, με αποτέλεσμα η απώλειά της από τον τελευταίο να συνεπάγεται αυτομάτως και την απώλειά της από τα μέλη της οικογένειάς του. Επιπλέον, η ιδιότητα αυτή έχει δυναμικό χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι μπορεί να απολεσθεί εάν παύσουν να πληρούνται οι προϋποθέσεις που οδήγησαν στην απόκτησή της³. Από τις σχετικές αποφάσεις του Δικαστηρίου μπορούν να διακριθούν οι ακόλουθες τρεις περιπτώσεις.

Σύμφωνα με την πρώτη, ο πολίτης της Ένωσης, έχοντας ασκήσει το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμο-

νής στο κράτος μέλος υποδοχής, επιστρέφει στο κράτος μέλος του οποίου είναι υπήκοος. Τα μέλη της οικογένειάς του που τον συνοδεύουν δεν μπορούν να θεμελιώσουν στο κράτος μέλος προέλευσης του πολίτη της Ένωσης παρεπόμενο δικαίωμα διαμονής στις διατάξεις της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, καθώς προϋπόθεση για την εφαρμογή της εν λόγω Οδηγίας είναι να είναι εγκατεστημένος ο πολίτης της Ένωσης σε κράτος μέλος διαφορετικό της ιθαγένειάς του⁴. Επομένως, μετά την επιστροφή στο κράτος μέλος προέλευσης, ούτε ο πολίτης της Ένωσης ούτε φυσικά και τα μέλη της οικογένειας που τον συνοδεύουν εμπίπτουν πλέον στην έννοια του «δικαιούχου» της Οδηγίας⁵.

Στη δεύτερη περίπτωση, η οποία ανέκυψε με αφορμή την πολύ πρόσφατη απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Lounes*⁶, ο πολίτης της Ένωσης άσκησε το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής και, επιτυχάνοντας τον μέγιστο βαθμό ενσωμάτωσης στο κράτος μέλος υποδοχής, απέκτησε και την ιθαγένεια του κράτους μέλους αυτού. Σε αντίθεση με την πρώτη περίπτωση, εν προκειμένω ο πολίτης της Ένωσης και τα μέλη της οικογένειάς του δεν επιστρέφουν στο κράτος μέλος ιθαγένειας του πρώτου, αλλά μετά την πολιτογράφηση του πολίτη της Ένωσης το κράτος μέλος υποδοχής καθίσταται πλέον και αυτό κράτος μέλος ιθαγένειας. Δεδομένης της απαίτησης να είναι εγκατεστημένος ο πολίτης της Ένωσης σε κράτος μέλος διαφορετικό από αυτό της ιθαγένειάς του, ακόμη και αν πρόκειται για δεύτερη ιθαγένεια, αυτός δεν χαρακτηρίζεται πλέον ως «δικαιούχος» υπό το πρίσμα του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας και, επομένως, τα μέλη της οικογένειάς του δεν μπορούν να αντλήσουν παρεπόμενο δικαίωμα διαμονής με βάση τις διατάξεις της Οδηγίας⁷.

Η τρίτη και τελευταία περίπτωση είναι αυτή της υπό σχολιασμό απόφασης κατά την οποία ο πολίτης της Ένωσης από τον οποίο εξαρτάται το παρεπόμενο δικαίωμα του υπηκόου τρίτης χώρας, εν προκειμένω της Ν. Chenchooliah, επιστρέφει στο κράτος μέλος προέλευσής του, την Πορτογαλία, προκειμένου να εκτίσει εκεί στερητική της ελευθερίας ποινή. Η επιστροφή αυτή συνεπάγεται την απώλεια της ιδιότητας του «δικαιούχου» τόσο για τον πολίτη της Ένωσης όσο και για την Ν. Chenchooliah⁸. Σε αντίθεση όμως

* Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

1. Όπως επισημαίνεται και από τον Γεν. Εισαγγελέα Szpunar στο σημ. 2 των προτάσεών του.

2. Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, ΕΕ 2004 L 158/77.

3. Σκ. 62 της σχολιαζόμενης απόφασης.

4. Βλ. ενδεικτικά την απόφαση ΔΕΕ C-456/12, Ο., 12.03.2014, ECLI:EU:C:2014:135, σκ. 39 και την εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

5. Σε αυτή, ωστόσο, την περίπτωση δικαίωμα διαμονής μπορεί να θεμελιωθεί στην ιθαγένεια της Ένωσης και στο άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Βλ. σχετικά Ε. SPAVENTA, Family rights for circular migrants and frontier workers: O and B, and S and G., CMLRev., 2015, σσ. 753-778.

6. ΔΕΕ C-165/16, *Lounes*, 14.11.2017, ECLI:EU:C:2017:862.

7. Πιο αναλυτικά για τη συγκεκριμένη απόφαση, βλ. V. REVEILLERE, Family rights for naturalized EU citizens: *Lounes*, CMLRev., 2018, σσ. 1855-1878.

8. Ο Γεν. Εισαγγελέας στις προτάσεις του (σημ. 62 και ιδίως υποσημ.

με την πρώτη περίπτωση, η N. Chenchooliah δεν ακολουθεί τον σύζυγό της στο κράτος της ιθαγένειάς του ώστε να επιδιώκει την αναγνώριση δικαιώματος διαμονής στο κράτος αυτό, ενώ καθίσταται ξεκάθαρο ότι δεν αξιώνει δικαίωμα διαμονής ούτε στο κράτος μέλος υποδοχής⁹.

Με αφορμή λοιπόν την τελευταία αυτή περίπτωση ανακύπτει το ζήτημα εάν η απώλεια της ιδιότητας του δικαιούχου συνεπάγεται τον εξ ολοκλήρου αποκλεισμό εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ και για ζητήματα που δεν σχετίζονται με τη θεμελίωση δικαιώματος διαμονής, όπως η λήψη μέτρων απομάκρυνσης.

III. Η λήψη μέτρων απομάκρυνσης και το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ

Μια πρώτη ανάγνωση του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας και ιδίως της φράσης «[η] παρούσα οδηγία ισχύει [...]» δημιουργεί την εντύπωση ότι εφόσον ένα πρόσωπο εμπίπτει στην έννοια του «δικαιούχου» με βάση τα οριζόμενα στο συγκεκριμένο άρθρο, η Οδηγία παύει να ισχύει και επομένως η υπόθεση εκφεύγει εξ ολοκλήρου του πεδίου εφαρμογής αυτής.

Η συνέπεια μιας τέτοιας ερμηνείας του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας θα ήταν η εφαρμογή των διατάξεων του εκάστοτε εθνικού δικαίου για τη λήψη των μέτρων απομάκρυνσης σε περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος δεν μπορεί να θεμελιώσει δικαίωμα νόμιμης διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής. Κατ' εφαρμογήν εθνικών διατάξεων, όπως αυτές του ιρλανδικού δικαίου στην υπόθεση της κύριας δίκης, ο ενδιαφερόμενος υπόκειται όχι απλά σε μέτρο απομάκρυνσης, αλλά σε μέτρο απέλασης το οποίο συνεπάγεται την επ' αόριστον επιβολή απαγόρευσης εισόδου στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής. Αντίθετα, εάν η απομάκρυνση του ενδιαφερομένου λάβει χώρα με βάση τις διατάξεις της Οδηγίας, το άρθρο 15 παρ. 3 αυτής απαγορεύει την ταυτόχρονη επιβολή απαγόρευσης εισόδου με το μέτρο απέλασης, ενώ τυγχάνουν εφαρμογής και οι διατάξεις της Οδηγίας για τις διαδικαστικές εγγυήσεις που διέπουν τη διαδικασία απομάκρυνσης. Επομένως, καθίσταται προφανές ότι η θέση του ενδιαφερομένου βελτιώνεται σαφώς, αν γίνει δεκτό ότι στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ εμπίπτουν και τα μέτρα απομάκρυνσης κατά μη «δικαιούχων» υπηκόων τρίτων κρατών.

Πράγματι, το Δικαστήριο επέλεξε να ακολουθήσει μια ερ-

μηνεία των διατάξεων της Οδηγίας που να επιτρέπει την υπαγωγή στο πεδίο εφαρμογής της των περιπτώσεων απομάκρυνσης μη δικαιούχων πολιτών τρίτων κρατών από το πρώην κράτος μέλος υποδοχής.

Το Δικαστήριο επεσήμανε σχετικά ότι η Οδηγία 2004/38/ΕΚ, εκτός από διατάξεις σχετικά με τις προϋποθέσεις απόκτησης και διατήρησης δικαιώματος διαμονής, περιλαμβάνει και διατάξεις σχετικά με την κατάσταση που δημιουργείται αφού απολεσθεί το δικαίωμα αυτό, όπως συμβαίνει, ιδίως, σε περίπτωση επιστροφής του πολίτη της Ένωσης στο κράτος μέλος της ιθαγένειάς του. Μια τέτοια διάταξη αποτελεί και το άρθρο 15 της Οδηγίας το οποίο εντάσσεται στο κεφάλαιο της Οδηγίας που αφορά την κτήση και διατήρηση του δικαιώματος διαμονής και προβλέπει ότι σε περίπτωση περιορισμού του συγκεκριμένου δικαιώματος για λόγους που δεν σχετίζονται με τη δημόσια τάξη, τη δημόσια ασφάλεια και τη δημόσια υγεία εφαρμόζονται κατ' αναλογία οι διαδικαστικές εγγυήσεις των άρθρων 30 και 31 της Οδηγίας.

Η κατεξοχήν περίπτωση περιορισμού του δικαιώματος διαμονής ενός πολίτη της Ένωσης, και συνακόλουθα και των μελών της οικογένειάς του που τον συνοδεύουν, για λόγο μη αναγόμενο στη δημόσια τάξη, τη δημόσια ασφάλεια ή τη δημόσια υγεία, είναι η απώλεια της ιδιότητας του «δικαιούχου» λόγω της επιστροφής στο κράτος μέλος ιθαγένειας και η λήψη μέτρου απομάκρυνσης. Επομένως, σύμφωνα με τη συστηματική και γραμματική ερμηνεία του συγκεκριμένου άρθρου, αυτό επιβάλλεται να εφαρμόζεται σε περιπτώσεις όπως αυτή της κύριας δίκης, καθώς διαφορετικά θα καθίστατο μια διάταξη κενή περιεχομένου και χωρίς πρακτική αποτελεσματικότητα¹⁰. Το συμπέρασμα αυτό δεν είναι, όπως επισημαίνουν το Δικαστήριο και ο Γεν. Εισαγγελέας, «ασυμβίβαστο με το γεγονός ότι ο ενδιαφερόμενος έχει απολέσει την ιδιότητα του «δικαιούχου» κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38»¹¹, καθώς η απώλεια της εν λόγω ιδιότητας συνεπάγεται απλώς την απώλεια των δικαιωμάτων κυκλοφορίας και διαμονής στο κράτος μέλος υποδοχής και όχι τον εξ' ολοκλήρου αποκλεισμό από το πεδίο εφαρμογής των επίμαχων διατάξεων της Οδηγίας.

IV. Οι παρεχόμενες διαδικαστικές εγγυήσεις

Η υπαγωγή στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας περιπτώσεων όπως αυτή της κύριας δίκης συνεπάγεται, αφενός, την απαγόρευση επιβολής μέτρου απαγόρευσης εισόδου στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής, όπως ορίζει η παρ. 3 του άρθρου 15, και, αφετέρου, την κατ' αναλογία εφαρμογή των άρθρων 30 και 31 της Οδηγίας.

Η μη επιβολή μέτρου επ' αόριστον απαγόρευσης εισόδου στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής απο-

39) διακρίνει και την περίπτωση κατά την οποία ο πολίτης της Ένωσης μεταβαίνει προσωρινά στο κράτος μέλος ιθαγένειάς του ή ακόμα και σε άλλο κράτος μέλος για κάποιον επαρκώς αιτιολογημένο λόγο. Σε αυτή την περίπτωση, ο προσωρινός χαρακτήρας της απομάκρυνσης του πολίτη της Ένωσης από το κράτος μέλος υποδοχής συνεπάγεται τη μη απώλεια της ιδιότητας του «δικαιούχου» για αυτόν και τα μέλη της οικογένειάς του που παραμένουν στο κράτος μέλος υποδοχής.

9. Σκ. 52 της σχολιαζόμενης απόφασης.

10. Σκ. 73 της σχολιαζόμενης απόφασης.

11. Σκ. 78 της σχολιαζόμενης απόφασης και σημ. 75 των προτάσεων, αντίστοιχα.

τελεί το βασικό στοιχείο που διαφοροποιεί τη θέση του ενδιαφερομένου προσώπου, λόγω της υπαγωγής της περίπτωσης του στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας. Διασφαλίζεται, πιο συγκεκριμένα, ότι σε περίπτωση κατά την οποία ο πολίτης της Ένωσης επιστρέψει στο κράτος μέλος υποδοχής, θα μπορεί και το μέλος της οικογένειάς του, εν προκειμένω η N. Chenchooliah, να τον ακολουθήσει εκεί, εφόσον πληρούνται και οι λοιπές προϋποθέσεις που θέτει η Οδηγία, χωρίς να απαιτείται να ακολουθήσει κάποια άλλη διαδικασία για την άρση του μέτρου απαγόρευσης εισόδου.

Ως προς την κατ' αναλογία εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 30 και 31, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι θα πρέπει να γίνουν οι αναγκαίες προσαρμογές ώστε να δύνανται πράγματι να εφαρμοστούν οι συγκεκριμένες διατάξεις¹² σε περιπτώσεις λήψης μέτρου απομάκρυνσης λόγω απώλειας του δικαιώματος διαμονής και, επομένως, σε περιπτώσεις όπως αυτή της κύριας δίκης, δεν μπορούν να εφαρμοστούν οι παρ. των εν λόγω άρθρων που αφορούν αποφάσεις εκδιδόμενες για λόγους δημόσιας τάξης, δημόσιας ασφάλειας ή δημόσιας υγείας¹³.

Η εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων κατά τη λήψη μέτρων απομάκρυνσης υπηκόων τρίτων μελών συνεπάγεται την έγγραφη ενημέρωση του ενδιαφερομένου για το ληφθέν σε βάρος του μέτρο, την ενημέρωση για τη δυνατότητα προσφυγής κατά της εκδοθείσας απόφασης, την αναστολή εκτέλεσης του μέτρου ενόσω εκκρεμεί η εκδίκαση της προσφυγής του, την επανεξέταση στο πλαίσιο της ασκηθείσας προσφυγής τόσο της νομιμότητας όσο και της ουσίας της υπόθεσής του, αλλά και τον έλεγχο της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας της εκδοθείσας απόφασης¹⁴.

Επιπλέον, το γεγονός ότι η λήψη του συγκεκριμένου μέτρου δεν διέπεται από το εθνικό δίκαιο, αλλά από το δίκαιο της Ένωσης, συνεπάγεται επιπλέον ότι η συγκεκριμένη περίπτωση εμπίπτει και στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, και ιδίως του άρθρου 47 αυτού¹⁵ σχετικά με τις απαιτήσεις που επιβάλλει η διασφάλιση του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής του ενδιαφερομένου προσώπου κατά της σε βάρος του απόφασης.

12. Σκ. 81 της σχολιαζόμενης απόφασης.

13. Πρόκειται, πιο συγκεκριμένα, για τα άρθρα 30 παρ. 2, 31 παρ. 2 περ. γ' και 31 παρ. 4.

14. Βλ. αναλυτικά E. GUILD / S. PEERS / J. TOMKIN, *The EU Citizenship Directive: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2014, σσ. 280-288, και Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, *Ελεύθερη κυκλοφορία ευρωπαίων πολιτών και εθνικά συμφέροντα κρατών-μελών: οι εύθραστοι συμβιβασμοί της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2017, σσ. 167-180.

15. Σκ. 85 της σχολιαζόμενης απόφασης.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η σχολιαζόμενη απόφαση παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον καθώς διαφοροποιείται σαφώς από τις υπόλοιπες αποφάσεις του Δικαστηρίου σχετικά με την Οδηγία 2004/38/ΕΚ που έχουν ως αντικείμενό τους κατά βάση την αναγνώριση δικαιώματος διαμονής ή την παροχή κοινωνικών επιδομάτων στα μέλη της οικογένειας ενός πολίτη της Ένωσης. Αντίθετα, αφορά την κατάσταση που δημιουργείται μετά την απώλεια του εν λόγω δικαιώματος και οριοθετεί το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας σε σχέση με τη ρύθμιση των συνεπειών της απώλειας αυτής.

Μια προσεκτική εξέταση του σκεπτικού του Δικαστηρίου, σε συνδυασμό με τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα¹⁶, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η υπαγωγή της διαδικασίας λήψης μέτρων απομάκρυνσης κατά των μελών της οικογένειας που συνοδεύουν έναν πολίτη της Ένωσης από το κράτος μέλος υποδοχής στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας διασφαλίζει την αποτελεσματικότητα της ιθαγένειας της Ένωσης¹⁷ και των δικαιωμάτων ελεύθερης κυκλοφορίας και προστασίας της οικογενειακής ζωής.

Η μη υπαγωγή των συγκεκριμένων ζητημάτων στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ θα οδηγούσε στην εφαρμογή των εκάστοτε εθνικών διατάξεων, αναδεικνύοντας έτσι ζητήματα διαφορετικής μεταχείρισης όμοιων περιπτώσεων από κράτος μέλος σε κράτος μέλος ανάλογα με τις εκάστοτε ρυθμίσεις, με σημαντικότερη συνέπεια τη δυνατότητα επιβολής μέτρου επ' αόριστον απαγόρευσης εισόδου στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής. Η επιβολή ενός τέτοιου μέτρου θα μπορούσε με τη σειρά της να αποτρέψει τον πολίτη της Ένωσης από το να ασκήσει το δικαίωμά του σε ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή και να επιστρέψει στο κράτος μέλος υποδοχής, δεδομένου ότι τα μέλη της οικογένειάς του δεν θα μπορούσαν να τον ακολουθήσουν εκεί. Ένα τέτοιο αποτέλεσμα θα ήταν ασυμβίβαστο με την ιθαγένεια της Ένωσης και την ανάγκη διασφάλισης της αποτελεσματικότητας της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ.

Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών

Η πρόταση ΕΠΠ για τη βελτίωση της προστασίας των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές και γλωσσικές μειονότητες και την ενίσχυση της πολιτιστικής και γλωσσικής πολυμορφίας εντός της Ένωσης εμπίπτει στις αρμοδιότητες της Επιτροπής

16. Βλ. ιδίως τα σημ. 83-88.

17. Η οποία σύμφωνα με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου αποτελεί «τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων κρατών μελών», με πρώτη χρήση της συγκεκριμένης φράσης στην ΔΕΚ C-184/99, *Grzelczyk*, 20.09.2001, ECLI:EU:C:2001:458.

θεσμικό δίκαιο – ευρωπαϊκή πρωτοβουλία πολιτών – προστασία των εθνικών και γλωσσικών μειονοτήτων – ενίσχυση της πολιτιστικής και της γλωσσικής πολυμορφίας – μερική καταχώριση – αρχή της κατ’ απονομήν αρμοδιότητας – μη ύπαρξη πρόδηλης έλλειψης νομοθετικών αρμοδιοτήτων της Επιτροπής – υποχρέωση αιτιολόγησης – άρθρο 5 παρ. 2 ΣΕΕ – άρθρο 4 παρ. 2 στοιχείο β’ και παρ. 3 του Κανονισμού (ΕΕ) 211/2011 – άρθρο 296 ΣΛΕΕ

ΓεΔΕΕ T-391/17, Ρουμανία/Επιτροπή, 24.09.2019 Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: M. Prek, Εισηγητής: E. Buttigieg, ECLI:EU:T:2019:672 – Προσφυγή ακυρώσεως

Στις 15 Ιουλίου 2013, κατατέθηκε στην Επιτροπή πρόταση ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών (στο εξής, ΕΠΠ) με τίτλο «Minority SafePack – One million signatures for diversity in Europe». Η εν λόγω πρωτοβουλία αποσκοπούσε στην υποβολή προτάσεων από την Επιτροπή για την έκδοση νομικών πράξεων της Ένωσης, προκειμένου να βελτιωθεί η προστασία των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές και γλωσσικές μειονότητες και να ενισχυθεί η πολιτιστική και γλωσσική πολυμορφία εντός της Ένωσης. Με απόφασή της στις 13 Σεπτεμβρίου 2013, η Επιτροπή απέρριψε την αίτηση καταχώρισης της πρότασης ΕΠΠ, με το αιτιολογικό ότι η επίμαχη πρόταση βρισκόταν καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της βάσει των οποίων νομιμοποιείται να υποβάλλει προτάσεις για την έκδοση νομικών πράξεων της Ένωσης προς εφαρμογή των Συνθηκών. Ακολούθως, η επιτροπή για την ΕΠΠ προσέφυγε ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου και επέτυχε την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής λόγω παράβασης της υποχρέωσης αιτιολόγησης. Σε συμμόρφωση προς την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου, η Επιτροπή προέβη, στις 29 Μαρτίου 2017, σε μερική καταχώριση της πρότασης ΕΠΠ¹. Στις 28 Ιουνίου 2017, η Ρουμανία αμφισβήτησε ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου τη νεότερη απόφαση της Επιτροπής (στο εξής, προσβαλλόμενη απόφαση) προβάλλοντας δύο λόγους ακύρωσης: αφενός, ότι η Επιτροπή υπέπεσε σε πλάνη εκτίμησης καθόσον έκρινε ότι η πρόταση για την έκδοση νομικών πράξεων δεν υπερέβαινε προδήλως τα όρια των αρμοδιοτήτων της βάσει των οποίων δύναται να υποβάλλει προτάσεις για την έκδοση νομικών πράξεων της Ένωσης, αφετέρου ότι η αιτιολογία της προσβαλλόμενης απόφασης είναι ανεπαρκής.

Με την απόφασή του, το Γενικό Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή της Ρουμανίας στο σύνολό της και επικύρωσε την απόφαση της Επιτροπής να καταχωρίσει μερικώς την

πρόταση ΕΠΠ. Ειδικότερα, έκρινε ότι, εφόσον στους τομείς αρμοδιότητας της Ένωσης η Επιτροπή έχει την εξουσία υποβολής προτάσεων για την έκδοση νομικών πράξεων που λαμβάνουν υπόψη τους σκοπούς που αποτελούν το αντικείμενο της πρότασης ΕΠΠ, δεν εμποδίζεται «να υποβάλλει προτάσεις έκδοσης ειδικών πράξεων οι οποίες, όπως εν προκειμένω, θεωρείται ότι συμπληρώνουν τη δράση της Ένωσης στους τομείς αρμοδιότητάς της, προκειμένου να διασφαλιστεί ο σεβασμός των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ και του πλούτου της πολιτιστικής και γλωσσικής της πολυμορφίας, όπως επιτάσσει το άρθρο 3 παρ. 3 εδάφιο δ’ ΣΕΕ». Επιπλέον, όσον αφορά την υποχρέωση αιτιολόγησης που υπέχει η Επιτροπή, το Γενικό Δικαστήριο έκρινε ότι η προσβαλλόμενη απόφαση εκθέτει επαρκώς τους νόμιμους λόγους στους οποίους στηρίχθηκε η επιλογή της μερικής καταχώρισης της πρότασης ΕΠΠ και οι οποίοι συνίστανται στη βελτίωση της δημοκρατικής λειτουργίας της Ένωσης και στην ενθάρρυνση της συμμετοχής των ευρωπαϊών πολιτών στη δημοκρατική ζωή.

Παρατηρήσεις

Μαρία Σαπαρδάνη*

1. Ο θεσμός της Ευρωπαϊκής Πρωτοβουλίας Πολιτών

Η δημοκρατική αρχή συγκαταλέγεται μεταξύ των θεμελιωδών αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, επί των οποίων εδράζεται το ίδιο το ενωσιακό οικοδόμημα. Σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 1 ΣΕΕ, η λειτουργία της Ένωσης βασίζεται στο μοντέλο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και σε ένα σύστημα διττής νομιμοποίησης: αφενός, η ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου μέσω εκλογών αποτελεί εκδήλωση άμεσης δημοκρατικής νομιμοποίησης, αφετέρου η εκπροσώπηση των κρατών μελών στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και στο Συμβούλιο από τις κυβερνήσεις τους ή από τους αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων τυποποιεί την έμμεση δημοκρατική νομιμοποίηση². Πλάι στη θεμελιώδη αρχή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας – και σε μία ειλικρινή προσπάθεια να ξεπεραστεί το δημοκρατικό έλλειμμα της Ένωσης³ – η Συνθήκη της Λισαβώνας εισάγει και θεσμούς συμμετοχικής δημοκρατίας. Στην πραγματικότητα, κωδικοποιεί και κατοχυρώνει σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου υφιστάμενες πρακτικές συμμετοχικής δημοκρατίας των θεσμικών οργάνων που ενθαρρύνουν την άμεση εμπλοκή των πολιτών και των αντιπροσωπευτικών τους οργανώσεων στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων και επιτρέπουν την τακτική

* Ασκ. Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

1. “In order to take the necessary measures to comply with the judgment of the General Court a new Commission Decision on the request for registration of the proposed citizens’ initiative has to be adopted”, Commission decision on the proposed citizens’ initiative entitled “Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe”, 29.03.2017, COM(2017) 2200 final, σ. 2.

2. Μ. ΣΤΕΦΑΝΗ, Η Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών, ΕΕΕυρΔ, 2013, σ. 149.

3. Α. ΚΑΝΔΥΛΑ / Σ. ΓΗΡΓΗΝΑ, What Triggers the Intention to Use the European Citizens’ Initiative? The Role of Benefits, Values and Efficacy, Journal of Common Market Studies, 2018, σ. 1235.

ανταλλαγή απόψεων κατά τη χάραξη και την εφαρμογή των ενωσιακών πολιτικών.

Το νεοεισαχθέν, με τη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη, άρθρο 11 ΣΕΕ λειτουργεί συμπληρωματικά προς το σύστημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και ισχυροποιεί τα δημοκρατικά θεμέλια της Ένωσης⁴. Οι τρεις πρώτες παράγραφοι του άρθρου στην ουσία υλοποιούν τις προτάσεις της Λευκής Βίβλου για την ευρωπαϊκή διακυβέρνηση του 2001 προς τον σκοπό της θέσπισης συστηματικότερου, ανοικτού διαλόγου με τα ενδιαφερόμενα μέρη και της ενίσχυσης των εγγυήσεων διαφάνειας και αντιπροσωπευτικότητας κατά την εκπόνηση και την εφαρμογή της νομοθεσίας σε όλους τους τομείς δράσης της Ένωσης⁵. Πιο συγκεκριμένα, η παρ. 1 επιβάλλει στα θεσμικά όργανα την υποχρέωση να διευκολύνουν τη γνωστοποίηση και τη δημόσια ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των πολιτών και των αντιπροσωπευτικών τους οργανώσεων, ενώ η παρ. 2 καθιερώνει τον διαφανή και τακτικό διάλογο μεταξύ των εν λόγω οργανώσεων και της Ένωσης. Είναι προφανές ότι οι έννοιες της διαβούλευσης και της συμμετοχής αναγνωρίζονται πλέον ρητά ως στοιχεία των δημοκρατικών διαδικασιών σε ενωσιακό επίπεδο, ως ένα «γενικό κανονιστικό πλαίσιο αναφοράς» που οφείλει να λαμβάνεται υπόψη από τα θεσμικά όργανα κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους⁶. Στο πλαίσιο αυτό, δυνάμει της παρ. 3, η Επιτροπή καλείται να συνεχίσει την επί μακρόν πρακτική της να διεξάγει ευρείες διαβουλεύσεις με τα ενδιαφερόμενα μέρη για τη διασφάλιση της συνοχής και της διαφάνειας της νομοπαραγωγικής διαδικασίας⁷.

Η καινοτομία που εισάγει, ωστόσο, η διάταξη του άρθρου 11 ΣΕΕ έγκειται στην κατοχύρωση του θεσμού της Ευρωπαϊκής Πρωτοβουλίας Πολιτών, στην αναγνώριση δηλαδή του δικαιώματος νομοθετικής πρωτοβουλίας των ευρωπαίων πολιτών μέσω της τήρησης ειδικών διαδικασιών και προϋποθέσεων⁸. Η παρ. 4 προβλέπει για πρώτη φορά

το δικαίωμα ενός εκατομμυρίου ευρωπαίων πολιτών, προερχόμενων από σημαντικό αριθμό κρατών μελών, να καλούν την Επιτροπή να υποβάλλει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, κατάλληλες προτάσεις επί θεμάτων στα οποία οι πολίτες αυτοί θεωρούν ότι απαιτείται νομική πράξη της Ένωσης για την εφαρμογή των Συνθηκών. Το δικαίωμα υποβολής νομοθετικών προτάσεων προς την Επιτροπή αποτελεί, από κοινού με το δικαίωμα αναφοράς προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, μέσο βελτίωσης της δημοκρατικής λειτουργίας της Ένωσης και ενίσχυσης της ευρωπαϊκής ταυτότητας, πολλώ δε μάλλον το «όχημα» για την έμπρακτη εκδήλωση του δικαιώματος των πολιτών, κατ' άρθρο 10 παρ. 3 ΣΕΕ, να μετέχουν ενεργά στη δημοκρατική ζωή της Ένωσης.

Εκδοθείς κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 24 εδάφιο α' ΣΛΕΕ⁹, ο εκτελεστικός Κανονισμός 211/2011 καθορίζει τις διαδικασίες και τις λεπτομερείς προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται προκειμένου να υποβληθεί παραδεκτά στην Επιτροπή αίτηση καταχώρισης πρότασης ΕΠΠ. Σε πρώτο στάδιο, ελέγχεται εάν έχει τηρηθεί το σύνολο των τυπικών και των ουσιαστικών προϋποθέσεων και δη εάν η προτεινόμενη πρωτοβουλία δεν βρίσκεται προδήλως εκτός του πεδίου των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής για την υποβολή νομοθετικών προτάσεων, δεν αντίκειται καταφανώς στις θεμελιώδεις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ και δεν έχει σαφώς καταχρηστικό ή οχληρό χαρακτήρα. Εφόσον έχουν πράγματι τηρηθεί οι διαδικαστικές απαιτήσεις, η Επιτροπή καταχωρίζει την πρωτοβουλία σε ειδικό επιγραμμικό μητρώο και ακολουθεί το στάδιο της συγκέντρωσης των δηλώσεων υποστήριξης, εντύπως ή επιγραμμικά¹⁰. Αφού πιστοποιηθεί ο αριθμός των έγκυρων δηλώσεων υποστήριξης και εφόσον οι διοργανωτές ΕΠΠ έχουν τηρήσει κατά γράμμα τα οριζόμενα στον Κανονισμό 211/2011, νομιμοποιούνται να υποβάλουν την πρωτοβουλία ενώπιον της Επιτροπής για να εξεταστεί στην ουσία της. Σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 1 στοιχείο γ' του Κανονισμού, εντός τριών μηνών από την υποβολή της ΕΠΠ η Επιτροπή ανακοινώνει στους οργανωτές τις ενδεχόμενες ενέργειες στις οποίες προτίθεται να προβεί και τους λόγους που την οδήγησαν στην εν λόγω απόφαση έπειτα από σύνθετες νομικές και πολιτικές εκτιμήσεις. Μολονότι η έκδοση ανακοίνωσης συμπερασμάτων είναι

4. B. KAUFMANN, *Transnational 'Babystep': The European Citizens' Initiative*, σε: M. Setälä / T. Schiller (eds), *Citizens' Initiatives in Europe: Procedures and Consequences of Agenda-Setting by Citizens, Challenges to Democracy in the 21st Century series*, Palgrave Macmillan, London, 2012, σ. 229.

5. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ευρωπαϊκή διακυβέρνηση – Μια Λευκή Βίβλος*, 12.10.2001, COM(2001) 428 τελικό.

6. J. MENDES, *Participation and the role of law after Lisbon: a legal view on Article 11 TEU*, CMLRev., 2011, σ. 1868.

7. A. KARATZIA, *The European Citizens' Initiative and the EU institutional balance: On realism and the possibilities of affecting EU lawmaking*, CMLRev., 2017, σσ. 182-183.

8. Το άρθρο 11 παρ. 4 ΣΕΕ απηχεί τις διατάξεις που συμπεριλήφθηκαν στο σχέδιο Συνταγματικής Συνθήκης (άρθρο I-47 παρ. 4) και αναγνώριζαν στους πολίτες, παράλληλα με το δικαίωμα αναφοράς προς το Κοινοβούλιο, τη δυνατότητα να προσεγγίζουν απευθείας με αίτημά τους την Επιτροπή, καλώντας τη να υποβάλει πρόταση έκδοσης νομικών πράξεων. Βλ. σχετικά M. DOUGAN,

What are we to make of the citizens' initiative?, CMLRev., 2011, σσ. 1808-1809.

9. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την πρωτοβουλία πολιτών*, 31.03.2010, COM(2010) 119 τελικό. Η πρόταση Κανονισμού ήταν αποτέλεσμα εκτενούς διαβούλευσης μεταξύ των θεσμικών οργάνων και των ενδιαφερόμενων μερών, βλ. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Πράσινη Βίβλος σχετικά με την πρωτοβουλία ευρωπαίων πολιτών*, 11.11.2009, COM(2009) 622 τελικό.

10. M. ΣΤΕΦΑΝΗ, *ό.π.*, σ. 156.

υποχρεωτική, η απόφαση της Επιτροπής να υποβάλει ή να μην υποβάλει πρόταση έκδοσης νομικής πράξης σε συνέχεια της ΕΠΠ εκδίδεται κατά απόλυτη διακριτική ευχέρεια και, ως απόφαση κατεξοχήν πολιτικής φύσης, εκφεύγει του δικαστικού ελέγχου¹¹. Γίνεται παγίως δεκτό ότι από το γράμμα του άρθρου 11 παρ. 4 ΣΕΕ προκύπτει «η βούληση της συντακτικής εξουσίας της Ένωσης να μην απονείμει εξουσία νομοθετικής πρωτοβουλίας στον μηχανισμό της ΕΠΠ», αλλά να διατηρήσει στο ακέραιο το οιονεί μονοπώλιο της νομοθετικής πρωτοβουλίας που αναγνωρίζουν οι Συνθήκες στην Επιτροπή¹². Ωστόσο, ενδεχόμενη άρνηση υποβολής νομοθετικής πρότασης θα πρέπει να είναι επαρκώς αιτιολογημένη κατά νόμον, ώστε να παρέχεται η δυνατότητα στους μεν ενδιαφερόμενους να διαπιστώσουν εάν η αρνητική απάντηση της Επιτροπής είναι βάσιμη ή ενέχει ελαττώματα, στον δε δικαστή της Ένωσης να ασκήσει τον εκ μέρους του έλεγχο νομιμότητας. Η κατά το άρθρο 4 παρ. 3 του Κανονισμού υποχρέωση γνωστοποίησης των λόγων για τους οποίους απορρίφθηκε η αίτηση καταχώρισης πρότασης ΕΠΠ αποτελεί ειδικότερη εκδήλωση της γενικής, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 296 εδάφιο β' ΣΛΕΕ, υποχρέωσης αιτιολόγησης των νομικών πράξεων της Ένωσης¹³.

II. Η μερική καταχώριση πρότασης ΕΠΠ

Η υποχρέωση της Επιτροπής να εξετάζει με επιμέλεια και αμεροληψία το σύνολο των πληροφοριών, υποχρεωτικών και, ενδεχομένως, συμπληρωματικών, που έχουν παράσχει οι διοργανωτές μιας πρότασης ΕΠΠ βρίσκεται σε απόλυτη συστοιχία με τον σκοπό του θεσμού, ο οποίος δεν είναι άλλος από το να καταστεί η Ένωση περισσότερο προσιτή στους πολίτες μέσω ευχερών και κατά το δυνατόν απλοποιημένων διαδικασιών. Έχοντας κατά νου ότι στο προληπτικό στάδιο ελέγχου των προϋποθέσεων παραδεκτού η Επιτροπή δύναται να απορρίψει αίτηση καταχώρισης πρότασης ΕΠΠ μόνον εάν, από αντικειμενικής άποψης, αυτή προδήλως εκφεύγει του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της, γίνεται δεκτό ότι η κατάθεση πρότασης έκδοσης ειδικών νομικών πράξεων που συμπληρώνουν τη δράση της Ένωσης στους τομείς αρμοδιότητάς της και διασφαλίζουν τον σεβασμό θεμελιωδών αξιών επί των οποίων ερείδεται η ευρωπαϊκή έννομη τάξη, εμπίπτει στο πεδίο εξουσίας της Επιτροπής να υποβάλλει νομοθετικές προτάσεις¹⁴. Εν προκειμένω, η προσβαλλόμενη απόφαση

αφορούσε την καταχώριση εννέα εκ των ένδεκα προτάσεων των διοργανωτών της ΕΠΠ για την έκδοση νομικών πράξεων σε τομείς όπως ο πολιτισμός, η γλώσσα, η εκπαίδευση και η περιφερειακή πολιτική, ως προς τους οποίους δεν αμφισβητείται η αρμοδιότητα της Ένωσης να νομοθετεί¹⁵. Με την επίμαχη απόφαση η Επιτροπή απλώς αναγνώρισε ότι «ο σεβασμός των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ενίσχυση της πολιτιστικής και γλωσσικής πολυμορφίας, ως αξίες και στόχοι της Ένωσης, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο των δράσεων της τελευταίας στους τομείς που αφορά η πρόταση ΕΠΠ»¹⁶. Όπως επιβεβαίωσε και η ίδια η Ρουμανία, «αφενός, το άρθρο 3, παράγραφος 3, τέταρτο εδάφιο, ΣΕΕ περιλαμβάνει κατ' ανάγκην γενικούς προσανατολισμούς για τη δράση της Ένωσης σε άλλους τομείς και, αφετέρου, ο σεβασμός των μειονοτήτων για τις οποίες γίνεται λόγος στο άρθρο 2 ΣΕΕ αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο των αξιών της Ένωσης που η Επιτροπή οφείλει να σέβεται στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της»¹⁷. Συνεπώς, αντιθέτως προς τους ισχυρισμούς του εν λόγω κράτους μέλους, με την απόφαση της Επιτροπής δεν απονεμήθηκε στην Ένωση γενική νομοθετική αρμοδιότητα στον τομέα της προστασίας των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες – σε έναν τομέα για τον οποίο δεν της αναγνωρίζεται καμία αρμοδιότητα να νομοθετεί βάσει των Συνθηκών.

Ιδιαίτερως αξίζει να σταθούμε στον ισχυρισμό της Ρουμανίας ότι η μερική καταχώριση της πρότασης ΕΠΠ από την Επιτροπή «κινδυνεύει να θίξει την αυτονομία των διοργανωτών και να τροποποιήσει κατά τρόπο αθέμιτο το εξαγγελθέν αντικείμενο της ΕΠΠ (...)»¹⁸. Υπενθυμίζεται ότι με απόφαση της 3ης Φεβρουαρίου 2017 το Γενικό Δικαστήριο ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής με την οποία απορρίφθηκε η αίτηση καταχώρισης της πρότασης ΕΠΠ υπό τον τίτλο «Minority SafePack – One million signatures for diversity in Europe», μεταξύ άλλων διότι η Επιτροπή παρέλειψε να εξηγήσει επαρκώς τους λόγους για τους οποίους έκρινε ότι ο Κανονισμός 211/2011 αποκλείει τη δυνατότητα καταχώρισης τμήματος ή τμημάτων πρότασης ΕΠΠ¹⁹. Μολονότι η ίδια η Επιτροπή δεν αρνήθηκε ότι ορισμένα από τα θέματα για τα οποία η πρωτοβουλία πολιτών την καλούσε να υποβάλει προτάσεις νομικών πράξεων πραγματι ενέπιπταν στις αρμοδιότητές της, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μερική καταχώριση δεν προβλέπεται, άρα η καταχώριση της πρότασης ΕΠΠ οφείλει να απορριφθεί ως σύνολο. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή παρέλειψε να λάβει υπόψη τις συμπληρωματικές διευκρινίσεις που πα-

11. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Δοκιμάζοντας τις αντοχές της συμμετοχικής δημοκρατίας: Η Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΤοΣ, 2018, σ. 208. Μ. DOUGAN, ό.π., σ. 1843.

12. ΓεΔΕΕΤ-561/14, *One of Us κ.λπ./Επιτροπή*, 23.04.2018, ECLI:EU:T:2018:210, σκ. 113, 115.

13. ΔΕΕ C-589/15 P, *Anagnostakis/Επιτροπή*, 12.09.2017, ECLI:EU:C:2017:663, σκ. 28.

14. Σκ. 56 της σχολιαζόμενης απόφασης.

15. Ibid, σκ. 54.

16. Ibid, σκ. 53.

17. Ibid.

18. Ibid, σκ. 58.

19. ΓεΔΕΕΤ-646/13, *Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe/Επιτροπή*, 03.02.2017, ECLI:EU:T:2017:59, σκ. 27-29, 34.

ρείχαν οι διοργανωτές στο παράρτημα της πρότασης και την επιθυμία τους να εξεταστεί χωριστά καθεμία από τις ένδεκα υποβληθείσες προτάσεις έκδοσης νομικών πράξεων, χωρίς να επηρεαστούν από το απαράδεκτο μίας ή πλειόνων εξ αυτών οι λοιπές προτάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο αρμοδιότητάς της. Πρόκειται για την – έως τότε²⁰ – πρώτη απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου με την οποία, αφενός, ανατρέπεται η άρνηση της Επιτροπής να καταχωρίσει στο ειδικό μητρώο νομοθετική πρωτοβουλία πολιτών, αφετέρου, ανοίγεται ο δρόμος για τη μερική καταχώριση προτάσεων ΕΠΠ²¹. Προηγουμένως, κάθε φορά που η Επιτροπή καλούνταν να εξετάσει πρόταση ΕΠΠ η οποία εν μέρει ενέπιπτε στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της και εν μέρει εξέφευγε αυτού, την έκανε δεκτή ή την απέρριπτε στο σύνολό της αναλόγως της έκτασης των τμημάτων της πρότασης που έκρινε ότι κείνται προδήλως εκτός του πεδίου των αρμοδιοτήτων της²². Σε κάθε περίπτωση, πάντως, απέκλειε το ενδεχόμενο μερικής καταχώρισης με το σκεπτικό ότι «το αντικείμενο μιας προτάσεως προσδιορίζεται κατά τρόπο οριστικό στο σώμα της, ενώ οι διευκρινίσεις οι οποίες παρέχονται στο παράρτημα της προτάσεως ΕΠΠ έχουν αποκλειστικώς ενδεικτική και ενημερωτική αξία, χωρίς να δύνανται να διευρύνουν ή να περιορίσουν το αντικείμενό της»²³.

Είναι γεγονός ότι από τη διατύπωση του Κανονισμού 211/2011 δεν προκύπτει με ασφάλεια μία γενική απαγόρευση μερικής καταχώρισης προτάσεων ΕΠΠ²⁴. Από την άλλη πλευρά, ούτε ο Κανονισμός ούτε οι Συνθήκες συνηγορούν απόλυτα υπέρ της ερμηνείας που δέχεται τη σχετική δυνατότητα. Ωστόσο, μια περισσότερο ευνοϊκή για τους πολίτες «ανάγνωση» της απουσίας ρητής πρόβλεψης, θα επέτρεπε την καταχώριση τμημάτων πρότασης ΕΠΠ και θα συμβάδιζε πλήρως με τον στόχο να καταστεί ο εν λόγω θεσμός συμμετοχικής δημοκρατίας πιο ευχερής στην εφαρμογή του²⁵. Στη σχετική νομολογία, μάλιστα, υποστηρίζεται μετ' επιτάσεως ότι η απόφαση περί κα-

ταχώρισης προτάσεων ΕΠΠ οφείλει να λαμβάνεται σύμφωνα με την αρχή της χρηστής διοίκησης, «στην οποία συναρτάται, ειδικότερα, η υποχρέωση (...) [της Επιτροπής] να προβαίνει σε επιμελή και αμερόληπτο έλεγχο (...)» όλων των κρίσιμων στοιχείων, συμπεριλαμβανομένων των συμπληρωματικών πληροφοριών που ενδεχομένως έχουν παράσχει προαιρετικά οι διοργανωτές κατ' εφαρμογή του παραρτήματος II του Κανονισμού 211/2011²⁶. Γίνεται δεκτό ότι το υψηλό ποσοστό απόρριψης καταχωρίσεων οφείλεται, μεταξύ άλλων, στη δυσκολία των πολιτών να προτείνουν νομικώς παραδεκτές προτάσεις χωρίς την παροχή συνδρομής όσον αφορά τα κριτήρια καταχώρισης. Ενόψει τούτου, η Επιτροπή κλήθηκε να εισάγει πρακτικές βελτιώσεις στην εφαρμογή του θεσμού, εξασφαλίζοντας μία λιγότερο επαχθή για τους διοργανωτές διαδικασία ελέγχου του παραδεκτού. Οι προσπάθειες να καταστεί το μέσο της ΕΠΠ πλήρως αποτελεσματικό και ευχερώς προσβάσιμο αποτυπώνονται, εκτός των άλλων, και στην καθιέρωση από την Επιτροπή της πρακτικής δυνατότητας μερικής καταχώρισης «σε περιπτώσεις όπου αιτιολογείται μια τέτοια προσέγγιση»²⁷. Μολονότι με την πρώτη απόφασή του επί της πρότασης πρωτοβουλίας πολιτών με τον τίτλο «Minority SafePack – One million signatures for diversity in Europe» το Γενικό Δικαστήριο αναφέρθηκε επιδερμικά στο ζήτημα της μερικής καταχώρισης (και ακύρωσε εν τέλει την απόφαση της Επιτροπής λόγω παράβασης της υποχρέωσης αιτιολόγησης), καθιέρωσε εμμέσως το καθήκον της Επιτροπής να καθιστά σαφές ποιες από τις υποβληθείσες προτάσεις δεν εμπίπτουν στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της και να αιτιολογεί επαρκώς τους λόγους που την οδήγησαν στις σχετικές εκτιμήσεις²⁸. Με την υπό σχολιασμό απόφαση το Γενικό Δικαστήριο προχώρησε ένα βήμα παραπέρα και αναγνώρισε πλέον ρητά το επιτρεπτό της μερικής καταχώρισης, ειδικά όταν οι ίδιοι οι διοργανωτές έχουν εκφράσει επίσημα την επιθυμία τους να εξετασθεί καθεμία από τις επιμέρους προτάσεις ΕΠΠ χωριστά.

Χωρίς αμφιβολία, η νέα πρακτική της Επιτροπής εξυπηρετεί αποτελεσματικότερα τους στόχους της ΕΠΠ και ανταποκρίνεται στην ανάγκη να καταστεί η Ένωση πιο προσιτή στους πολίτες της²⁹. Πράγματι, προκειμένου να ενθαρρύνεται η ανάμιξη της Κοινωνίας των Πολιτών στη

20. Ακολούθησε η ΓεΔΕΕ T-754/14, *Efler κ.λπ./Επιτροπή*, 10.05.2017, ECLI:EU:T:2017:323, με την οποία ακυρώθηκε η απόφαση της Επιτροπής να απορρίψει αίτηση καταχώρισης πρότασης ΕΠΠ με τίτλο «Stop TTIP».

21. P. VARGA / B. TARNOK, *European Citizens' Initiatives for the Protection of National Minorities*, *Hungarian Journal of Minority Studies*, 2018, σ. 73.

22. N. ATHANASIADOU, *The European Citizens' Initiative: Lost in admissibility?*, *MJ*, 2019, σ. 263.

23. ΓεΔΕΕ T-646/13, ό.π., σκ. 13.

24. Έτσι και J. ORGAN, *Decommissioning Direct Democracy?: A Critical Analysis of Commission Decision – Making on the Legal Admissibility of European Citizens Initiative Proposals*, *European Constitutional Law Review*, 2014, σ. 432.

25. F. MENDEZ / M. MENDEZ, *The Promise and Perils of Direct Democracy for the European Union*, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2017, σ. 73.

26. Ενδεικτικά, βλ. ΓεΔΕΕ T-529/13, *Izsák και Dabis/Επιτροπή*, 10.05.2016, ECLI:EU:T:2016:282, σκ. 49-51, 56- ΔΕΕ C-589/15 Ρ, ό.π., σκ. 45, 47, 50.

27. Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Έκθεση για την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 211/2011 σχετικά με την πρωτοβουλία πολιτών, 28.03.2018, COM(2018) 157 τελικό, σ. 3.

28. ΓεΔΕΕ T-646/13, ό.π., σκ. 34. Βλ. M. INGLESE, *Recent Trends in European Citizens' Initiatives: The General Court Case Law and the Commission's Practice*, *EPL*, 2018, σσ. 352-353.

29. *Ibid*, σκ. 29.

δημοκρατική ζωή της Ένωσης απαιτείται οι διαδικασίες θεσμών συμμετοχικής δημοκρατίας, όπως η ΕΠΠ, να είναι περισσότερο εύχρηστες και λειτουργικές, οι δε τυπικές προϋποθέσεις να είναι σαφείς, απλές και ανάλογες προς τη φύση και το πνεύμα των θεσμών³⁰. Η αυστηρή ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 2 στοιχείο β' του Κανονισμού 211/2011 από την Επιτροπή έχει επικριθεί και έχει χαρακτηριστεί ως υπερβολική προσήλωση στο γράμμα της διάταξης κατά τρόπο που περιορίζει υπέρμετρα τη δυνατότητα πραγματικής συμμετοχής των πολιτών στις δημοκρατικές διαδικασίες της Ένωσης³¹. Η απόφαση περί καταχώρισης πρότασης ΕΠΠ μπορεί να μην προδικάζει την οριστική θέση της Επιτροπής περί υποβολής ή μη πρότασης για την έκδοση νομικής πράξης, εντούτοις συνεπάγεται μία πρώτη εκτίμηση όσον αφορά το παραδεκτό της πρότασης ΕΠΠ. Σε αυτό το προκαταρκτικό στάδιο ελέγχου, η απομόνωση των τμημάτων της πρότασης που κείται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής και η συνακόλουθη καταχώριση των λοιπών παραδεκτών τμημάτων επιτρέπει την ακριβή οριοθέτηση του αντικείμενου της πρότασης ΕΠΠ και σέβεται τις εύλογες προσδοκίες που θα δημιουργηθούν στους διοργανωτές και στους υποστηρικτές της πρωτοβουλίας αναφορικά με την έκβασή της. Βάσει της συλλογιστικής αυτής, το Γενικό Δικαστήριο κατέληξε, με συνοπτικές διαδικασίες, στο συμπέρασμα ότι «η μερική καταχώριση της προτάσεως ΕΠΠ όχι μόνο δεν θίγει την αυτονομία των διοργανωτών και δεν αλλοιώνει το εξαγγελθέν αντικείμενο της εν λόγω προτάσεως, αλλά ανταποκρίνεται σε επιθυμία επισήμως εκφρασθείσα από τους ίδιους τους διοργανωτές στην πρόταση ΕΠΠ, στην περίπτωση που η Επιτροπή κρίνει ότι ορισμένα από τα επίμαχα μέτρα προδήλως δεν εμπόδισαν τις αρμοδιότητές της»³².

Προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της ευχρηστίας του θεσμού, η Επιτροπή καλείται παράλληλα να αιτιολογεί επαρκώς την άρνηση καταχώρισης πρότασης ΕΠΠ, ώστε να παρέχεται στους ενδιαφερόμενους η δυνατότητα να λάβουν γνώση της συλλογιστικής που ακολουθήθηκε και, ενδεχομένως, να επανέλθουν με νέα πρόταση βάσει των αντιρρήσεων που διατυπώθηκαν όσον αφορά το παραδεκτό. Στην υπό κρίση υπόθεση, το Γενικό Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η υποχρέωση αιτιολόγησης αφορά και το μέρος της απόφασης της Επιτροπής που κάνει δεκτή τη

δυνατότητα μερικής καταχώρισης, ειδικά από τη στιγμή που με την προηγούμενη απόφασή της η Επιτροπή είχε δεχθεί την εκ διαμέτρου αντίθετη άποψη. Ωστόσο, γίνεται παγίως δεκτό ότι η αιτιολογία μιας πράξης «δεν απαιτείται να διασαφηνίζει όλα τα ουσιώδη πραγματικά και νομικά στοιχεία, καθόσον το ζήτημα αν η αιτιολογία μιας πράξεως ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του άρθρου 296 ΣΛΕΕ πρέπει να εκτιμάται όχι μόνο βάσει του περιεχομένου της, αλλά και του πλαισίου στο οποίο αυτή εντάσσεται (...)»³³. Εν προκειμένω, η μεταστροφή της άποψης της Επιτροπής και η αποδοχή της μερικής καταχώρισης της πρότασης βασίσθηκε στη λήψη υπόψη των συμπληρωματικών πληροφοριών που είχαν παράσχει οι διοργανωτές και στην εκτίμηση ότι η καταχώριση τμημάτων της συγκεκριμένης πρότασης ΕΠΠ «μπορούσε πράγματι να ενθαρρύνει τη συμμετοχή των πολιτών στη δημοκρατική ζωή και να καταστήσει την Ένωση πιο προσιτή»³⁴.

III. Ο νέος Κανονισμός για την ΕΠΠ – Συμπεράσματα

Από την 1η Ιανουαρίου 2020 ο Κανονισμός 211/2011 καταργείται και τίθεται πλέον σε εφαρμογή ο νέος Κανονισμός 788/2019³⁵, ο οποίος υλοποιεί σειρά τροπολογιών ώστε να αξιοποιηθούν πλήρως οι δυνατότητες του θεσμού της ΕΠΠ και να διευκολυνθεί έτι περαιτέρω η συμμετοχή των πολιτών στη δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων της Ένωσης. Η αναθεώρηση του Κανονισμού 211/2011 επικαιροποιεί και βελτιώνει συγκεκριμένες πτυχές του υφιστάμενου νομικού πλαισίου για την ΕΠΠ ενόψει σημαντικών τεχνικών, νομικών και γραφειοκρατικών δυσλειτουργιών που διαπιστώθηκαν κατά τα προηγούμενα χρόνια εφαρμογής του θεσμού και οι οποίες συνίστανται, κυρίως, στην άκαμπτη εφαρμογή των κριτηρίων καταχώρισης από την Επιτροπή και στην έλλειψη εξοικείωσης των πολιτών και των εθνικών θεσμικών οργάνων με τις διαδικασίες της ΕΠΠ³⁶. Στην πρώτη έκθεσή της σχετικά με την εφαρμογή του Κανονισμού 211/2011, η Επιτροπή απέδωσε το υψηλό ποσοστό απόρριψης καταχωρίσεων στις πρακτικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι διοργανωτές κατά τη δρομολόγηση πρωτοβουλιών πολιτών και στη δυσκαμψία των σχετικών διαδικασιών³⁷, οι οποίες δεν συνάδουν με τη φύση του θεσμού και τις αρχικές προθέ-

33. Ibid, σκ. 81.

34. Ibid, σκ. 90.

30. Commission decision on the proposed citizens' initiative entitled "Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe", ό.π., σ. 6. Ομοίως, βλ. Commission decision on the proposed citizens' initiative entitled "Let us reduce the wage and economic differences that tear the EU apart!", 16.05.2017, COM(2017) 3382 final, σ. 3.

31. Ενδεικτικά, βλ. E. LONGO, The European Citizens' initiative: too much democracy for EU polity?, German Law Journal, 2019, σ. 193. J. ORGAN, ό.π., σσ. 438-439.

32. Σκ. 58 της σχολιαζόμενης απόφασης.

35. Κανονισμός (ΕΕ) 2019/788 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Απριλίου 2019, σχετικά με την Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών, ΕΕ 2019 L 130/55.

36. Βλ. Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «Η Ευρωπαϊκή πρωτοβουλία πολιτών (αναθεώρηση)», ΕΕ 2016 C 389/05.

37. Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Έκθεση για την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 211/2011 σχετικά με την πρωτοβουλία πολιτών, 31.03.2015, COM(2015)145 τελικό, σσ. 15-16.

σεις των εμπνευστών του. Μεταξύ των θεσμικών οργάνων που επεσήμαναν τις ανεπάρκειες του μέσου της ΕΠΠ, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με Ψήφισμά του εντόπισε σειρά προκλήσεων αναφορικά με το υφιστάμενο θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο και τόνισε την ανάγκη αναπροσαρμογής των σχετικών κανόνων, ώστε να αξιοποιηθεί πλήρως το δυναμικό του θεσμού μέσα από σαφείς και εύχρηστες διαδικασίες³⁸. Ενόψει τούτων, η Επιτροπή προχώρησε στην εφαρμογή συγκεκριμένων μη νομοθετικών μέτρων, όπως σε ενίσχυση της παροχής συμβουλών προς τους διοργανωτές, βελτίωση της ευχρηστίας του λογισμικού επιγραμμικής συγκέντρωσης δηλώσεων υποστήριξης και αναγνώριση της δυνατότητας μερικής καταχώρισης προτάσεων ΕΠΠ. Μάλιστα, σύμφωνα με τη δεύτερη έκθεσή της για την εφαρμογή του Κανονισμού 211/2011, «η απότομη μείωση του ποσοστού των αιτήσεων καταχώρισης που απέρριψε η Επιτροπή (...) μπορεί επίσης να αποδοθεί στην καθιέρωση (...) της πρακτικής δυνατότητας μερικής καταχώρισης σε περιπτώσεις όπου αιτιολογείται μια τέτοια προσέγγιση»³⁹.

Η διαπίστωση ότι η μερική καταχώριση προτάσεων συμβαδίζει πλήρως με την πρόθεση των εμπνευστών του θεσμού να καταστούν οι διαδικασίες και οι προϋποθέσεις για την ΕΠΠ σαφείς, απλές και αναλογικές κατά τρόπον ώστε να εξασφαλίζεται η έγκριση όσο το δυνατόν περισσότερων πρωτοβουλιών, αντανακλάται στο κείμενο του νέου Κανονισμού. Το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχείο γ' προβλέπει ότι η Επιτροπή καταχωρίζει την πρόταση εάν «κανένα μέρος της πρωτοβουλίας» δεν βρίσκεται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της για την υποβολή νομοθετικών προτάσεων, ενώ η παρ. 4 αναγνωρίζει πλέον ρητά τη δυνατότητα μερικής καταχώρισης και περιγράφει τις σχετικές διαδικασίες. Πιο συγκεκριμένα, καθιερώνεται ένα είδος «διαλόγου» μεταξύ της Επιτροπής και των διοργανωτών: εντός ενός μηνός από την υποβολή της πρότασης, η Επιτροπή ενημερώνει τους ενδιαφερόμενους για τις αντιρρήσεις της όσον αφορά το παραδεκτό τμήματος ή τμημάτων της πρότασης και τους λόγους που τις υπαγορεύουν. Ακολουθώντας, οι ενδιαφερόμενοι αποφασίζουν είτε να επανυποβάλουν την πρόταση σύμφωνα με τις υποδείξεις και την καθοδήγηση της Επιτροπής είτε να τη διατηρήσουν ως έχει είτε να την αποσύρουν εντελώς. Εάν οι διοργανωτές επιλέξουν να επανέλθουν με τροποποιημένη πρόταση, ενημερώνουν την Επιτροπή και υποβάλλουν τις τυχόν αλλαγές. Εντός ενός μηνός από την παραλαβή των εν λόγω πληροφοριών, η Επιτροπή αποφασίζει

να καταχωρίσει την πρωτοβουλία, εν όλω ή εν μέρει, ή να την απορρίψει, ενημερώνοντας λεπτομερώς τους διοργανωτές για τους λόγους της απόφασής της.

Σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη αριθ. 19 του νέου Κανονισμού, «μια πρωτοβουλία θα πρέπει να καταχωρίζεται εν μέρει όταν τμήμα της, συμπεριλαμβανομένων των κύριων στόχων της, δεν βρίσκεται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής να υποβάλλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης της Ένωσης για την εφαρμογή των Συνθηκών, και πληρούνται όλες οι άλλες απαιτήσεις καταχώρισης». Παράλληλα, «θα πρέπει να εξασφαλίζονται με σαφήνεια και διαφάνεια όσον αφορά το πεδίο που καλύπτει η μερική καταχώριση, και οι δυνητικοί υπογράφοντες πρέπει να ενημερώνονται σχετικά με το συγκεκριμένο πεδίο, καθώς και για το γεγονός ότι η συγκέντρωση των δηλώσεων υποστήριξης γίνεται μόνο σε σχέση με το πεδίο που καλύπτει η καταχώριση της πρωτοβουλίας». Μολονότι έχει υποστηριχθεί ότι η συγκεκριμένη διατύπωση είναι προβληματική αφ' ης στιγμής δεν διευκρινίζονται τα κριτήρια για τον προσδιορισμό του κέντρου βάρους μιας πρωτοβουλίας, αποτελεί ένα πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της συμμετοχής των πολιτών στη διαμόρφωση του θεματολογίου μιας συμμετοχικής δημοκρατίας στην ΕΕ. Βέβαια, η αναζήτηση των «κύριων στόχων» της πρωτοβουλίας ενδεχομένως περιπλέξει αδικαιολόγητα τη διαδικασία καταχώρισης και οδηγήσει σε διαφωνίες μεταξύ της Επιτροπής και των διοργανωτών⁴⁰. Για τον λόγο αυτό, θεωρείται περισσότερο φιλική προς τους πολίτες μια γενική αναγνώριση της δυνατότητας μερικής καταχώρισης, ανεξαρτήτως εάν το τμήμα ή τα τμήματα της πρότασης ΕΠΠ που κείνται καταφανώς εκτός του πεδίου αρμοδιότητας της Επιτροπής είναι πρωταρχικής ή δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με τον κύριο στόχο της πρωτοβουλίας⁴¹.

Κράτος δικαίου

Αρχές της ισοβιότητας και της ανεξαρτησίας των δικαστών

άρθρο 19 παρ. εδ. β' ΣΕΕ – αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης – μείωση του ορίου της ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου

ΔΕΕ C-619/18, Επιτροπή/Πολωνία (Indépendance de la Cour suprême), 24.06.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2019:531 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

38. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 28ης Οκτωβρίου 2015 σχετικά με την Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών (P8_TA(2015)0382).

39. Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Έκθεση για την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 211/2011 σχετικά με την πρωτοβουλία πολιτών, 28.03.2018, ό.π., σ. 3.

40. A. KARATZIA, Revisiting the registration of European citizens' initiatives: the evolution of the legal admissibility test, Cambridge Yearbook of European Legal Studies, 2018, σ. 161.

41. Ibid.

Με την απόφαση της 24ης Ιουνίου 2019 το Δικαστήριο αποφάνθηκε επί της υπόθεσης C-619/18 σχετικά με τη συμβατότητα διατάξεων Νόμου της Δημοκρατίας της Πολωνίας με τους κανόνες που θεσπίζονται δυνάμει του άρθρου 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του Χάρτη. Να αναφερθεί ότι το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ ορίζει ότι «τα κράτη μέλη προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης». Το άρθρο 47 του Χάρτη ορίζει ότι «κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως[...]».

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, το άρθρο 30 παρ. 1 του Ustawa o Sądzie Najwyższym (Νόμου της 23ης Νοεμβρίου 2002 περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου) καθόριζε τα όρια της ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου (Sąd Najwyższy) στα 70 έτη με δυνατότητα παράτασης τα 72 έτη. Στις 20 Δεκεμβρίου 2017, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπέγραψε τον Ustawa o Sądzie Najwyższym (Νόμο της 8ης Δεκεμβρίου 2017 περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου), ο οποίος τέθηκε σε ισχύ στις 3 Απριλίου 2018. Το άρθρο 37 παρ. 1 έως 4 του Νόμου προβλέπει ότι οι δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου συνταξιοδοτούνται με τη συμπλήρωση της ηλικίας των 65 ετών, εκτός εάν καταθέσουν δήλωση με την οποία γνωστοποιούν τη βούλησή τους να συνεχίσουν να ασκούν τα καθήκοντά τους και πιστοποιητικό εκ του οποίου να προκύπτει ότι η κατάσταση της υγείας τους επιτρέπει να ασκούν τα δικαστικά τους καθήκοντα. Η δήλωση αυτή γνωστοποιείται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της Πολωνίας, ο οποίος έχει το αποκλειστικό δικαίωμα να συναινέσει στην παραμονή τους. Για τη συγκατάθεση αυτή ζητεί γνωμοδότηση από το Εθνικό Δικαστικό Συμβούλιο (ΕΔΣ), το οποίο οφείλει να ανταποκριθεί εντός 30 ημερών από την υποβολή της αίτησης. Η άδεια παράτασης χορηγείται για θητεία τριετούς διάρκειας, άπαξ ανανεώσιμη. Δικαστής στον οποίο επετράπη να εξακολουθήσει να ασκεί τα καθήκοντά του στο Ανώτατο Δικαστήριο δύναται να συνταξιοδοτηθεί ανά πάσα στιγμή αφού συμπληρώσει το 65ο έτος της ηλικίας του. Σύμφωνα με το άρθρο 111 παρ. 1 και 1bis του Νόμου περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου, οι δικαστές του τελευταίου οι οποίοι, κατά την ημερομηνία θέσης σε ισχύ του Νόμου έχουν συμπληρώσει την ηλικία των 65 ετών ή θα συμπληρώσουν την ηλικία αυτή εντός τριών μηνών από την ημερομηνία αυτή, συνταξιοδοτούνται από την επομένη ημέρα της λήξης προθεσμίας τριών μηνών από την ημερομηνία θέσης σε ισχύ του Νόμου, εκτός εάν, εντός ενός μηνός από την ημερομηνία έναρξης ισχύος του Νόμου καταθέσουν δήλωση παράτασης θητείας και το προβλεπόμενο πιστοποιητικό υγείας και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας της Πολωνίας δώσει τη συγκατάθεσή του. Οι δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου,

οι οποίοι θα συμπληρώσουν την ηλικία των 65 ετών κατόπιν της εκπνοής προθεσμίας τριών μηνών και πριν εκπνεύσει προθεσμία δώδεκα μηνών από την ημερομηνία θέσης σε ισχύ του Νόμου, συνταξιοδοτούνται δώδεκα μήνες μετά την εν λόγω ημερομηνία, εκτός εάν, εντός της προθεσμίας αυτής, καταθέσουν δήλωση παράτασης θητείας και το απαιτούμενο πιστοποιητικό υγείας και εφόσον ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας της Πολωνίας δώσει τη συγκατάθεσή του ώστε να εξακολουθήσουν να ασκούν τα καθήκοντα δικαστή του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Στις 17 Δεκεμβρίου 2018, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπέγραψε τον Ustawa z dnia 21 listopada 2018 r. o zmianie ustawy o Sądzie Najwyższym (Νόμο της 21ης Νοεμβρίου 2018 για την τροποποίηση του Νόμου περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου, Dz. U. του 2018, θέση 2507), ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2019. Βάσει του εν λόγω Νόμου, οι δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου, οι οποίοι είχαν συνταξιοδοτηθεί βάσει των διατάξεων του Νόμου περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου, επανατοποθετούνται στις θέσεις τους, θεωρούμενου ότι τα καθήκοντά τους εξακολουθούν να ασκούνται αδιαλείπτως.

Η Επιτροπή, εκτιμώντας ότι η Δημοκρατία της Πολωνίας, θεσπίζοντας τον νέο Νόμο περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου καθώς και τους συνακόλουθους Νόμους περί τροποποιήσεων του παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τις διατάξεις του άρθρου 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, σε συνδυασμό με εκείνες του άρθρου 47 του Χάρτη, της απηύθυνε προειδοποιητική επιστολή στις 2 Ιουλίου 2018. Καθώς η Πολωνία απάντησε στην αιτιολογημένη γνώμη της Επιτροπής ότι οι προβαλλόμενες αιτιάσεις περί παράβασης ήταν αβάσιμες, η Επιτροπή αποφάσισε, στις 2 Οκτωβρίου 2018, να ασκήσει προσφυγή βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ προβάλλοντας δύο αιτιάσεις. Πρώτον, ότι με τον νέο Νόμο περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου και τη μείωση του ορίου της ηλικίας συνταξιοδότησης των εν ενεργεία δικαστών που είχαν διορισθεί πριν από τις 3 Απριλίου 2018 παραβιάζεται η αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών και, ειδικότερα, η αρχή της ισοβιότητάς τους. Δεύτερον, ότι με την παροχή στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της διακριτικής ευχέρειας να παρατείνει, δις και κάθε φορά για χρονικό διάστημα τριών ετών, την ενεργό δικαστική υπηρεσία των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου, πέραν του νέου ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης, παραβιάζεται η αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ επιβάλλει σε όλα τα κράτη μέλη την υποχρέωση να προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η αποτελεσματική δικαστική προστασία, κατά την έννοια, ιδίως, του άρθρου 47 του Χάρτη, στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης. Ειδικότερα, κάθε κράτος μέλος οφείλει να διασφαλίζει ότι τα όργανα τα οποία εντάσσονται ως «δικαστήρια», υπό την έννοια του δικαιίου της Ένωσης, στο εθνικό σύστημα ενδίκων βοηθημάτων στους τομείς που

διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης πληρούν τις απαιτήσεις περί αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Σχετικά με την παραβίαση της ισοβιότητας των δικαστών, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η επίμαχη μεταρρύθμιση, η οποία προβλέπει την εφαρμογή του μέτρου περί μείωσης του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου στους δικαστές που ήδη υπηρετούν στο δικαστήριο αυτό, έχει ως συνέπεια την πρόωρη παύση της άσκησης των δικαιοδοτικών καθηκόντων τους και δύναται, ως εκ τούτου, να προκαλέσει εύλογες ανησυχίες όσον αφορά στην τήρηση της αρχής της ισοβιότητας των δικαστών. Παράλληλα, εκτιμά ότι η εφαρμογή του μέτρου της μείωσης του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου στους εν ενεργεία δικαστές του δικαστηρίου αυτού δεν δικαιολογείται από θεμιτό σκοπό. Ως εκ τούτου, η εν λόγω εφαρμογή θίγει την αρχή της ισοβιότητας των δικαστών η οποία είναι συμφύης της ανεξαρτησίας τους. Τέλος, κρίνει ότι η διακριτική ευχέρεια του Προέδρου της Δημοκρατίας να επιτρέψει την παράταση της ενεργού υπηρεσίας δικαστή ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου, όπως το Ανώτατο Δικαστήριο, δύναται να προκαλέσει εύλογες αμφιβολίες, ιδίως στους πολίτες, ως προς το ανεπηρέαστο των οικείων δικαστών από εξωτερικά στοιχεία και ως προς την ουδετερότητά τους έναντι των συμφερόντων που ενδέχεται να αντιπαρατεθούν ενώπιόν τους.

Παρατηρήσεις

Μάρκος Παπακωνσταντής*

Σύμφωνα με τον Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchev στο σημ. 2 των προτάσεων του, η υπό κρίση υπόθεση παρέχει στο Δικαστήριο την ευκαιρία να αποφανθεί, για πρώτη φορά στο πλαίσιο ευθείας προσφυγής λόγω παράβασης βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, επί της συμβατότητας ορισμένων μέτρων κράτους μέλους, τα οποία αφορούν στην οργάνωση του δικαστικού συστήματός του, με τους κανόνες που θεσπίζονται βάσει του άρθρου 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του Χάρτη, όσον αφορά στη διασφάλιση του σεβασμού του κράτους δικαίου στην έννομη τάξη της Ένωσης. Το ενδιαφέρον αυτό ενισχύεται, σύμφωνα με τον ίδιο στο σημ. 47 των προτάσεών του, καθώς η απόφαση δίνει την ευκαιρία στο Δικαστήριο να αναπτύξει περαιτέρω την έννοια της τήρησης της αρχής του κράτους δικαίου στο νομικό σύστημα και να παράσχει ερμηνευτικές κατευθύνσεις ως προς τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την προστασία της εν λόγω αρχής.

Αρχικά, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι συνέπειες της εν λόγω απόφασης δεν είναι σημαντικές μόνο από νομική πλευρά, τις οποίες θα αναλύσουμε στη συνέχεια, αλλά και από πολιτική. Από την ανάληψη το 2015 της διακυβέρνησης της Πολωνίας από το εθνικιστικό κόμμα Νόμος και Δι-

καιοσύνη (Prawo i Sprawiedliwość (PiS)) ξεκίνησε μία σειρά μεταρρυθμίσεων στο δικαστικό σύστημα που έθεσαν σε κίνδυνο το κράτος δικαίου και την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης στη χώρα. Μέσα σε διάστημα δύο ετών θεσπίστηκαν περισσότεροι από δεκατρείς διαδοχικοί Νόμοι που επηρέασαν τη συνολική δομή του συστήματος δικαιοσύνης στην Πολωνία: το Συνταγματικό Δικαστήριο, το Ανώτατο Δικαστήριο, τα τακτικά δικαστήρια, το ΕΔΣ, την εισαγγελία και την Εθνική Σχολή Δικαστών. Κοινό σημείο όλων των νομοθετικών αυτών αλλαγών είναι ότι η εκτελεστική ή η νομοθετική εξουσία έχει τη δυνατότητα σημαντικής παρέμβασης στη σύνθεση, τις εξουσίες, τη διοίκηση και τη λειτουργία των εν λόγω αρχών και φορέων. Η παρέμβαση αυτή προξένησε τις έντονες αντιδράσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής¹ και της Ομάδας Κρατών κατά της Διαφθοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης (GRECO)². Οι διενέξεις Ευρωπαϊκής Επιτροπής-Πολωνίας δεν αφορούσαν μόνο στην περίπτωση της πρόωρης συνταξιοδότη-

* Δ.Ν., Δικηγόρος

1. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε τέσσερις συστάσεις για το κράτος δικαίου στην Πολωνία: τις συστάσεις 2016/1374, 2017/146, 2017/1520 και 2018/103.
2. CONSEIL DE L'EUROPE, Rapport d'évaluation Pologne, Cinquième cycle d'évaluation, Prévention de la corruption et promotion de l'intégrité au sein des gouvernements centraux (hautes fonctions de l'exécutif) et des services répressifs, Adopté par le GRECO lors de sa 81e Réunion Plénière (Strasbourg, 3-7 décembre 2018), διαθέσιμο σε: <https://rm.coe.int/cinquieme-cycle-d-evaluation-prevention-de-la-corruption-et-promotion-/168092005d> [προσπελάστηκε 27.07.2019]. Στις 8 Δεκεμβρίου 2017, η Επιτροπή της Βενετίας, κατόπιν αιτήματος της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, εξέδωσε γνωμοδότηση σχετικά με το σχέδιο νόμου περί του Εθνικού Δικαστικού Συμβουλίου, το σχέδιο νόμου περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου και τον Νόμο περί της οργάνωσης των τακτικών δικαστηρίων, καθώς και γνωμοδότηση σχετικά με τον Νόμο περί Εισαγγελίας. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Νόμος και τα σχέδια νόμου, ιδίως εάν ιδωθούν συνολικά και δη σε συνάρτηση με τον Νόμο του 2016 περί Εισαγγελίας, επιτρέπουν τη δριμεία και ευρεία παρέμβαση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας στην απονομή της δικαιοσύνης και, ως εκ τούτου, συνιστούν σοβαρή απειλή για την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας ως βασικού στοιχείου του κράτους δικαίου. Κάλεσε τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της Πολωνίας να αποσύρει τις προτάσεις του και να ξεκινήσει διάλογο προτού συνεχιστεί η διαδικασία της νομοθέτησης. Κάλεσε επίσης το πολωνικό κοινοβούλιο να επανεξετάσει τις πρόσφατες τροποποιήσεις στον Νόμο περί της οργάνωσης των τακτικών δικαστηρίων. Βλ. Γνωμοδότηση 904/2017 CDL(2017)035 της Επιτροπής της Βενετίας σχετικά με το σχέδιο νόμου για την τροποποίηση του Νόμου περί του Εθνικού Δικαστικού Συμβουλίου, το σχέδιο νόμου για την τροποποίηση του Νόμου περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου που πρότεινε ο Πρόεδρος της Πολωνίας και τον Νόμο περί της οργάνωσης των τακτικών δικαστηρίων («CDL(2017)035»). Γνωμοδότηση 892/2017 CDL(2017)037 της Επιτροπής της Βενετίας σχετικά με τον Νόμο περί Εισαγγελίας όπως τροποποιήθηκε («CDL(2017)037»).

σης των δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου, αλλά και μία σειρά από θέματα τα οποία απαριθμεί η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην πρόταση απόφασης που καταθέτει στις 20 Δεκεμβρίου 2017 στο Συμβούλιο για τη διαπίστωση της ύπαρξης σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης του κράτους δικαίου από τη Δημοκρατία της Πολωνίας, σύμφωνα με το άρθρο 7 ΣΕΕ³. Οι ανησυχίες της Επιτροπής αφορούσαν στην έλλειψη ανεξάρτητου και νόμιμου ελέγχου συνταγματικότητας των νέων Νόμων που ψηφίστηκαν από το πολωνικό κοινοβούλιο σχετικά με το πολωνικό δικαστικό σύστημα και ειδικότερα: α) του Νόμου για την τροποποίηση του Νόμου περί της οργάνωσης των τακτικών δικαστηρίων⁴. β) του Νόμου για την τροποποίηση του Νόμου περί του ΕΔΣ και ορισμένων άλλων Νόμων⁵ και γ) του Νόμου για την τροποποίηση του Νόμου για την Εθνική Σχολή Δικαστών και Εισαγγελέων, του Νόμου περί της οργάνωσης των τακτικών δικαστηρίων και ορισμένων άλλων Νόμων⁶. Προτού προβούμε σε δύο κεντρικές

παρατηρήσεις επί της απόφασης του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-619/18, να επισημάνουμε ότι το Ανώτατο Δικαστήριο, πέραν της προφανούς σημασίας του ως ανώτατου βαθμού δικαιοδοτικό όργανο, έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα να κηρύσσει έγκυρες τις εκλογές και τα δημοψηφίσματα. Επιπλέον, συμμετέχει με τρία μέλη του στην Εθνική Εκλογική Επιτροπή η οποία επιβλέπει την οργάνωση και τη διεξαγωγή εκλογών στην Πολωνία. Είναι, λοιπόν, προφανής ο ρόλος του όχι μόνο στην ερμηνεία και στην εφαρμογή των Νόμων, αλλά και στη διαμόρφωση του πολιτικού σκηνικού στην εν λόγω χώρα.

1. Διαφύλαξη του κράτους δικαίου

Η απόφαση του Δικαστηρίου επί της υπόθεσης C-619/18 αναπτύσσει περαιτέρω την έννοια της τήρησης της αρχής του κράτους δικαίου και συμβάλλει στην ευρύτερη συζήτηση σχετικά με την αυξανόμενη σημασία του ως θέμα κοινού προβληματισμού των θεσμικών οργάνων⁷ και των οργανισμών της Ένωσης. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός της σπουδαιότητας που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποδίδει στο θέμα. Το 2019 έχει εκδώσει δύο ανακοινώσεις για το ζήτημα της διαφύλαξης του κράτους δικαίου, καθορίζοντας βραχυχρόνιες και μεσοπρόθεσμες δράσεις που μπορούν να τεθούν σε εφαρμογή για την περαιτέρω ενίσχυσή του και προβλέποντας τη δημοσίευση ετήσιας έκθεσης, η οποία θα συνοψίζει την κατάσταση στα κράτη μέλη⁸.

Το κράτος δικαίου αποτελεί τη βάση κάθε σύγχρονης συνταγματικής δημοκρατίας. Συνιστά μία από τις θεμελιώδεις αρχές που απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις όλων των κρατών μελών της ΕΕ και, ως εκ

3. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αιτιολογημένη πρόταση σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 1 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση σχετικά με το κράτος δικαίου από τη Δημοκρατία της Πολωνίας, COM(2017) 835 final, 20.12.2017.

4. Δημοσιεύτηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας της Πολωνίας στις 28 Ιουλίου 2017 και τέθηκε σε ισχύ στις 12 Αυγούστου 2017.

5. Εγκρίθηκε από τη Γερουσία της Πολωνίας στις 15 Δεκεμβρίου 2017.

6. Δημοσιεύτηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας της Πολωνίας στις 13 Ιουνίου 2017 και τέθηκε σε ισχύ στις 20 Ιουνίου 2017. Επί του Νόμου αυτού η Επιτροπή άσκησε προσφυγή λόγω παράβασης κατά της Δημοκρατίας της Πολωνίας βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ (C-192/18). Η Επιτροπή προσάπτει στη Δημοκρατία της Πολωνίας ότι, εισάγοντας με το άρθρο 13 παρ. 1 έως 3 του Νόμου για την οργάνωση των τακτικών δικαστηρίων διάκριση μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην ηλικία συνταξιοδότησης των δικαστών των τακτικών δικαστηρίων, των δικαστών του ανώτατου δικαστηρίου και των εισαγγελέων, και μειώνοντας με το άρθρο 13 παρ. 1 του Νόμου αυτού το όριο της ηλικίας συνταξιοδότησης των δικαστών των τακτικών δικαστηρίων, παρέχοντας παράλληλα στον Υπουργό Δικαιοσύνης το δικαίωμα να αποφασίζει την παράταση του χρόνου ενεργού υπηρεσίας των δικαστών βάσει του άρθρου 1 παρ. 26 στοιχείο b και c του Νόμου αυτού, η Δημοκρατία της Πολωνίας παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 157 ΣΛΕΕ και από τα άρθρα 5 στοιχείο α', και 9 παρ. 1 στοιχείο στ' της Οδηγίας 2006/54/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιατύπωση), καθώς και τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του Χάρτη. Στο Δικαστήριο εκκρεμούν και διάφορες αιτήσεις προδικαστικής απόφασης υποβληθείσες από το πολωνικό Ανώτατο Δικαστήριο (C-522/18, C-537/18, C-585/18, C-624/18, C-625/18 και C-668/18), το πολωνικό Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο (C-824/18), καθώς και κατώτερα πολωνικά δικαστήρια (C-558/18, C-563/18 και C-623/18).

7. Τον Οκτώβριο του 2016, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε Ψήφισμα σχετικά με έναν μηχανισμό της ΕΕ για τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και τα θεμελιώδη δικαιώματα. Το Ψήφισμα καλούσε την Επιτροπή να θεσπίσει ολοκληρωμένη παρακολούθηση όλων των κρατών μελών και των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, καθώς και ετήσιο κύκλο υποβολής εκθέσεων και συστάσεων. Η έκκληση αυτή διατυπώθηκε εκ νέου το 2018, βλ. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 25ης Οκτωβρίου 2016 που περιέχει συστάσεις προς την Επιτροπή σχετικά με τη θέσπιση μηχανισμού της ΕΕ για τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και τα θεμελιώδη δικαιώματα (2015/2254 (INL)). Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 14ης Νοεμβρίου 2018 σχετικά με την ανάγκη για έναν ολοκληρωμένο μηχανισμό της ΕΕ για την προστασία της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων (2018/2886 (RSP)). Εκτός από τον σαφή θεσμικό του ρόλο δύναμι του άρθρου 7 ΣΕΕ, το Συμβούλιο έχει θεσπίσει έναν ετήσιο «διάλογο» στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων για το κράτος δικαίου, εστιάζοντας κάθε χρόνο σε ένα συγκεκριμένο θέμα.

8. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο, Περαιτέρω ενδυνάμωση του κράτους δικαίου εντός της Ένωσης, COM(2019) 163 final, 03.04.2019. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ενίσχυση του κράτους δικαίου εντός της Ένωσης, COM(2019) 343 final, 17.07.2019.

τούτου, συνιστά μία από τις θεμελιώδεις αξίες στις οποίες βασίζεται η Ένωση. Το κράτος δικαίου κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 ΣΕΕ, ο δε σεβασμός του αποτελεί προϋπόθεση για την προσχώρηση ενός κράτους μέλους στην ΕΕ. Στο πλαίσιο του κράτους δικαίου, όλες οι δημόσιες εξουσίες ενεργούν πάντοτε με βάση τους περιορισμούς που θέτει ο Νόμος, σύμφωνα με τις αξίες της δημοκρατίας και τα θεμελιώδη δικαιώματα και υπό τον έλεγχο ανεξάρτητων και αμερόληπτων δικαστηρίων. Το κράτος δικαίου περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, αρχές όπως η αρχή της νομιμότητας, που προϋποθέτει μια διαφανή, υπεύθυνη, δημοκρατική και πλουραλιστική διαδικασία για τη θέσπιση Νόμων, της ασφάλειας δικαίου, που απαγορεύει την αυθαίρετη άσκηση των εκτελεστικών εξουσιών, της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας από ανεξάρτητα και αμερόληπτα δικαστήρια, του αποτελεσματικού δικαστικού ελέγχου⁹, συμπεριλαμβανομένου του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, της διάκρισης των εξουσιών και της ισότητας έναντι του Νόμου¹⁰. Εάν το κράτος δικαίου δεν προστατεύεται δεόντως σε όλα τα κράτη μέλη, ο θεμέλιος λίθος της Ένωσης, ήτοι η αλληλεγγύη, η συνοχή και η εμπιστοσύνη που είναι απαραίτητη για την αμοιβαία αναγνώριση των εθνικών αποφάσεων και τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς στο σύνολό της, αποσαθρώνεται. Συνεπώς, ένα ζήτημα που σχετίζεται με το κράτος δικαίου σε ένα κράτος μέλος έχει επιπτώσεις για την Ένωση στο σύνολό της και, άρα, ενώ το εθνικό σύστημα ελέγχων και εξισορροπήσεων θα πρέπει πάντοτε να έχει τον πρώτο λόγο, η Ένωση έχει κοινό ενδιαφέρον στην επίλυση ζητημάτων που αφορούν το κράτος δικαίου, όπου και αν εμφανίζονται.

Η συμμόρφωση με το κράτος δικαίου δεν αποτελεί μόνο προϋπόθεση για την προστασία όλων των θεμελιωδών αξιών που απαριθμούνται στο άρθρο 2 της ΣΕΕ. Αποτελεί επίσης προϋπόθεση για τον σεβασμό όλων των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες και από το διεθνές δίκαιο. Η εμπιστοσύνη όλων των πολιτών της ΕΕ και των εθνικών αρχών στα νομικά συστήματα όλων των άλλων κρατών μελών έχει ζωτική σημασία για τη λειτουργία ολόκληρης της ΕΕ ως χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης χωρίς εσωτερικά σύνορα. Στις περιπτώσεις όπου οι μηχανισμοί που έχουν θεσπισθεί σε εθνικό επίπεδο για τη διασφάλιση του κράτους δικαίου πάψουν να λειτουργούν αποτελεσματικά, δημιουργείται συστημική απειλή κατά του κράτους δικαίου και, ως εκ

τούτου, για τη λειτουργία της ΕΕ. Στις περιπτώσεις αυτές, η ΕΕ πρέπει να αναλάβει δράση για να προστατέψει το κράτος δικαίου ως κοινή αξία της Ένωσης.

Τον Απρίλιο του 2014, η Επιτροπή θεσπίζει ένα πλαίσιο προστασίας για το κράτος δικαίου με σκοπό οι μελλοντικές απειλές να αντιμετωπίζονται στα κράτη μέλη προτού η κατάσταση φτάσει σε σημείο ώστε να πληρούνται οι προϋποθέσεις για την ενεργοποίηση των μηχανισμών που προβλέπονται στο άρθρο 7 ΣΕΕ¹¹. Επομένως, σκοπός του πλαισίου είναι να διευκολύνεται η Επιτροπή στην εξεύρεση λύσης από κοινού με το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος προκειμένου να προλαμβάνεται η εμφάνιση συστημικής απειλής κατά του κράτους δικαίου στο εν λόγω κράτος μέλος, η οποία θα μπορούσε να εξελιχθεί σε «σαφή κίνδυνο σοβαρής παραβίασης» κατά την έννοια του άρθρου 7 ΣΕΕ και για την αντιμετώπιση του οποίου θα απαιτούνταν η ενεργοποίηση των μηχανισμών που προβλέπονται στο εν λόγω άρθρο. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η απειλή θα πρέπει να υφίσταται για την πολιτική και/ή θεσμική έννομη τάξη ενός κράτους μέλους, τη συνταγματική δομή του, τη διάκριση των εξουσιών, την ανεξαρτησία ή αμεροληψία του δικαστικού σώματος, ή του συστήματος δικαστικού ελέγχου, συμπεριλαμβανομένων των συνταγματικών δικαστηρίων, όπου υφίστανται, για παράδειγμα ως αποτέλεσμα της έγκρισης νέων μέτρων ή ευρέως διαδεδομένων πρακτικών των δημοσίων αρχών και της έλλειψης εγχώριων μέσων προσφυγής. Η προβλεπόμενη αυτή διαδικασία αποτελείται, κατά κανόνα, από τρία στάδια. Πρώτον, τη συλλογή όλων των σχετικών πληροφοριών από την Επιτροπή και την αξιολόγησή τους ώστε να διαπιστωθούν σαφείς ενδείξεις συστημικής απειλής κατά του κράτους δικαίου. Δεύτερον, την έκδοση «σύστασης» για το κράτος δικαίου προς το εμπλεκόμενο κράτος μέλος όπου αναφέρονται οι λόγοι και οι ανησυχίες της Επιτροπής και προτείνονται στο κράτος μέλος ενέργειες για την επίλυση των προβλημάτων που έχουν εντοπιστεί. Τρίτον, η παρακολούθηση της συμμόρφωσης προς τη σύσταση. Εάν δεν δοθεί ικανοποιητική συνέχεια στη σύσταση από το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος εντός του προκαθορισμένου χρονικού περιθωρίου, η Επιτροπή θα αξιολογεί την πιθανότητα ενεργοποίησης ενός εκ των μηχανισμών που προβλέπονται στο άρθρο 7 ΣΕΕ. Η πρώτη – και μέχρι σήμερα μόνη – φορά που έχει χρησιμοποιηθεί το πλαίσιο του κράτους δικαίου σημειώθηκε με την έναρξη διαλόγου με την Πολωνία τον Ιανουάριο του 2016¹². Μολονότι ο διάλογος συνέβαλε στον προσδιορισμό των προβλημάτων και στη διαμόρφωση του πλαισίου της συζήτησης, δεν κατόρθωσε να επιλύσει τις διαπιστωθείσες αδυναμίες στον τομέα του κράτους δικαίου και η Επιτροπή κίνησε τη

9. Όπως έκρινε το Δικαστήριο, η ύπαρξη αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας «είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την ύπαρξη κράτους δικαίου», βλ. ΔΕΕ C-72/15, *Rosneft*, 28.03.2017, ECLI:EU:C:2017:236, σκ. 73.

10. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Ένα νέο πλαίσιο της ΕΕ για την ενίσχυση του κράτους δικαίου, COM(2014) 158 final, 11.03.2014.

11. Ibid.

12. Ο διάλογος διεξήχθη μεταξύ Ιανουαρίου 2016 και Δεκεμβρίου 2017. Η Επιτροπή εξέδωσε μία γνωμοδότηση και τέσσερις συστάσεις.

διαδικασία του άρθρου 7 παρ. 1 ΣΕΕ τον Δεκέμβριο του 2017¹³.

Οι δράσεις που η Επιτροπή αναλαμβάνει κινώντας διαδικασίες επί παραβάσει, δυνάμει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, αποτελούν σημαντικό «εργαλείο» για την αντιμετώπιση ορισμένων ζητημάτων που άπτονται του κράτους δικαίου. Ωστόσο, η Επιτροπή μπορεί να κινήσει τη διαδικασία μόνο όταν τα ζητήματα αυτά συνιστούν, ταυτόχρονα, παράβαση συγκεκριμένης διάταξης του δικαίου της ΕΕ. Στην περίπτωση της προάσπισης του κράτους δικαίου και, ειδικότερα, στην περίπτωση προστασίας της ανεξαρτησίας ή αμεροληψίας του δικαστικού σώματος, η Επιτροπή προσφεύγει στο άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ ως συγκεκριμένη έκφραση της αξίας του κράτους δικαίου. Η διάταξη αυτή βρίσκεται πλέον στο επίκεντρο διαφόρων προδικαστικών παραπομπών από τα εθνικά δικαστήρια και διαδικασιών επί παραβάσει που έχει κινήσει η Επιτροπή ενώπιον του Δικαστηρίου.

Η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-619/18 αποσαφηνίζει τις απαιτήσεις που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ όσον αφορά στο κράτος δικαίου και τη δικαστική ανεξαρτησία¹⁴. Η απόφαση αυτή αποτελεί την έναρξη μιας διαδικασίας όπου η Επιτροπή επιδιώκει μία στρατηγική προσέγγιση όσον αφορά τις διαδικασίες επί παραβάσει που σχετίζονται με το κράτος δικαίου, ζητώντας ταχεία διαδικασία και προσωρινά μέτρα, όποτε κρίνεται αναγκαίο. Σκοπός της είναι να προωθήσει ενεργά τα πρότυπα που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της νομολογίας του Δικαστηρίου, δημιουργώντας ένα δεδικασμένο που θα αποσαφηνίζει περαιτέρω τις απαιτήσεις που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ όσον αφορά στο κράτος δικαίου και, ειδικότερα, τη δικαστική ανεξαρτησία, και θα στερεί στα κράτη μέλη τη δυνατότητα αυθαιρεσιών.

Σημαντική είναι η τοποθέτηση του Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchen στα σημ. 49 και 50 των προτάσεών του αναφορικά με το εάν μπορεί η Επιτροπή να ασκήσει προσφυγή λόγω παράβασης βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ όταν ο μηχανισμός του άρθρου 7 παρ. 1 ΣΕΕ έχει ήδη ενεργοποιηθεί. Η ερώτηση αυτή προκύπτει καθώς στην εν λόγω υπόθεση, μολονότι η Επιτροπή στηρίζει την προσφυγή της στις διατάξεις του άρθρου 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ σε συνδυασμό με εκείνες του άρθρου 47 του Χάρτη, οι ίδιες νομοθετικές αλλαγές, όσον αφορά τον Νόμο περί του Ανωτάτου Δικαστηρίου, όπως τροποποιήθηκε, βασίζονται επίσης στην αιτιολογημένη πρόταση για απόφαση

του Συμβουλίου σχετικά με τη διαπίστωση της ύπαρξης σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης του κράτους δικαίου από τη Δημοκρατία της Πολωνίας, με την οποία ενεργοποιήθηκε για πρώτη φορά ο μηχανισμός του άρθρου 7 παρ. 1 ΣΕΕ. Σύμφωνα με τον Γεν. Εισαγγελέα, τα άρθρα 7 ΣΕΕ και 258 ΣΛΕΕ αποτελούν χωριστές διαδικασίες με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η ταυτόχρονη επίκλησή τους. Το γράμμα καθεμίας εκ των δύο διατάξεων δεν αποκλείει την άλλη. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από τις διαφορές ως προς το καθεστώς που διέπει τις διαδικασίες που προβλέπονται στα άρθρα 7 ΣΕΕ και 258 ΣΛΕΕ και ως προς τον σκοπό ο οποίος επιδιώκεται με τις διαδικασίες αυτές. Το άρθρο 7 ΣΕΕ αποτελεί κατά βάση μια «πολιτική» προσέγγιση για την καταπολέμηση «σοβαρής και διαρκούς παραβίασεως» από κράτος μέλος των αξιών που μνημονεύονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ, η οποία απαιτεί, κατ' ελάχιστο όριο, ενισχυμένη πλειοψηφία, και μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την αναστολή των δικαιωμάτων που απορρέουν από την ιδιότητα του κράτους μέλους, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων συμμετοχής. Το άρθρο 258 ΣΛΕΕ, επισημαίνει ο Γεν. Εισαγγελέας, συνιστά μια ευθεία «νομική» οδό προς το Δικαστήριο για τη διασφάλιση της εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης από τα κράτη μέλη, με σκοπό τη διαπίστωση της παράβασης και μπορεί επίσης να έχει ως αποτέλεσμα την επιβολή χρηματικών κυρώσεων στο πλαίσιο της διαδικασίας του άρθρου 260 ΣΛΕΕ, προκειμένου να παροτρύνει το κράτος μέλος να παύσει τη συνιστώσα παράβαση συμπεριφορά. Οι ανωτέρω διαφορές αντανakλούν τον αυτοτελή, και ακόμη και μεταξύ τους συμπληρωματικό, χαρακτήρα των εν λόγω διαδικασιών καθώς και το ότι αυτές μπορούν να τύχουν εφαρμογής εκ παραλλήλου.

II. Διαφύλαξη της ανεξαρτησίας των δικαστών

Με τη μείωση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης και την εφαρμογή του στους εν ενεργεία δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου, ο Νόμος της 8ης Δεκεμβρίου 2017 οδηγεί στη συνταξιοδότηση σημαντικού αριθμού δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Πολωνίας. Η εφαρμογή αυτού του Νόμου έχει ιδιαίτερα έντονο αρνητικό αντίκτυπο στη λειτουργία του συγκεκριμένου δικαστηρίου, το οποίο απαρτίζεται εκ φύσεως από δικαστές που πλησιάζουν στο τέλος της σταδιοδρομίας τους, και ανοίγει τον δρόμο για μια ευρύτατη και άμεση ανασύνθεση των μελών του. Η εξέλιξη αυτή εγείρει ιδιαίτερες ανησυχίες στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και στα ενωσιακά θεσμικά όργανα όσον αφορά στη διάκριση των εξουσιών, ιδίως συνεκτιμώμενη με τις ταυτόχρονες μεταρρυθμίσεις του ΕΔΣ¹⁵. Συγκεκρι-

13. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αιτιολογημένη πρόταση σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 1 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση σχετικά με το κράτος δικαίου από τη Δημοκρατία της Πολωνίας, ό.π.

14. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο, Περαιτέρω ενδυνάμωση του κράτους δικαίου εντός της Ένωσης, ό.π.

15. Σύμφωνα με το Σύνταγμα της Πολωνίας, η ανεξαρτησία των δικαστών διασφαλίζεται από το ΕΔΣ. Ο ρόλος του τελευταίου έχει άμεσο αντίκτυπο στην ανεξαρτησία των δικαστών, ιδίως όσον αφορά στην προαγωγή, τη μετάθεση, τις πειθαρχικές διαδικασίες, την παύση και την πρόωρη συνταξιοδότησή τους. Το άρθρο 6 του Νόμου περί του ΕΔΣ, ο οποίος εγκρίθηκε από τη Γερουσία

μένα, λόγω της μείωσης του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης, όλοι οι νέοι δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου θα διορίζονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κατόπιν εισήγησης του ΕΔΣ, στο οποίο κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζουν τα πολιτικά διορισμένα πρόσωπα. Η υποχρεωτική συνταξιοδότηση εν ενεργεία δικαστών του Ανωτάτου Δικαστηρίου εγείρει επίσης ανησυχίες σχετικά με την αρχή της μονιμότητας των δικαστών, η οποία αποτελεί βασικό στοιχείο της δικαστικής ανεξαρτησίας που κατοχυρώνεται στη νομολογία του Δικαστηρίου της ΕΕ¹⁶ και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁷. Δεν είναι, συνεπώς, τυχαίο ότι στην αίτηση ασφαλιστικών μέτρων που υποβάλλει η Επιτροπή βάσει των άρθρων 279 ΣΛΕΕ και 160 παρ. 2 και 7 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, το Δικαστήριο, με διάταξη της 17ης Δεκεμβρίου 2018, δέχεται καθ'όλα την αίτηση της Επιτροπής έως την έκδοση οριστικής απόφασης επί της υπό κρίση υπόθεσης¹⁸.

Η ΕΕ αποτελεί μία κοινότητα κοινών αξιών (άρθρο 2 ΣΕΕ) ο σεβασμός των οποίων αποτελεί υποχρέωση όχι μόνο των οργάνων της ΕΕ, αλλά και των ίδιων των συστατικών κρατών μελών της. Τυχόν αποκλίσεις από τις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ δύνανται να στοιχειοθετήσουν παράβαση και να αποτελέσουν τη νομική βάση για την επιβολή κυρώσεων στα κράτη μέλη που αποκλίνουν του σεβασμού τους. Στην περίπτωση αυτή δύναται να τεθεί σε εφαρμογή η διαδικασία του άρθρου 7 ΣΕΕ, η οποία δίνει τη δυνατότητα στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να επιβάλει κυρώσεις στα κράτη μέλη για παραβίαση των κοινών αξιών επί των οποίων η Ένωση θεμελιώνει τη δράση της, περιλαμβανομένης της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η παραβίαση, όμως, των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, ως γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και η αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών, υπάγεται στον έλεγχο του Δικαστηρίου και, σύμφωνα με το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, στα εθνικά δικαστήρια. Η εφαρμογή αυτής της πρόνοιας προϋποθέτει ότι το εθνικό σύστημα ενδίκων βοηθημάτων και μέσων πληροί τις απαιτήσεις αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, συ-

μπεριλαμβανομένης της δικαστικής ανεξαρτησίας, και ότι τα δικαστήρια και οι αρχές των κρατών μελών αναγνωρίζουν τις αποφάσεις δικαστηρίων σε άλλα κράτη μέλη χωρίς να υποθέτουν εκ των προτέρων αν αυτές οι αποφάσεις εκδίδονται από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο. Ως εκ τούτου, εθνικά μέτρα τα οποία δεν επιτρέπουν στα εθνικά δικαστήρια να ασκούν τα καθήκοντα που έχουν ως δικαστήρια της Ένωσης, παρεμποδίζουν την εξασφάλιση της τήρησης του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών και θέτουν σε κίνδυνο τη δομή και τη λειτουργία της έννομης τάξης της Ένωσης.

Παρά τον σημαντικό ρόλο του Δικαστηρίου στην επιβολή του δικαίου της Ένωσης μέσω της διαδικασίας επί παραβάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ και της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο δεν είχε μέχρι πρόσφατα επιληφθεί περιπτώσεων παραβίασης των αξιών της ΕΕ. Οι όποιες ανεπάρκειες αντιμετώπιζονταν στο πλαίσιο πολιτικού διαλόγου. Το ίδιο δε το άρθρο 7 ΣΕΕ αποτελεί κατά βάση μία πολιτική προσέγγιση για την καταπολέμηση σοβαρής και διαρκούς παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών που μνημονεύονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι η ανεξαρτησία του δικαστικού συστήματος και η προστασία του κράτους δικαίου δεν βρίσκονταν μεταξύ των «αγαπημένων θεμάτων» του Δικαστηρίου. Η εικόνα αυτή αλλάζει άρδην το 2018, όταν μία συνδικαλιστική ένωση Πορτογάλων δικαστών, η *Associação Sindical dos Juizes Portugueses (ASJP)*, προσφεύγει ενώπιον του Δικαστηρίου υποστηρίζοντας ότι τα μέτρα λιτότητας που ελήφθησαν στην Πορτογαλία εξαιτίας της επιτακτικής ανάγκης μείωσης του δημοσιονομικού ελλείμματος είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην ικανότητά τους να λειτουργούν ως ανεξάρτητη και αμερόληπτη δικαστική εξουσία¹⁹. Το Δικαστήριο στην υπόθεση αυτή εκδίδει μία απόφαση-ορόσημο, καθώς περιγράφει τον ρόλο της δικαστικής εξουσίας ως στοιχείο του κράτους δικαίου και δηλώνει αρμόδιο να αξιολογεί την εγγύηση της ανεξαρτησίας των εθνικών δικαστηρίων που εφαρμόζουν και ερμηνεύουν το ενωσιακό δίκαιο. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η έννοια της ανεξαρτησίας προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, ότι το σχετικό όργανο ασκεί τα καθήκοντά του με πλήρη αυτονομία, χωρίς να υπόκειται σε οποιαδήποτε ιεραρχική σχέση ή σχέση υπαγωγής έναντι οποιουδήποτε φορέα και χωρίς να λαμβάνει εντολές ή οδηγίες οποιασδήποτε προέλευσης και ότι, ως εκ τούτου, προστατεύεται από εξωτερικές παρεμβάσεις ή πιέσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να θίξουν την ανεξάρτητη κρίση των μελών του και να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους.

Το Δικαστήριο, με την απόφαση στην υπόθεση C-619/18, ενισχύει περαιτέρω τον έλεγχο των εγγυήσεων περί ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των δικαστηρίων και περιγράφει τα συστατικά της. Ειδικότερα, αναφέρει ότι η απαίτηση περί ανεξαρτησίας των δικαστηρίων της οποίας την

στις 15 Δεκεμβρίου 2017, προβλέπει την πρόωρη παύση της θητείας όλων των δικαστών-μελών του ΕΔΣ και θεσπίζει ένα εντελώς νέο καθεστώς για τον διορισμό των δικαστών-μελών του, το οποίο αφήνει περιθώριο για υψηλό βαθμό πολιτικής επιρροής.

16. ΔΕΚ C-506/04, *Wilson*, 19.09.2006, ECLI:EU:C:2006:587.

17. ΕΔΔΑ *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, (Προσφυγές Nos 7819/77, 7878/77), απόφαση της 28ης Ιουνίου 1984, παρ. 80· ΕΔΔΑ *Henryk Urban και Ryszard Urban κατά Πολωνίας*, (Προσφυγή No 23614/08), απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 2011, παρ. 45· ΕΔΔΑ *Fruni κατά Σλοβακίας*, (Προσφυγή No 8014/07), απόφαση της 21ης Ιουνίου 2011, παρ. 145· ΕΔΔΑ *Brudnicka και λοιποί κατά Πολωνίας*, (Προσφυγή No 54723/00), απόφαση της 3ης Μαρτίου 2005, παρ. 41.

18. ΔΕΕ C-619/18R, *Επιτροπή/Πολωνία*, 17.12.2018, ECLI:EU:C:2018:910.

19. ΔΕΕ C-64/16, *ASJP*, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117, σκ. 27-45.

τήρηση οφείλουν να διασφαλίζουν τα κράτη μέλη, βάσει του άρθρου 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, περιλαμβάνει δύο πτυχές. Η πρώτη, εξωτερική πτυχή, προϋποθέτει ότι το σχετικό όργανο ασκεί τα καθήκοντά του με πλήρη αυτονομία, χωρίς να υπόκειται σε οποιαδήποτε ιεραρχική σχέση ή σχέση υπαγωγής έναντι οποιουδήποτε φορέα και χωρίς να λαμβάνει εντολές ή οδηγίες οποιασδήποτε προέλευσης και ότι, ως εκ τούτου, προστατεύεται από εξωτερικές παρεμβάσεις ή πιέσεις οι οποίες θα μπορούσαν να θίξουν την ανεξάρτητη κρίση των μελών του και να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους. Η δεύτερη, εσωτερική πτυχή, συναρτάται προς την τήρηση ίσων αποστάσεων ως προς τους διαδικούς και τα αντιπαρτιθέμενα συμφέροντά τους σε σχέση με το αντικείμενο της διαφοράς. Η πτυχή αυτή επιτάσσει την τήρηση αντικειμενικότητας και την απουσία κάθε συμφέροντος ως προς την επίλυση της διαφοράς πέραν της αυστηρής εφαρμογής των κανόνων δικαίου. Οι εγγυήσεις αυτές περί ανεξαρτησίας και αμεροληψίας απαιτούν την ύπαρξη κανόνων, ιδίως όσον αφορά στη σύνθεση του οργάνου, τον διορισμό των μελών του, τη διάρκεια της θητείας τους και τους λόγους εξαιρέσεως ή παύσεως τους, ώστε οι πολίτες να μην έχουν καμία εύλογη αμφιβολία ως προς τη στεγανότητα του εν λόγω οργάνου έναντι των εξωτερικών στοιχείων και ως προς την ουδετερότητά του έναντι των αντιπαρτιθέμενων συμφερόντων. Ειδικότερα, αναφέρει το Δικαστήριο, η απαραίτητη αυτή ελευθερία των δικαστών από κάθε είδους εξωτερικές παρεμβάσεις ή πιέσεις επιτάσσει ορισμένες εγγυήσεις για την προστασία των προσώπων στα οποία έχει ανατεθεί το δικαιοδοτικό έργο, όπως είναι η ισοβιότητα, δηλαδή η δυνατότητα των δικαστών να παραμένουν στη θέση τους ενόσω δεν έχουν συμπληρώσει το υποχρεωτικό όριο ηλικίας συνταξιοδότησης ή έως τη λήξη της θητείας τους οσάκις αυτή έχει ορισμένη χρονική διάρκεια. Η εν λόγω αρχή, χωρίς να έχει εντελώς απόλυτο χαρακτήρα, επιδέχεται εξαιρέσεις μόνον εφόσον το δικαιολογούν θεμιτοί και επιτακτικοί λόγοι, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας. Ως εκ τούτου, είναι κοινώς παραδεκτό ότι οι δικαστές μπορούν να παυθούν από τα καθήκοντά τους εφόσον κριθεί ότι είναι ακατάλληλοι για την άσκησή τους λόγω αδυναμίας ή σοβαρού παραπτώματος, τηρουμένων των προσηκουσών διαδικασιών. Η προστιθέμενη αξία της απόφασης του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-619/18 συνίσταται στην περιγραφή των στοιχείων αυτών που χαρακτηρίζουν τη λειτουργία ενός ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου στο πλαίσιο λειτουργίας του κράτους δικαίου, θέτοντας ένα προηγούμενο για κάθε περίπτωση που η πολιτική εξουσία σε ένα κράτος μέλος επιδιώκει να υπερισχύσει του κράτους δικαίου αποδυναμώνοντας όχι μόνο τους εθνικούς θεσμούς αλλά και αυτούς της Ένωσης.

III. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Την πρωταρχική ευθύνη για τη διασφάλιση του σεβασμού του κράτους δικαίου σε εθνικό επίπεδο φέρουν τα κράτη μέλη. Ωστόσο, η Ένωση μπορεί να προσφέρει σημαντική

υποστήριξη για την οικοδόμηση μιας μακροπρόθεσμης προσέγγισης, η οποία θα συμβάλει στο να διασφαλιστεί ότι το εθνικό σύστημα ελέγχων και εξισορροπήσεων είναι ικανό να ανταποκριθεί στην πρόκληση και, εν τέλει, ότι η ΕΕ δεν χρειάζεται να βρεθεί σε μια κατάσταση όπου θα πρέπει να αντιμετωπίσει μια κρίση κράτους δικαίου σε ένα κράτος μέλος. Τα ζητήματα που άπτονται του κράτους δικαίου και έχουν επιπτώσεις στην εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης εξετάζονται όλο και περισσότερο από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω διαδικασιών επί παραβάσει και προδικαστικών αποφάσεων. Η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας (άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ) δίνει έμφαση στην υποχρέωση των κρατών μελών να διευκολύνουν την Ένωση στην εκπλήρωση της αποστολής της και να απέχουν από τη λήψη μέτρων που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τους στόχους της. Υπογραμμίζει επίσης το καθήκον της Ένωσης και των κρατών μελών να παρέχουν αμοιβαία συνδρομή, πράγμα που σημαίνει ότι υπάρχει ευθύνη όλων των θεσμικών οργάνων της ΕΕ να παρέχουν αναλογική βοήθεια στα κράτη μέλη για τη διασφάλιση του σεβασμού του κράτους δικαίου.

Η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-619/18 είναι εξαιρετικά σημαντική για την προστασία του κράτους δικαίου. Με αφορμή τη διακυβέρνηση της Ουγγαρίας και της Πολωνίας από κυβερνήσεις που θέλουν να ελέγχουν πλήρως τους εθνικούς τους θεσμούς κάνοντας σαφείς παρεμβάσεις στη λειτουργία και την ανεξαρτησία των δικαιοδοτικών τους οργάνων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει ανοίξει μία ολόκληρη συζήτηση διαβλέποντας μια διόλιση ικανή να επηρεάσει όχι μόνο τα συγκεκριμένα κράτη αλλά και την ΕΕ ως σύνολο και τα υπόλοιπα κράτη της Ένωσης ως δεξαμενές κοινών αξιών. Ο δε φόβος της Επιτροπής είναι να αποφευχθεί ο κίνδυνος μόλυνσης και, για τον λόγο αυτό, σπεύδει μέσω του Δικαστηρίου να προσδώσει μια σημαντική διάσταση στις διαδικασίες του κράτους δικαίου θέτοντας τα πρότυπα και συμβάλλοντας στην ανάπτυξη μιας παιδείας κράτους δικαίου. Η συζήτηση επί του θέματος αυτή τη στιγμή στην ΕΕ είναι μεγάλη, η δε σπουδή της Επιτροπής ένεκα του ρόλου της είναι εξαιρετική με αποτέλεσμα να αναμένουμε πρωτοβουλίες που θα ενισχύσουν έτι περαιτέρω αυτή την προσπάθεια.

Επίδραση του ΧΘΔ και της ανάπτυξης της τεχνολογίας στα όρια των δικαιωμάτων του δημιουργού

Οι εξαιρέσεις από την προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων του δημιουργού που προβλέπει η Οδηγία 2001/29/ΕΚ δεν δύνανται να διευρυνθούν προκειμένου να προστατευθούν άλλα θεμελιώδη δικαιώματα τρίτων προσώπων, αλλά κατά την εφαρμογή τους θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι τεχνικές δυνατότητες που προσφέρει το διαδίκτυο

προδικαστική παραπομπή – δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικά δικαιώματα – άρθρο 5 παρ. 3, στοιχεία γ' και δ' Οδηγίας 2001/29/EK – κοινωνία της πληροφορίας – εξαιρέσεις και περιορισμοί – παρουσίαση της επικαιρότητας – παράθεση αποσπασμάτων – χρήση υπερσυνδέσμων – άρθρο 11 ΧΘΔ – ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης

ΔΕΕ C-516/17, Spiegel Online, 29.07.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2019:625 – Προδικαστική παραπομπή

Το 1988, ένα αμφιλεγόμενο κείμενο του Γερμανού πολιτικού Volker Beck σχετικά με την ποινική πολιτική για τα σεξουαλικά αδικήματα κατά ανηλίκων συμπεριλήφθηκε και δημοσιεύθηκε σε μία συλλογή δοκιμίων. Μετά την εν λόγω δημοσίευση, ο Beck προσπάθησε να αποστασιοποιηθεί από τις απόψεις που εκφράζονταν στο δοκίμιο, υποστηρίζοντας ότι ο εκδότης της συλλογής, όπου είχε δημοσιευθεί το δοκίμιό του, είχε προβεί σε τροποποιήσεις του περιεχομένου του χωρίς την έγκρισή του. Το 2013, ο Beck δημοσίευσε στην προσωπική του ιστοσελίδα τόσο το αρχικό χειρόγραφο του όσο και το δημοσιευθέν άρθρο, με την επισήμανση ότι το κείμενο της δημοσιευμένης έκδοσης είχε αλλάξει από τον συντάκτη της συλλογής χωρίς τη συγκατάθεσή του και, ταυτόχρονα, τα αποκήρυξε αμφότερα. Επ' αυτού, η Spiegel Online δημοσίευσε στον διαδικτυακό της ιστότοπο ένα άρθρο υποστηρίζοντας ότι, σε αντίθεση με τη θέση του Beck, ο εκδότης της ανωτέρω συλλογής δεν είχε επιφέρει σημαντικές αλλαγές στο περιεχόμενο του δοκιμίου του Beck. Προς επίρρωση, μάλιστα, της θέσης της, έθεσε στη διάθεση του κοινού για λήψη μέσω υπερσυνδέσμου και τις δύο εκδοχές του δοκιμίου σε ψηφιοποιημένη μορφή (pdf).

Ο Beck άσκησε αγωγή κατά της Spiegel Online ενώπιον των γερμανικών δικαστηρίων, κατηγορώντας τη για παραβίαση των δικαιωμάτων του πνευματικής ιδιοκτησίας. Στο πλαίσιο της ένδικης αυτής διαφοράς, το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Γερμανίας απέστειλε σειρά προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία των εξαιρέσεων και περιορισμών του δικαιώματος του δημιουργού κατ' άρθρο 5 παρ. 2 και 3 της Οδηγίας 2001/29/EK και, ειδικότερα, διερωτήθηκε εάν και με ποιον τρόπο λαμβάνεται υπόψη ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) της ΕΕ κατά τη θέσπιση περιορισμών από τα κράτη μέλη, καθώς και εάν η παράθεση αποσπασμάτων από ένα προστατευόμενο έργο, χωρίς την άδεια του δημιουργού ή την καταβολή σχετικής αμοιβής, μπορεί να γίνει αυτοτελώς ως αρχείο που διατίθεται στο κοινό μέσω υπερσυνδέσμου.

Το ΔΕΕ αποσαφήνισε ότι οι διατάξεις του άρθρου 5 της Οδηγίας που αφορούν στον νόμιμο, κατ' εξαίρεση, περιορισμό των δικαιωμάτων του δημιουργού για λόγους επικαιρότητας και κριτικής είναι ελάχιστης εναρμόνισης

και, επομένως, τα κράτη μέλη έχουν την εξουσία να καθορίζουν ελεύθερα το περιεχόμενό τους, υπό την προϋπόθεση ότι, σε κάθε περίπτωση, διαφυλάσσεται το γράμμα και η πρακτική αποτελεσματικότητα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη. Αντιστοίχως, και ο εθνικός δικαστής υποχρεούται να ερμηνεύει το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας κάνοντας στάθμιση μεταξύ των δικαιωμάτων του δημιουργού και των δικαιωμάτων των χρηστών, υπό το πρίσμα του Χάρτη. Συναφώς, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι η ελευθερία έκφρασης των χρηστών και η ελευθερία του τύπου, που κατοχυρώνονται στον ΧΘΔ, υπερέχουν έναντι των δικαιωμάτων του δημιουργού. Στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΕ επισήμανε ότι, όταν πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 5 της Οδηγίας και η χρήση του έργου είναι απολύτως αναγκαία για την επίτευξη του σκοπού της ενημέρωσης, τα κράτη μέλη δεν θα πρέπει να υπονομεύουν το δικαίωμα ενημέρωσης του κοινού για θέματα επικαιρότητας, δηλαδή για γεγονότα που το κοινό ενδιαφέρεται να πληροφορηθεί κατά τον χρόνο της παρουσίας τους, θέτοντας ως προαπαιτούμενο την προηγούμενη άδεια του δημιουργού. Παρόλα αυτά, το ΔΕΕ υπογράμμισε ότι η ελευθερία ενημέρωσης και η ελευθερία του τύπου δεν μπορούν να δικαιολογήσουν παρέκκλιση από τα αποκλειστικά δικαιώματα του δημιουργού και να λειτουργήσουν ως νόμιμη βάση για τη θέσπιση επιπλέον εξαιρέσεων και περιορισμών, πέραν όσων προβλέπονται στην Οδηγία.

Περαιτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι οι υπερσυνδέσμοι (hyperlinks) μέσω των οποίων διατίθενται αυτοτελώς έργα πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο εμπίπτουν στην έννοια του όρου της παράθεσης αποσπασμάτων και, άρα, στις εξαιρέσεις της παρ. 3 περ. δ' του άρθρου 5 της Οδηγίας 2001/29/EK, τηρουμένων των σωρευτικά τιθέμενων προϋποθέσεων, δηλαδή, εφόσον το έργο έχει τεθεί προηγουμένως νομίμως στη διάθεση του κοινού, η παράθεση είναι σύμφωνη με τα χρηστά ήθη και δικαιολογείται από τον επιδιωκόμενο σκοπό. Τέλος, το ΔΕΕ εξήγησε ότι, απουσία προγενέστερης συμφωνίας μεταξύ συγγραφέα και εκδότη ή μεταγενέστερης συγκατάθεσης του δημιουργού, ο εκδότης δεν έχει δικαίωμα να τροποποιεί το προς δημοσίευση έργο, ειδώς, θεωρείται ότι η διάθεσή του στο κοινό δεν έγινε νόμιμα.

Η προδικαστική αυτή παραπομπή αποτελεί την τρίτη κατά σειρά που απέστειλε το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Γερμανίας, μετά την C-476/17¹ που αφορούσε την αντιγραφή και ενσωμάτωση ηχητικού δείγματος (sample) σε νέο μουσικό κομμάτι και την C-469/17² που αφορούσε την ανάρτηση εμπιστευτικών στρατιωτικών αναφορών στη διαδικτυακή πύλη εφημερίδας, θέτοντας το νομικό ζήτημα της επίδρασης του Χάρτη στη νομολο-

1. ΔΕΕ C-476/17, *Pelham κ.λπ.*, 29.07.2019, ECLI:EU:C:2019:624.

2. ΔΕΕ C-469/17, *Funke Medien NRW*, 29.07.2019, ECLI:EU:C:2019:623.

για και νομοθεσία των κρατών μελών σχετικά με τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας.

Παρατηρήσεις

Γεωργία Βασιλειάδου*

I. Η έκταση των δικαιωμάτων του δημιουργού

Το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας συνιστά ένα αποκλειστικό περιουσιακό και ηθικό δικαίωμα³ που κατοχυρώνεται στο άρθρο 17 παρ. 2 ΧΘΔ και, σε ενωσιακό επίπεδο, ρυθμίζεται από την Οδηγία 2001/29/ΕΚ⁴, όπως αυτή τροποποιήθηκε πρόσφατα από την Οδηγία 2019/170/ΕΕ⁵. Τα επί μέρους περιουσιακά δικαιώματα του δημιουργού που αναφέρονται στα άρθρα 2 έως 4 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ, όπως και όλα τα δικαιώματα οικονομικής φύσης, δεν είναι απόλυτα⁶, αλλά υπόκεινται σε ορισμένους περιορισμούς και εξαιρέσεις κατά τις παρ. 2 και 3 του άρθρου 5 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ⁷.

Παραδοσιακά, η ερμηνεία αυτών των περιορισμών και εξαιρέσεων γίνεται με συσταλτικό τρόπο, επειδή θεωρείται ότι αυτό επιτάσσει ο σκοπός του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας⁸. Ειδικότερα, η προστασία των έργων του δημιουργού συνιστά παρέκκλιση από τον κανόνα της ελεύ-

θερης κυκλοφορίας των αγαθών και, άρα, μια διασταλτική ερμηνεία των εξαιρέσεων θα κατέληγε να ανατρέψει τον σκοπό του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και να καταργήσει το ίδιο το δικαίωμα. Αυτή η ερμηνεία, που είναι η επικρατέστερη διεθνώς, συμβαδίζει, αφενός μεν, με το γράμμα του άρθρου 5 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ⁹ και, αφετέρου, με το άρθρο 13 της Συμφωνίας για τα Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας στον Τομέα του Εμπορίου, ευρέως γνωστή ως TRIPs, του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ)¹⁰, του οποίου η ΕΕ αποτελεί ιδρυτικό μέλος¹¹. Έχει αναπτυχθεί, όμως, και η αντίθετη άποψη υπέρ της διασταλτικής ερμηνείας που προτάσσει την προστασία ορισμένων δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Χάρτη, επειδή, ακριβώς όπως αναγνώρισε και το ΔΕΕ στην υπό κρίση υπόθεση¹², η Οδηγία 2001/29/ΕΚ στο ζήτημα των περιορισμών των δικαιωμάτων του δημιουργού είναι ελάχιστης εναρμόνισης και, επομένως, καταλείπεται στα κράτη μέλη σημαντικό περιθώριο εκτίμησης κατά τη μεταφορά των σχετικών διατάξεων της Οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη.

II. Ερμηνεία των περιορισμών των δικαιωμάτων του δημιουργού υπό το πρίσμα του Χάρτη

Η σχέση του Χάρτη με τα αποκλειστικά δικαιώματα του δημιουργού και τα συγγενικά δικαιώματα έχει απασχολήσει πολλές φορές το ΔΕΕ κατά το παρελθόν. Κατά πάγια νομολογία, εναπόκειται στον εθνικό δικαστή να σταθμίσει τα συγκρουόμενα δικαιώματα υπό τις ειδικές περιστάσεις της κάθε περίπτωσης που ανακύπτει¹³. Εν προκειμένω, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ειδικά ως προς την επίδραση του Χάρτη στην ερμηνεία των περιορισμών και εξαιρέσεων του άρθρου 5 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ. Μάλιστα, παρά την πρόταση του Γεν. Εισαγγελέα να απορρίψει την προδικαστική παραπομπή στην υπόθεση *Funke Medien NRW* ως απαράδεκτη¹⁴, αποφάσισε να απαντήσει διεξοδικώς σε αυτό το ερώτημα. Εξ αυτού μπορούμε να συνάγουμε ότι για το ΔΕΕ οι προδικαστικές παραπομπές του Γερμα-

* *Master 2 Recherche, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος MoKE*

3. M. VIVANT / J.-M. BRUGIERE, *Droit d'auteur*, Dalloz, 2009, σ. 5.
4. Οδηγία 2001/29/ΕΚ της 22ας Μαΐου 2001 για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία της πληροφορίας, ΕΕ 2001 L 167/10.
5. Οδηγία 2019/170/ΕΕ της 17ης Απριλίου 2019 για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά και την τροποποίηση των Οδηγιών 96/9/ΕΚ και 2001/29/ΕΚ (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ), ΕΕ 2019 L 130/92.
6. O. OLIVER / C. STOTHERS, *Intellectual Property Under the Charter: Are the Court's Scales Properly Calibrated?*, CMLR, 2017, σ. 519. Πρβλ. και ΔΕΚ C-4/73, *Nold/Επιτροπή*, 11.01.1977, ECLI:EU:C:1975:114, σκ. 14 και ΔΕΕ C-70/10, *Scarlet Extended*, 24.11.2011, ECLI:EU:C:2011:771, σκ. 45. Ήδη πριν τη θέση σε ισχύ της Οδηγίας 2011/29/ΕΚ, το Δικαστήριο είχε επισημάνει το μη απόλυτο των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στην υπόθεση ΔΕΚ C-200/96, *Metronome Musik*, 28.04.1998, ECLI:EU:C:1998:172, σκ. 21.
7. Πρόκειται για κοινωνικούς σκοπούς, όπως ενδεικτικά όταν επιδιώκονται εκπαιδευτικοί ή ερευνητικοί σκοποί, όταν επιβάλλεται από το συμφέρον ευάλωτων κοινωνικών ομάδων ή όταν ανακύπτει η ανάγκη ενημέρωσης ή προστασίας της δημόσιας ασφάλειας.
8. Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, *Η a priori συσταλτική ερμηνεία των ορίων του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και η απαγόρευση αναλογικής εφαρμογής τους – Δύο νομικοί «μύθοι»*, ΔΙΜΕΕ, 2014, σ. 329.

9. Βλ. επίσης και αιτιολογική σκ. 44 που προβλέπει ότι η εφαρμογή των εξαιρέσεων δεν πρέπει να γίνεται με τρόπο που θίγει τα έννομα συμφέροντα του δημιουργού.

10. TRIPs: Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, 15 Απριλίου 1994, Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization, Annex 1C, 1869 U.N.T.S. 299, 33 I.L.M. 1197 (1994), η οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν. 2290/1995.

11. Πολυμερείς διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ουρουγουάης (1986-1994) – Συμφωνία για την ίδρυση του ΠΟΕ, ΕΕ 1994 L 336/3.

12. ΔΕΕ C-516/17, *Spiegel Online*, 29.07.2019, ECLI:EU:C:2019:625, σκ. 27-29.

13. Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, ό.π., σ. 327.

14. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα στην ΔΕΕ C-469/17, *Funke Medien NRW*, 25.10.2018, ECLI:EU:C:2018:870, σημ. 21-22.

νικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου αποτέλεσαν μία ευκαιρία, προκειμένου να αποσαφηνίσει τη σχέση μεταξύ του Χάρτη και των ορίων των αποκλειστικών δικαιωμάτων του δημιουργού που θέτουν οι παρ. 2 και 3 του άρθρου 5. Το ΔΕΕ επανέλαβε και στις τρεις υποθέσεις τη θέση ότι τόσο ο εθνικός νομοθέτης όσο και ο εθνικός δικαστής, κατά την εφαρμογή των περιορισμών του άρθρου 5 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ, οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους τα θεμελιώδη δικαιώματα και να εξασφαλίζουν μία δίκαιη στάθμιση μεταξύ αυτών και των δικαιωμάτων του δημιουργού, όπως, όμως, αυτά οριοθετούνται ήδη από το άρθρο 5 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ¹⁵.

Αναφορικά με την έννοια της «δίκαιης στάθμισης», δεν υπάρχει ορισμός της στο δίκαιο της ΕΕ, ενώ το ΔΕΕ δεν έχει θεσπίσει συγκεκριμένα κριτήρια για την ορθή εφαρμογή της. Πρόκειται, επομένως, για μία αόριστη νομική έννοια¹⁶ που γίνεται δεκτό ότι αποτελεί μία παραλλαγή του ελέγχου της αναλογικότητας¹⁷. Απουσία συγκεκριμένων Οδηγιών ή εφαρμοστέων κριτηρίων εκ μέρους της ΕΕ και του ΔΕΕ¹⁸, τα κράτη μέλη και οι εθνικοί δικαστές δύνανται να σταθμίζουν με διαφορετικό τρόπο τα συγκρουόμενα σε κάθε ειδικότερη περίπτωση δικαιώματα. Το ΔΕΕ ούτε και στο πλαίσιο των εν λόγω προδικαστικών παραπομπών προέβη στην πρόταση γενικών κριτηρίων. Αντιθέτως, περιορίστηκε, όπως και κατά την προηγούμενη νομολογία του, σε μία *ad hoc* στάθμιση των συγκρουόμενων, εν προκειμένω, δικαιωμάτων. Στη σύγκρουση αυτή, δηλαδή μεταξύ του δικαιώματος πληροφόρησης του κοινού, ως ειδικότερης έκφρασης της ελευθερίας έκφρασης που κατοχυρώνεται στο άρθρο 11 ΧΘΔ, και του δικαιώματος αναπαραγωγής του δημιουργού, το ΔΕΕ έκρινε ότι προέχει η προστασία του πρώτου, βάσει και της παρ. 3 στοιχείο γ' της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ. Η κρίση αυτή του ΔΕΕ δεν εισάγει κάποιο νέο στοιχείο, καθώς αυτό είχε υποστηριχθεί και στην υπόθεση C-145/10¹⁹. Εξάλλου, παρατηρείται μία γενικότερη τάση του ΔΕΕ να προτάσσει την προστασία των μη οικονομικών δικαιωμάτων του Χάρτη έναντι των οικονομικών²⁰, όπως θεωρούνται, καταρχήν, και τα δικαιώματα του δημιουργού.

ώματα του δημιουργού.

Όσον αφορά την επίδραση του Χάρτη στην ερμηνεία των περιορισμών του δικαιώματος του δημιουργού, το ΔΕΕ έλυσε οριστικά τη νομική φιλολογία που είχε αναπτυχθεί σχετικά με τη δυνατότητα διασταλτικής ερμηνείας των περιορισμών του άρθρου 5 υπό το πρίσμα του ΧΘΔ, υπέρ της οποίας είχαν ταχθεί αρκετοί θεωρητικοί²¹ βασιζόμενοι σε προηγούμενη νομολογία του ΔΕΕ που είχε αναγνωρίσει την προτεραιότητα προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης έναντι της πνευματικής ιδιοκτησίας²². Στην εν θέματι υπόθεση, το ΔΕΕ, κρίνοντας ότι η απarıθμηση που γίνεται στην Οδηγία είναι αποκλειστική και απαγορεύοντας ρητά τη διαφοροποίηση των εθνικών δικαίων ως προς το εύρος των περιορισμών και εξαιρέσεων που προβλέπει η Οδηγία 2001/29/ΕΚ, παρέμεινε σταθερό στο πνεύμα επίτευξης περισσότερης ομοιομορφίας μεταξύ των κρατών μελών που απορρέει από την αιτιολογική σκέψη 31 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ και διακατέχει την προηγούμενη νομολογία του²³.

Συνεπώς, παρόλο που τα κράτη μέλη διατηρούν τυπικά τις εξουσίες ρύθμισης των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας σε εθνικό επίπεδο – δεδομένου ότι η ΕΕ έχει θεσπίσει επ' αυτών μόνον Οδηγίες – το ΔΕΕ επιχειρεί με τη νομολογία του²⁴ να καλύψει τα κενά του παραγωγού δικαίου της ΕΕ²⁵ και, ταυτόχρονα, να περιορίσει τη διακριτική ευχέρεια του εθνικού νομοθέτη. Ως εκ τούτου, τα θεμελιώδη δικαιώματα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, αλλά η στάθμιση μεταξύ αυτών και των συγκρουόμενων δικαιωμάτων του δημιουργού πρέπει να γίνεται στα πλαίσια των περιοριστικά καθοριζόμενων στην Οδηγία 2001/29/ΕΚ εξαιρέσεων.

III. Διεύρυνση της έννοιας «παράθεση αποσπασμάτων»

Η σχολιαζόμενη απόφαση παρουσιάζει ιδιαίτερο νομικό

Danmark, 26.04.2012, ECLI:EU:C:2012:244. ΔΕΕ C-201/13, *Deckmyn και Vrijheidsfonds*, ό.π.

15. Βλ. ενδεικτικά, ΔΕΕ C-70/10, *Scarlet Extended*, ό.π. και ΔΕΕ C-201/13, *Deckmyn και Vrijheidsfonds*, 03.09.2014, ECLI:EU:C:2014:2132, σκ. 26 επ.

16. O. OLIVER / C. STOTHERS, ό.π., σ. 546.

17. M. HUSOVEC, *The Essence of Intellectual Property Rights Under Article 17(2) of the EU Charter*, *German Law Journal*, 2019, σ. 846.

18. *Ibid*, σ. 554. C. SGANGA, *EU copyright law between property and fundamental rights: a proposal to connect the dots*, σε: R. Caso / F. Giovanella (eds) *Balancing Copyright Law in the Digital Age*, Springer, 2015, σ. 2.

19. ΔΕΕ C-145/10, *Painer*, 01.12.2011, ECLI:EU:C:2011:798, σκ. 135.

20. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΚ C-154/04, *Alliance for Natural Health κ.ά.*, 12.07.2005, ECLI:EU:C:2005:449. ΔΕΚ C-479/04, *Laserdisken*, 12.09.2006, ECLI:EU:C:2006:549. ΔΕΕ C-510/10, *DR και TV2*

21. Βλ. ενδεικτικά A. PEUKERT, *The Fundamental Right to (Intellectual) Property and the Discretion of the Legislature*, σε: C. Geiger (ed.), *Research Handbook on Human Rights and Intellectual Property*, 2015, σ. 156. J. GRIFFITHS, *Taking power tools to the acquis-The Court of Justice, the Charter of Fundamental Rights and European Union Copyright Law*, σε: C. Geiger ... [et al.] (eds), *Intellectual Property & the Judiciary*, Edward Elgar Publishing, 2018, σ. 162. C. GEIGER / E. IZUMENKO, *Freedom of Expression as External Limitation to Copyright in the EU*, *European Intellectual Property Review*, 2019, σ. 137.

22. Βλ. ΔΕΕ C-145/10, *Painer*, ό.π. ΔΕΕ C-466/12, *Svensson*, 13.02.2014, ECLI:EU:C:2014:76.

23. *Ibid*, C-145/10, σκ. 133.

24. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΚ C-5/08, *Infopaq International*, 16.07.2009, ECLI:EU:C:2009:465 και ΔΕΕ C-277/10, *Luksan*, 09.02.2012, ECLI:EU:C:2012:65.

25. J. GRIFFITHS, ό.π., σ. 144.

και πρακτικό ενδιαφέρον και ως προς τον τρόπο με τον οποίο το ΔΕΕ προσέγγισε την εξαίρεση που εισάγει η παρ. 3 στοιχείο δ' του άρθρου 5 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ από το αποκλειστικό δικαίωμα του δημιουργού να αναπαράγει το έργο του. Βάσει της εν λόγω εξαίρεσης, θεωρείται ότι η μερική αναπαραγωγή ενός προστατευόμενου έργου (παράθεση αποσπασμάτων) που γίνεται χωρίς την άδεια του δημιουργού για σκοπούς κριτικής ή παρουσίασης αυτού του έργου, δεν θίγει, λόγω του σκοπού και της έκτασής της, την πνευματική ιδιοκτησία του δημιουργού²⁶.

Το ΔΕΕ έχει ήδη κάνει δεκτό ότι οι υπερσύνδεσμοι εμπίπτουν στην έννοια της παράθεσης αποσπασμάτων, υπό τον όρο ότι το περιεχόμενο των ιστοσελίδων στις οποίες παραπέμπουν έχει παρουσιασθεί προηγουμένως στο κοινό²⁷ και ότι πληρούνται και οι υπόλοιποι όροι της παραγράφου 3 στοιχείο δ' του άρθρου 5 της Οδηγίας. Η υπό κρίση περίπτωση διαφοροποιείται κατά το μέρος που ο υπερσύνδεσμος δεν παραπέμπει απλώς σε μία άλλη ιστοσελίδα, όπου έχει αναρτηθεί ολόκληρο ή μέρος του προστατευόμενου έργου, αλλά ο ίδιος ο σύνδεσμος παρέχει τη δυνατότητα στους χρήστες να μεταφορτώσουν μέρος ή ολόκληρο το έργο στους προσωπικούς τους υπολογιστές ως αυτοτελές αρχείο. Κατά το ΔΕΕ, αυτό συνιστά ένα είδος παράθεσης, όχι με τη στενή, τυπική έννοια της ενσωμάτωσης με τη μορφή υποσημειώσεων, παράθεσης εντός εισαγωγικών, συμπερίληψης ηχητικού αποσπάσματος κλπ., αλλά κατά μία ευρύτερη έννοια της παράθεσης, υπό το φως των τεχνικών δυνατοτήτων που παρέχει πλέον το διαδίκτυο²⁸. Ο Γεν. Εισαγγελέας πρότεινε, αντίθετα, να μην συμπεριληφθεί η περίπτωση αυτή στην εξαίρεση της παράθεσης αποσπασμάτων, υποστηρίζοντας ότι η παράθεση ολόκληρου του προστατευόμενου έργου με τη μορφή αυτοτελούς αρχείου υπερβαίνει το πεδίο εφαρμογής της επίμαχης εξαίρεσης²⁹.

Η εκτίμηση του ΔΕΕ, από τη μία πλευρά, πρέπει να επικροτηθεί, καθώς η παράθεση αποσπασμάτων κατ' αυτόν τον τρόπο διευκολύνει τον ενεργούντα την κριτική, που δεν χρειάζεται πλέον να ενσωματώνει με χρονοβόρους τρόπους τα αποσπάσματα στο δικό του έργο, αλλά από την άλλη πλευρά, δημιουργεί αμφιβολίες ως προς την πλήρωση της προϋπόθεσης του άρθρου 5 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ σχετικά με τη δικαιολόγηση της έκτασης του αποσπάσματος βάσει του σκοπού που επιδιώκεται με την παράθεση. Εξάλλου, σύμφωνα και με την αιτιολογική σκ. 7 της Οδηγίας 2019/70/ΕΕ, η τεχνολογία δεν μπορεί

να εμποδίζει την απόλαυση των εξαιρέσεων και περιορισμών στα αποκλειστικά δικαιώματα του δημιουργού. Επιπροσθέτως, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός ότι με αυτόν τον τρόπο τα αποσπάσματα τίθενται στη διάθεση του κοινού με δυνατότητα περαιτέρω αναπαραγωγής τους³⁰. Δηλαδή, ούτε η απόλυτη απόρριψη εκ μέρους του Γεν. Εισαγγελέα, αλλά ούτε και η άνευ εταίρου εγκριτική στάση του ΔΕΕ επιλύουν ικανοποιητικά το ζήτημα της παράθεσης αποσπασμάτων σε αυτοτελές αρχείο μέσω υπερσυνδέσμου.

Εν προκειμένω, το ΔΕΕ δεν προέβη σε διάκριση μεταξύ της περίπτωσης όπου ο υπερσύνδεσμος παραπέμπει σε άλλη ιστοσελίδα με δεδομένα ανοιχτού τύπου («open data») ή σε ιστοσελίδα όπου ο ίδιος ο δημιουργός έχει δώσει την άδεια ανάρτησης του έργου του ως αυτοτελούς αρχείου³¹, και της περίπτωσης όπου το έργο διατίθεται από την ίδια την ιστοσελίδα που περιέχει τον υπερσύνδεσμο. Ακόμη, το ΔΕΕ δεν ανέφερε εάν το αρχείο αυτό θα πρέπει να είναι «κλειδωμένο» ψηφιακά ή όχι, ώστε να αποφεύγεται η αντιγραφή του ή η περαιτέρω διακίνησή του στο διαδίκτυο από τους χρήστες. Μία τόσο γενική και αφαιρετική κρίση θέτει τις βάσεις για πιθανές καταχρήσεις της εν λόγω εξαίρεσης. Το ΔΕΕ βάσισε, προφανώς, την κρίση του στα πραγματικά περιστατικά της παρούσας υπόθεσης που αφορούσαν την τροποποίηση ενός αρχικού κειμένου, θεωρώντας, μάλλον, εύλογο να αναρτηθούν και τα δύο κείμενα προκειμένου να γίνει ελεύθερα η σύγκρισή τους από τους αναγνώστες. Όμως, και πάλι μία τόσο ευρεία ερμηνεία της έννοιας της παράθεσης αποσπασμάτων δεν δικαιολογείται εκ του σκοπού της, εφόσον η εν λόγω σύγκριση θα μπορούσε να επιτευχθεί και με την αντιπαράθεση μόνον εκείνων των σημείων του κειμένου όπου υπήρξε επέμβαση από τον εκδότη της επίμαχης συλλογής άρθρων. Ωστόσο, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι, επειδή το ζήτημα αυτό αφορά τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης και χρήζει αποδείξεων, αρμόδιο να αποφασίσει επ' αυτού είναι το εθνικό δικαστήριο.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Με μία τριπλή νομολογία στο πολυσυζητημένο ζήτημα της διεύρυνσης των εξαιρέσεων και περιορισμών των δικαιωμάτων του δημιουργού με βάση τον Χάρτη, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως η ελευθερία της έκφρασης, δεν επιτρέπουν στα κράτη μέλη να

26. Λ. ΚΟΤΣΙΡΗΣ, Δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, εκδ. Σάκκουλας, 2010, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σ. 242.

27. ΔΕΕ C-160/15, *GS Media*, 08.09.2016, ECLI:EU:C:2016:644.

28. Σκ. 80-82 της σχολιαζόμενης απόφασης.

29. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα επί της σχολιαζόμενης απόφασης, ΔΕΕ C-516/17, *Spiegel Online*, 10.01.2019, ECLI:EU:C:2019:16, σημ. 48 και 52.

30. Επ' αυτού, ο Γεν. Εισαγγελέας, στο σημ. 49 των προτάσεών του, υποστήριξε ότι «οποιαδήποτε διάθεση στο Διαδίκτυο ενός λογοτεχνικού έργου, με τη μορφή αυτοτελούς αρχείου, απαλλάσσει τον αναγνώστη από την ανάγκη να ανατρέξει στο πρωτότυπο έργο, ανεξαρτήτως του εάν τίθεται κίνδυνος περαιτέρω εκμετάλλευσης αυτού».

31. Τις περιπτώσεις αυτές έλαβε υπόψη του το ΔΕΕ στην υπόθεση C-466/12, *Svensson*, ό.π., ως προς το εάν η χρήση υπερσυνδέσμου προς μία ιστοσελίδα όπου έχει δημοσιευθεί ένα έργο πνευματικής ιδιοκτησίας συνιστά αναπαραγωγή του έργου του.

υπερβούν τον κατάλογο των εξαιρέσεων του άρθρου 5 της Οδηγίας 2001/29/EK προκειμένου να δημιουργήσουν νέες εξαιρέσεις. Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι η εξαίρεση από την προστασία των δικαιωμάτων του δημιουργού είναι αυστηρώς περιορισμένη και, ενώ τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να διατυπώνουν στο εσωτερικό τους δίκαιο το ειδικότερο περιεχόμενο αυτών των εξαιρέσεων και περιορισμών, δεν έχουν την εξουσία να θεσπίζουν επιπλέον εξαιρέσεις. Υπ' αυτήν την έννοια, η σχολιαζόμενη απόφαση δύναται να ενισχύσει τα δικαιώματα των δημιουργών, συμβάλλοντας, ταυτόχρονα, στην εναρμόνιση των εθνικών κανόνων περί πνευματικών δικαιωμάτων. Επιπλέον, από την εν λόγω απόφαση συνάγεται ότι το ΔΕΕ δεν μένει σιωπηλό μπροστά στην ευρεία χρήση των διαδικτυακών εργαλείων, αλλά μέσω των προδικαστικών ερωτημάτων που του απευθύνονται δράττεται της ευκαιρίας, προκειμένου να επικαιροποιήσει το περιεχόμενο των διατάξεων της Οδηγίας του 2001, οι οποίες δεν αντικαταστάθηκαν ή τροποποιήθηκαν από την Οδηγία 2019/270/ΕΕ. Έτσι, παρά την ύπαρξη σχετικής νομολογίας, στην εν θέματι απόφαση το ΔΕΕ ασχολήθηκε με μία άλλη πτυχή των υπερσυνδέσμων, εμπλουτίζοντας τη νομική θεώρηση αυτής της συχνότατα χρησιμοποιούμενης τεχνικής δυνατότητας που προσφέρει το σύγχρονο ψηφιακό περιβάλλον, από την άποψη του δικαίου της διανοητικής ιδιοκτησίας.

Εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΕ

Κατάφωρη παραβίαση κανόνα δικαίου

αίτηση αναιρέσεως – κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας – περιοριστικά μέτρα κατά της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν – αποκατάσταση της ζημίας που η αναιρεσείουσα υποστηρίζει ότι υπέστη λόγω της εγγραφής της επωνυμίας της στον κατάλογο των προσώπων και οντοτήτων επί των οποίων εφαρμόζεται η δέσμευση κεφαλαίων και οικονομικών πόρων – αγωγή αποζημίωσης έννοια της «εταιρίας που τελεί υπό την κυριότητα ή τον έλεγχο άλλης οντότητας» – υποχρέωση αιτιολόγησης

ΔΕΕ C-123/18 Ρ, ΗΤΤS/Συμβούλιο, 10.09.2019, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Α. Rosas, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2019:694 – Αίτηση αναιρέσεως

Η υπό κρίση υπόθεση εντάσσεται στο πλαίσιο των περιοριστικών μέτρων τα οποία θεσπίσθηκαν για την άσκηση πίεσης στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν ώστε το κράτος αυτό να αναστείλει όλες τις δραστηριότητες του πυρηνικού και πυραυλικού του προγράμματος. Ειδικότερα, εντάσσεται μεταξύ των υποθέσεων που αφορούν μέτρα τα οποία ελήφθησαν κατά μιας ναυτιλιακής εταιρίας, της IRISL, καθώς και κατά των φυσικών ή νομικών προσώπων που φέρονται να συνδέονταν με την εταιρία αυτή, μεταξύ των οποίων περιλαμβανόταν κυρίως η ΗΤΤS. Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, η επωνυμία της ΗΤΤS εγγράφηκε

στους καταλόγους των προσώπων, οντοτήτων και οργανισμών εις βάρος των οποίων ελήφθησαν τα περιοριστικά μέτρα του παραρτήματος VIII του Κανονισμού (ΕΕ) 961/2010. Η εγγραφή αυτή προσεβλήθη από την ΗΤΤS και στη συνέχεια ακυρώθηκε από το Γενικό Δικαστήριο, το οποίο έκρινε ότι δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένη. Με απόφαση της 7ης Δεκεμβρίου 2011 το Γενικό Δικαστήριο ακύρωσε τον Κανονισμό (ΕΕ) 961/2010 κατά το μέρος που αφορούσε την εταιρία αυτή, αλλά με ισχύ από τις 7 Φεβρουαρίου 2012¹. Σκοπός της χρονικής μετάθεσης εφαρμογής της απόφασης ήταν να επιτρέψει στο Συμβούλιο να συμπληρώσει, στο μεταξύ, την αιτιολογία της εκ νέου εγγραφής της επωνυμίας της ΗΤΤS στους επίδικους καταλόγους. Μετά την έκδοση της απόφασης της 7ης Δεκεμβρίου 2011, η επωνυμία της ενάγουσας αποτέλεσε αντικείμενο περαιτέρω εγγραφών εκ μέρους του Συμβουλίου, τις οποίες αυτή κάθε φορά προσέβαλλε, και οι οποίες, στη συνέχεια, επίσης ακυρώνονταν κάθε φορά από το Γενικό Δικαστήριο. Με έγγραφό της η ενάγουσα απηύθυνε στο Συμβούλιο αίτημα αποκατάστασης της ζημίας που υποστήριζε ότι υπέστη λόγω της αρχικής και των επακόλουθων εγγραφών της επωνυμίας της στους καταλόγους των προσώπων που σχετιζόνταν με τη δραστηριότητα της IRISL. Λόγω απόρριψης του αιτήματος, η ΗΤΤS άσκησε αγωγή ζητώντας να υποχρεωθεί το Συμβούλιο να της καταβάλει αποζημίωση για την υλική ζημία και χρηματική ικανοποίηση για την ηθική βλάβη που ισχυριζόταν ότι υπέστη λόγω της προαναφερόμενης εγγραφής. Το Γενικό Δικαστήριο απέρριψε την αγωγή της ΗΤΤS στο σύνολό της. Στην αίτηση αναίρεσης η τελευταία προέβαλε στο Δικαστήριο τους ακόλουθους λόγους. Πρώτον, ότι το Γενικό Δικαστήριο υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο, καθόσον έκρινε ότι το Συμβούλιο μπορούσε μεταγενέστερα να επικαλεστεί πληροφορίες και στοιχεία που δεν είχε στη διάθεσή του κατά την ημερομηνία εγγραφής της επωνυμίας της ΗΤΤS στους επίδικους καταλόγους, προκειμένου να αποδείξει ότι δεν διέπραξε κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου της Ένωσης η οποία να στοιχειοθετεί εξωσυμβατική του ευθύνη. Δεύτερον, ότι το Γενικό Δικαστήριο εσφαλμένως έκρινε ότι οι ιδιοκτησιακοί δεσμοί δεν αποτελούν στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη προκειμένου να εξακριβωθεί αν η αναιρεσείουσα είναι εταιρία η οποία «τελεί υπό την κυριότητα ή τον έλεγχο» της IRISL και ότι οι Κανονισμοί 423/2007 και 961/2010 δεν επιτρέπουν την εγγραφή εταιρίας η οποία απλώς ενεργεί «εξ ονόματος» της IRISL. Τρίτον, ότι το Γενικό Δικαστήριο υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο κρίνοντας, αφενός, ότι το Συμβούλιο δεν παρέβη την υποχρέωσή του προς αιτιολόγηση των εγγραφών της ΗΤΤS στους επίδικους καταλόγους και, αφετέρου, ότι η ανεπάρκεια της αιτιολογίας μιας πράξης δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης.

1. ΓεΔΕΕ T-692/15, ΗΤΤS, 13.12.2017, ECLI:EU:T:2017:890.

Το Δικαστήριο στην απόφασή του δέχθηκε ότι το Γενικό Δικαστήριο υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο καθόσον έκρινε ότι το Συμβούλιο μπορούσε μεταγενέστερα να επικαλεστεί κάθε κρίσιμο στοιχείο που δεν ελήφθη υπόψη κατά την εγγραφή της ΗΤΤΣ στους επίδικους καταλόγους, προκειμένου να αποδείξει ότι δεν διέπραξε κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου της Ένωσης η οποία να στοιχειοθετεί εξωσυμβατική του ευθύνη. Αντιθέτως, εκτίμησε ότι το Γενικό Δικαστήριο δεν υπέπεσε σε παρόμοια πλάνη κρίνοντας ότι μια εταιρία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «εταιρία που τελεί υπό την κυριότητα ή τον έλεγχο άλλης οντότητας», εφόσον η τελευταία βρίσκεται σε κατάσταση στην οποία είναι σε θέση να επηρεάσει τις επιλογές της εν λόγω εταιρίας, έστω και εν απουσία οποιουδήποτε νομικού ή ιδιοκτησιακού δεσμού ή δεσμού κεφαλαιακής συμμετοχής μεταξύ των δύο αυτών οικονομικών οντοτήτων. Τέλος, επεσήμανε ότι η ανεπάρκεια της αιτιολογίας μιας πράξης επιβολής περιοριστικού μέτρου δεν είναι, αυτή καθαυτή, ικανή να στοιχειοθετήσει εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης, καθώς υπέρ των πράξεων των οργάνων της Ένωσης υφίσταται τεκμήριο νομιμότητας εφόσον οι πράξεις αυτές δεν έχουν ανακληθεί, ακυρωθεί ή κριθεί ανίσχυρες κατόπιν προδικαστικής παραπομπής ή ένστασης έλλειψης νομιμότητας.

Παρατηρήσεις

Μάρκος Παπακωνσταντής*

Η δυνατότητα των ιδιωτών να επιδιώκουν ενώπιον των ενωσιακών δικαστηρίων τη θεμελίωση της εξωσυμβατικής ευθύνης που υπέχει η Ένωση εμπίπτει στην ιδέα της Ένωσης δικαίου και συνιστά το ύστατο στάδιο της προστασίας των ιδιωτών κατά των ενεργειών που προσάπτονται στα θεσμικά όργανα της Ένωσης οσάκις έχουν προκαλέσει ζημία. Προς αυτή την κατεύθυνση, το άρθρο 340 εδ. β' ΣΛΕΕ εισάγει την εξωσυμβατική ευθύνη της ΕΕ, αντιδιαστέλλοντάς την από τη συμβατική ευθύνη του πρώτου εδαφίου του ίδιου άρθρου. Σύμφωνα με έναν ευρύ ορισμό, ως εξωσυμβατική ευθύνη νοείται η αστική ευθύνη που συνίσταται στην υποχρέωση που γεννάται υπό προϋποθέσεις για αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας στην οποία δεν περιλαμβάνεται η ευθύνη που απορρέει από σύμβαση ή δικαιοπραξία². Από τον συνδυασμό των άρθρων 256 παρ. 1 ΣΛΕΕ και 268 ΣΛΕΕ προκύπτει ότι αρμόδιο δικαστήριο ενώπιον του οποίου απευθύνεται η αγωγή αποζημίωσης είναι το Γενικό Δικαστήριο. Οι δε αποφάσεις του τελευταίου μπορούν να προσβληθούν με αναίρεση ενώπιον του Δικαστηρίου, το οποίο αποφαίνε-

* Δ.Ν., Δικηγόρος

2. Δ. ΠΥΡΓΑΚΗΣ, Η εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας, εκδόσεις Σάκκουλα, 2002, σ. 10.

ται μόνο επί νομικών ζητημάτων.

Το ζήτημα της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης υπάγεται σε ομοιόμορφους κανόνες, οι οποίοι έχουν αναπτυχθεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Το τελευταίο έχει αναπτύξει τις προϋποθέσεις οι οποίες, εφόσον συντρέχουν σωρευτικά, θεμελιώνουν την ευθύνη της ΕΕ για αποζημίωση. Τις εφαρμόζει δε αυστηρά σε κάθε περίπτωση που τίθεται ενώπιόν του ανάλογο ζήτημα θεωρώντας ότι η αγωγή αποζημίωσης αποτελεί αυτοτελές ένδικο βοήθημα, ανεξάρτητο από προηγούμενη άσκηση προσφυγής ακύρωσης ή παράλειψης. Συνεπώς, αναγνωρίζεται στον ιδιώτη το δικαίωμα απευθείας έγερσης της αγωγής χωρίς να υποχρεούται να έχει πετύχει προηγούμενη ακύρωση της επίζημιας για αυτόν πράξης³.

Η προστιθέμενη αξία της υπό ανάλυση απόφασης του Δικαστηρίου στην υπόθεση C-123/18 συνίσταται στην εξέταση της δυνατότητας του Συμβουλίου να επικαλείται μεταγενέστερα στοιχεία που δεν ελήφθησαν υπόψη για την έκδοση μιας πράξης προκειμένου να αποδείξει ότι δεν διέπραξε κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου της Ένωσης. Το Δικαστήριο αρχικά εξετάζει τη συνδρομή των προϋποθέσεων θεμελίωσης της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης και στη συνέχεια τη δυνατότητα του Συμβουλίου να επικαλείται μεταγενέστερα, και ενόσω δεν έχει ασκηθεί αγωγή αποζημίωσης, στοιχεία τα οποία δεν έλαβε υπόψη του κατά την εγγραφή ενός νομικού προσώπου στους καταλόγους των φυσικών και νομικών προσώπων των οποίων δεσμεύονται όλα τα κεφάλαια και όλοι οι οικονομικοί πόροι που βρίσκονται στην ιδιοκτησία ή κατοχή ή τελούν υπό τον έλεγχό τους. Σε σχέση με την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Safa Nicu Depahan*, όπου το Δικαστήριο εκτίμησε ότι η εκ μέρους του Συμβουλίου παράβαση της υποχρέωσής του να παράσχει πληροφορίες σχετικά με την απόφαση περί καταχώρισης ή τα αποδεικτικά στοιχεία στα οποία βασίσθηκε η αιτιολογία των περιοριστικών μέτρων αποτελεί, καθ' εαυτήν, κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου, την οποία δεν μπορεί να θεραπεύει μερικά έτη αργότερα⁴, αυτό που καλείται το Δικαστήριο στην αίτηση αναίρεσης της ΗΤΤΣ να αξιολογήσει είναι η άσκηση και το περιεχόμενο της εξουσίας εκτίμησης του Συμβουλίου.

1. Θεμελίωση εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης

Κατά το άρθρο 340 εδ. β' ΣΛΕΕ, η Ένωση υποχρεούται να αποκαθιστά τη ζημία που προξενούν τα όργανα ή οι υπάλληλοί της κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Η θεμελίωση της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης εξαρτάται από τη συνδρομή τριών προϋποθέσεων, ήτοι του παράνομου χαρακτήρα της προσαπτόμενης στο θε-

3. ΓεΔΕΕ T-673/15, *Guardian Europe/Eυρωπαϊκή Ένωση*, 07.06.2017, ECLI:EU:T:2017:377, σκ. 53, 63-64.

4. ΔΕΕ C-45/15 P, *Safa Nicu Sepahan/Συμβούλιο*, 30.05.2017, ECLI:EU:C:2017:402.

σμικό όργανο ή στον οργανισμό της Ένωσης συμπεριφοράς, του υποστατού της ζημίας και της ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της επιλήψιμης συμπεριφοράς και της προβαλλόμενης ζημίας της οποίας έγινε επίκληση⁵. Δεδομένου ότι οι τρεις αυτές προϋποθέσεις είναι σωρευτικές, η έλλειψη μίας από αυτές αρκεί για την απόρριψη μιας αγωγής αποζημίωσης⁶. Τα δε δικαιοδοτικά όργανα της Ένωσης δεν υποχρεούνται να τις εξετάζουν με συγκεκριμένη σειρά⁷.

Σχετικά με την πρώτη προϋπόθεση, η ΕΕ μπορεί να εναχθεί για πράξη ή παράλειψη. Στην πρώτη περίπτωση ενάγεται για τις υλικές της πράξεις (ιδίως τις πράξεις των υπαλλήλων της), αλλά και για την κανονιστική της δραστηριότητα. Στη δεύτερη περίπτωση για παράλειψη οργάνου να πράξει. Προϋπόθεση στοιχειοθέτησης της παράνομης πράξης είναι η παράβαση οποιουδήποτε δεσμευτικού κανόνα του ενωσιακού δικαίου. Αποζημίωση μπορεί να ζητήσει κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που υφίσταται ζημία, είτε πρόκειται για κράτος μέλος είτε για ιδιώτη. Η αγωγή στρέφεται κατά του οργάνου από το οποίο προήλθε το γεγονός που προκάλεσε τη ζημία. Η διαπίστωση του παράνομου χαρακτήρα μιας νομικής πράξης οργάνου της ΕΕ δεν αρκεί, όσο αποδοκιμαστέα και αν είναι η παρανομία αυτή, για να θεωρηθεί ότι πληρούται η προϋπόθεση για τη στοιχειοθέτηση της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης⁸. Αυτό που θα πρέπει να αποδειχθεί είναι η κατάφωρη παράβαση κανόνα του ενωσιακού δικαίου «που αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες»⁹ ή ακόμη κανόνα δικαίου «σκοπούντος στην προστασία των ιδιωτών»¹⁰. Αυτή η απαίτηση απόδειξης κατάφωρης παραβίασης του ενωσιακού δικαίου απορρέει από την ανάγκη στάθμισης μεταξύ, αφενός, της προστασίας των ιδιωτών έναντι των παράνομων ενεργειών των θεσμι-

κών οργάνων και, αφετέρου, της διακριτικής ευχέρειας που πρέπει να καταλείπεται στα εν λόγω θεσμικά όργανα προκειμένου να μην παραλύει η δράση τους. Η στάθμιση αυτή είναι ακόμη σημαντικότερη στον τομέα των περιοριστικών μέτρων, όπου τα εμπόδια που αντιμετωπίζει το Συμβούλιο ως προς τη διαθεσιμότητα των πληροφοριών καθιστούν συχνά ιδιαίτερως δύσκολη την αξιολόγηση στην οποία οφείλει αυτό να προβαίνει¹¹. Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, το αποφασιστικό κριτήριο για να θεωρηθεί ότι συντρέχει κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου είναι η εκ μέρους του οικείου θεσμικού οργάνου πρόδηλη και σοβαρή υπέρβαση των ορίων που επιβάλλονται στην εξουσία εκτίμησής του¹². Για να αποδειχθεί ότι συντρέχει τέτοιου είδους παράβαση, αποφασιστικό κριτήριο είναι το περιθώριο εκτίμησης που διαθέτει το οικείο θεσμικό όργανο¹³. Κατά πάγια νομολογία, όταν το τελευταίο διαθέτει αισθητά μειωμένο ή και ανύπαρκτο περιθώριο εκτίμησης, η απλή παραβίαση του δικαίου της Ένωσης μπορεί να αρκεί προς απόδειξη της ύπαρξης κατάφωρης παραβίασης¹⁴. Επίσης, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, μια παράβαση του δικαίου της Ένωσης είναι, εν πάση περιπτώσει, κατάφωρη όταν συνεχίζεται παρά την έκδοση δικαστικής απόφασης που διαπιστώνει την προσαπτόμενη παράβαση ή προδικαστικής απόφασης ή παρά την ύπαρξη παγιωμένης σχετικής νομολογίας του Δικαστηρίου, εκ των οποίων να προκύπτει ότι η επίμαχη συμπεριφορά στοιχειοθετεί παράβαση¹⁵.

Η νομολογία δεν αναγνωρίζει αυτομάτως συνάφεια μεταξύ, αφενός, της έλλειψης εξουσίας εκτίμησης του οικείου οργάνου και, αφετέρου, του χαρακτηρισμού της παράβασης ως κατάφωρης παραβίασης του ενωσιακού δικαίου¹⁶. Συγκεκριμένα, μολονότι έχει αποφασιστικό χαρακτήρα, η έκταση της εξουσίας εκτίμησης του οικείου θεσμικού οργάνου δεν αποτελεί αποκλειστικό κριτήριο. Μόνον η διαπίστωση μιας πλημμέλειας στην οποία δεν θα είχε υποπέσει, υπό ανάλογες συνθήκες, μια διοίκηση έχουσα τον συνήθη βαθμό σύνεσης και επιμέλειας μπορεί να στοιχει-

5. ΔΕΚ C-26/81, *Oleifici Mediterranei/EOK*, 29.09.1982, ECLI:EU:C:1982:318, σκ. 16· ΔΕΚ C-120/06 P και C-121/06 P, *FIAMM κλπ.*, 09.09.2008, ECLI:EU:C:2008:476, σκ. 106· ΔΕΚ C-243/05 P, *Agraz κλπ.*, 09.11.2006, ECLI:EU:C:2006:708, σκ. 26· ΠΕΚ T-351/03, *Schneider Electric*, 11.07.2007, ECLI:EU:T:2007:212, σκ. 113· ΔΕΚ C-472/00 P, *Επιτροπή/Fresh Marine*, 10.07.2003, ECLI:EU:C:2003:399, σκ. 25· ΔΕΕ C-150/17 P, *Ευρωπαϊκή Ένωση/Kendrion*, 13.12.2018, ECLI:EU:C:2018:1014, σκ. 117.

6. ΔΕΚ C-213/01 P, *T. Port/Επιτροπή*, 06.03.2003, ECLI:EU:C:2003:130, σκ. 30· ΔΕΚ C-104/97 P, *Atlanta*, 14.10.1999, ECLI:EU:C:1999:498, σκ. 65· ΔΕΚ C-146/91, *ΚΥΔΕΠ*, 15.09.1994, ECLI:EU:C:1994:329, σκ. 81· ΠΕΚ T-351/03, ό.π., σκ. 233.

7. ΔΕΕ C-419/08 P, *Trubowest Handel και Makarov*, 18.03.2010, ECLI:EU:C:2010:147, σκ. 42· ΔΕΚ C-257/98 P, *Lucaccioni*, 09.09.1999, ECLI:EU:C:1999:402, σκ. 13.

8. ΔΕΚ C-282/05 P, *Holcim (Deutschland)/Επιτροπή*, 19.04.2007, ECLI:EU:C:2007:226.

9. ΔΕΚ C-352/98 P, *Bergaderm και Goupil/Επιτροπή*, 04.07.2000, ECLI:EU:C:2000:361, σκ. 42.

10. ΠΕΚ T-332/00 και T-350/00, *Rica Foods*, 14.11.2002, ECLI:EU:T:2002:274, σκ. 222· ΠΕΚ T-4/01, *Renco*, 25.2.2003, ECLI:EU:T:2003:37, σκ. 60.

11. ΠΕΚ T-351/03, ό.π., σκ. 28 και 125· ΔΕΕ C-506/08 P, *My Travel*, 21.07.2011, ECLI:EU:C:2011:496, σκ. 31 και 42· ΔΕΕ C-221/10 P, *Artegoda*, 19.04.2012, ECLI:EU:C:2012:216, σκ. 32 και 55.

12. ΔΕΚ C-198/03 P, *Επιτροπή/CEVA και Pfizer*, 12.07.2005, ECLI:EU:C:2005:445, σκ. 66· ΔΕΕ C-45/15 P, ό.π., σκ. 30.

13. ΔΕΚ C-198/03 P, ό.π., σκ. 66.

14. ΔΕΚ C-312/00 P, ό.π., σκ. 33 και 44· ΔΕΚ C-312/00 P, *Επιτροπή/Camar και Tico*, 10.12.2002, ECLI:EU:C:2002:736, σκ. 54· ΔΕΚ C-440/07 P, *Επιτροπή/Schneider Electric*, 16.07.2009, ECLI:EU:C:2010:324, σκ. 160· ΠΕΚ T-198/95, T-171/96, T-230/97, T-174/98 και T-225/99, *Comafrika και Dole Fresh Fruit Europe*, 12.07.2001, ECLI:EU:T:2001:184, σκ. 134.

15. ΔΕΕ C-45/15 P, ό.π., σκ. 31.

16. ΔΕΚ C-221/10 P, ό.π., σκ. 32 και 59.

οθηθήσει την εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης¹⁷. Ως εκ τούτου, εναπόκειται στον δικαστή της Ένωσης, αφού εξακριβώσει, καταρχάς, το εύρος των περιθωρίων εκτίμησης το οποίο διαθέτει το ενωσιακό θεσμικό όργανο που εξέδωσε την αμφισβητούμενη πράξη, να λάβει υπόψη του, ακολούθως, την πολυπλοκότητα της προς διευθέτηση κατάστασης, τις δυσχέρειες εφαρμογής ή ερμηνείας των νομοθετικών κειμένων, τον βαθμό σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιασθέντος κανόνα δικαίου και τον σκόπιμο ή ασύγγνωστο χαρακτήρα της πλάνης¹⁸.

Σχετικά με τη δεύτερη προϋπόθεση ως προς το υποστατό της ζημίας, η ευθύνη της Ένωσης στοιχειοθετείται μόνον όταν ο ενάγων υπέστη πραγματική και βεβαία ζημία¹⁹. Ο ενάγων οφείλει να αποδείξει ότι η πράξη που προκάλεσε τη ζημία είναι ασύγγνωστη, καθώς και τη σχέση μεταξύ της ζημίας που υπέστη και της κανονιστικής αρμοδιότητας. Σχετικά με το θέμα αυτό, το Δικαστήριο απαιτεί να είναι η ζημία ειδική και σοβαρή (ασυνήθης). Ειδική, δηλαδή να είναι περιορισμένη, σαφώς προσδιορισμένη και να είναι επιζήμια για τους ιδιώτες. Σοβαρή, δηλαδή να υπερβαίνει τα όρια των οικονομικών κινδύνων που είναι σύμφυτοι με τις δραστηριότητες ενός συγκεκριμένου τομέα²⁰. Στον ενάγοντα εναπόκειται να ασκήσει αγωγή αποζημίωσης εντός προθεσμίας 5 ετών, προσκομίζοντας αποδεικτικά στοιχεία στον δικαστή της Ένωσης, προκειμένου να αποδείξει το υποστατό και την έκταση της ζημίας την οποία ισχυρίζεται ότι υπέστη²¹. Λόγω του δυναμικού της χαρακτήρα, η ζημία είναι πιθανό με την πάροδο του χρόνου να εξελίσσεται και, για τον λόγο αυτό, είναι εύλογο ο διάδικος ο οποίος υποστηρίζει ότι ζημιώθηκε λόγω της δράσης ενός θεσμικού οργάνου να μπορεί να προβάλει πραγματικά στοιχεία μεταγενέστερα του γενεσιουργού της ζημίας γεγονότος.

Σχετικά με την τρίτη προϋπόθεση, η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου κατά την έννοια του άρθρου 340 εδ. β' ΣΛΕΕ γίνεται δεκτή όταν υφίσταται βέβαιος και άμεσος σύνδεσμος μεταξύ της παράνομης συμπεριφοράς του οικείου θεσμικού οργάνου και της ζημίας. Την αιτιώδη συνάφεια

οφείλει να αποδεικνύει ο ενάγων²². Η προβαλλόμενη ζημία πρέπει να απορρέει, με επαρκή βαθμό αμεσότητας, από την προσαπτόμενη συμπεριφορά, δηλαδή η συμπεριφορά αυτή πρέπει να είναι η γενεσιουργός αιτία της ζημίας, ενώ αντιθέτως δεν υφίσταται υποχρέωση αποκατάστασης κάθε βλαπτικής συνέπειας, έστω και απομακρυσμένης, που προκύπτει από την παράνομη κατάσταση²³.

II. Επίκληση μεταγενέστερων αποδεικτικών στοιχείων της επίμαχης πράξης

Προκειμένου να στοιχειοθετηθεί εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης, το Δικαστήριο εξετάζει αρχικά εάν υφίσταται παράβαση ενωσιακού κανόνα δικαίου που αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες και, εν συνεχεία, εάν η παράβαση αυτή είναι κατάφωρη. Όσον αφορά το πρώτο σκέλος αυτής της προϋπόθεσης, το Δικαστήριο αξιολογεί τη νομιμότητα της προσβαλλόμενης πράξης με γνώμονα τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που υφίστανται κατά τον χρόνο έκδοσης της πράξης ή εκδήλωσης της εν λόγω συμπεριφοράς²⁴. Όσον αφορά το δεύτερο σκέλος, το Δικαστήριο, στην υπό σχολιασμό υπόθεση, αναφέρει ότι ο απαιτούμενος από τη νομολογία βαθμός κατάφωρου χαρακτήρα της διαπραχθείσας από το εμπλεκόμενο θεσμικό όργανο παράβασης κανόνα δικαίου της Ένωσης, καθόσον συνδέεται άρρηκτα με την παράβαση αυτή, δεν μπορεί να εκτιμηθεί με βάση χρονικό σημείο διαφορετικό από εκείνο της διάπραξης της εν λόγω παράβασης. Συνεπώς, προσθέτει, η ύπαρξη κατάφωρης παράβασης κανόνα δικαίου της Ένωσης πρέπει κατ' ανάγκη να εκτιμάται με γνώμονα τις περιστάσεις υπό τις οποίες το θεσμικό όργανο ενήργησε κατά τη συγκεκριμένη αυτή ημερομηνία. Σε αντίθεση περίπτωση, συμπληρώνει, ένα θεσμικό όργανο θα μπορούσε να επικαλεστεί κάθε κρίσιμο στοιχείο που δεν συνεκτιμήθηκε κατά τη λήψη της σχετικής απόφασης, προκειμένου να αποδείξει ότι δεν διέπραξε κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου της Ένωσης η οποία να στοιχειοθετεί εξωσυμβατική ευθύνη της τελευταίας, με αποτέλεσμα η έκβαση της αγωγής αποζημίωσης να διαφέρει ανάλογα με την ημερομηνία άσκησής της. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το Δικαστήριο, η «κατάφωρη παράβαση» είναι έννοια στατική, η οποία παγιώνεται κατά τον χρόνο έκδοσης της παράνομης πράξης ή υιοθέτησης της παράνομης συμπεριφοράς. Κατά συνέ-

17. Ibid, σκ. 32 και 62

18. Ibid, σκ. 59- 62· ΔΕΚ C-352/98 P, ό.π., σκ. 33 και 40· ΔΕΚ C-312/00 P, ό.π., σκ. 35 και 52· ΔΕΚ C-198/03 P, ό.π., σκ. 35 και 62· ΔΕΚ C-282/05 P, ό.π., σκ. 31 και 50· ΔΕΚ C-440/07 P, σκ. 35 και 161· ΔΕΕ C-506/08 P, ό.π., σκ. 31 και 38· ΠΕΚ T-198/95, T-171/96, T-230/97, T-174/98 και T-225/99, ό.π., σκ. 138 και 149· ΠΕΚ T-364/03, *Medici Grimm*, 26.01.2006, ECLI:EU:T:2006:28, σκ. 79 και 87.

19. ΠΕΚ T-108/94, *Candiotte*, 16.01.1996, ECLI:EU:T:1996:5, σκ. 54.

20. ΠΕΚ T-383/00, *Beamglow/Κοινοβούλιο κ.λπ.*, 14.12.2005, ECLI:EU:T:2005:453, σκ. 174· ΓεΔΕΕ T-317/12, *Holcim (Romania)/ Επιτροπή*, 18.09.2014, ECLI:EU:T:2014:782, σκ. 235-238.

21. ΠΕΚ T-575/93, *Koelman*, 09.01.1996, ECLI:EU:T:1996:1, σκ. 97.

22. ΠΕΚ T-149/96 και T-149/96, *Coldiretti κ.λπ.*, 30.09.1998, ECLI:EU:T:1998:228, σκ. 101· ΔΕΚ C-253/84, *GAEC de la Ségaude*, 15.01.1987, ECLI:EU:C:1987:9, σκ. 20· ΔΕΚ C-363/88 και C-364/88, *Finsider κ.λπ.*, 30.01.1992, ECLI:EU:C:1992:44, σκ. 25.

23. ΔΕΚ C-64/76, C-113/76, C-167/78, C-239/78, C-27/79, C-28/79 και C-45/79, *Dumortier κ.λπ.*, 19.05.1982, ECLI:EU:C:1982:184, σκ. 21· ΠΕΚ T-279/03, *Galileo International Technology κ.λπ.*, 10.05.2006, ECLI:EU:T:2006:121, σκ. 130.

24. ΔΕΕ C-501/11 P, *Schindler Holding κ.λπ.*, 18.07.2013, ECLI:EU:C:2013:522, σκ. 31· ΔΕΕ C-398/13 P, *Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ.*, 03.09.2015, ECLI:EU:C:2015:535, σκ. 22.

πεια, η προθεσμία πενταετούς παραγραφής μιας αγωγής αποζημίωσης δεν δίνει το δικαίωμα σε ένα θεσμικό όργανο να επικαλείται όλα τα απαλλακτικά στοιχεία τα οποία ανέκυψαν πριν από την άσκηση της αγωγής αλλά εντός της εν λόγω πενταετούς προθεσμίας, προκειμένου να αποδείξει ότι δεν διέπραξε κατάφωρη παράβαση κανόνα του δικαίου της Ένωσης. Η ύπαρξη της προθεσμίας έχει έναν αποκλειστικό διπλό σκοπό: αφενός, να εξασφαλίσει την προστασία των δικαιωμάτων του ζημιωθέντος, δεδομένου ότι αυτός πρέπει να έχει στη διάθεσή του επαρκές χρονικό διάστημα για να συγκεντρώσει τα κατάλληλα στοιχεία προκειμένου να ασκήσει τυχόν αγωγή, αφετέρου, να αποτρέψει το ενδεχόμενο ο ζημιωθείς να καθυστερεί επ' αόριστον την άσκηση του δικαιώματός του για αποζημίωση²⁵. Κατά συνέπεια, δεν αποσκοπεί στη θεραπεία της αδυναμίας ενός θεσμικού οργάνου να αποδείξει τη νομιμότητα έκδοσης μίας νομικής πράξης επικαλούμενο μεταγενέστερα στοιχεία.

Σχετικά με την ανάγκη λήψης περιοριστικών μέτρων στο πλαίσιο λειτουργίας της ΚΕΠΠΑ, όπου η δραστηριότητα της Ένωσης υπόκειται σε κανόνες και διαδικασίες που έχουν θεσπισθεί ειδικώς από τις Συνθήκες προκειμένου να διασφαλίζεται η διεθνής δράση της Ένωσης, το Δικαστήριο δεν κάνει καμία διάκριση ως προς την αναζήτηση της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης. Εφαρμόζει τις προβλεπόμενες προϋποθέσεις επαναλαμβάνοντας την απόφαση *Safa Nicu Serapan κατά Συμβουλίου*. Συνεπώς, κατά την αξιολόγηση του Δικαστηρίου, η ιδιαιτερότητα της ΚΕΠΠΑ δεν μπορεί να καταλήγει στον αποκλεισμό κάθε ευθύνης του Συμβουλίου καθόσον το κράτος δικαίου οφείλει να υπερισχύει και κατά την επιβολή περιοριστικών μέτρων.

III. Η ύπαρξη ιδιοκτησιακού δεσμού εταιρείας που τελεί «υπό την κυριότητα ή τον έλεγχο» άλλης

Ο Κανονισμός (ΕΕ) 961/2010²⁶ του Συμβουλίου επιβεβαιώνει τα περιοριστικά μέτρα που είχαν ληφθεί με τον Κανονισμό (ΕΚ) 423/2007 του Συμβουλίου²⁷ και προβλέπει

25. ΔΕΕ C 469/11 P, *Ευρωπαϊκή Δυναμική*, 08.11.2012, ECLI:EU:C:2012:705, σκ. 33 και 53.

26. Ο Κανονισμός (ΕΕ) 961/2010 υιοθετείται με συνέχεια Απόφασης 2010/413/ΚΕΠΠΑ η οποία, με τη σειρά της, συνιστά την απάντηση της ΕΕ στην Απόφαση 1929 (2010) του Συμβουλίου Ασφαλείας. Βλ. 2010/413/ΚΕΠΠΑ, Απόφαση του Συμβουλίου, της 26ης Ιουλίου 2010, για περιοριστικά μέτρα κατά του Ιράν και για την κατάργηση της κοινής θέσης 2007/140/ΚΕΠΠΑ, ΕΕ 2010 L 195/39- Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 961/2010 του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2010, σχετικά με περιοριστικά μέτρα κατά του Ιράν και την κατάργηση του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 423/2007, ΕΕ 2010 L 281/1.

27. Ο Κανονισμός (ΕΚ) 423/2007 υιοθετείται με συνέχεια της κοινής θέσης 2007/140/ΚΕΠΠΑ η οποία, με τη σειρά της, συνιστά την απάντηση της ΕΕ στην Απόφαση 1737 (2006) του Συμβουλίου Ασφαλείας. Βλ. κοινή θέση 2007/140/ΚΕΠΠΑ του Συμβουλίου,

πρόσθετα περιοριστικά μέτρα κατά της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν. Τα εν λόγω περιοριστικά μέτρα περιλαμβάνουν, ιδίως, πρόσθετους περιορισμούς στις εμπορικές συναλλαγές όσον αφορά αγαθά και τεχνολογίες διπλής χρήσης, περιορισμούς στο εμπόριο βασικού εξοπλισμού και τεχνολογιών, περιορισμούς στις επενδύσεις για τις ιρανικές βιομηχανίες πετρελαίου και φυσικού αερίου, περιορισμούς στις ιρανικές επενδύσεις για την εξόρυξη ουρανίου και την πυρηνική βιομηχανία κ.λπ. Το άρθρο 16 παρ. 2 στοιχείο δ' του Κανονισμού (ΕΕ) 961/2010 επιβάλλει τη δέσμευση των κεφαλαίων και των οικονομικών πόρων που βρίσκονται στην ιδιοκτησία προσώπων, οντοτήτων και οργανισμών μη καλυπτόμενων από τα σχετικά ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας, που έχουν αναγνωρισθεί ότι αποτελούν νομικό πρόσωπο, οντότητα ή οργανισμό που ανήκει ή ελέγχεται από τις Ναυτιλιακές Γραμμές της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν (IRISL). Το ερώτημα το οποίο τέθηκε στο Δικαστήριο είναι εάν το Συμβούλιο ορθά συμπεριέλαβε την HTTS στον Κανονισμό (ΕΕ) 961/2010 εκ του γεγονότος μόνο ότι η HTTS ενεργούσε απλώς εξ ονόματος της IRISL.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η χρήση, στον Κανονισμό 961/2010, των λέξεων «ανήκει ή ελέγχεται» ανταποκρίνεται στην ανάγκη παροχής στο Συμβούλιο της δυνατότητας λήψης αποτελεσματικών μέτρων έναντι όλων των προσώπων, οντοτήτων ή οργανισμών που συνδέονται με εταιρίες εμπλεκόμενες στη διάδοση πυρηνικών όπλων. Επομένως, η κατοχή ή ο έλεγχος μπορούν να έχουν άμεσο ή έμμεσο χαρακτήρα. Σε αντίθετη περίπτωση, εάν ο δεσμός αυτός έπρεπε να αποδειχθεί μόνο βάσει της άμεσης κατοχής ή του άμεσου ελέγχου των εν λόγω προσώπων, τα μέτρα θα μπορούσαν να καταστρατηγηθούν μέσω πληθώρας συμβατικών ή πραγματικών δυνατοτήτων ελέγχου, οι οποίες θα παρείχαν σε μια εταιρία δυνατότητες άσκησης επιρροής επί άλλων οντοτήτων εξίσου ευρείες με την άμεση κατοχή ή τον άμεσο έλεγχο. Επομένως, στο πλαίσιο της εκτίμησης της νομιμότητας ενός περιοριστικού μέτρου, η έννοια της «εταιρίας που τελεί υπό την κυριότητα ή τον έλεγχο άλλης οντότητας» αφορά, στην πραγματικότητα, την περίπτωση κατά την οποία το φυσικό ή νομικό πρόσωπο που εμπλέκεται στη διάδοση πυρηνικών όπλων είναι σε θέση να επηρεάσει τις επιχειρηματικές επιλογές άλλου προσώπου με το οποίο διατηρεί εμπορικές σχέσεις, έστω και εν απουσία οποιουδήποτε νομικού ή ιδιοκτησιακού δεσμού ή δεσμού κεφαλαιακής συμμετοχής μεταξύ των δύο αυτών οικονομικών οντοτήτων. Συνεπώς, μολονότι η ύπαρξη νομικού ή ιδιοκτησιακού δεσμού ή δεσμού συμμετοχής στο κεφάλαιο εταιρίας μπορεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, να ισοδυνα-

της 27ης Φεβρουαρίου 2007, σχετικά με περιοριστικά μέτρα κατά του Ιράν, ΕΕ 2007 L 61/49- Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 423/2007 του Συμβουλίου, της 19ης Απριλίου 2007, σχετικά με ορισμένα περιοριστικά μέτρα κατά του Ιράν, ΕΕ 2007 L 103/1.

μεί με δυνατότητα άσκησης επιρροής στις επιλογές της οντότητας που τελεί υπό την κυριότητα ή τον έλεγχο, εντούτοις δεν συνιστά προϋπόθεση εκ των ων ουκ άνευ για την άσκηση τέτοιας επιρροής.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Το Δικαστήριο στην υπόθεση *HTTS* επαναλαμβάνει τη νομολογία του αναφορικά με τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες αναγνωρίζεται η εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης. Η καινοτομία συνίσταται στην εξέταση της δυνατότητας του Συμβουλίου να προσκομίζει μεταγενέστερα αποδεικτικά στοιχεία τα οποία δεν έλαβε ή δεν μπορούσε να λάβει υπόψη του ή δεν διέθετε τη στιγμή της λήψης μιας κανονιστικής πράξης που ζημίωσε ένα νομικό πρόσωπο.

Το Δικαστήριο αρνείται αυτή τη δυνατότητα, κρίνοντας ότι η κατάφωρη παραβίαση είναι έννοια στατική η οποία παγιώνεται τη στιγμή έκδοσης της παράνομης πράξης. Οι ιδιαιτερότητες που ενέχει η λήψη μιας απόφασης στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ δεν αναγνωρίζονται ως λόγος που θα μπορούσε να δικαιολογήσει τη μεταγενέστερη επίκληση στοιχείων που λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα τους δεν θα μπορούσαν να προβληθούν κατά τη λήψη της απόφασης στο πλαίσιο άσκησης αυτής της πολιτικής. Το Δικαστήριο αποφεύγει να αναφερθεί στην ΚΕΠΠΑ και εξετάζει τυπικά τον Κανονισμό (ΕΕ) 961/2010 σαν μια πράξη εκδοθείσα από το Συμβούλιο, η οποία, εφόσον ζημιώνει έναν ιδιώτη, γεννά και το δικαίωμα αποζημίωσης.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Μάιος – Ιούλιος 2019)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 4 – Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων

Υπόθεση T.I. και λοιποί κατά Ελλάδα (Προσφυγή No 40311/10), απόφαση της 18ης Ιουλίου 2019

■ *σωματεμπορία – αποτυχημένη έρευνα αρχών*

Οι προσφεύγουσες είναι Ρωσίδες υπήκοοι, που έλαβαν βίζα από το Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στη Μόσχα. Κατήγγειλαν ότι οι υπάλληλοι του προξενείου δωροδοκήθηκαν από Ρώσους σωματεμπόρους και εξέδωσαν βίζες προκειμένου οι προσφεύγουσες να μεταφερθούν στην Ελλάδα με σκοπό τη σεξουαλική τους εκμετάλλευση. Περί τα τέλη του 2003, οι προσφεύγουσες αναγνωρίστηκαν ως θύματα σωματεμπορίας. Οι αρχές άσκησαν ποινική δίωξη στα άτομα που άμεσα ευθύνονταν για την εκμετάλλευση των προσφευγουσών και στους υπαλλήλους που εξέδωσαν τις βίζες. Οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν παρατυπίες στη διαδικασία των ποινικών διώξεων, καθώς και την ανάμειξη των προξενικών υπαλλήλων στην εκμετάλλευσή τους.

Την επίδικη περίοδο η σωματεμπορία με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση δεν αποτελούσε ξεχωριστό ποινικό αδίκημα. Καθώς το αδίκημα της σωματεμπορίας ήταν πλημμέλημα, η Εισαγγελία έπαυσε την ποινική δίωξη δύο εκ των κατηγορουμένων λόγω παραγραφής. Όμως το νομικό πλαίσιο για τα αδικήματα αυτά δεν ήταν αποτελεσματικό ή επαρκές, τόσο για την τιμωρία των σωματεμπόρων όσο και για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής αποτροπής της σωματεμπορίας.

Σχετικά με τις διαδικασίες έκδοσης βίζας, δεν διατάχθηκε έρευνα παρά μόνο εννέα μήνες περίπου μετά από την προσκόμιση των στοιχείων από τις προσφεύγουσες στον εισαγγελέα, αρμόδιο για ζητήματα εμπορίας λευκής σαρκός. Η Διεύθυνση Ασφαλείας της Αστυνομίας απέστειλε τον φάκελο στον αρμόδιο εισαγγελέα περίπου δύο χρόνια και επτά μήνες μετά από τον σχηματισμό της δικογραφίας και η προανάκριση διήρκεσε πάνω από τρία χρόνια. Παρόλο που η εν λόγω ανάκριση ήταν σύνθετη, καθώς ήταν απαραίτητο να ληφθούν καταθέσεις από διάφορα θύματα σωματεμπορίας, η διάρκεια των διαδικασιών εμφανιζόταν καταρχήν υπερβολική. Επιπλέον, είχε ως συνέπεια την παραγραφή των αδικημάτων της πλαστογραφίας και πλαστογραφίας μετά χρήσης.

Αναφορικά με τη συμμετοχή των προσφευγουσών στην ανακριτική διαδικασία, όλες οι απόπειρες κλήσης των προσφευγουσών να εμφανιστούν ως μάρτυρες απέτυχαν

πλην μίας, επειδή δεν ήταν γνωστής διαμονής. Παρόλο που ο ανακριτής που επιχείρησε να εντοπίσει τις προσφεύγουσες δεν παρέμεινε αδρανής, δεν υπήρχε εξήγηση γιατί δεν επιχειρήθηκε να εντοπιστούν οι προσφεύγουσες στη διεύθυνση που έδωσαν κατά τη δήλωση παράστασης πολιτικής αγωγής.

Λαμβάνοντας υπόψη κυρίως τις πληροφορίες σχετικά με το φαινόμενο της σωματεμπορίας στη Ρωσία και στην Ελλάδα την επίδικη περίοδο και τη σοβαρότητα των καταγγελιών των προσφευγουσών, καθώς και το γεγονός ότι κατηγορήσαν αξιωματούχους για συμμετοχή σε κυκλώματα σωματεμπορίας, οι Αρχές είχαν καθήκον να δράσουν με ιδιαίτερη επιμέλεια, προκειμένου να εξακριβώσουν εάν οι αιτήσεις εξετάζονταν λεπτομερώς προτού εκδοθούν οι βίζες, ώστε να απομακρύνουν κάθε αμφιβολία σχετικά με την ακεραιότητα των αξιωματούχων.

Οι Αρχές δεν χειρίστηκαν την υπόθεση με τον βαθμό επιμέλειας που απαιτεί το άρθρο 4 και οι προσφεύγουσες δεν ενεπλάκησαν στην ανάκριση στον βαθμό που ορίζει το δικονομικό σκέλος της ανωτέρω διάταξης.

Παραβίαση άρθρου 4.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επίδικασε σε κάθε προσφεύγουσα το ποσό των 15.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης.

► Άρθρο 5 – Δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια

Υπόθεση Tim Henrik Bruun Hansen κατά Δανίας (Προσφυγή No 51072/15), απόφαση της 9ης Ιουλίου 2019

■ *καταδίκη εγκλεισμού σε ίδρυμα – εξέταση αναγκαιότητας παράτασης εγκλεισμού – έκθεση πραγματογνώμονα*

Έχοντας προηγούμενες παρόμοιες καταδίκες, ο προσφεύγων εν τέλει καταδικάστηκε το 1996 για σοβαρή σεξουαλική παρενόχληση ανηλικού σε «ασφαλή εγκλεισμό» σε ίδρυμα για αόριστη διάρκεια. Η θεραπεία του και οι πιθανότητες αποφυλάκισης λόγω απεξάρτησης οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο όσον αφορά τη σχέση εμπιστοσύνης με το προσωπικό του ιδρύματος, καθώς ο προσφεύγων αρνήθηκε να υποβληθεί σε χημικό ευνουχισμό προκειμένου να αφεθεί ελεύθερος και αρνήθηκε επίσης να υποβληθεί σε ψυχοθεραπεία. Το 2015 το δικαστήριο αποφάσισε τη συνέχιση της κράτησής του. Ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 περ. α', η συνεχιζόμενη κράτησή του δεν σχετιζόταν πλέον με τον αρχικό σκοπό

του εγκλεισμού του.

Το βασικό ζήτημα ήταν εάν υπήρξε επαρκής αιτιώδης σύνδεσμος, προς εξυπηρέτηση των σκοπών του άρθρου 5 παρ. 1 περ. α', ανάμεσα στην ποινική καταδίκη του προσφεύγοντα το 1996 και στη συνέχιση της στέρησης της ελευθερίας του που αποφασίστηκε το 2015.

Αποφασίζοντας τη συνέχιση της κράτησής του, το δικαστήριο είχε ενώπιόν του αρκετά στοιχεία ώστε να συμπεράνει ότι ο «ασφαλής εγκλεισμός» του έπρεπε να διατηρηθεί για να αποτραπεί επικείμενος κίνδυνος υποτροπής και διάπραξης εκ νέου των πολύ σοβαρών σεξουαλικών αδικημάτων, για τα οποία είχε καταδικαστεί ο προσφεύγων τρεις φορές κατά την περίοδο 1989-1996. Το δικαστήριο απέρριψε το αίτημα του προσφεύγοντα να οριστεί εξωτερικός τεχνικός σύμβουλος (πραγματογνώμονας), παρόλο που όταν υπέβαλε το αίτημα κρατούνταν ήδη για περίπου 19 έτη και η πιο πρόσφατη γνωμοδότηση ειδικού ήταν από το 2007.

Διαφαινόταν ότι δεν υπήρχε τρόπος συνεργασίας ανάμεσα στον προσφεύγοντα και στο ιατρικό προσωπικό του ιδρύματος κράτησης με σκοπό να μειωθεί σημαντικά ο κίνδυνος που αποτελούσε ο προσφεύγων και η κατάσταση είχε όντως οδηγηθεί σε αδιέξοδο. Υπό αυτές τις συνθήκες ήταν ιδιαίτερος σημαντικό να ζητηθεί η γνωμοδότηση εξωτερικού τεχνικού συμβούλου, ώστε να υπάρξουν νέες προτάσεις για την απαραίτητη θεραπεία. Μη επιχειρώντας να λάβει νέα γνωμοδότηση από ειδικό σχετικά με την αναγκαιότητα της συνέχισης της κράτησης του προσφεύγοντα, το δικαστήριο δεν αξιολόγησε εν προκειμένω επαρκώς τα σχετικά πραγματικά περιστατικά. Συνεπώς, η απόφαση να μην απελευθερωθεί ο προσφεύγων ή να εφαρμοστεί μια πιο επιεικής τιμωρία αντί του «ασφαλούς εγκλεισμού» δεν βασιζόταν σε μια εύλογη, αναφορικά με τους αντικειμενικούς σκοπούς που επεδίωκε η καταδικαστική απόφαση του 1996, αξιολόγηση.

Παραβίαση άρθρου 5.

Άρθρο 41: η διαπίστωση της παραβίασης αποτελούσε δίκαιη ικανοποίηση αναφορικά με την αποζημίωση της ηθικής βλάβης.

► Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

Υπόθεση Σινέ Τσαγκαράκη ΑΕΕ κατά Ελλάδος (Προσφυγή Νο 17257/13), απόφαση της 23ης Μαΐου 2019

Αντίθετες αποφάσεις – νομολογιακή σύγκρουση – ασφάλεια δικαίου

Η προσφεύγουσα εταιρία, που διευθύνει συγκροτήματα κινηματογραφικών αιθουσών, κατέθεσε αίτηση ακύρωσης οικοδομικής άδειας και άδειας λειτουργίας που χορηγήθηκε σε ανταγωνιστική εταιρία, προκειμένου η τελευταία να

κατασκευάσει και να λειτουργήσει παρόμοιο συγκρότημα κινηματογραφικών αιθουσών σε παρακείμενη περιοχή. Στην αίτηση ακύρωσης η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε καταρχάς ότι η περιοχή αυτή προοριζόταν για οικιστικούς σκοπούς.

Το τέταρτο τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας που εξέτασε την εν λόγω αίτηση, έκρινε ότι, σύμφωνα με την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, οι αρχές δεν μπορούσαν να επανεξετάσουν τη νομιμότητα της οικοδομικής άδειας κατά το στάδιο της έκδοσης της άδειας λειτουργίας. Το ΣτΕ, σημειώνοντας ότι η απόφασή του αυτή συγκρούεται με την απόφαση του πέμπτου τμήματος, αποφάσισε να την παραπέμψει στην Ολομέλεια.

Το ΕΔΔΑ εξέτασε καταρχάς εάν η υπόθεση αφορά δικαίωμα «αστικής φύσεως».

Παρόλο που η Ολομέλεια του ΣτΕ ακολούθησε την προσέγγιση του πέμπτου τμήματος, το τέταρτο τμήμα απέρριψε την αίτηση ακύρωσης της προσφεύγουσας περί δικαστικού ελέγχου, με την αιτιολογία ότι οι συνθήκες της υπόθεσης ήταν «εξαιρετικές». Παράλληλα, κατά την εκδίκαση μιας άλλης αίτησης ακύρωσης της προσφεύγουσας, το πέμπτο τμήμα του ΣτΕ διέταξε τη σφράγιση του νέου συγκροτήματος κινηματογραφικών αιθουσών.

Λαμβάνοντας υπόψη τις αντικρουόμενες αποφάσεις σχετικά με την υπόθεση αυτή, η προσφεύγουσα εταιρία κατήγγειλε ότι η αντίθετη νομολογία παραβίαζε το δικαίωμα στην ασφάλεια δικαίου. Παρόλο που εκ πρώτης όψης η υπόθεση φαινόταν ότι αφορά ζήτημα εφαρμογής του Νόμου, η αίτηση περί δικαστικού ελέγχου της προσφεύγουσας εταιρίας δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «ομαδική αγωγή» (*actio popularis*). Επίσης, η προσφεύγουσα ήγειρε και αξιώσεις αναφορικά με διαφυγόντα κέρδη λόγω απώλειας πελατείας εξαιτίας του ανταγωνιστικού συγκροτήματος. Το ΕΔΔΑ έχει επανειλημμένως αναγνωρίσει ότι η πελατεία μια εταιρίας αποτελεί ένα συμφέρον περιουσιακής φύσης, που λογίζεται ως ένα «απόκτημα».

Το δικαίωμα της προσφεύγουσας εταιρίας να αιτηθεί να ελεγχθούν δικαστικά οι άδειες που εκδόθηκαν υπέρ της ανταγωνιστικής εταιρίας δεν αμφισβητήθηκε από τους διαδίκους ή από τα διάφορα τμήματα του ΣτΕ που αποφάνθηκαν επί της υπόθεσης. Συνεπώς, δεδομένου του διακυβεύματος της εν λόγω προσφυγής, της φύσης των επίδικων αποφάσεων και της θέσης της προσφεύγουσας εταιρίας, η «διένεξη» που προκλήθηκε από την προσφεύγουσα εταιρία σχετίζεται επαρκώς με το επικαλούμενο από αυτήν «δικαίωμα».

Η φύση της διαφοράς ήταν αποφασιστικής σημασίας. Η έκβαση των διαδικασιών ενώπιον του ΣτΕ ήταν καθοριστική για το επίδικο δικαίωμα, καθώς μια απόφαση υπέρ της προσφεύγουσας εταιρίας θα συνεπαγόταν το σφράγισμα της ανταγωνιστικής εταιρίας. Επί της ουσίας, αυτός ήταν ο

απώτερος στόχος των διαδικασιών ενώπιον του ΣτΕ. Στην παρούσα υπόθεση δεν φαίνεται ότι πληρούνταν οι προϋποθέσεις που είχε θέσει το Δικαστήριο αναφορικά με το πεδίο της ασφάλειας δικαίου. Υπήρχαν όντως «βασικές και διαχρονικές» διαφορές στη νομολογία του τέταρτου και του πέμπτου τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, όσον αφορά στο εάν ήταν δυνατό ή ακόμη και απαραίτητο να επανεξεταστεί η νομιμότητα της οικοδομικής άδειας κατά την εξέταση της νομιμότητας και της σκοπιμότητας έκδοσης της άδειας λειτουργίας.

Οι διαφοροποιήσεις αυτές συνεχίστηκαν για πολλά χρόνια. Επίσης, η υπόθεση αφορούσε ζήτημα γενικού ενδιφέροντος, καθώς επηρέαζε παρόμοιες υποθέσεις και αφορούσε την εναρμόνιση των διοικητικών αρχών προς τις επιταγές πολύ σημαντικών αρχών του διοικητικού και του συνταγματικού δικαίου.

Στο ελληνικό διοικητικό σύστημα το Συμβούλιο της Επικρατείας, συνεδριάζοντας σε Ολομέλεια, έχει την ευθύνη την επίλυσης και της εναρμόνισης των διαφοροποιήσεων της νομολογίας των διαφόρων τμημάτων του ή ανάμεσα σε άλλα διοικητικά δικαστήρια. Στην παρούσα υπόθεση η Ολομέλεια του ΣτΕ έκρινε ότι, προκειμένου να διασφαλιστεί ο σεβασμός της συνταγματικά προστατευόμενης αρχής της προστασίας του περιβάλλοντος, το ζήτημα εάν ήταν επιτρεπτή η έναρξη λειτουργίας του συγκροτήματος κινηματογραφικών αιθουσών θα πρέπει να εξεταστεί όχι μόνο κατά το στάδιο έκδοσης της οικοδομικής άδειας, αλλά και κατά το στάδιο απόφασης έκδοσης της άδειας λειτουργίας.

Επίσης, η απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ δεν περιορίστηκε στη αφηρημένη διατύπωση των εφαρμοστέων αρχών, αλλά αποφάνθηκε επί του κεντρικού ζητήματος της διαφοράς.

Κατά την επανεξέταση της υπόθεσης, το τέταρτο τμήμα του ΣτΕ ακολούθησε ουσιαστικά την προσέγγιση της προγενέστερης νομολογίας του, κάνοντας αναφορά σε «ιδιαιτέρες συνθήκες». Όμως, η Ολομέλεια του ΣτΕ είχε ήδη λάβει υπόψη τις ειδικές πτυχές της εν λόγω υπόθεσης. Οι αιτήσεις για δικαστικό έλεγχο οδήγησαν σε μια κατάσταση όπου, από τη μια πλευρά, η απόφαση του τέταρτου τμήματος του ΣτΕ επέτρεπε στο συγκρότημα κινηματογραφικών αιθουσών να λειτουργεί κανονικά ενώ, από την άλλη πλευρά, το πέμπτο τμήμα διέτασε τη σφράγιση και τον τερματισμό της λειτουργίας του. Επιπλέον, η κατάσταση δυσχεραινόταν με την άρνηση του δημοτικού συμβουλίου να συμμορφωθεί προς την απόφαση του πέμπτου τμήματος του ΣτΕ – άρνηση που στηριζόταν από την αρμόδια για την ορθή εκτέλεση των αποφάσεων επιτροπή του ΣτΕ – με την αιτιολογία ότι το αντίπαλο συγκρότημα είχε υποβάλει αίτηση «νομιμοποίησης».

Συνεπώς, η σύγκρουση της νομολογίας του τέταρτου και

του πέμπτου τμήματος υφίστατο για χρόνια και συνεχιζόταν ακόμη, παρόλη την παρέμβαση της Ολομέλειας του ΣτΕ. Η συνεπακόλουθη κατάσταση της νομικής αβεβαιότητας καταδείκνυε ότι ο μηχανισμός εναρμόνισης της νομολογίας ήταν αναποτελεσματικός.

Παραβίαση άρθρου 6.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 8.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης, ενώ απέρριψε το αίτημα για επιδίκαση αποζημίωσης της θετικής ζημίας. Επίσης, αποφάνθηκε ότι το εναγόμενο κράτος είχε την υποχρέωση, εφόσον το επιθυμούσε η προσφεύγουσα εταιρία, να επανεκκινήσει τις διαδικασίες εντός έξι μηνών.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Tasev κατά Βορείου Μακεδονίας (Προσφυγή Νο 9825/13), απόφαση της 16ης Μαΐου 2019

Άρνηση καταχώρησης – αυτοπροσδιορισμός εθνικότητας – έλλειψη νομικής βάσης

Τον Σεπτέμβριο του 2012 δημοσιεύτηκε μια προκήρυξη θέσεων στο Δικαστικό Συμβούλιο του Κράτους (ΔΣΚ), προκειμένου να καλυφθούν από εν ενεργεία δικαστές που έχουν επιλεγεί από ομολόγους τους. Δεν υπήρχε προϋπόθεση συγκεκριμένης εθνικότητας για τις θέσεις. Ο προσφεύγων, δικαστής που επιχείρησε να είναι υποψήφιος, ζήτησε να αλλάξει η αναγραφή της εθνικότητάς του στην αίτηση από βουλγαρική σε εθνικότητα της Βόρειας Μακεδονίας. Το Υπουργείο Δικαιοσύνης και τα δικαστήρια, δικάζοντας σε δύο βαθμούς δικαιοδοσίας, απέρριψαν το αίτημα αυτό για τους ακόλουθους λόγους: 1) υποβλήθηκε μετά από τη δημοσίευση της εκλογής των νέων μελών του ΔΣΚ, 2) σχετιζόταν με το δικαίωμα του εκλέγεσθαι του προσφεύγοντα στις επερχόμενες εκλογές για την ανάδειξη νέων μελών του ΝΣΚ και 3) θα έθετε άλλους υποψήφιους δικαστές σε μειονεκτική θέση.

Το Δικαστήριο έχει προγενέστερα αποφανθεί ότι η εθνική ταυτότητα αποτελεί ένα στοιχείο που σχετίζεται με την ταυτότητα του προσώπου, που εμπίπτει στην προσωπική σφαίρα η οποία προστατεύεται από το άρθρο 8. Κάνοντας αναφορά στις πρόσφατες κρίσεις σχετικά με τις θετικές και αρνητικές πτυχές του δικαιώματος που κατοχυρώνει το διεθνές δίκαιο του ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού των μελών των μειονοτικών ομάδων – όχι μόνο κατά τη Σύμβαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων – το Δικαστήριο ομοίως επανέλαβε ότι κάθε μέλος μιας εθνικής μειονότητας έχει πλήρες δικαίωμα να επιλέγει να μην αντιμετωπίζεται ως τέτοιο.

Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η εθνική νομοθεσία

παρείχε το δικαίωμα (και απαιτούσε) οι δικαστές να δηλώνουν κατά την υποβολή της αίτησης εκλογής τους για το ΔΣΚ την εθνικότητά τους, η άρνηση των αρχών να αλλάξουν την καταχώρηση της εθνικότητας του προσφεύγοντα ισοδυναμούσε με παρέμβαση στην «ιδιωτική ζωή» του. Δεδομένης της απουσίας οποιασδήποτε προϋπόθεσης όπως αυτής της αντικειμενικής απόδειξης της αυτοπροσδιοριζόμενης εθνικότητας του προσφεύγοντα, ως βασικός λόγος της επίμαχης άρνησης φαινόταν ο χρόνος υποβολής του αιτήματος του προσφεύγοντα, εξεταζόμενος στο πλαίσιο συμμετοχής του ως υποψηφίου στις επερχόμενες εκλογές για το ΔΣΚ.

Ωστόσο, καμία από τις διατάξεις τις οποίες επικαλέστηκε το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο δεν αφορούσε τον εκλογικό κατάλογο ή τη διόρθωση των στοιχείων που περιελάμβανε. Στην πραγματικότητα, τέτοια ζητήματα ρυθμιζόνταν από άλλες διατάξεις, κυρίως αυτές του τμήματος 17 της Πράξης περί Δικαστικού Συμβουλίου του Κράτους. Ομοίως, δεν υποστηρίχθηκε ότι υπήρχε κάποια άλλη νομική οδός που μπορούσε να ακολουθήσει ο προσφεύγων σχετικά με το αίτημά του.

Σύμφωνα με το ανωτέρω τμήμα 17 της Πράξης, κάθε αίτημα για διόρθωση των καταχωρημένων στοιχείων, συμπεριλαμβανομένου του προσδιορισμού της εθνικότητας, θα έπρεπε να υποβληθεί αφού είχε καταστεί διαθέσιμος προς έλεγχο ο εκλογικός κατάλογος, κάτι το οποίο μπορούσε να συμβεί μόνο μετά τη δημόσια ανακοίνωση των επερχόμενων εκλογών για τα νέα μέλη του ΔΣΚ. Η διάταξη αυτή ήταν διατυπωμένη με γενικούς όρους και αφορούσε σε όλους τους δικαστές, τα προσωπικά στοιχεία των οποίων ήταν καταγεγραμμένα στον εκλογικό κατάλογο. Δεν περιελάμβανε κάποιον όρο που περαιτέρω διευκρίνιζε ή περιόριζε την εφαρμογή της ή την εξαρτούσε, για παράδειγμα, από συνθήκες όπως αυτές που είχαν εφαρμογή στην παρούσα υπόθεση. Αντιθέτως, δεν υπήρχε κάτι στη διάταξη αυτή που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ότι αποτρέπει (δηλαδή ότι αποκλείει) δικαστές υποψηφίους για κατάληψη θέσης στο ΔΣΚ να επιδιώξουν τη διόρθωση των προσωπικών τους στοιχείων στους εκλογικούς καταλόγους (συμπεριλαμβανομένων των εθνικών τους καταβολών) μετά από τη δημοσίευση της σχετικής προκήρυξης. Όμως, οι αρχές επέλεξαν μια τέτοια ερμηνεία, η οποία δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν προβλέψιμη. Επίσης, ο προσφεύγων δεν μπορούσε εύλογα να αναμένει, ελλείψει σχετικής διάταξης, ότι το αίτημά του θα απορριφθεί για τους λόγους αυτούς.

Συνεπώς, παρόλο που η νομική βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκε η επίμαχη άρνηση των αρχών ήταν βάσιμη, δεν ήταν προβλέψιμη.

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 4.500 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης.

Υπόθεση *Yilmaz κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 36607/06), απόφαση της 4ης Ιουνίου 2019

■ διορισμός στο εξωτερικό – χρήση μαντίλας

Ο προσφεύγων, δάσκαλος θρησκευτικών πολιτισμών σε δημόσιο σχολείο, αφού πέρασε με επιτυχία τις εξετάσεις που αφορούσαν τη θέση δασκάλου σε σχολείο του εξωτερικού, στη συνέχεια παρακολούθησε σχετικά σεμινάρια προετοιμασίας. Όμως, μια έκθεση που συντάχθηκε μετά από έρευνα που διεξήχθη σύμφωνα με τον Κανονισμό περί Ασφαλείας ανέφερε ότι η σύζυγός του φορούσε μαντίλα εκτός εργασιακού περιβάλλοντος και ότι στο σπίτι του ζευγαριού εφαρμοζόταν η πρακτική του διαχωρισμού με βάση το φύλο. Για τον λόγο αυτό, η Επιτροπή Αξιολόγησης του Υπουργείου αντιτάχθηκε στον διορισμό του προσφεύγοντα στο εξωτερικό.

Διαφορές που προκύπτουν σχετικά με την απόδοση στα επαγγελματικά καθήκοντα μπορούν να αποτελέσουν παρέμβαση στην ιδιωτική ζωή με δύο τρόπους: είτε εξαιτίας των συνεπειών του επίμαχου μέτρου είτε εξαιτίας των λόγων που οδήγησαν στη λήψη του μέτρου αυτού. Στην παρούσα υπόθεση προκύπτει από τις αποφάσεις των διοικητικών δικαστηρίων ότι η απόρριψη διορισμού του προσφεύγοντα οφειλόταν στα ευρήματα της έρευνας που αποκάλυψε πληροφορίες σχετικές με την προσωπική του ζωή, όπως για τον τρόπο ζωής του και τον τρόπο ντυσίματος της συζύγου του. Η έρευνα επίσης ανέφερε μια προηγούμενη σύλληψη, χωρίς όμως να ασκηθεί ποινική δίωξη.

Δεν προέκυψαν λόγοι επαγγελματικοί ή διοικητικοί. Ούτε οι διοικητικές αρχές προσέφεραν εξήγηση πώς οι πληροφορίες που αποκτήθηκαν από την έρευνα που διεξήχθη ήταν επαρκείς από μόνες τους να εμποδίσουν τον προσφεύγοντα να αναλάβει τα καθήκοντά του στο εξωτερικό. Έτσι, η άρνηση να διοριστεί ο προσφεύγων βασιζόταν αποκλειστικά σε λόγους που σχετίζονταν με την προσωπική του ζωή. Συνεπώς, είχε εφαρμογή το άρθρο 8 της Σύμβασης. Εξαιτίας των ανωτέρω λόγων, η άρνηση να διοριστεί ο προσφεύγων ισοδυναμούσε με παρέμβαση στην προσωπική του ζωή.

Ακόμη και αν υποθεθεί ότι μια τέτοια παρέμβαση ήταν σύμφωνη προς τον Νόμο – οι αρχές έκαναν απλώς αναφορά σε μια εγκύκλιο και έναν κανονισμό – και ότι επεδίωκε έναν από τους σκοπούς του άρθρου, εντούτοις δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν ένα μέτρο απαραίτητο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Το Υπουργείο Παιδείας, αποφασίζοντας ότι ο προσφεύγων δεν ήταν κατάλληλος να λάβει το πόστο στο εξωτερικό επικαλέστηκε απλώς λόγους «δημοσίου συμφέροντος» και «επιτακτικές ανάγκες», χωρίς να παρέχει εξήγηση για τα κριτήρια του δημοσίου συμφέροντος ή για τους λόγους που εμπλέκονταν ή για τα ειδικότερα εκείνα στοιχεία των εκπαιδευτικών και διδακτικών υπηρεσιών που θα μπορούσαν να διευκρινίσουν γιατί ένας δάσκαλος που ήδη απασχολείται από το Υπουργείο σε τέτοιες υπηρεσίες δεν μπορούσε να προσφέρει ανάλογες υπηρεσίες στο

εξωτερικό. Η Επιτροπή Αξιολόγησης δεν εξέφρασε άποψη σχετικά με την ικανότητα του προσφεύγοντα να εκτελέσει τα εν λόγω καθήκοντα αλλά έλαβε απλώς υπόψη της τα ευρήματα της έρευνας. Τα ευρήματά αυτά απέδωσαν μεγάλη σημασία σε πτυχές της ιδιωτικής ζωής του προσφεύγοντα και της συζύγου του και, ειδικότερα, στο γεγονός ότι η τελευταία έκανε χρήση της ισλαμικής μαντίλας.

Ομολογουμένως, το ΕΔΔΑ δεν απέκλεισε ότι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, συγκεκριμένα κριτήρια που πρέπει να πληρούνται σε περίπτωση παροχής δημοσίων υπηρεσιών μπορεί να υποδείξουν ότι θα πρέπει να ληφθούν υπόψη ευρήματα που αποκτήθηκαν στο πλαίσιο έρευνας σχετικά με την ασφάλεια. Ωστόσο, εν προκειμένω δεν μπόρεσε να εξακριβώσει πώς το γεγονός ότι η σύζυγος του προσφεύγοντα φορούσε μαντίλα και ο τρόπος που ο ίδιος συμπεριφερόταν στο σπίτι του μπορούν να αντιβαίνουν σε επιτακτικές ανάγκες προστασίας δημοσίου συμφέροντος ή σε ανάγκες παροχής εκπαιδευτικών και διδακτικών υπηρεσιών.

Αναφορικά με την προηγούμενη σύλληψη του προσφεύγοντα, αυτή δεν οδήγησε σε άσκηση ποινικής δίωξης και δεν τον εμπόδισε να εργάζεται στον τομέα της δημόσιας εκπαίδευσης.

Παραβίαση άρθρου 8.

Το Δικαστήριο επίσης διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 εξαιτίας της μακροχρόνιας διάρκειας των διαδικασιών.

Άρθρο 41: δεν υποβλήθηκε αίτημα επιδίκασης αποζημίωσης.

► Άρθρο 11 – Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

Υπόθεση Forcadell i Lluís και λοιποί κατά Ισπανίας (Προσφυγή Νο 75147/17), απόφαση της 7ης Μαΐου 2019

αναστολή λειτουργίας περιφερειακού κοινοβουλίου – δημοψήφισμα

Τον Σεπτέμβριο του 2017, το Κοινοβούλιο της Αυτόνομης Κοινότητας της Καταλονίας αποφασίζοντας τη διεξαγωγή ενός δημοψηφίσματος περί κήρυξης ανεξαρτησίας υιοθέτησε έναν Νόμο (Ν. 19/2017), με το άρθρο 4 του οποίου όρισε ότι το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος θα είναι δεσμευτικό. Σε περίπτωση μάλιστα που το αποτέλεσμα είναι θετικό, τότε θα ακολουθούσε η κήρυξη της ανεξαρτησίας της Καταλονίας.

Μια ομάδα βουλευτών του Κοινοβουλίου προσέφυγε στο Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο εν αναμονή της απόφασης επί της ουσίας διέταξε την προσωρινή αναστολή του Ν. 19/2017 (καθώς και του τοπικού Νόμου 20/2017 σχετικά με τη διαδικασία της νομικής μετάβασης προς την

ίδρυση ενός ανεξάρτητου καταλονικού κράτους), το Κοινοβούλιο της Καταλονίας ωστόσο επέμενε και το δημοψήφισμα διεξήχθη την 1η Οκτωβρίου 2017.

Την 4η Οκτωβρίου 2017, κατόπιν αίτησης της πλειοψηφίας των βουλευτών, το Προεδρείο του Καταλονικού Κοινοβουλίου συγκάλεσε τη συνεδρίαση της ολομέλειας στις 9 Οκτωβρίου 2017, προκειμένου να διακηρυχθεί η ανεξαρτησία σύμφωνα προς το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος και του Ν. 19/2017. Μια ομάδα βουλευτών προσέφυγε στο Συνταγματικό Δικαστήριο και πέτυχε την προσωρινή αναβολή της συνεδρίασης του Κοινοβουλίου στις 9 Οκτωβρίου, μέχρι την εκδίκαση της αίτησης επί της ουσίας. Δόθηκε προθεσμία δέκα ημερών στους διαδίκους για να προσκομίσουν τις παρατηρήσεις τους σχετικά με το προσωρινό μέτρο της αναβολής. Στην πράξη, την επομένη ημέρα η προγραμματισμένη διακήρυξη της ανεξαρτησίας πραγματοποιήθηκε, χωρίς όμως να υπάρξει αντίδραση. Κατά συνέπεια, οι επίμαχες νομοθετικές διατάξεις κηρύχθηκαν αντισυνταγματικές επειδή, μεταξύ άλλων, η διεξαγωγή ενός τέτοιου δημοψηφίσματος, το οποίο διέσπαζε την εθνική ενότητα, δεν ενέπιπτε στη δικαιοδοσία της Αυτόνομης Κοινότητας της Καταλονίας και αμαυρώθηκε από διάφορες διαδικαστικές παρατυπίες.

Την επίδικη περίοδο, οι προσφεύγοντες ήταν μέλη του Καταλονικού Κοινοβουλίου και μέλη κοινοβουλευτικών ομάδων που υποστήριζαν τη διαδικασία της απόσχισης. Εξετάζοντας την προσφυγή υπό το πρίσμα του άρθρου 34 της Σύμβασης, το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι οι προσφεύγοντες βουλευτές δρούσαν ως μια «ομάδα» προκειμένου να προστατίσουν τα προσωπικά τους δικαιώματα, η οποία (ομάδα) δεν εκπροσωπούσε συνολικά το Κοινοβούλιο της Καταλονίας. Η παρέμβαση στην ελευθερία του συνέρχεσθαι (άρθρο 11 Σύμβασης) των προσφευγόντων αποτέλεσε η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου για προσωρινή αναστολή της απόφασης του Καταλονικού Κοινοβουλίου να συνέλθει η ολομέλεια αυτού στις 9 Οκτωβρίου, ώστε να εξεταστεί το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος.

Το καταστατικό του Συνταγματικού Δικαστηρίου προέβλεπε τη δυνατότητα λήψης κάθε απαραίτητου μέτρου και προσωρινής απόφασης προκειμένου να αποτραπεί το ενδεχόμενο μια προσφυγή ενώπιόν του να καταστεί άνευ περιεχομένου. Η παρέμβαση ήταν προβλέψιμη, επειδή η απόφαση επί της οποίας επιβλήθηκε η επίμαχη αναστολή εφαρμόζε τον τοπικό Νόμο 19/2017, που μαζί με τον τοπικό Νόμο 20/2017 σχετικά με τη νομική μετάβαση προς την ίδρυση ενός ανεξάρτητου Καταλονικού Κράτους, τελούσαν ήδη σε προσωρινή αναστολή για αρκετές εβδομάδες. Επιπλέον, υπήρχε ήδη προηγούμενη τοποθέτηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου επί του ζητήματος από το 2015, όταν είχε κριθεί αντισυνταγματική η απόφαση του Κοινοβουλίου της Αυτόνομης Κοινότητας της Καταλονίας περί λήψης μέτρων, ώστε να υπάρξει πρόοδος στην πορεία της Καταλονίας προς την ανεξαρτητοποίηση. Σκοπός της επίμαχης αναστολής ήταν η προστασία των δικαιωμάτων και

ελευθεριών της μειοψηφίας των βουλευτών στο Καταλονικό Κοινοβούλιο από πιθανή παράνομη πράξη της πλειοψηφίας στη συνεδρίαση. Τέτοιες ανησυχίες μπορούσαν ενδεχομένως να καλυφθούν από τους διάφορους νόμους σκοπούς που αναφέρονται στο άρθρο 11, ειδικότερα από την τήρηση της δημόσιας ασφάλειας, την αποτροπή της αναταραχής και την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.

Στην παρούσα υπόθεση, η απόφαση του Προεδρείου του Καταλονικού Κοινοβουλίου να εγκρίνει την εν λόγω συνεδρίαση της ολομέλειας αποτελούσε προφανή μη συμμόρφωση προς τις αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου, που διέτασσε την αναστολή των Νόμων 19/2017 και 20/2017. Υιοθετώντας την απόφαση της αναστολής, το Συνταγματικό Δικαστήριο είχε ως σκοπό να διασφαλίσει τη συμμόρφωση προς τις αποφάσεις του, προκειμένου να προστατεύσει τη συνταγματική τάξη. Σύμφωνα με την Επιτροπή της Βενετίας του Συμβουλίου της Ευρώπης, είναι κρίσιμο να διασφαλίζεται η συμμόρφωση προς τις αποφάσεις των συνταγματικών δικαστηρίων, καθώς τα δικαστήρια αυτά είναι αρμόδια να υιοθετούν τα μέτρα που κρίνουν απαραίτητα για τον σκοπό αυτό.

Το Συνταγματικό Δικαστήριο σημείωσε στην απόφασή του ότι θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι παρατυπίες της διαδικασίας έγκρισης του Νόμου 19/2017 (ο οποίος καταρχάς προέβλεπε τη σύγκληση της επίμαχης συνεδρίασης της ολομέλειας του Κοινοβουλίου). Όντως, ενώ ένα πολιτικό κόμμα δικαιούται να διεξάγει εκστρατεία για αλλαγή της νομοθεσίας του κράτους ή των συνταγματικών δομών, εντούτοις μπορεί να το πράξει μόνο εάν τα μέσα που χρησιμοποιεί είναι απολύτως νόμιμα και δημοκρατικά.

Τέλος, όπως υπογράμμισε και το Συνταγματικό Δικαστήριο, ήταν σημαντικό να αποτραπούν οι ακόλουθες καταστάσεις: κατά πρώτον, βουλευτές που αποτελούν τη μειοψηφία στο Κοινοβούλιο να παρακωλυθούν από την πλειοψηφία να εκτελέσουν νομίμως τα καθήκοντά τους (*ius in officium*) σύμφωνα με το άρθρο 23 του Συντάγματος της Ισπανίας και κατά δεύτερον, να παραβιαστεί εμμέσως το συνταγματικώς κατοχυρωμένο δικαίωμα των πολιτών να συμμετέχουν στη διοίκηση των δημοσίων θεμάτων μέσω της διαμεσολάβησης των κοινοβουλευτικών τους εκπροσώπων. Συνεπώς, ακόμη και εντός του πιο στενού περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας των κρατών, η αναστολή της συνεδρίασης της ολομέλειας του Κοινοβουλίου ήταν «απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία».

Επίσης, την επομένη ημέρα της προγραμματισμένης συνεδρίασης της ολομέλειας, ο Πρόεδρος της Καταλονικής Κυβέρνησης εμφανίστηκε ενώπιον της ολομέλειας του Κοινοβουλίου της Καταλονικής Κοινότητας προκειμένου να κηρύξει την ανεξαρτησία της Καταλονίας, στην οποία στη συνέχεια το ίδιο το Κοινοβούλιο απέφυγε να δώσει νομική ισχύ.

Απαράδεκτη ως προδήλως αβάσιμη.

Το Δικαστήριο εξέτασε επίσης την προσφυγή υπό το πρίσμα του άρθρου 3 του Πρώτου Πρωτοκόλλου. Παρόλο που δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο μια δημοκρατικά σχεδιασμένη διαδικασία, όπως ένα δημοψήφισμα που διεξάγει ένα συμβαλλόμενο κράτος, να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 του Πρώτου Πρωτοκόλλου, εντούτοις θα πρέπει η διαδικασία αυτή να διεξαχθεί «υπό συνθήκες που θα διασφαλίσουν την ελεύθερη έκφραση της άποψης του λαού ως προς την επιλογή του νομοθετικού σώματος». Η πραγματικότητα είναι ότι οι συνθήκες αυτές δεν ίσχυαν στην παρούσα υπόθεση. Η ολομέλεια του Κοινοβουλίου συνήλθε σύμφωνα με τον Νόμο, η ισχύς του οποίου προσωρινά αναστάλθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο και με τον τρόπο αυτό η σύγκλησή της ερχόταν σε προφανή αντίθεση με τις αποφάσεις του δικαστηρίου αυτού, που είχαν ως στόχο την προστασία της συνταγματικής τάξης.

Απαράδεκτη η προσφυγή.

► Άρθρο 4 Εβδομού Πρωτοκόλλου – Δικαίωμα κάθε προσώπου να μην δικάζεται ή να μην τιμωρείται δύο φορές για το ίδιο αδίκημα

Υπόθεση Mihalache κατά Ρουμανίας (Προσφυγή Νο 54012/10), απόφαση της 8ης Ιουλίου 2019 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

■ επανεκκίνηση ποινική δίωξης – έλλειψη νέων στοιχείων

Τον Αύγουστο του 2008 ο εισαγγελέας, κρίνοντας ότι οι διαπραχθείσες πράξεις δεν ήταν αρκετά σοβαρές ώστε να στοιχειοθετήσουν ποινικό αδίκημα, έπαυσε την ποινική δίωξη που είχε ασκηθεί κατά του προσφεύγοντα επειδή εκείνος αρνήθηκε να δώσει βιολογικό δείγμα για να εξεταστεί το επίπεδο αλκοόλ στο αίμα του. Αντί αυτού, του επιβλήθηκε διοικητικό πρόστιμο ποσού 250 ευρώ. Ο προσφεύγων δεν κινήθηκε κατά της απόφασης αυτής εντός της προθεσμίας των είκοσι ημερών που προέβλεπε η εθνική νομοθεσία και εξόφλησε κανονικά το πρόστιμο.

Τον Ιανουάριο του 2009, ο προϊστάμενος εισαγγελέας έκρινε ότι εξαιτίας των συνθηκών και του κινδύνου που αποτελούσαν για την κοινωνία οι πράξεις του προσφεύγοντα, η επιβολή ενός απλώς διοικητικού προστίμου δεν ήταν αρκετή και ανέστειλε την απόφαση περί παύσης της ποινικής δίωξης και επιβολής διοικητικού προστίμου. Επιβλήθηκε έτσι στον προσφεύγοντα ποινή φυλάκισης ενός έτους με αναστολή. Το δικαστήριο αποφάσισε ότι η αρχή *ne bis in idem* δεν είχε εφαρμογή, καθώς η απόφαση να μην ασκηθεί ποινική δίωξη δεν ισοδυναμούσε με απόφαση καταδίκης ή αθώωσης. Ο προσφεύγων δεν έκανε καμία ενέργεια για να του επιστραφεί το πρόστιμο που είχε καταβάλει.

Η απόφαση να του επιβληθεί διοικητικό πρόστιμο δεν αποτελούσε επιβολή ποινικής κύρωσης. Τα πραγματικά

περιστατικά και των δυο διαδικασιών (διοικητική – ποινική) ήταν τα ίδια (*idem*). Παρέμενε να διαπιστωθεί εάν υπήρξε διπλή καταδίκη (*bis*).

Το Δικαστήριο απάντησε αρνητικά στο ερώτημα εάν οι δύο διαδικασίες λειτουργούσαν συμπληρωματικά. Οι δύο διαδικασίες αφορούσαν σε ένα αδίκημα για το οποίο προβλεπόταν τιμωρία από την ίδια ποινική διάταξη. Επιδίωκαν τον ίδιο γενικό σκοπό, διεξήχθησαν από την ίδια εισαγγελική αρχή, με το ίδιο αποδεικτικό υλικό. Έλαβαν χώρα διαδοχικά και σε κανένα χρονικό σημείο δεν συνυπήρξαν. Επιπλέον, οι δύο ποινές δεν ήταν συνδυαστικές: έπρεπε να επιβληθεί είτε η μια είτε η άλλη, αναλόγως εάν οι ανακριτικές αρχές έκριναν ότι στοιχειοθετούνταν ποινικό αδίκημα.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε εάν η απόφαση του εισαγγελέα να μην ασκηθεί ποινική δίωξη στον προσφεύγοντα υπέχει θέση αθωωτικής ή καταδικαστικής απόφασης. Για να χαρακτηριστεί ως άνω μια απόφαση, είναι απαραίτητο να επέμβει ένα δικαστήριο. Αυτό που είχε σημασία ήταν η εν λόγω απόφαση να έχει ληφθεί από αρχή που συμμετέχει στην απονομή της δικαιοσύνης στο υπό εξέταση εθνικό νομικό σύστημα και η αρχή αυτή να είναι αρμόδια κατά την εθνική νομοθεσία να ορίσει και να τιμωρήσει καταλλήλως την παράνομη συμπεριφορά για την οποία κάποιος κατηγορείται. Είχε λίγη σημασία ότι η επίμαχη απόφαση δεν έλαβε τη μορφή της δικαστικής απόφασης, καθώς αυτή η διαδικαστική και τυπική πτυχή δεν θα μπορούσε να επηρεάσει τα αποτελέσματά της.

Η εσκεμμένη επιλογή των λέξεων «αθώθηκε» ή «καταδικάστηκε» στο κείμενο του Εβδόμου Πρωτοκόλλου υπονοεί ότι η ποινική ευθύνη του κατηγορουμένου έχει καθοριστεί μετά από αξιολόγηση των συνθηκών της υπόθεσης. Για να λάβει χώρα μια τέτοια αξιολόγηση, είναι κρίσιμο η αρχή που αποφασίζει να έχει επιφορτιστεί από τον Νόμο με σχετική εξουσία λήψης απόφασης. Το γεγονός ότι εξετάστηκε η ουσία της υπόθεσης προκύπτει από το γεγονός ότι προχώρησε η διαδικασία. Αυτό έχει εφαρμογή, για παράδειγμα, όταν (α) μια ανάκριση διεξάγεται μετά την ποινική δίωξη του κατηγορουμένου, έχει καταθέσει το θύμα, έχει συγκεντρωθεί το αποδεικτικό υλικό και έχει εξεταστεί από την αρμόδια αρχή και έχει εκδοθεί μια αιτιολογημένη απόφαση βάσει του αποδεικτικού υλικού ή (β) όταν έχει επιβληθεί ποινή από την αρμόδια αρχή συνεπεία της συμπεριφοράς του κατηγορουμένου.

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάκριση που διεξήχθη από τον εισαγγελέα, τις εξουσίες που έχει σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία και το γεγονός ότι επιβλήθηκε στον κατηγορούμενο κύρωση αποτρεπτικού και τιμωρητικού χαρακτήρα, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επίδικη απόφαση αποτελούσε «καταδίκη», κατά την ουσιαστική έννοια του όρου.

Το Δικαστήριο εξέτασε, στη συνέχεια, κατά πόσον η αρχική «καταδίκη» του προσφεύγοντα (με την επιβολή του δι-

οικητικού προστίμου) ήταν «οριστική». Παρόλο που το άρθρο 4 του Εβδόμου Πρωτοκόλλου έκανε σαφή αναφορά στη νομοθεσία του κράτους που εξέδωσε την απόφαση, η νομολογία του ΕΔΔΑ πρότεινε ότι ο όρος «οριστική», ως έναν βαθμό, θα πρέπει να ερμηνεύεται αυτοτελώς, όταν υπάρχουν προς τούτο βάσιμοι λόγοι.

Μια απόφαση θεωρείται «οριστική» όταν δεν υπόκειται πλέον σε ένδικο μέσο. Για να καθορίσει τα προβλεπόμενα «τακτικά» ένδικα μέσα σε μια υπόθεση, το Δικαστήριο ερευνά την εθνική νομοθεσία και δικονομία. Η αρχή της ασφάλειας δικαίου απαιτεί, πρώτον, να οριοθετείται σαφώς η προθεσμία άσκησης του ενδίκου μέσου και, δεύτερον, η διαδικασία άσκησης αυτού να είναι σαφής για τα μέρη που δικαιούνται τη χρήση του. Με άλλα λόγια, το ένδικο μέσο πρέπει να λειτουργεί με τρόπο που να διασαφηνίζει το χρονικό σημείο που η απόφαση καθίσταται οριστική.

Η δυνατότητα του προϊσταμένου της εισαγγελίας να επανεκκινήσει τη διαδικασία χωρίς να δεσμεύεται από προθεσμία παραγραφής σήμαινε ότι δεν αποτελούσε άσκηση «τακτικού» ενδίκου μέσου. Συνεπώς, δεν έπαιζε ρόλο για τον καθορισμό εάν η αρχική καταδίκη του προσφεύγοντα ήταν «οριστική» κατά την έννοια του άρθρου 4 του Εβδόμου Πρωτοκόλλου.

Μόνο η δυνατότητα του προσφεύγοντα να κινηθεί κατά της απόφασης αναστολής θα μπορούσε να θεωρηθεί ως «τακτικό» ένδικο μέσο, υπό την έννοια ότι η άσκησή του υπόκειται σε εικοσαήμερη παραγραφή. Συνεπώς, κατά την έννοια του όρου της Σύμβασης, η επίδικη απόφαση κατέστη οριστική όταν παρήλθε η προθεσμία, χρόνος που ο προσφεύγων άφησε να παρέλθει, ήτοι πολύ πριν ο προϊστάμενος της εισαγγελίας αποφάσισε κατά τη διακριτική του ευχέρεια να επαναφέρει την υπόθεση από το αρχείο.

Κατά το Έβδομο Πρωτόκολλο της Σύμβασης, η διαδικασία μπορεί να επαναληφθεί υπό αυστηρές προϋποθέσεις: (α) εάν προέκυψαν νέα ή μεταγενέστερα της απόφασης γεγονότα ή (β) εάν διαπιστωθεί θεμελιώδες σφάλμα της προγενέστερης διαδικασίας. Οι προϋποθέσεις αυτές θα έπρεπε να ισχύουν διαζευκτικά και όχι σωρευτικά. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, τα νέα γεγονότα ή το σφάλμα που προέκυψε θα έπρεπε να είναι τέτοια ώστε να «μπορούσαν να επηρεάσουν το αποτέλεσμα της υπόθεσης», είτε υπέρ είτε κατά του εμπλεκόμενου προσώπου. Το Δικαστήριο εξέτασε κάθε περίπτωση ξεχωριστά ώστε να εξακριβώσει εάν τα στοιχεία στα οποία στηρίχθηκε ο προϊστάμενος της εισαγγελίας πληρούσαν τις προϋποθέσεις αυτές.

Η έννοια του «θεμελιώδους σφάλματος» φαίνεται να εννοεί ότι μόνο μια σοβαρή παράβαση ενός δικονομικού κανόνα που υπονομεύει σοβαρά την ακεραιότητα της προηγούμενης διαδικασίας θα μπορούσε να αποτελέσει λόγο επανάληψης της διαδικασίας εις βάρος του κατηγορουμένου, κατά την οποία εκείνη ή εκείνος αθώωθηκε ή τιμωρήθηκε για ένα αδίκημα λιγότερο σοβαρό από εκείνο που

προβλέπει ο εφαρμοστέος Νόμος. Η απλή επανεκτίμηση του αποδεικτικού υλικού από τον εισαγγελέα ή από ένα ανώτερο δικαστήριο δεν πληροί την προϋπόθεση αυτή. Στις περιπτώσεις όπου η επικείμενη επανάληψη της διαδικασίας λειτουργεί υπέρ του κατηγορουμένου, η φύση του σφάλματος εξετάζεται καταρχήν ως προς το εάν παραβιάστηκαν τα υπερασπιστικά δικαιώματα και υπήρξε, επομένως, κώλυμα κατά την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Ο προϊστάμενος της εισαγγελίας επεδίωξε να εξετάσει τα ίδια πραγματικά περιστατικά. Δεν υπήρξαν νέα γεγονότα στον φάκελο ούτε υπήρξε κάποιο «θεμελιώδες σφάλμα» που απαιτούσε διόρθωση. Τίποτε από τα ανωτέρω δύο

δεν αποτέλεσε λόγο στην απόφαση επανάληψης της διαδικασίας (νέα εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών) ή κάποια υποκείμενη επιθυμία να αποτελέσει πρακτική ανάμεσα στα γραφεία της εισαγγελίας κατά την εξέταση του βαθμού «σοβαρότητας» κάποιων μορφών συμπεριφοράς.

Εν ολίγοις, οι αυστηρές προϋποθέσεις που θέτει η παρ. 2 του εν λόγω άρθρου δεν πληρώθηκαν.

Παραβίαση άρθρου 4 Εβδόμου Πρωτοκόλλου.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 5.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Υιοθεσίες χωρίς τη συναίνεση των βιολογικών γονέων. Προστασία της οικογενειακής ζωής υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ και προάσπιση των συμφερόντων των ανηλίκων

Υιοθεσία ανήλικου τέκνου από την ανάδοχη μητέρα παρά την αντίθετη βούληση της βιολογικής μητέρας

προσωρινά μέτρα επιμέλειας ανηλίκου – αναδοχή – υπόθεσις υιοθεσίας – αφαίρεση γονικής μέριμνας – σύγκρουση συμφερόντων – επανένωση της βιολογικής οικογένειας – συμφέρον ανηλίκου – δίκαιη εξισορρόπηση – αντίθετη βούληση της βιολογικής μητέρας – υπεροχή συμφερόντων ανηλίκου

ΕΔΔΑ, Προσφυγή No 37283/13, Υπόθεση Strand Lobben και λοιποί κατά Νορβηγίας, απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2019

Στις 12.04.2013 πέντε νορβηγοί υπήκοοι, η Trude Strand Lobben, μητέρα του ανηλίκου Χ, ατομικά, αλλά και για λογαριασμό του, ως και ο παππούς και η γιαγιά του, άσκησαν προσφυγή ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΔΔΑ ή Δικαστήριο), ισχυριζόμενοι την παραβίαση του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΣΔΑ ή Σύμβαση), εξαιτίας του ότι οι εθνικές αρχές της Νορβηγίας στέρησαν από την πρώτη εξ αυτών αρχικά τη γονική επιμέλεια του ανηλίκου τέκνου της και στη συνέχεια, αφότου της αφαίρεσαν τη γονική μέριμνα, επέτρεψαν την υιοθεσία του τέκνου από την ανάδοχη έως εκείνη τη στιγμή μητέρα. Το Δικαστήριο εξέδωσε στις 30.11.2017 απόφαση, κρίνοντας καταρχάς παραδεκτή την προσφυγή μόνον για τους δύο πρώτους προσφεύγοντες, ενώ κατά τα λοιπά και επί της ουσίας έκρινε κατά πλειοψηφία ότι δεν είχε παραβιασθεί το άρθρο 8 της Σύμβασης. Κατόπιν τούτων, οι δύο προσφεύγοντες, η μητέρα ατομικά και για λογαριασμό του τέκνου της, ζήτησαν με την από 30.01.2018 προσφυγή τους την απομπή της υπόθεσης, συμφώνως προς το άρθρο 43 της ΕΣΔΑ, στην Ολομέλεια του ΕΔΔΑ, το οποίο και την έκανε κατά πλειοψηφία δεκτή τόσο τύποις όσο και κατ' ουσίαν.

Ειδικής μνείας στο παρόν σημείο χρήζει να γίνει και για τις πλείστες ασκηθείσες παρεμβάσεις τρίτων μερών¹ προς υποστήριξη της ασκηθείσας προσφυγής, των οποί-

ων οι παρατηρήσεις συνοψίζονται στα εξής τρία σημεία: α) διατύπωση επιφυλάξεων για τη νορβηγική νομοθεσία, η οποία στην ουσία επέτρεπε την αφαίρεση της γονικής μέριμνας από τους βιολογικούς γονείς, παρά την αντίθετη βούλησή τους και χωρίς την ύπαρξη εξεχόντων σπουδαίων λόγων, β) αξιολόγηση της έννοιας του συμφέροντος του παιδιού παραλλήλως με τη λήψη υπόψη των δικαιωμάτων των βιολογικών γονέων, τα οποία δεν πρέπει να αγνοούνται· το δικαίωμα επικοινωνίας αυτών είναι σημαντικό για τη διατήρηση των οικογενειακών δεσμών (αλληλοεξάρτηση), γ) έκδοση απόφασης περί υιοθεσίας του ανηλίκου τέκνου μόνον κατόπιν τήρησης της αρχής της αναλογικότητας (αναγκαιότητα εν ευρεία και εν στενή έννοια και καταλληλότητα εν όψει του επιδιωκόμενου σκοπού, του συμφέροντος δηλαδή του ανηλίκου τέκνου).

Παρατηρήσεις

Βαΐα Χαδιού*

1. Τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά επί του μακρέος ιστορικού

Ειδικότερα, τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης είχαν ως εξής. Τον Μάιο του 2008, η προσφεύγουσα έμεινε έγκυος στο πρώτο της τέκνο και εξαιτίας κάποιων οικονομικών δυσκολιών, στις οποίες είχε περιέλθει εκείνο το χρονικό διάστημα, απευθύνθηκε σε μία πολυκλινική της Νορβηγίας θέλοντας να προχωρήσει σε άμβλωση. Ένα θετικό, ωστόσο, τεστ σε εξέταση χλαμυδίων κατέστησε την άμβλωση αδύνατη για ιατρικούς λόγους. Έτσι, απευθύνθηκε οικεία βούλησει στην Κρατική Υπηρεσία Παιδικής Πρόνοιας, προκειμένου να τη βοηθήσει να ανταπεξέλθει στις ανωτέρω δύσκολες για αυτή συνθήκες. Η Κρατική Υπηρεσία, αφού διαπίστωσε προβλήματα στην υγεία της μητέρας (μικρές διανοητικές διαταραχές και επιληπτικές κρίσεις), και προκειμένου να μπορεί να επιβλέπει τόσο την κατάστασή της όσο και την πορεία του νεογνού, της εξασφάλισε μία θέση στο Ίδρυμα γονέων και παιδιών. Η παραμονή της, βέβαια, στο εν λόγω Ίδρυμα δεν είχε το χαρακτήρα εγκλεισμού, αλλά ήταν εθελοντική και η μητέρα μπορούσε να φύγει όποτε ήθελε.

Τον Ιούλιο του 2008, η πολυκλινική του νοσοκομείου, η οποία επέβλεπε την πορεία της υγείας της μητέρας και του αγέννητου βρέφους της, εισηγήθηκε στην Υπηρεσία Πρόνοιας ότι η μητέρα θα χρειαστεί βοήθεια για την ανατροφή του τέκνου της λόγω των εκτεταμένων προβλημάτων στην υγεία της, κρίνοντας επιβεβλημένη ακόμα και την επίβλεψη της ασκούμενης από εκείνη μελλοντικής γονικής μέριμνας. Κατόπιν σύμφωνης γνώμης της μητέρας, αποφασίστηκε από την Υπηρεσία Πρόνοιας η συνέχιση της παραμονής της στο ανωτέρω Ίδρυμα μέχρι το

* LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑ-ΔΙΣ

1. Παρεμβάσεις ασκήθηκαν από Βέλγιο, Βουλγαρία, Τσεχία, Σλοβακία, Ηνωμένο Βασίλειο, ADF International και AIRE Center. Αντιθέτως, υπέρ της συμφωνίας της δράσης της Νορβηγίας με τις επιταγές του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ ή σε κάθε περίπτωση υπέρ του απαραδέκτου της ασκηθείσας προσφυγής τάχθηκαν Δανία, Ιταλία και ΑΙΜΜΦ.

βρέφος να φθάσει την ηλικία των τριών μηνών.

Η προσφεύγουσα γέννησε στις 25 Σεπτεμβρίου του 2008 τον υιό της, τον Χ. Ωστόσο, ήδη, από τον πρώτο μήνα, σύμφωνα με τις σχετικές καταθέσεις του προσωπικού του Ιδρύματος, η μητέρα δεν έδειχνε να μπορεί να ανταποκριθεί στα νέα της καθήκοντα. Δεν φαινόταν να έχει ενσυναίσθηση του νέου ρόλου της ως μητέρας, ενώ τα σημάδια της παραμέλησης του μόλις ενός μηνός βρέφους της ήταν έντονα. Αποτέλεσμα της ελλιπούς διατροφής του τέκνου της και της γενικότερης κάκιστης επιμέλειας εκ μέρους της, ήταν το παιδί ήδη στους τρεις πρώτους μήνες της ζωής του να είναι λιποβαρές.

Κατόπιν τούτων, το Ίδρυμα υπέβαλε τον Οκτώβριο του 2008 στην Υπηρεσία Πρόνοιας αίτημα για την κίνηση των σχετικών διαδικασιών (ασφαλιστικών μέτρων) ανάθεσης της προσωρινής επιμέλειας του ανήλικου τέκνου σε τρίτο πρόσωπο. Ο δε πατέρας του βρέφους παρέμενε άγνωστος. Η μητέρα του ανήλικου τέκνου ισχυριζόταν, παρ' όλα αυτά, ότι μπορεί να ανταπεξέλθει στα νέα της καθήκοντα και ότι, σε κάθε περίπτωση, επιθυμεί να αποχωρήσει από το Ίδρυμα, καθώς στο σπίτι της μητέρας της, όπου επρόκειτο να διαμείνει, θα έχει την καθοδήγηση και τη βοήθεια αυτής. Ωστόσο, λόγω της σοβαρής, όπως κρίθηκε, κατάστασης της υγείας του βρέφους, η αρμόδια Πρωτοβάθμια Επιτροπή της Υπηρεσίας Πρόνοιας αποφάσισε την ανάθεση της προσωρινής επιμέλειας του τέκνου σε τρίτο πρόσωπο (ανάδοχη μητέρα). Στη ίδια δε τη μητέρα και τη γιαγιά του βρέφους δόθηκε δικαίωμα επικοινωνίας και επίσκεψης ανερχόμενου σε μόλις μιάμιση ώρα εβδομαδιαίως.

Η μητέρα του Χ άσκησε διοικητική προσφυγή κατά της απόφασης της ανωτέρω Επιτροπής ισχυριζόμενη ότι είναι καθ' όλα ικανή να αναθρέψει το τέκνο της, ζητώντας, έτσι, να αναλάβει εκ νέου την επιμέλειά του. Ωστόσο, η Δευτεροβάθμια Επιτροπή, βασιζόμενη στα πορίσματα του ψυχολόγου και του οικογενειακού συμβούλου που την παρακολούθουν ενόσω ήταν στο Ίδρυμα, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι εξαιτίας των πνευματικών αδυναμιών της μητέρας και, κυρίως, εξαιτίας της παραμέλησης που υπέστη το τέκνο ενόσω βρισκόταν υπό την επιμέλειά της, αδυνατεί να ανακαλέσει το περιεχόμενο της προσβαλλόμενης απόφασης, την οποία εν τέλει και επικύρωσε.

Κατόπιν όλων των ανωτέρω, η μητέρα προσέφυγε τον Οκτώβριο του 2008 στο αρμόδιο Πρωτοδικείο της χώρας ζητώντας την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής, με την οποία της στερήθηκε το δικαίωμα της επιμέλειας του τέκνου της. Το δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη τις διατάξεις της δεύτερης παραγράφου του κεφαλαίου 4-6 του Νόμου περί Προστασίας Ανηλίκων, σύμφωνα με τις οποίες για να αφαιρεθεί με τη διαδικασία των προσωρινών μέτρων η επιμέλεια από τους γονείς απαιτείται, πρώτον, η απειλούμενη βλάβη στο τέκνο να είναι ουσιώδης και,

δεύτερον, η μη άμεση απομάκρυνσή του από τους γονείς του να δημιουργεί κίνδυνο για την υγεία του, έκρινε υπέρ της διατήρησης της προσωρινής επιμέλειας από την ανάδοχη μητέρα, αφού και από προσκομισθέντα ενώπιόν του έγγραφα δεν αποδείχθηκε η βελτίωση της υγείας ή των ικανοτήτων της μητέρας. Την εν λόγω απόφαση δεν εφεσίβαλε η μητέρα του Χ.

Τον Φεβρουάριο του 2009, η Υπηρεσία Πρόνοιας υπέβαλε αίτημα στην Επιτροπή Κοινωνικής Πρόνοιας για την κίνηση των διαδικασιών για τη θέση του ανήλικου τέκνου σε καθεστώς πλέον μόνιμης επιμέλειας. Η Επιτροπή, αφού εξέτασε την πλήρωση των σχετικών νόμιμων προϋποθέσεων, αποφαινόμενη ότι η θέση του Χ υπό καθεστώς μόνιμης επιμέλειας εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντά του και, λαμβανομένης υπόψης της μη καλύτερης της υγείας της μητέρας, έκρινε υπέρ της ανάθεσης της επιμέλειας στην ανάδοχη έως τότε μητέρα, αναγνωρίζοντας στη μητέρα του Χ δικαίωμα επικοινωνίας, ασκούμενο επί δύο ώρες για έξι φορές ετησίως. Η προσφυγή που άσκησε η μητέρα του τον Απρίλιο του 2009 κατά της εν λόγω απόφασης της Επιτροπής έγινε δεκτή από το δικαστήριο, το οποίο δέχτηκε ότι εσφαλμένως αφαιρέθηκε η επιμέλεια από την προσφεύγουσα, καθώς από τα προσκομισθέντα αποδεικτικά μέσα δεν αποδείχθηκε η ένταση του κινδύνου που οφείλει να υπάρχει προκειμένου να αφαιρεθεί μόνιμα από τη μητέρα η γονική επιμέλεια του τέκνου της. Τουτέστιν, η πνευματική κατάσταση της μητέρας δεν ήταν τέτοιας έντασης που να δικαιολογηθεί την ανωτέρω στέρηση, ενώ, παράλληλα, παρατήρησε ότι απλά η απώλεια βάρους του τέκνου της – επί του οποίου κυρίως στηρίχθηκε η Επιτροπή για να εκδόσει την απόφασή της – δεν συνεχεται αναγκαστικά αιτιωδώς με την αποδιδόμενη ενδεχόμενη παραμέληση του Χ, καθώς θα μπορούσε να οφείλεται σε οφθαλμολογική πάθηση που είχε ταλαιπωρήσει το βρέφος λίγες ημέρες αφότου γεννήθηκε. Συνακόλουθα, ανακάλεσε την απόφαση της Επιτροπής και διέταξε την όσον το δυνατόν ομαλότερη επιστροφή του Χ στη βιολογική μητέρα του, καθώς είχε ήδη ζήσει 10 μήνες με την ανάδοχη μητέρα και, έτσι, η προσαρμογή σε ένα νέο για αυτόν περιβάλλον έπρεπε να γίνει με τον ηπιότερο δυνατό τρόπο. Βάσει των ανωτέρω, η μητέρα ζήτησε από την Υπηρεσία Πρόνοιας την άμεση επιστροφή του Χ στο σπίτι της.

Η τελευταία, ωστόσο, δεν συμμορφώθηκε με το περιεχόμενο της απόφασης, ασκώντας παράλληλη έφεση κατά της ανωτέρω απόφασης, ενώ ταυτόχρονα περιορίστηκε στο να αυξήσει μόνο τη συχνότητα της επικοινωνίας του Χ με τη μητέρα του. Το δικαστήριο που επιλήφθηκε της έφεσης διόρισε, προκειμένου να καταλήξει στην κρίση του, μία ψυχολόγο ως πραγματογνώμονα για να αξιολογήσει εκ νέου την κατάσταση της μητέρας του Χ και να διαπιστώσει εάν η ίδια κρίνεται ικανή να αναλάβει εκ νέου την επιμέλειά του. Στην κατατεθείσα, λοιπόν, πραγματο-

γνωμοσύνη, μολονότι αναφέρεται ρητά ότι η μητέρα επιθυμεί να αναθρέψει το τέκνο της και έχει τις καλύτερες των προθέσεων, δυστυχώς, η κατάσταση της υγείας της, και συγκεκριμένα η διανοητική της υστέρηση, ανέρχεται σε τέτοιο βαθμό που καθιστά αδύνατη τη διατήρηση της επιμέλειας στο πρόσωπό της, δίχως να τίθεται σε κίνδυνο το τέκνο της. Κατόπιν τούτων, επιβάλλεται, κατά την κρίση της πραγματογνώμονα, η μόνιμη ανάθεση της επιμέλειας του τέκνου σε τρίτο πρόσωπο, καθώς άλλα προβλεπόμενα επιβοηθητικά μέτρα (assistance measures), όπως η συνεργασία της με τις αρχές για την καθοδήγηση της επιμέλειας, δεν επαρκούν στη συγκεκριμένη περίπτωση όπου η μητέρα αρνείται επίμονα κάθε συνεργασία με αυτές. Συνακόλουθα, το Δικαστήριο, αποδεχόμενο το αμετάκλητο της κατάστασης της υγείας της μητέρας του Χ, η οποία βασανίζεται με εγκεφαλικά προβλήματα ήδη από την ηλικία των 19 ετών, έκανε δεκτή την ασκούμενη έφεση και επικύρωσε την απόφαση της Επιτροπής, η οποία είχε αποφανθεί υπέρ της ανάθεσης της επιμέλειας στην ανάδοχη μητέρα και της αναγνώρισης στη βιολογική μητέρα του Χ δικαιωμάτων επικοινωνίας, ασκούμενων τέσσερις φορές το χρόνο επί δύο ώρες.

Καίτοι η μητέρα του Χ δεν εφείσβαλε την ανωτέρω απόφαση, η οποία κατέστη, έτσι, αμετάκλητη, απευνήθηκε με ανεπίσημη επιστολή της στον Κυβερνήτη της Νορβηγίας, θέτωντας υπόψη του την κατάσταση που επικρατεί στην Υπηρεσία Προνοίας και εξηγώντας του πως ούτε διανοητικά ανάπηρη τυγχάνει ούτε ανίκανη να αναθρέψει το τέκνο της, ενώ επανειλημμένως τόνιζε ότι όλη η υπόθεση ήταν μία καλοστημένη περίπτωση αφαίρεσης της γονικής της επιμέλειας και στέρησης του τέκνου της, προκειμένου άλλοι γονείς που στερούνται της δυνατότητας τεκνοποίησης, τους οποίους η Υπηρεσία φροντίζει να «βοηθά», να επιμεληθούν του τέκνου της. Κατόπιν σχετικών έγγραφων εξηγήσεων τις οποίες ζήτησε ο Κυβερνήτης από την Υπηρεσία Προνοίας, απάντησε στη μητέρα του Χ εξηγώντας της ότι θεωρεί το θέμα λήξαν, καθώς στην αρμόδια υπηρεσία κινούνται όλα νόμιμα.

Τον Απρίλιο του 2011, η μητέρα του Χ υπέβαλε εκ νέου ενώπιον της Υπηρεσίας Προνοίας αίτημα για ανάκληση της απόφασης αφαίρεσης της επιμέλειας του τέκνου της, η οποία και το προώθησε στην αρμόδια Επιτροπή, αφού πρώτα εισηγήθηκε την απόρριψή του, καθώς ισχυρίστηκε ότι συνέτρεχαν στο πρόσωπό της νέες συνθήκες. Συγκεκριμένα, ισχυρίστηκε ότι η ίδια, αφότου μετακόμισε σε διαφορετικό δήμο της Νορβηγίας, παντρεύτηκε και γέννησε στις 18 Οκτωβρίου του 2011 και δεύτερο τέκνο, την Υ, η οποία και χαίρει άκρας υγείας. Όταν η Υπηρεσία Προνοίας του προηγούμενου δήμου της κατοικίας της μητέρας του Χ πληροφορήθηκε το γεγονός και ενημέρωσε τον νέο δήμο και τις αρμόδιες υπηρεσίες αναφορικά με την κατάστασή της, εκείνες τη διαβεβαίωσαν ότι, τουλάχιστον από τη δική τους έρευνα δεν διακρίνεται κά-

ποια ανησυχητική κατάσταση. Διέτειναν δε ότι οι όποιες νοητικές αδυναμίες της προσφεύγουσας, που πράγματι υπάρχουν, δεν φτάνουν έως του σημείου να της στερούν τη δυνατότητα ανατροφής του τέκνου της. Η συζήτηση του αιτήματος της μητέρας του Χ για ανάκληση των μέτρων επιμέλειας έλαβε χώρα στις 28 Νοεμβρίου του 2011, ωστόσο η Επιτροπή επέμεινε στην αρχική της απόφαση προ των νέων συνθηκών, κρίνοντας σχετικώς ότι η κατάσταση της υγείας της μητέρας του Χ παραμένει η ίδια, ενώ, περαιτέρω, εξέτασε και την πλήρωση των προϋποθέσεων για την υιοθεσία του Χ από τους έως τότε αναδόχους του. Επιβεβαιώνοντας τη συνδρομή των σχετικών προϋποθέσεων, όπως αυτές προβλέπονται στην τρίτο παράγραφο του τμήματος 4-20 του Νόμου περί προστασίας των ανηλίκων, η Επιτροπή αφαίρεσε τη γονική μέριμνα από την ίδια τη μητέρα του Χ και ενέκρινε την υιοθεσία του από αναδόχους, ανέφεροντας, συμπληρωματικά, ότι η εν λόγω κρίση της, τυγχάνει σε απόλυτη συμφωνία τόσο με προηγούμενη απόφαση του εθνικού Ανωτάτου Δικαστηρίου (Norks Retstidende) όσο και με προηγούμενη νομολογία του ΕΔΔΑ², καθώς ανταποκρίνεται πλήρως στο συμφέρον του Χ, ο οποίος από τότε που τέθηκε υπό την επιμέλεια των αναδόχων είναι σε πλήρη ανάπτυξη, έχει προσαρμοστεί πλήρως στο οικείο περιβάλλον, το οποίο και αντικειμενικά γνωρίζει καλύτερα, καθώς βρίσκεται εκεί από την ηλικία των τριών μηνών, ενώ, παράλληλα, οι έως τώρα ανάδοχοι γονείς έχουν ανταποκριθεί πλήρως στα καθήκοντά τους.

Στις 19 Δεκεμβρίου του 2011, η μητέρα του Χ προσέφυγε κατά της εν λόγω απόφασης της Επιτροπής ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου, το οποίο, όμως, την απέρριψε ως ουσία αβάσιμη, ισχυριζόμενο ότι η κατάσταση της υγείας της προσφεύγουσας πράγματι δεν είχε μεταβληθεί και ότι ο Χ τελούσε σε διαφορετική ψυχική κατάσταση από την Υ, πράγμα που σήμαινε ότι το συμφέρον του ήταν διαφορετικό από εκείνο της Υ. Την ίδια τύχη είχε και η ασκηθείσα εκ μέρους της έφεση και αναιρέση την 14η Μαρτίου του 2012 και την 15η Οκτωβρίου του 2012, αντίστοιχα.

II. Η κρίση του ΕΔΔΑ

A. Η πλειοψηφούσα γνώμη

Κατόπιν όλων των ανωτέρω, η μητέρα του Χ (εφεξής: προσφεύγουσα), απευθυνόμενη στην Ολομέλεια του ΕΔΔΑ, υποστήριξε την παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ τόσο εξαιτίας της αφαίρεσης της γονικής της μέριμνας, παρά τη ρητώς αντίθετη βούλησή της, όσο και της υιοθεσίας του τέκνου της από αναδόχους γονείς. Η Ολομέλεια του ΕΔΔΑ, κρίνοντας καταρχάς παραδεκτή την προσφυγή της, τόσο για την ίδια ατομικά όσο και για

2. ΕΔΔΑ *Aune κατά Νορβηγίας* (Προσφυγή No 52502/07), απόφαση της 28ης Οκτωβρίου 2010.

λογαριασμό του ανήλικου τέκνου της³, προχώρησε στην επί της ουσίας εξέταση.

Επί των ισχυρισμών της προσφεύγουσας, οι οποίοι στην ουσία τους ταυτίζονταν με τους ισχυρισμούς που προέβαλλε όλα αυτά τα χρόνια ενώπιον εθνικών διοικητικών και δικαστικών αρχών, το Δικαστήριο επεσήμανε τα εξής: Καταρχάς, επανέλαβε τη σημασία της διάταξης του άρθρου 8 παρ. 1, της προστασίας, δηλαδή, του θεσμού της οικογένειας και της διατήρησης των δεσμών των τέκνων με τους βιολογικούς τους γονείς, όταν δεν υπάρχουν εξαιρετικά σοβαροί λόγοι που να δικαιολογούν τη διακοπή τους. Κάθε παρέμβαση (ή περιορισμός) στο δικαίωμα αυτό εκ μέρους των εθνικών αρχών των κρατών οφείλει πάντοτε να συμπλέει με τις προσταγές της παρ. 2 του άρθρου 8. Τουτέστιν, να διενεργείται σύμφωνα με τις οικείες νομοθετικές διατάξεις, να αποβλέπει σε νόμιμους σκοπούς και να είναι αναγκαία και κατάλληλη σε μία δημοκρατική κοινωνία. Όταν δε η επέμβαση στην οικογενειακή ζωή εκδηλώνεται με τη βαριά μορφή της αφαίρεσης της επιμέλειας του τέκνου από τους βιολογικούς του γονείς ή και την ανάθεσή του, κατόπιν αφαίρεσης της γονικής μέριμνας, σε θετούς γονείς, τότε αυτή θα πρέπει, όχι απλώς να είναι σύμφωνη με τις ανωτέρω τιθέμενες στην παρ. 2 προϋποθέσεις, αλλά να εξυπηρετεί ειδικότερα και πρωτίστως και τα συμφέροντα του τέκνου, ακόμα και εάν είναι κατάλληλη. Όπως δε αναφέρει το Δικαστήριο, από την ειδικότερη έως τώρα διαμορφωθείσα νομολογία του, τα συμφέροντα του τέκνου υποδεικνύουν, καταρχάς, ότι οι δεσμοί του με τους βιολογικούς του γονείς πρέπει να διατηρούνται, καθώς η διακοπή αυτών έχει αποδειχθεί ότι έχει ιδιαίτερα αρνητική επίπτωση στην ανάπτυξή του. Έτσι, τα συμβαλλόμενα μέρη έχουν υποχρέωση να καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια, ώστε τα τέκνα να διατηρούν επαφή με τις ρίζες τους ή, όταν αυτές χάνονται και δίνεται η δυνατότητα της επανένωσης, να λαμβάνουν κάθε δυνατό θετικό μέτρο, ικανό να βοηθήσει στην επανανοικοδόμησή τους. Μόνον, λοιπόν, υπό το κράτος εξαιρετικών περιστάσεων μπορεί να κριθεί καλό και προς το συμφέρον του παιδιού να απομακρύνεται από τους βιολογικούς του γονείς και, ειδικότερα, όταν

αποδεικνύεται ότι η περαιτέρω διαμονή ή επαφή του με αυτούς επιδρά αρνητικά, εις βάρος της υγιούς και ομαλούς ανατροφής και ανάπτυξής του. Στην τελευταία, βέβαια, αυτή περίπτωση δεν αποκλείεται οι εθνικές αρχές να διαπιστώσουν σύγκρουση μεταξύ των συμφερόντων του τέκνου και των βιολογικών του γονέων, οπότε και οφείλουν να προσπαθήσουν να καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων αυτών συμφερόντων, δίνοντας, όμως, πάντοτε ιδιαίτερη βαρύτητα, αν όχι και προτεραιότητα, στα συμφέροντα του τέκνου⁴.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο τόνισε ότι, κατά γενική αρχή, όταν επιβάλλεται ένα προσωρινό μέτρο ρύθμισης της επιμέλειας, το οποίο έχει ως συνέπεια την αφαίρεση αυτής από τους βιολογικούς γονείς, τα κράτη έχουν την υποχρέωση, όταν σε μεταγενέστερο χρονικό σημείο κριθεί ότι ο βιολογικός γονέας είναι και πάλι ικανός να αναλάβει την επιμέλεια του τέκνου του, να λάβουν κάθε δυνατό μέτρο ώστε να διευκολύνουν την ομαλή και άμεση μετάβαση του παιδιού σε αυτόν⁵. Ενδεχόμενη άρνηση χορήγησης άδειας εκ μέρους τους για επιστροφή του τέκνου στην οικογένειά του, επί τη βάση λόγων, όπως ότι δεν υπάρχουν πλέον δεσμοί μεταξύ του τέκνου και της βιολογικής του οικογένειας, δεν είναι νόμιμη, καθώς οι αρχές του κράτους ήταν αυτές που εξαρχής στέρησαν, έστω προσωρινώς και βασίμως, την εν λόγω επαφή⁶. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, σε περίπτωση που παρήλθε ικανό χρονικό διάστημα από τη στιγμή που οι βιολογικοί γονείς στερήθηκαν την επιμέλεια μέχρι τη στιγμή που κρίθηκαν και πάλι ικανοί να την αναλάβουν εκ νέου, το συμφέρον του τέκνου να υποδεικνύει, πράγματι, τη μη αλλαγή του περιβάλλοντος και τη διατήρηση της κατάστασης ως έχει. Στην περίπτωση δε της υιοθεσίας, όπου η διακοπή των νομικών και άλλων δεσμών του τέκνου με τους βιολογικούς γονείς του είναι οριστική, η απόφαση περί υιοθεσίας πρέπει να λαμβάνεται κατόπιν στάθμισης συγκεκριμένων παραγόντων και της ύπαρξης ειδικών συνθηκών, οι οποίες να καταδεικνύουν με τον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό βεβαιότητας ότι οι προοπτικές επανένωσης είναι απίθανες και ότι η εν λόγω απόφαση εξυπηρετεί πράγματι το βέλτιστο συμφέρον του τέκνου⁷.

Όπως γίνεται, λοιπόν, ευκόλως αντιληπτό, οι εθνικές αρχές των κρατών διαθέτουν ένα αρκετά ευρύ περιθώριο

3. Να σημειωθεί ότι εκ μέρους της Νορβηγίας διατυπώθηκαν αντιρρήσεις αναφορικά με το παραδεκτό της προσφυγής από πλευράς της μητέρας για λογαριασμό του ανήλικου τέκνου, διότι νόμιμοι εκπρόσωποι, οι οποίοι και μόνον θα νομιμοποιούνταν να ασκήσουν προσφυγή για λογαριασμό αυτού ήταν πλέον οι θετοί γονείς του. Ωστόσο, το Δικαστήριο τόνισε, παραπέμποντας και σε προηγούμενη νομολογία του, ότι ο χαρακτηρισμός μιας προσφυγής ως παραδεκτής δεν γίνεται σύμφωνα με το οικείο δίκαιο, αλλά σύμφωνα με το συμφέρον του τέκνου χωρίς να παρατηρείται σύγκρουση συμφερόντων, ικανή να οδηγήσει σε απόρριψη της προσφυγής. Βλ. συναφώς ΕΔΔΑ Α.Κ. και L. κατά Κροατίας (Προσφυγή No 37956/11), απόφαση της 8ης Ιανουαρίου 2013, παρ. 46· ΕΔΔΑ Lamberts και λοιποί κατά Γαλλίας (Προσφυγή No 46043/14), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2015, παρ. 94.

4. ΕΔΔΑ Sommerfeld κατά Γερμανίας (Προσφυγή No 31871/96), απόφαση της 8ης Ιουλίου 2003, παρ. 64.

5. ΕΔΔΑ Olsson κατά Σουηδίας (Προσφυγή No 10465/83), απόφαση της 24ης Μαρτίου 1988, παρ. 81.

6. ΕΔΔΑ Pontes κατά Πορτογαλίας (Προσφυγή No 19554/09), απόφαση της 10ης Απριλίου 2012, παρ. 92, 99.

7. ΕΔΔΑ R και H κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή No 35348/06), απόφαση της 31ης Μαΐου 2011, παρ. 88.

εκτίμησης (wide margin of appreciation) όσον αφορά την κρίση περί καταλληλότητας των μέτρων που καλούνται να υιοθετήσουν και τα οποία επεμβαίνουν, λιγότερο ή περισσότερο εντόνως, στη σφαίρα της οικογενειακής ζωής. Και ενώ το Δικαστήριο αναγνωρίζει στην παρ. 211 ότι το περιθώριο αυτό εκτίμησης των κρατών είναι ευρύ, τονίζει παράλληλα ότι αυτό δεν σημαίνει ότι είναι και απεριοριστό. Τα μέτρα που λαμβάνει το κάθε κράτος οφείλουν να τηρούν την αρχή της αναλογικότητας, ώστε να αποδεικνύεται από τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά και να αιτιολογείται με πληρότητα, σαφήνεια και επάρκεια από τις εθνικές αρχές, γιατί η αφαίρεση της γονικής μέριμνας από τους βιολογικούς γονείς εξυπηρετεί καλύτερα στη συγκεκριμένη περίπτωση το συμφέρον του τέκνου, ενώ, αντίθετα, η διατήρηση της επικοινωνίας και των οικογενειακών δεσμών με τους βιολογικούς του γονείς αποβαίνει εις βάρος του, δίχως, παράλληλα, να υπάρχει κάποιο άλλο μέτρο ικανό να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά του. Το δε Δικαστήριο τονίζει ότι στην κρίση περί της ορθής εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας από τις εθνικές αρχές των κρατών, συνεκτιμά πάντοτε και τις εκάστοτε συνθήκες που επικρατούν σε αυτό, όπως τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις του. Πρωτίστως, όμως, υπογραμμίζει ότι σκοπός του είναι η προστασία των συμφερόντων του τέκνου.

Έχοντας ως αφετηρία τις ανωτέρω σκέψεις, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι δεν τίθεται αμφιβολία ότι, εν προκειμένω, οι αποφάσεις των εθνικών αρχών της Νορβηγίας λήφθηκαν βάσει νομοθετικής πρόβλεψης, ενώ, παράλληλα, σκοπός τους ήταν η προστασία των συμφερόντων του τέκνου και, ειδικότερα, η προστασία της υγείας και της ανάπτυξής του. Αυτό που αμφισβητεί, όμως, είναι το εάν οι εν λόγω αποφάσεις ήταν αναγκαίες σε μία δημοκρατική κοινωνία ή εάν υπήρχαν άλλα ηπιότερα μέσα, λιγότερο επεμβατικά, που θα μπορούσαν να επιτύχουν τον ίδιο σκοπό. Για την εξέταση του εν λόγω ζητήματος, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του τα τμήματα 4-21 του Νόμου περί προστασίας ανηλίκων, σύμφωνα με τα οποία, για το αρχικώς επιβληθέν μέτρο της αφαίρεσης της γονικής επιμέλειας, από τη μία πλευρά, κριτήριο είναι η ανικανότητα του γονέα να αναλάβει τη φροντίδα του τέκνου του, ενώ για την υιοθεσία αυτού, από την άλλη πλευρά, η κρίση ότι η ανικανότητα (ή η ακαταλληλότητα) αυτή του γονέα για την άσκηση των εκ της γονικής μέριμνας απορρεόντων καθηκόντων είναι οριστική.

Το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν επετεύχθη από τις εθνικές αρχές της Νορβηγίας δίκαιη ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων του τέκνου και του δικαιώματος της προσφεύγουσας για σεβασμό της οικογενειακής της ζωής, καθώς αυτές αρνήθηκαν αδικαιολόγητα την ανάκληση της αφαίρεσης της επιμέλειας του Χ. Ειδικότερα, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι, ενώ τα δικαστήρια της Νορβηγίας φαίνονται να αποδέχονται ότι

η κατάσταση της προσφεύγουσας έχει βελτιωθεί, εντούτοις δεν δικαιολογούν επαρκώς τον λόγο για τον οποίο η αφαίρεση της γονικής μέριμνας και η υιοθεσία του ανήλικου τέκνου ήταν πάραυτα το πιο κατάλληλο μέτρο. Ο ισχυρισμός τους ότι η αφαίρεση της γονικής μέριμνας κρίνεται απαραίτητη, παρά τη νέα κατάσταση της προσφεύγουσας, λόγω του ότι ο Χ ανήκει σε μία «ευάλωτη» ομάδα πληθυσμού – απόρροια των συνθηκών που βίωσε – δεν φαίνεται να δικαιολογεί την άρνηση του δικαιολογημένου αιτήματος της προσφεύγουσας για επανένωση (το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, εμπίπτει εντός του αντικειμενικού πεδίου και των επιδιώξεων της διάταξης του άρθρου 8). Επιπλέον, δεν προκύπτει ο λόγος για τον οποίο η υιοθεσία του Χ εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντά του, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, η πρόσκαιρη διακοπή των δεσμών του με τη βιολογική του μητέρα δεν επαρκεί για να δικαιολογήσει τη βέλτιστη εξυπηρέτηση των συμφερόντων του από τους υποψηφίους θετούς γονείς και όχι από τη βιολογική του μητέρα.

Επιπρόσθετα, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι μάλλον οι εθνικές αρχές είχαν ήδη προαποφασίσει την υιοθεσία του ανήλικου τέκνου από τους ανάδοχους γονείς και, έτσι, δεν απέδιδαν ιδιαίτερη σημασία, ως όφειλαν, στην αποτελεσματική ενάσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας της μητέρας με το ανήλικο τέκνο. Η δε παρουσία της ανάδοχης γυναίκας κατά την επικοινωνία της βιολογικής μητέρας με το ανήλικο τέκνο δεν ήταν ιδιαίτερη επιβοηθητική και κακώς ελάμβανε χώρα. Τέλος, το γεγονός ότι η αφαίρεση της γονικής μέριμνας βασίσθηκε σε ιατρικά πορίσματα που έλαβαν χώρα κατά την πρώτη αξιολόγηση της κατάστασης της προσφεύγουσας τα έτη 2009 και 2010 και, συνακόλουθα, κατά το έτος 2012, και όταν ελήφθη η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Νορβηγίας αυτά ήταν ήδη κατά δύο έτη ανεπίκαιρα, συνηγορεί υπέρ της διαπίστωσης ότι το δικαίωμα της βιολογικής μητέρας για σεβασμό της ιδιωτικής της ζωής παραμελήθηκε ουσιωδώς.

Συνακόλουθα, και δεδομένων των διαπιστωθεισών ελλείψεων κατά τη διάρκεια των εθνικών διαδικασιών για την αφαίρεση της γονικής μέριμνας και την υιοθεσία του Χ, οι οποίες στέρησαν ουσιωδώς από την προσφεύγουσα το δικαίωμά της για οικογενειακή επανένωση και σεβασμό της οικογενειακής της ζωής, το ΕΔΔΑ καταλήγει στην κατάφαση της παραβίασης του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, διατάσσοντας διά του σκοπού της αποκατάστασης της ηθικής βλάβης που υπέστη η προσφεύγουσα χρηματική αποζημίωση, συμφώνως με το άρθρο 41 της Σύμβασης, ποσού 25.000 ευρώ. Ως προς το τέκνο, δεδομένης της πολύ μικρής παιδικής ηλικίας του, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν ήταν ικανό να βιώσει ηθική βλάβη λόγω της κίνησης από τη μητέρα του όλων των ανωτέρω διαδικασιών και ότι, ως εκ τούτου, η κατάφαση της παραβίασης του δικαιώματός του κρίνεται επαρκής.

B. Η μειοψηφούσα γνώμη

1. Ως προς την ουσία της προσφυγής

Οι δικαστές Kjølbros, Poláčková, Koskelo and Nordén μειοψήφησαν, διαφωνώντας τόσο με το αιτιολογικό της απόφασης του Δικαστηρίου όσο και με την καταληκτική κρίση του, και διατύπωσαν την άποψη ότι με την παρούσα απόφασή του το Δικαστήριο αποφεύγει να λάβει στέρεα θέση αναφορικά με τη δίκαιη εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων της βιολογικής οικογένειας και του τέκνου και, ως εκ τούτου, έρχεται σε αντίθεση με τις προηγούμενες νομολογημένες γενικές αρχές του. Παρατηρούν, δηλαδή, ότι αυτό που διαφαίνεται από την απόφαση είναι, από τη μία πλευρά, το Δικαστήριο να δέχεται ότι το κάθε επεμβατικό μέτρο από πλευράς εθνικών αρχών πρέπει, προκειμένου να καταφαθεί η νομιμότητά του, να σκοπεί στην επανένωση της οικογένειας (παρ. 205). Από την άλλη, όμως, πλευρά και όταν εξετάζει τη δυνατότητα επανένωσης του τέκνου μετά την πάροδο αρκετού χρονικού διαστήματος από την απομάκρυνσή του από τη βιολογική του οικογένεια, το Δικαστήριο φαίνεται να δίνει έμφαση και προτεραιότητα στο βέλτιστο συμφέρον του τέκνου και όχι στον στόχο της επανένωσής του με τη βιολογική του οικογένεια, ο οποίος στις ανωτέρω σκέψεις του αποτελούσε τον απώτερο σκοπό όλων.

Σύμφωνα, όμως, με τη σύγχρονη τάση και τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, πρωταρχικός σκοπός όταν διακυβεύονται τα δικαιώματα των παιδιών πρέπει να είναι η καλύτερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Έτσι, και όταν οι περιστάσεις το απαιτούν, ο σκοπός αυτός πρέπει να παρακάμπτει τον γενικότερο στόχο της προστασίας της οικογένειας, που συχνά εκφράζεται μέσω της αξίωσης των βιολογικών γονέων για σεβασμό στο δικαίωμα της επανένωσης της οικογένειας, που πράγματι εμπεριέχεται στο άρθρο 8 της Σύμβασης. Η απόφαση του Δικαστηρίου δεν φαίνεται να το ξεκαθαρίζει. Αντιθέτως, κατά τη μειοψηφούσα γνώμη, φαίνεται να προσπαθεί να δικαιολογήσει μέσω των ελλείψεων σε διαδικαστικό εθνικό επίπεδο, την παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Λαμβάνοντας, ωστόσο, υπόψη τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, είναι σαφές, σύμφωνα με τη μειοψηφία, ότι οι εθνικές αρχές αντιμετώπιζαν μια κατάσταση όπου διακυβεύονταν σοβαρά ζητήματα όσον αφορά το τέκνο και το συμφέρον του. Είναι σφάλμα, από πλευράς Δικαστηρίου, κατά τη γνώμη αυτή, να υποτιμάται η πολυπλοκότητα και οι δυσκολίες που ανακύπτουν υπό τέτοιες περιστάσεις.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι εγχώριες αρχές δεν θα έπρεπε, κατά την κρίση της μειοψηφίας, να επικριθούν, επειδή «επικεντρώθηκαν στο βέλτιστο συμφέρον του τέκνου». Επαρκή βάση, ικανή να δικαιολογήσει την παραβίαση του άρθρου 8, δεν θα μπορούσε να αποτελέσει η διαπίστωση ότι οι ενέργειες των εθνικών αρχών ήταν λανθα-

σμένες ή αδύναμες, ώστε να στηρίξουν τη δυνατότητα επανένωσης του παιδιού με τη βιολογική του μητέρα. Υπό το πρίσμα των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης, διαφαίνεται ότι υπήρξαν εξαιρετικές περιστάσεις που δικαιολογούσαν τα δραστικά μέτρα που λήφθηκαν επί τη βάση της επιτακτικής ανάγκης πρώτιστης προστασίας των συμφερόντων του παιδιού. Συνεπώς, κατά την εξισόρροπηση των αντικρουόμενων συμφερόντων, το Δικαστήριο όφειλε εξαρχής να θέσει την προστασία του τέκνου σε προτεραιότητα και να κρίνει εάν ο επιμέρους στόχος της οικογενειακής επανένωσης με τη βιολογική του μητέρα εξυπηρετεί, πράγματι, καλύτερα τα συμφέροντά του και είναι προς όφελός του. Κατά τη μειοψηφούσα, λοιπόν, γνώμη των εν λόγω τεσσάρων δικαστών, το Δικαστήριο εσφαλμένως κατέφασκε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

2. Ως προς το παραδεκτό της προσφυγής

Οι δικαστές Koskelo and Nordén μειοψήφησαν, όμως, και όσον αφορά την κρίση της πλειοψηφίας για το παράδεκτο της ασκηθείσας προσφυγής εκ μέρους της μητέρας του Χ, όχι για τον εαυτό της ατομικά, αλλά για λογαριασμό του. Ειδικότερα, προέβησαν στις εξής επισημάνσεις: Τα παιδιά, καιτοι κάτοχοι δικαιωμάτων βάσει της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, δεν μπορούν, πράγματι, ως ανήλικοι, να ενεργήσουν μόνοι τους, προσφεύγοντας στα δικαστήρια, καθώς στερούνται λόγω ηλικίας την ικανότητα του διαδίκου. Γι' αυτόν τον λόγο, εκπροσωπούνται από τους νομίμους αντιπροσώπους τους, που θεωρητικά δρουν πάντοτε προς το συμφέρον τους, είτε αυτοί είναι οι γονείς τους είτε, στην περίπτωση στέρησης αυτών για οποιονδήποτε λόγο, τα ειδικώς οριζόμενα πρόσωπα (επίτροποι, ανάδοχοι κ.λπ.)⁸. Οι μειοψηφούντες δικαστές συντάσσονται, δηλαδή, με την κρίση του Δικαστηρίου, ότι ο βιολογικός γονέας είναι καταρχήν ενεργητικά νομιμοποιούμενος να εκπροσωπήσει το παιδί του, έστω και εάν έχει στερηθεί τα δικαιώματα γονικής μέριμνας βάσει του δικαίου της χώρας από την οποία κατάγεται. Και τούτο, διότι άλλως δημιουργείται σοβαρός κίνδυνος ως προς την προάσπιση και τη γενικότερη ακρόαση από το Δικαστήριο των δικαιωμάτων των ανήλικων τέκνων, λόγω της αδυναμίας του να εκπροσωπηθούν μόνοι τους.

Ωστόσο, κατά τη μειοψηφούσα αυτή γνώμη, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι υπάρχει περίπτωση ο βιολογικός γονέας που επιθυμεί να ασκήσει προσφυγή για λογαριασμό του παιδιού του, να είναι σε τέτοια έκταση και ο ίδιος του εμπλεκόμενος στα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης κατά τρόπον ώστε τα συμφέροντά του να έρχονται τελικά σε σύγκρουση με εκείνα του παι-

8. ΕΔΔΑ Α.Κ. και L. κατά Κροατίας, ό.π., παρ. 47' ΕΔΔΑ Ρ.Κ. και S. κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Προσφυγή Νο 56547/00), απόφαση της 11ης Νοεμβρίου 2001.

διού του και, ως εκ τούτου, ο σκοπός της αναγνώρισης της ενεργητικής νομιμοποίησής του για λογαριασμό του παιδιού να χάνει την ουσία του. Κατά την άποψη, λοιπόν, της μειοψηφίας, το Δικαστήριο βρίσκεται εν προκειμένω ενώπιον μιας τέτοιας κατάστασης, όπου τα συμφέροντα του παιδιού έρχονται σε σύγκρουση με εκείνα της βιολογικής μητέρας. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο δεν θα έπρεπε να κρίνει την προσφυγή που άσκησε η μητέρα του Χ για λογαριασμό του παραδεκτή.

Πράγματι, και κατά τη γνώμη μας, η ανάγκη της εξασφάλισης αποτελεσματικής και σύμφωνης, με το διεθνό δίκαιο, προστασίας των δικαιωμάτων των παιδιών συνεπάγεται, αφενός, την εξασφάλιση εκείνων των διαδικασιών που θα καταστήσουν εφικτή την καταρχάς ακρόαση από το Δικαστήριο των παραπόνων του παιδιού για την παραβίαση των δικαιωμάτων του και, αφετέρου, την εξασφάλιση ότι η εν λόγω ακρόαση γίνεται πράγματι για λογαριασμό του και προς το συμφέρον του.

Η ανάγκη, λοιπόν, της διάκρισης μεταξύ των συμφερόντων του παιδιού και του βιολογικού γονέα, που καταρχήν είναι ο νόμιμος εκπρόσωπός του, κρίνεται επιβεβλημένη στις περιπτώσεις των επεμβάσεων των εθνικών αρχών στη σφαίρα της οικογενειακής ζωής υπό τη μορφή της αφαίρεσης της επιμέλειας ή και της γονικής μέριμνας από τους βιολογικούς γονείς, όπου προφανώς, από τη σκοπιά του γονέα, τα ληφθέντα μέτρα είναι κατά των συμφερόντων του, καθώς συνιστούν παρέμβαση στην οικογενειακή του ζωή. Αντίθετα, από τη σκοπιά του παιδιού, τα μέτρα αυτά αντιπροσωπεύουν την εκπλήρωση των θετικών υποχρεώσεων των εθνικών αρχών για προστασία των συμφερόντων του. Η εξασφάλιση της ορθής εκπροσώπησης του παιδιού στις διαδικασίες ενώπιον του Δικαστηρίου παρίσταται ακόμα πιο έντονη ειδικά στις περιπτώσεις εκείνες, όπου η αποτελεσματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων του παιδιού σε εθνικό επίπεδο τίθεται υπό αμφισβήτηση.

Αναμφίβολα, η εξειδίκευση της έννοιας αλλά και του τρόπου της βέλτιστης εξυπηρέτησης των συμφερόντων του παιδιού είναι έργο πολύπλευρο και πολύπλοκο. Αντικειμενικά, όταν τόσο οι βιολογικοί γονείς του παιδιού όσο και οι εθνικές αρχές έχουν λάβει, η κάθε πλευρά με τον τρόπο της, θέση ως προς τα συμφέροντά του, τότε στην πραγματικότητα μάλλον καμία από τις δύο δεν νομιμοποιείται να δρα για λογαριασμό του. Η Διεθνής, εξάλλου, Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού θέτει ρητά το παιδί ως υποκείμενο όλων των προβλεπόμενων σε αυτή δικαιωμάτων. Όπως αναφέρεται στο προοίμιό της, «το παιδί, λόγω της σωματικής και ψυχικής του ανωριμότητας, χρειάζεται ειδικές διασφαλίσεις και φροντίδα, συμπεριλαμβανομένης της κατάλληλης νομικής προστασίας». Έτσι, είναι και κατά τη δική μας γνώμη σαφές ότι στο ισχύον νομικό πλαίσιο που διέπει τη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου τα δικαιώματα του παιδιού δεν εξασφαλιζο-

νται επαρκώς ως προς την ουσία τους και, συνακόλουθα, ότι απαιτούνται, πράγματι, αλλαγές στο νομικό σύστημα της εκπροσώπησής τους. Ωστόσο, υπό τις παρούσες συνθήκες, καίτοι η ύπαρξη σύγκρουσης συμφερόντων υπό το φως των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης είναι αρκετά εμφανής⁹, δεν μπορούμε παρά να ταχθούμε υπέρ της άποψης της πλειοψηφίας και της κρίσης του παραδεκτού της ασκηθείσας προσφυγής από τη βιολογική μητέρα για λογαριασμό του παιδιού της, καθώς άλλως το τελευταίο θα στερούνταν παντελώς του δικαιώματος ακρόασης των παραπόνων του, πράγμα ασύμβατο με τις επιταγές της Διεθνούς Σύμβασης.

III. Επιμέρους ζητήματα

A. Παράμετροι της υιοθεσίας ανηλίκων

1. Η γενικότερη θεώρηση

Καταρχάς, οφείλουμε να τονίσουμε ότι σκοπός θέσπισης του θεσμού της υιοθεσίας στον αιώνα μας, μετά τη βιομηχανική επανάσταση και τις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικράτησαν, αποτέλεσε η προστασία του συμφέροντος του παιδιού¹⁰ και η βελτίωση της θέσης του ατομικά στην κοινωνία. Εξαρχής, λοιπόν, της νέας θεώρησης του θεσμού της υιοθεσίας σκοπός ήταν τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό, αλλά και σε διεθνές, επίπεδο η κατά το δυνατόν αποτελεσματικότερη εκπλήρωση του συμφέροντος του παιδιού, το οποίο για λόγους που δεν (δύνανται να) ανάγονται στη θέλησή του στερήθηκε πραγματικά ή νομικά τους βιολογικούς του γονείς. Η διαπίστωση περί του εάν η υιοθεσία συμφέρει το παιδί αποτελεί δυσχερές έργο καθώς, ως αόριστη νομική έννοια με αξιολογικό περιεχόμενο που εξειδικεύεται από τον δικαστή, δεν έχει εξαρχής σαφές και οριοθετημένο περιεχόμενο. Έτσι, γενικότερα κριτήρια, όπως η προσωπικότητα, η υγεία, η οικογενειακή και η περιουσιακή κατάσταση εκείνου που υιοθετεί καθώς και η αμοιβαία ικανότητα προσαρμογής του υιοθετούντος και του υιοθετημένου, έχουν κριθεί τόσο από την εθνική όσο και τη διεθνή νομολογία ικανά να συντελέσουν παραγωγικά στη διαμόρφωση κρίσης αναφορικά με τη διάγνωση του

9. Τα πραγματικά περιστατικά καταδεικνύουν, ειδικότερα, ότι η συμπεριφορά της μητέρας κατά τους πρώτους μήνες ζωής του βρέφους της ήταν ιδιαίτερα παραμελητική. Επεδείκνυε ιδιαίτερα εγωιστική συμπεριφορά, αδυναμία συνειδητοποίησης του νέου της ρόλου και των νέων της καθηκόντων, πράγμα που είχε ως συνέπεια να θέσει το παιδί της σε απειλητική για τη ζωή του κατάσταση. Επιπρόσθετα, από τον φάκελο της υπόθεσης αποδεικνύεται ότι η μητέρα, έως και την ύστατη στιγμή, δεν ηδύνατο να αντιληφθεί γιατί είναι απαραίτητο να ληφθούν τα εν λόγω μέτρα, διατεινόμενη συνεχώς ότι η όλη υπόθεση ήταν μια καλοστημένη σκευωρία, πράγμα, όμως, που ουδόλως αποδείχθηκε (παρ. 77 της απόφασης).

10. Για τους μέχρι τότε σκοπούς της υιοθεσίας, βλ. Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο, τεύχος II, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σ. 395.

in concreto συμφέροντος του παιδιού. Δεδομένων δε των σπουδαιοτάτων συνεπειών που επιφέρει η συντέλεση της υιοθεσίας τόσο ως προς τη φυσική οικογένεια του υιοθετούμενου αλλά και τη θετή, όσο και ως προς τον ίδιο τον ανήλικο, οφείλει να γίνεται δεκτό ότι στα ανωτέρω κριτήρια, αλλά και σε όσα κρίνονται κατά τις περιστάσεις κατάλληλα να υποδείξουν το συμφέρον του ανήλικου, δεν πρέπει να αποδίδεται εκ των προτέρων συγκεκριμένη βαρύτητα, ώστε το ένα να υπερτερεί έναντι του άλλου. Ο συνδυασμός αυτών και η συνολική τους αξιολόγηση είναι εκείνη που θα μας υποδείξει, για κάθε μία περίπτωση ξεχωριστά, ποιο είναι το συμφέρον του ανήλικου¹¹.

2. Η συναίνεση των βιολογικών γονέων

Στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες, η συναίνεση των βιολογικών γονέων του προς υιοθεσία τέκνου διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στη διαδικασία της υιοθεσίας αυτού. Μόνο σε ειδικά προβλεπόμενες περιπτώσεις, και κατόπιν έκδοσης σχετικής δικαστικής απόφασης, η υιοθεσία του ανήλικου μπορεί να λάβει χώρα παρά την απουσία συναίνεσης των βιολογικών γονέων ή ακόμα και παρά τη ρητή αντίθετη βούληση αυτών υπό το κράτος, βέβαια, συγκεκριμένων προϋποθέσεων. Στην Ελλάδα, η βούληση των φυσικών γονέων δύναται να αναπληρωθεί από το δικαστήριο και, συνακόλουθα, η σκοπούμενη υιοθεσία να λάβει χώρα, παρά την πραγματική έλλειψη της συναίνεσης αυτών, σε περίπτωση που η άσκηση της επιμέλειας έχει αφαιρεθεί από αυτούς, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 1532 και 1533 ΑΚ, και αυτοί αρνούνται καταχρηστικά να συναίνεσουν¹². Έτσι, με τη σωρευτική συνδρομή

της άρνησης συναίνεσης και της καταχρηστικότητας αυτής (καθώς δεν αποκλείεται οι φυσικοί γονείς να αρνούνται δικαιολογημένα να συναίνεσουν στην υιοθεσία του τέκνου τους) και με γνώμονα πάντοτε το συμφέρον του παιδιού, η υιοθεσία δύναται να λάβει χώρα με καθ' όλα νόμιμο τρόπο.

Σε αντίθεση με τα ανωτέρω, η εθνική νομοθεσία της εμπλεκόμενης στην παρούσα υπόθεση χώρας, της Νορβηγίας, δεν απαιτεί εξαρχής για την υιοθεσία των ανήλικων τη συναίνεση των βιολογικών γονέων. Εξετάζεται μόνον η δυνατότητα, εκ μέρους μάλιστα διοικητικών, και όχι δικαστικών, οργάνων της πραγματικής επιμέλειας και φροντίδας των ανήλικων από τους βιολογικούς τους γονείς, ώστε σε περίπτωση αποφαιτικής κρίσης να καθίσταται δυνατή η υιοθεσία τους και δίχως τη συναίνεσή τους ή την αναπλήρωση αυτής, λαμβάνοντας υπόψιν μόνο το συμφέρον του ανήλικου. Έτσι, τα διοικητικά όργανα ελέγχονται μόνο για την υπέρβαση των άκρων ορίων της διακριτικής τους ευχέρειας και, ως εκ τούτου, για την ορθή εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας σε περίπτωση σύγκρουσης συμφερόντων¹³.

εκδ. Σάκκουλα, 2010, σ. 103· Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ / Χ. ΚΟΥΣΟΥΛΑΣ, Οικογενειακό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 1984, σ. 127· ΑΠ 657/74, ΝοΒ 23/272.

11. Το εν λόγω συμφέρον υποδεικνύεται και από διεθνή κείμενα, όπως η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η οποία υιοθετήθηκε ομόφωνα από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 20 Νοεμβρίου 1989. Έως σήμερα έχει επικυρωθεί από 193 χώρες, ενώ δεν την έχουν επικυρώσει δύο. Η Ελλάδα την επικύρωσε στις 2 Δεκεμβρίου 1992. Η εν λόγω Σύμβαση ήταν το πρώτο κείμενο που αναγνώρισε ρητά το παιδί ως υποκείμενο ξεχωριστών ατομικών δικαιωμάτων και, έκτοτε, διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στις αποφάσεις των κρατών που σχετίζονται με τα δικαιώματα των ανήλικων. Άλλα διεθνή κείμενα που οφείλουν να λαμβάνονται υπόψη είναι: α) General Comment 7 (2005) on Implementing Child Rights in Early Childhood, που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Παιδιού των Ηνωμένων Εθνών, β) General Comment 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3 para. 1), που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Παιδιού των Ηνωμένων Εθνών, γ) η Σύμβαση για την υιοθεσία ανήλικων τέκνων της 27ης Νοεμβρίου 2008 του Συμβουλίου της Ευρώπης, δ) το υπ' αριθμ. 2049 Ψήφισμα της 22ας Απριλίου 2015 του Συμβουλίου της Ευρώπης και ε) το υπ' αριθμ. 2232 Ψήφισμα της 28ης Ιουνίου 2018 του Συμβουλίου της Ευρώπης.

12. Β. ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ, ΕΡΝΟΜΑΚ – Οικογενειακό Δίκαιο (Άρθρα 1346-1694), τομ. 5, εκδ. Σάκκουλα, 2004, σ. 1122· Ε. ΚΟΥΝΟΥΓΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 293· ΑΙΚ. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Υιοθεσία,

13. Κατά τη νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Νορβηγίας, και σύμφωνα με τις διατάξεις του Νόμου περί προστασίας των ανήλικων, για να εκδοθεί απόφαση υπέρ της υιοθεσίας ενός ανήλικου τέκνου, παρά την αντίθετη βούληση των γονέων του, πρέπει να συντρέχουν σοβαροί λόγοι («strong reasons») και εξαιρετικές περιστάσεις που δικαιολογούν τη λήψη αυτού του μέτρου [ΕΔΔΑ *Johansen κατά Νορβηγίας* (Προσφυγή Νο 17383/90), απόφαση της 7ης Αυγούστου 1996]. Το Ανώτατο Δικαστήριο, μάλιστα, τόνισε ότι η κείμενη στη Νορβηγία νομοθεσία σχετικά με την υιοθεσία των τέκνων, παρά τη βούληση των γονέων, συμπορεύεται με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (απόφαση *Aune*), αλλά και με το άρθρο 102 του οικείου Συντάγματος. Περαιτέρω, και σύμφωνα με άλλη απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου (απόφαση της 30ης Ιανουαρίου 2015), η νομοθεσία του δικαίου της Νορβηγίας συμπορεύεται και με τα άρθρα 3 παρ. 1 και 21 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπου ρητά προκρίνεται η λύση της υιοθεσίας του ανήλικου τέκνου, παρά την αντίθετη βούληση των γονέων, μόνον όταν υπάρχουν σοβαροί λόγοι που την επιτάσσουν και οι οποίοι αποβλέπουν στην προστασία των συμφερόντων του παιδιού, καθώς η στέρηση του παιδιού από τους βιολογικούς του γονείς δύναται να προκαλέσει σε αυτούς ανεπανόρθωτο ψυχικό πόνο.

Επίσης, το Ανώτατο Δικαστήριο αναφορικά με την πρόβλεψη στη νορβηγική νομοθεσία των λεγόμενων «ανοικτών υιοθεσιών», τόνισε ότι ο λόγος της πρόβλεψής τους ήταν η εξασφάλιση του συμφέροντος του ανήλικου τέκνου, όπου, βάσει των εκάστοτε συνθηκών, η επικοινωνία του με τους βιολογικούς του γονείς, παρά την υιοθεσία του, θα εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντά του απ' ό,τι η οριστική απομάκρυνση από αυτούς. Συνεπώς, η πρόβλεψή τους δεν αποτελεί, κατά το Ανώτατο Δικαστήριο, μείωση του επιπέδου της επίβλεψης των υιοθεσιών

Παρατηρώντας, λοιπόν, τις τόσο θεμελιώδεις διαφορές μεταξύ του νομικού συστήματος της χώρας μας και της Νορβηγίας είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε το γενικότερο πλαίσιο το οποίο ρυθμίζει τις υιοθεσίες, τουλάχιστον των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης δεν έχει γίνει παρόμοια έρευνα. Σύμφωνα, λοιπόν, με μια σχετικά πρόσφατη έρευνα σε επίπεδο νομοθεσίας των κρατών μελών της ΕΕ μπορούμε να κατατάξουμε τις χώρες, οι οποίες δεν απαιτούν τη συναίνεση των βιολογικών γονέων, σε τρεις γενικές κατηγορίες¹⁴: στην πρώτη, τις χώρες εκείνες που δεν απαιτούν τη συναίνεση λόγω εγκατάλειψης του τέκνου ή έλλειψης επικοινωνίας μαζί του· στη δεύτερη, εκείνες που για τη μη συναίνεση των βιολογικών γονέων απαιτούν την κακή άσκηση της επιμέλειας ή την αφαίρεση της γονικής μέριμνας· στην τρίτη, εκείνες που για τη μη συναίνεση απαιτούν την αδικαιολόγητη μη παροχή της από τους βιολογικούς γονείς ή την ύπαρξη του κριτηρίου της συνδρομής του συμφέροντος του παιδιού. Βέβαια, υπάρχουν και χώρες που συνδυάζουν τις ανωτέρω επιμέρους κατηγορίες. Συνοπτικά, η κατάταξη των κρατών μελών της Ένωσης έχει ως κάτωθι:

Α) κράτη μέλη, όπου η γονική συναίνεση δεν είναι απαραίτητη είτε λόγω της εγκατάλειψης ή της έλλειψης επικοινωνίας με το παιδί είτε λόγω της σοβαρής έλλειψης ενδιαφέροντος κατά την ανατροφή του, όπως η Κύπρος και η Ιταλία στην περίπτωση της εγκατάλειψης, η Ουγγαρία και η Μάλτα στην περίπτωση της απουσίας επικοινωνίας με το παιδί, η Πορτογαλία στην περίπτωση της έλλειψης ενδιαφέροντος, η Γαλλία στην περίπτωση της σοβαρής και πρόδηλης απουσίας ενδιαφέροντος, η Τσεχική Δημοκρατία στην περίπτωση της συμμετοχής του γονέα στην ανατροφή του τέκνου του, η Σλοβενία, η Αυστρία, η Ουγγαρία και η Εσθονία στην περίπτωση που ο τόπος διαμονής ή κατοικίας των γονέων είναι άγνωστος. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι στα ανωτέρω κράτη μέλη τίθενται διαφορετικά χρονικά όρια, προτού η αρμόδια αρχή μπορέσει να προχωρήσει στην υιοθεσία δίχως τη συναίνεση των βιολογικών γονέων. Έτσι, στην Πορτογαλία απαιτούνται τρεις μήνες, στην Αυστρία, τη Τσεχική Δημοκρατία και την Ουγγαρία έξι μήνες, στη Γαλλία, την Ουγγαρία, το Λουξεμβούργο και τη Σλοβενία δώδεκα μήνες, τη Μάλτα δεκαοκτώ μήνες, ενώ στην Εσθονία δεν ορίζεται συγκεκρι-

μεν χρονοτικό διάστημα, παρά μόνον ο Νόμος κάνει λόγο για παρατεταμένη χρονική περίοδο·

Β) κράτη μέλη, όπου η γονική συναίνεση δεν είναι απαραίτητη είτε επειδή οι γονείς έχουν στερηθεί τη γονική μέριμνα ή ασκούν κακώς την επιμέλεια είτε λόγω παραβατικής συμπεριφοράς τους, που αποτελεί και τον πλέον κοινό λόγο για την υιοθεσία ενός τέκνου, όπως το Βέλγιο, η Κροατία, η Δανία, η Εσθονία, η Ελλάδα, η Λετονία, η Λιθουανία, το Λουξεμβούργο, η Πολωνία, η Σλοβακία, η Σλοβενία και η Ισπανία.

Σε ορισμένα δε κράτη μέλη, η στέρηση των δικαιωμάτων που πηγάζουν από τη γονική μέριμνα πρέπει να έχει διαρκήσει για ορισμένο χρονικό διάστημα πριν εγκριθεί η πράξη της υιοθεσίας, όπως για παράδειγμα, στην Ιρλανδία, όπου απαιτείται η πάροδος χρονικού διαστήματος δώδεκα μηνών ή στη Σλοβενία, όπου απαιτείται η πάροδος χρονικού διαστήματος ενός έτους·

Γ) κράτη μέλη, όπου η γονική συναίνεση δεν είναι απαραίτητη, όταν διαπιστώνεται η τήρηση συγκεκριμένης συμπεριφοράς από τους βιολογικούς γονείς, ακόμα και εάν αυτή δεν είχε ως συνέπεια την αφαίρεση της γονικής μέριμνας, όπως η Κύπρος ή η Μάλτα, όπου αρκεί η παραμέληση ή η επίμονη κακομεταχείριση του παιδιού, οι Κάτω Χώρες, όπου αρκεί η διαπίστωση της κατάχρησης της γονικής μέριμνας, η Γαλλία, όπου αρκεί η διαπίστωση της συνδρομής του κινδύνου της υγείας ή της ηθικής του παιδιού, η Γερμανία, όπου αρκεί η διαρκής και σοβαρή παραβίαση των γονεϊκών καθηκόντων·

Δ) κράτη μέλη που δεν απαιτούν τη συναίνεση των γονέων, παραβλέποντας ακόμα και την τυχόν ρητή άρνησή τους, όταν τα εθνικά δικαστήρια κρίνουν ότι η μη παροχή της συναίνεσης αυτής είναι «αδικαιολόγητη» (Κύπρος, Μάλτα) ή υπάρχει στείρα άρνηση δίχως αιτιολόγηση (Αυστρία) ή όταν η άρνηση κρίνεται «καταχρηστική» (Γαλλία) ή όταν η απαιτούμενη παροχή της συναίνεσης δεν δίνεται «καταχρηστικά» (Ελλάδα)·

Ε) τέλος, κράτη μέλη περισσότερο προσανατολισμένα στη Διεθνή Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπου ρητώς αναφέρεται ότι κάθε απόφαση οφείλει να είναι προσανατολισμένη, κατά αποκλειστική προτεραιότητα, στο συμφέρον του παιδιού (άρθρο 21 της Σύμβασης). Έτσι, νομοθεσίες όπως της Πολωνίας επιτρέπουν την υιοθεσία, εάν η άρνηση των γονέων έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το συμφέρον του παιδιού, ή της Φιλανδίας, όπου ορίζεται σχετικώς ότι η υιοθεσία τελείται εάν η άρνηση δεν λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα του παιδιού. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η νομοθεσία της Δανίας, η οποία προβλέπει την τέλεση της υιοθεσίας, εάν τούτο είναι απαραίτητο για το συμφέρον του παιδιού, ή της Μάλτας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Ουαλίας, εάν η υιοθεσία εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού.

και ελαστικοποίηση των σχετικών διαδικασιών. Το πράγματι αυστηρό των προβλεπόμενων διαδικασιών κατέστη σαφές και με την πιο πρόσφατη απόφασή του, της 11ης Σεπτεμβρίου 2018, με την οποία επιβεβαιώθηκε το σύννομο της νορβηγικής νομοθεσίας και με τις προϋποθέσεις που διατυπώθηκαν στην απόφαση του ΕΔΔΑ *Mohamed Hasan κατά Νορβηγίας* (Προσφυγή No 27496/15), απόφαση της 26ης Απριλίου 2018.

14. Βλ. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556940/IPOL_STU\(2016\)556940_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556940/IPOL_STU(2016)556940_EN.pdf).

3. Η πρόταξη του συμφέροντος του παιδιού

Εν προκειμένω, λοιπόν, η τέλεση της υιοθεσίας, δίχως την απαίτηση της συναίνεσης εκ μέρους των βιολογικών γονέων ή της αναπλήρωσης αυτής με δικαστική απόφαση, καίτοι δεν μας βρίσκει καθόλου σύμφωνους, δεν είναι αυτό που μας εκπλήσσει, καθότι η εν λόγω διαδικαστική απουσία της συναίνεσης είναι γνωστή σε αρκετά δίκαια, όπως προαναφέραμε. Αυτό που εκπλήσσει, και επί του οποίου κλήθηκε να αποφασίσει και το ΕΔΔΑ, είναι το εάν τα εθνικά δικαστήρια της Νορβηγίας προέβησαν σε δίκαιη εξισσορόπηση των συμφερόντων της βιολογικής μητέρας από τη μία πλευρά, του ανήλικου τέκνου από την άλλη· εάν, με άλλα λόγια, κατά τους όρους της διάταξης του άρθρου 8 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, το ληφθέν από τις κρατικές αρχές μέτρο της υιοθεσίας ήταν αναγκαίο σε μία δημοκρατική κοινωνία και δεν παραβίασε το δικαίωμα της προστασίας της οικογενειακής ζωής που πρόταξε η προσφεύγουσα βιολογική μητέρα.

Η απάντηση στο εν λόγω ερώτημα όφειλε, κατά τη γνώμη μας, και όπως πράγματι έκρινε το ΕΔΔΑ, να εκτεθεί σε δύο επίπεδα. Σε ένα πρώτο επίπεδο, θα έπρεπε να εξεταστεί εάν το συμφέρον της βιολογικής μητέρας, και νυν προσφεύγουσας, για επανένωση της οικογένειας ήταν εύλογο, παρά την προηγούμενη απόφαση των αρχών για αφαίρεση της επιμέλειας του τέκνου της, ή εάν πρόκειται απλώς για μία περίπτωση στείρας άρνησης του φυσικού γονέα να αποδεχθεί από καθαρά εγωιστικά κίνητρα το συμφέρον του τέκνου του, δίχως να προβάλει βάσιμους λόγους για την άρνηση αυτή ή δίχως να παρέχει τα εχέγγυα ότι είναι ικανή να αναθρέψει το παιδί της τουλάχιστον υπό υγιείς συνθήκες διαβίωσης. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, θα έπρεπε να εξεταστεί το συμφέρον του ίδιου του τέκνου, καθώς πρωταρχικός στόχος όλων των προτεινόμενων μέτρων οφείλει να είναι η προστασία αυτού. Κριτήριο για το συμφέρον του παιδιού δύναται να αποτελέσουν, πέραν των ανωτέρω αναφερομένων, και η εκτίμηση του εάν η προκείμενη υιοθεσία επιβάλλεται από λόγους ηθικούς και κοινωνικούς, σε περίπτωση που έχει ήδη δημιουργηθεί μια εν τοις πράγμασι οικογενειακή σχέση μεταξύ των υιοθετούντων και του υιοθετούμενου, λόγω τελεσθείσας αναδοχής του παιδιού από τους υποψήφιους θετούς γονείς του, οι οποίοι και ανταποκρίνονται απόλυτα στις απαιτήσεις των γονεϊκών καθηκόντων. Σε αυτή την περίπτωση, οφείλει να εξεταστεί εάν τα κίνητρα των θετών γονέων είναι ανιδιοτελή και παιδοκεντρικά και πηγάζουν από την ανάγκη τους να βιώσουν τον γονεϊκό ρόλο και να προσφέρουν στο ανήλικο αγάπη και τα απαραίτητα εφόδια για τη ζωή, καθόσον η υγεία, το ήθος και η οικογενειακή τους κατάσταση εγγυώνται την ομαλή ανάπτυξη και αποκατάσταση του τέκνου. Τότε, τυχόν απομάκρυνση του ανήλικου από το ασφαλές οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον αποδοχής, αγάπης, στοργής και οικογενειακής θαλπωρής, στο οποίο έχει

ήδη εισέλθει και εγκλιματιστεί, θα ήταν αντίθετη προς το συμφέρον του και θα αποτελούσε τροχοπέδη στην υγιή ψυχσωματική του ανάπτυξη, το οποίο, σε κάθε περίπτωση αξιολογικής στάθμησης με οτιδήποτε άλλο, κρίνεται πάντοτε, όπως προαναφέραμε, περισσότερο άξιο προστασίας, αφού είναι επιβεβλημένη η σταθερότητα και η συνέχεια στις συνθήκες ανάπτυξης αυτού, όπως και κάθε άλλου παιδιού.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Το ΕΔΔΑ, κατά πάγια νομολογία, προσεγγίζει και συνεχίζει να προσεγγίζει τα θέματα της επιμέλειας και της υιοθεσίας των παιδιών με ιδιαίτερη προσοχή, καθώς αναγνωρίζει ότι αναλόγως της φύσης και της σοβαρότητας της εκάστοτε περίπτωσης δύναται τα συμφέροντα του παιδιού να έρθουν σε σφοδρή σύγκρουση με τα συμφέροντα των βιολογικών του γονέων, οπότε και οφείλει να επιτευχθεί μεταξύ τους μία δίκαιη ισορροπία. Όσον αφορά τα συγκεκριμένα ζητήματα, το ΕΔΔΑ έχει αρχίσει να εγκαταλείπει τον κλασικό αυτό τρόπο επίλυσης των διαφόρων συγκρούσεων κινούμενο σε μία κατεύθυνση περισσότερο, θα λέγαμε, παιδοκεντρική¹⁵, δίνοντας μεγαλύτερη βαρύτητα, εάν όχι και προτεραιότητα, στην εξυπηρέτηση του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού, ακόμα και εάν αυτή η προσέγγιση αποβαίνει εις βάρος των δικαιωμάτων των βιολογικών γονέων. Έτσι, σε σχετική απόφασή του, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι «εάν είναι προς το συμφέρον του παιδιού να υιοθετηθεί και, εάν οι πιθανότητες μιας επιτυχούς για τα συμφέροντά του υιοθεσίας είναι αυξημένες, τότε τα όποια συμφέροντα των βιολογικών γονέων πρέπει αναπόφευκτα να υποτάσσονται σε εκείνα του παιδιού»¹⁶. Το αυτό διαπιστώθηκε από το Δικαστήριο και σε έτερη υπόθεση ενώπιόν του, όπου οι βιολογικοί γονείς αμφισβήτησαν την αρχή ότι τα συμφέροντα των παιδιών υπερέχουν πάντοτε έναντι των συμφερόντων των γονέων, υποστηρίζοντας ότι μία τέτοια εκ των προτέρων αποδοχή της υπεροχής αυτών είναι ασυμβίβαστη με τη γενικότερη αρχή που διέπει όλο το σύστημα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, συμπεριλαμβανομένου και του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, το οποίο στη δεύτερη παράγραφο ορίζει ότι κάθε κρατικό μέτρο που διεισδύει στη σφαίρα της οικογενειακής ζωής των ατόμων πρέπει να είναι νόμιμο, θεμιτό, κατάλληλο και αναγκαίο σε μία δημοκρατικώς ευνομούμενη κοινωνία¹⁷. Παρά τους εν λόγω ισχυρισμούς τους, όμως, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι, ειδικά στις περιπτώσεις υιοθεσίας ανηλίκων, το συμφέρον του παιδιού είναι πρωταρχικής σημασίας, ενώ δεν κείται εκτός του πλαισίου της Σύμβασης, αλλά, αντιθέτως, υπάρχει εγγενώς στην

15. ΕΔΔΑ *Johansen κατά Νορβηγίας*, ό.π.

16. ΕΔΔΑ *R and H κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π.

17. ΕΔΔΑ *Υ.С. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 4547/10), απόφαση της 13ης Μαρτίου 2012.

αξιολόγηση της έννοιας της «αναγκαιότητας» της επέμβασης, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 8 παρ. 2 της ΕΣΔΑ¹⁸. Το δικαίωμα των βιολογικών γονέων για διατήρηση των δεσμών τους με το τέκνο δεν πρέπει να παραβλέπεται ή να οδηγεί σε βλάβη του συμφέροντος του ίδιου του τέκνου, είτε αυτή η βλάβη αφορά τη σωματική είτε την ψυχική του υγεία, διότι το συμφέρον του τέκνου υπερέχει. Οι οικογενειακοί δεσμοί πρέπει, πράγματι, να διασπώνται μόνο σε άκρως εξαιρετικές περιστάσεις, πράγμα που σημαίνει ότι η εξασφάλιση στο παιδί ενός πιο ευχάριστου και όμορφου οικογενειακού περιβάλλοντος δεν δικαιολογείται από μόνη της την επέμβαση στη σφαίρα της οικογενειακής ζωής και του δικαιώματος των γονέων για προστασία της. Η απομάκρυνσή του από αυτή θα πρέπει να αποτελεί *ultimum refugium*, την έσχατη λύση. Όταν, όμως, το συμφέρον του παιδιού συγκρούεται με εκείνο

της προστασίας της οικογενειακής ζωής των γονέων, τότε το συμφέρον του παιδιού υπερτερεί, καθώς κύριος σκοπός είναι η ανατροφή και ανάπτυξή τους σε ένα υγιές και ασφαλές περιβάλλον. Υπό αυτά, λοιπόν, τα δεδομένα δεν προκαλεί καταρχάς εντύπωση ο νομικός μηχανισμός της Νορβηγίας, όπου οι υιοθεσίες κρίνονται νόμιμες, όταν εξυπηρετούν το καλύτερο συμφέρον του παιδιού, ακόμα και εάν υπάρχει αντίθετη βούληση των γονέων. Αυτό που προκαλεί, όμως, εντύπωση είναι, γιατί το Δικαστήριο δεν έλαβε, όπως παγίως κάνει τα τελευταία χρόνια, ξεκάθαρη θέση υπέρ της υπεροχής των συμφερόντων του παιδιού και αναλώθηκε στην εξέταση των εσωτερικών διαδικασιών που έλαβαν χώρα, καταλήγοντας εν τέλει στο συμπέρασμα ότι το δικαίωμα της προσφεύγουσας για σεβασμό της οικογενειακής της ζωής, υπό τη μορφή της οικογενειακής επανένωσης, παραβιάστηκε.

18. C. SIMMONDS, *Paramountcy and the ECHR: A Conflict resolved?*, Cambridge Law Journal, 2012, σ. 498.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Περικοπές αποδοχών δημοσίων υπαλλήλων

Δεν αντίκειται στο Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ η κατάργηση επιδομάτων εορτών και αδειάς από 01.01.2013 καθώς δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος

αποδοχές δημοσίων υπαλλήλων – μισθολογικές περικοπές – αναμόρφωση μισθολογίου – οριακός δικαστικός έλεγχος – δώρα εορτών και επίδομα αδειάς – λόγοι γενικού συμφέροντος που δικαιολογούν την κατάργησή τους – αρχή της αναλογικότητας – ισότητα ενώπιον των δημοσίων βαρών – προστασία επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσης – συνταγματική και συμβατή προς την ΕΣΔΑ η κατάργησή τους

ΣτΕ (Ολ.), απόφαση αριθμ. 1308/2019, 16.07.2019

Στην υπ' αριθμ. 1308/2019 απόφασή της (όμοια με την 1307/2019), η Ολομέλεια του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου κλήθηκε να κρίνει, με τη διαδικασία της πιλοτικής δίκης, κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος που υπεβλήθη από το Διοικητικό Πρωτοδικείο Τρίπολης επί εκκρεμούς αγωγής δημοσίων υπαλλήλων, τη συνταγματικότητα και τη συμβατότητα προς το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ της διάταξης της περ. 1 της υποπαρ. Γ.1 της παρ. Γ του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012, με την οποία καταργήθηκαν από 01.01.2013 τα δώρα εορτών και το επίδομα αδειάς που ελάμβαναν οι δημόσιοι υπάλληλοι.

Ειδικότερα, με την από 31.05.2015 αγωγή τους, οι ενάγοντες, μόνιμοι δικαστικοί υπάλληλοι, ζήτησαν από το εναγόμενο Ελληνικό Δημόσιο να καταβάλει σε καθέναν από αυτούς, νομιμοτόκως, το ποσό που αντιστοιχεί στα επιδόματα εορτών και αδειάς του χρονικού διαστήματος από 01.01.2013 έως 31.05.2015, τα οποία στερήθηκαν παρανόμως λόγω κατάργησής τους, από 01.01.2013, με τον ν. 4093/2012.

Η Ολομέλεια του ΣτΕ, με αυξημένη πλειοψηφία, απέρριψε την υπό κρίση αγωγή, καθώς έκρινε συνταγματική και συμβατή με την ΕΣΔΑ την κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδειάς. Αποφάνθηκε, ειδικότερα, ότι η κατάργηση των ανωτέρω επιδομάτων εξυπηρετεί σκοπό δημοσίου συμφέροντος και δεν παραβιάζει τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ των απαιτήσεων του γενικού συμφέροντος και της προστασίας των δικαιωμάτων των εναγόντων δικαστικών υπαλλήλων, μεταξύ των οποίων και η εξασφάλιση ενός επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσης. Συνεπώς, η κατάργηση αυτή δεν αντίκειται στην κατοχυρωμένη από το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος αρχή της αναλογικότητας, ούτε στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Η κατάργηση των επιδομάτων δεν αντίκειται, τέλος, ούτε στα άρθρα 4 παρ. 5 και 25 παρ. 4 του Συντάγματος περί ισότητας στην κατανομή των δημοσίων βαρών, δεδομένου ότι πρόκειται για μέτρο που αφορά όλους τους υπαλλήλους του Δημοσίου και του ευρύτερου δημόσιου τομέα.

Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι στην απόφαση υπήρξε και μειοψηφία 6 μελών, η οποία τάχθηκε κατά της συνταγματικότητας των εν λόγω περικοπών. Αντλώντας επιχείρημα από το ότι δεν προηγήθηκε ειδική έρευνα του αντικειμένου των περικοπών ούτε και άλλη ειδικότερη αναφορά, εκτίμηση ή αιτιολογία, η οποία, κατά τη θέση αυτή, ήταν ιδιαίτερος επιβεβλημένη, δεδομένου ότι πρόκειται περί παροχών, οι οποίες συνδέονται αμέσως με την προστατευόμενη από το Σύνταγμα (άρθρα 2, 5 παρ. 1 και 21) κοινωνική και οικογενειακή ζωή, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί στην ελληνική πραγματικότητα τα τελευταία τουλάχιστον 60 χρόνια, η μειοψηφία διατύπωσε τη θέση ότι η θέσπιση των περικοπών δεν είναι νόμιμη για τους ίδιους ακριβώς λόγους που και οι λοιπές περικοπές του ν. 4093/2012 έχουν κριθεί αντισυνταγματικές με αποφάσεις της Ολομέλειας του αυτού δικαστηρίου.

Παρατηρήσεις

*Ευστρατία Κώστογλου**

I. Προλεγόμενα

Η υπό σχολιασμό απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ εντάσσεται από συστηματική άποψη στην προβληματική της συνταγματικότητας και συμβατότητας με την ΕΣΔΑ των μνημονιακών μέτρων που ελήφθησαν την περίοδο 2010-2016 προς αντιμετώπιση της οξυμένης οικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης στη χώρα μας. Με την απόφαση αυτή, η Ολομέλεια του ΣτΕ έταμε ένα ζήτημα το οποίο απασχόλησε εντόνως την τελευταία περίοδο, όχι μόνο τους συλλειτουργούς της δικαιοσύνης αλλά, γενικότερα, ολόκληρη την ελληνική κοινωνία. Πρόκειται για το ζήτημα της συνταγματικότητας και της συμβατότητας με την ΕΣΔΑ της περικοπής των επιδομάτων εορτών και αδειάς των δημοσίων υπαλλήλων που επήλθε με τη διάταξη της περ. 1 της υποπαρ. Γ.1 της παρ. Γ του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012. Αποτελεί αυτό, αναντίρρητα, ένα ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος – νομικού αλλά και κοινωνικού – με συνέπειες για έναν ιδιαίτερα ευρύ κύκλο προσώπων, καθότι τα επίμαχα επιδόματα καταργήθηκαν από 01.01.2013 για όλους τους δημοσίους υπαλλήλους, καθώς και για τους υπαλλήλους που υπηρετούν στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Ήδη έχουν εκδοθεί ορισμένες αποφάσεις των Διοικητικών Πρωτοδικείων που κλήθηκαν να κρίνουν επί του ανωτέρω ζητήματος, ενώ, παράλληλα, εκκρεμεί πλήθος ανάλογων υποθέσεων στα διοικητικά δικαστήρια. Υπό τα δεδομένα αυτά, κρίθηκε επιβεβλημένη, προς διασφάλιση της ενότητας της νομολογίας και της ασφάλειας δικαίου, η έγκαιρη και άμεση επίλυση του σχετικού ζητήματος από

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

την Ολομέλεια του ΣτΕ μέσω του θεσμού της «δίκης-πilotου»¹.

II. Η καθιέρωση και η σταδιακή κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδειάς

Η καθιέρωση των επιδομάτων εορτών και αδειάς στο Δημόσιο ανατρέχει στην περίοδο 1950-1951. Ειδικότερα, με τον α.ν. 1502/1950 καθιερώθηκαν υπέρ των δημοσίων υπαλλήλων τα επιδόματα εορτών και, συγκεκριμένα, το «δώρο» Χριστουγέννων, το οποίο ισούταν με τον μισθό ενός μήνα, και το «δώρο» Πάσχα, που ισούταν με τον μισθό μισού μήνα. Έναν χρόνο αργότερα, με τον ν. 1811/1951, καθιερώθηκε και το επίδομα αδειάς, με τη χορήγηση κανονικής άδειας ή με την έναρξη των θερινών διακοπών, το οποίο ανερχόταν σε μισθό μισού μηνά. Τα επιδόματα αυτά διατηρήθηκαν αναλλοίωτα σε όλους τους μεταγενέστερους νόμους που ρύθμιζαν τις αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων².

Στις 16.02.2010, το Συμβούλιο της ΕΕ εξέδωσε την 2010/182/ΕΕ Απόφασή του, με την οποία καλούσε την Ελλάδα να λάβει μέτρα για τη μείωση του υπερβολικού ελλείμματος που είχε διαπιστώσει ότι υφίσταται³. Μετά ταύ-

τα, με τον ν. 3833/2010, οι αποδοχές των υπηρετούντων με οποιαδήποτε σχέση εργασίας στον στενό ή ευρύτερο δημόσιο τομέα μειώθηκαν αναδρομικά από 01.01.2010 κατά 12%, τα επιδόματα που ελάμβαναν κατά 20% και, τέλος, τα επιδόματα εορτών και αδειάς μειώθηκαν κατά 30%. Εν συνεχεία, με τον ν. 3845/2010 θεσπίστηκε η περαιτέρω μείωση κατά 8% των αμοιβών των υπαλλήλων του Δημοσίου, καθώς και η πρόβλεψη, για καθένα από τα επιδόματα εορτών Χριστουγέννων, Πάσχα και αδειάς, ενός πάγιου και εκ των προτέρων καθορισμένου ποσού, ύψους πεντακοσίων ευρώ για το πρώτο και διακοσίων πενήντα ευρώ για έκαστο των δύο τελευταίων. Τελικά, με τη διάταξη της περίπτωσης 1 της υποπαρ. Γ.1 της παρ. Γ του άρθρου πρώτου του ανωτέρω ν. 4093/2012 επήλθε η πλήρης κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδειάς, τη συνταγματικότητα και συμβατότητα της οποίας κλήθηκε να εξετάσει στη σχολιαζόμενη απόφαση το ΣτΕ.

III. Νομική θεμελίωση της συνταγματικότητας και συμβατότητας με την ΕΣΔΑ των περικοπών

Ως αφετηρία του δικανικού συλλογισμού του ΣτΕ τέθηκε η παραδοχή ότι «σε περιπτώσεις παρατεταμένης οικονομικής κρίσης, ο κοινός νομοθέτης δύναται να θεσπίσει μέτρα περιστολής των δημόσιων δαπανών που συνεπάγονται σοβαρή οικονομική επιβάρυνση μεγάλων κατηγοριών του πληθυσμού και, ιδίως, όσων λαμβάνουν μισθό ή σύνταξη από το δημόσιο ταμείο, λόγω της άμεσης εφαρμογής και αποτελεσματικότητας των επιβαλλόμενων σε βάρος τους μέτρων για τον περιορισμό του δημόσιου ελλείμματος». Μάλιστα, ειδικά ως προς το μισθολόγιο των δημοσίων υπαλλήλων, έχει κριθεί⁴ ότι ο νομοθέτης μπορεί, εκτιμώντας τις εκάστοτε επικρατούσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και λαμβάνοντας υπόψη τη δημοσιονομική κατάσταση της χώρας, να προβαίνει καταρχήν σε αναμόρφωσή του εισάγοντας νέες ρυθμίσεις, η συνταγματικότητα των οποίων υπόκειται σε οριακό έλεγχο εκ μέρους του δικαστή. Το πεδίο της επιτρεπτής παρέμβασης του νομοθέτη με τέτοια μέτρα οριοθετούν, ιδίως, η συνδρομή σκοπού δημοσίου συμφέροντος, η αρχή της αναλογικότητας, η ισότητα στην κατανομή των δημοσίων βαρών και ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Από τα παραπάνω θεμελιώδη ζητήματα, η σχολιαζόμενη απόφαση πραγματεύεται, εν πρώτοις, το ζήτημα εάν το επίμαχο μέτρο εξυπηρετεί σκοπό δημοσίου συμφέροντος. Σχετικά, το δικαστήριο έκανε δεκτό ότι το επίμαχο μέτρο, λόγω της φύσης του, συμβάλλει άμεσα στην περιστολή των δημοσίων δαπανών, δοθέντος ότι η κατάργηση των εν λόγω επιδομάτων συνεπάγεται την εξοικονόμηση συνολικού ποσού 469.600.000 ευρώ. Το μέτρο

1. Με το άρθρο 1 ν. 3900/2010, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει, ο νομοθέτης επιχείρησε μια δικονομική καινοτομία: το ΣτΕ δύναται να προβαίνει σε εκδίκαση οποιουδήποτε ενδίκου βοηθήματος ή μέσου ενώπιον τακτικού διοικητικού δικαστηρίου εφόσον: α) υποβληθεί είτε αίτημα οποιουδήποτε διαδίκου ή Γενικού Επιτρόπου Επικράτειας σε Τριμελή Επιτροπή του ΣτΕ και αυτή το κρίνει θετικά, είτε προδικαστικό ερώτημα από οποιοδήποτε τακτικό διοικητικό δικαστήριο και β) με αυτό τίθεται ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος με συνέπειες για ευρύτερο κύκλο προσώπων. Η απόφαση του ΣτΕ δεσμεύει μόνο τους διαδίκους της ενώπιόν του δίκης και τους παρεμβάντες, και βεβαίως το δικαστήριο που υπέβαλε το ερώτημα. Στην πράξη, όμως, το ΣτΕ χαράσσει έγκαιρα μια νομολογιακή γραμμή, ένα ισχυρό νομολογιακό προηγούμενο, αποσοβώντας τον κίνδυνο να εκδοθούν αντιφατικές αποφάσεις και να προκληθούν σημαντικές καθυστερήσεις. Βλ. για μια πρώτη πλήρη προσέγγιση του θεσμού, Φ. ΑΡΝΑΟΥΤΟ-ΓΛΟΥ, Η πρότυπη ή πιλοτική δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012· Γ. ΔΕΛΛΗ, Η Διοικητική Δικαιοσύνη σε αναζήτηση ταχύτητας – Ανατρέποντας το μύθο της «ωραίας κοιμωμένης», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σσ. 147-172, 179-186.

2. Βλ. ν.δ. 4548/1966, Υπαλληλικό Κώδικα (π.δ. 611/1977), ν. 1505/1984 περί του μισθολογίου του προσωπικού της Δημόσιας Διοίκησης, ν. 2470/1997, ν. 3205/2003 περί του μισθολογίου των λειτουργών και υπαλλήλων του Δημοσίου (και των Ν.Π.Δ.Δ.) και των μόνιμων στελεχών των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας.

3. Συγκεκριμένα, το Συμβούλιο είχε προηγουμένως διαπιστώσει ότι στην Ελλάδα υπήρχε υπερβολικό έλλειμμα, το οποίο ανερχόταν στο 3,5% του ΑΕΠ το 2007 και στο 3,6% του ΑΕΠ το 2008, υπερβαίνοντας το 3% του ΑΕΠ που ορίζει η ΣΛΕΕ, ενώ και το ακαθάριστο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης ανερχόταν σε ποσοστό σαφώς υψηλότερο της τιμής αναφοράς του 60% του ΑΕΠ που ορίζει η ΣΛΕΕ (94,8% του ΑΕΠ το 2007 και 94,6% του ΑΕΠ το 2008).

4. Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ (Ολ.) 481/2018, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΣτΕ 431/2018 (Ολ.), ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΣτΕ (Ολ.) 3372-3373/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΣτΕ (Ολ.) 3177/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΣτΕ (Ολ.) 3404-3406/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΣτΕ (Ολ.) 2192-2196/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΣτΕ (Ολ.) 668/2012, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

αυτό, το οποίο εντάσσεται σε ένα ευρύτερο και ολοκληρωμένο πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής και προώθησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων της ελληνικής οικονομίας, αποσκοπεί τόσο στην κάλυψη των άμεσων οικονομικών αναγκών της χώρας και την αντιμετώπιση των ιδιαίτερα αυξημένων ελλειμμάτων, όσο και στη βελτίωση της μελλοντικής δημοσιονομικής κατάστασης. Οι παραπάνω αποτελούν, κατά το δικαστήριο, «σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος», που δικαιολογούν, κατ' αρχήν, τη λήψη μέτρων περιστολής μισθολογικών δαπανών του Δημοσίου, όπως το επίμαχο, δεδομένου ότι, συν τοις άλλοις, συνδέονται με την υποχρέωση των κρατών που συμμετέχουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση να αποφεύγουν τα υπερβολικά δημοσιονομικά ελλείμματα (βλ. άρθρο 126 παρ. 1 ΣΛΕΕ).

Πάντως, πρέπει να σημειωθεί ότι η σχολιαζόμενη απόφαση δεν περιορίστηκε σε μια άνευ όρων πρόταση του δημοσίου συμφέροντος, αλλά εξέτασε, περαιτέρω, το ζήτημα εάν η κατάργηση των επίμαχων επιδομάτων παραβιάζει τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ των απαιτήσεων του γενικού συμφέροντος και της προστασίας των δικαιωμάτων των εναγόντων δικαστικών υπαλλήλων, δίνοντας σχετικά αρνητική απάντηση.

Εν συνεχεία, το δικαστήριο εξετάζει το ζήτημα εάν το επίμαχο μέτρο αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας. Σχετικά, παρατηρείται ότι το μέτρο αυτό, επειδή ακριβώς συμβάλλει τόσο άμεσα στην περιστολή των δημοσίων δαπανών, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως απρόσφορο – πολλώ δε μάλλον ως προδήλως απρόσφορο – για την επίτευξη των παραπάνω σκοπών δημοσίου συμφέροντος. τουναντίον, θα μπορούσε αυτό να χαρακτηριστεί ως προδήλως πρόσφορο για τους παραπάνω σκοπούς. Εξάλλου, το μέτρο αυτό, δεν μπορεί κατά το δικαστήριο να θεωρηθεί ότι δεν ήταν αναγκαίο, δεδομένου ότι με αυτό, το οποίο εφαρμόζεται γενικά σε όλους τους μισθούτους του δημόσιου τομέα, γίνεται προσπάθεια εξοικονόμησης και περιορισμού των διογκωμένων δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης, η οποία υπαγορεύεται από επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για μείωση του υπερβολικού δημοσίου ελλείμματος. Συν τοις άλλοις, στην απόφαση επισημαίνεται ότι η επιλογή συγκεκριμένων μέτρων για τη δημοσιονομική εξυγίανση της χώρας υπόκειται σε οριακό μόνο δικαστικό έλεγχο, μη δυνάμενου του δικαστή να υπεισέλθει σε σταθμίσεις σχετικά με το εάν ο νομοθέτης επέλεξε τον καλύτερο τρόπο χειρισμού του προβλήματος ή εάν έπρεπε να ασκήσει διαφορετικά την εν λόγω εξουσία.

Παραπέρα, το ΣτΕ προσεγγίζει το ζήτημα εάν το επίμαχο μέτρο προσβάλλει τους όρους αξιοπρεπούς διαβίωσης, καθώς οι αποδοχές που απομένουν μετά την κατάργηση των επίμαχων επιδομάτων θα πρέπει να επαρκούν για να εξασφαλίσουν την αξιοπρεπή διαβίωση των δημοσίων υπαλλήλων. Με τη σχολιαζόμενη απόφαση καθίσταται σαφές ότι το επίπεδο αξιοπρεπούς διαβίωσης προσδι-

ορίζεται συγκριτικά. Κατά το δικαστήριο, όμως, ως μέτρο σύγκρισης δεν χρησιμοποιούνται οι προηγούμενες αποδοχές των προσώπων που υφίστανται τις περικοπές, αλλά οι γενικά επικρατούσες συνθήκες σε συνάρτηση με το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού της χώρας εν γένει. Τούτων ούτως δοθέντων, στην απόφαση παρατίθεται μια σειρά επίσημων οικονομικών στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ, από τα οποία προκύπτουν οι επικρατούσες την επίμαχη περίοδο οικονομικές συνθήκες στη χώρα. Έτσι, το 2011, το όριο κινδύνου φτώχειας ανήρχετο σε 6.591 ευρώ, τη στιγμή που το μέσο ετήσιο ατομικό εισόδημα ανήρχετο σε 12.637,08 ευρώ. Επιπλέον, με τον ν. 4093/2012 ο κατώτατος μισθός στον ιδιωτικό τομέα είχε διαμορφωθεί στα 586,08, ενώ οι αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων με βάση το ενιαίο μισθολόγιο, που θεσπίστηκε με τον ν. 4014/2011, εκκινούσαν από τα 780 ευρώ για την κατώτερη κατηγορία και βαθμό και έφταναν τα 1092 ευρώ για την ανώτερη. Από τα παραπάνω, το δικαστήριο συνάγει ότι οι αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων, ακόμη και μετά την κατάργηση των επίμαχων επιδομάτων, εξασφάλιζαν ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, σε σχέση τόσο με όσους διαβιούσαν στα όρια της φτώχειας όσο και με όσους απασχολούνταν στον ιδιωτικό τομέα με τον κατώτατο βασικό μισθό και ημερομίσθιο. Δεν πρέπει, εξάλλου, να παραβλέπει κανείς, όπως εύστοχα επισημαίνεται⁵, ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι, λόγω της συνταγματικά κατοχυρωμένης μονιμότητας, διατήρησαν στη διάρκεια της κρίσης τις θέσεις εργασίας τους και επομένως το εισόδημά τους δεν επηρεάστηκε από την ανεργία.

Τέλος, το δικαστήριο εξετάζοντας το ζήτημα εάν από το επίμαχο μέτρο δεν θίγεται η ισότητα στην κατανομή των δημοσίων βαρών, αποφάνθηκε ότι κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Τη θέση αυτή στήριξε στην παραδοχή ότι το επίμαχο μέτρο αφορούσε όλους τους δημοσίους υπαλλήλους, διακρίνοντας το ζήτημα της χορήγησης των επιδομάτων εορτών και αδειάς στους υπαλλήλους του ιδιωτικού τομέα, οι οποίοι «αποτελούν διαφορετική κατηγορία, σε βάρος της οποίας έχουν επιβληθεί άλλα οικονομικής φύσεως μέτρα». Η αιτιολογία του δικαστηρίου, στο σημείο αυτό, θα μπορούσε ίσως – για να θεωρηθεί πλήρης – να είναι περισσότερο αναλυτική. Τούτο καθώς, στη μείζονα πρόταση αυτό είχε δεχθεί σχετικά τα εξής: «[οι] αρχές της αναλογικότητας, της ισότητας στην κατανομή των δημοσίων βαρών και του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, [...] επιτάσσουν το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής να κατανέμεται μεταξύ όλων των κατηγοριών απασχολούμενων τόσο στον δημόσιο, όσο και στον ιδιωτικό τομέα, όπως, επίσης, και των ασκούντων ελευθέριο επάγγελμα, δεδομένου, μάλιστα, ότι η βιωσιμότητα των δημοσίων οικονομικών είναι προς όφελος όλων. Και τούτο διότι, ενόψει και της καθιερούμενης στο άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγμα-

5. Βλ. Π. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, Παρατηρήσεις στην ΣτΕ (ΟΛ.) 1308/2019, ΘΠΔΔ, 2019, σ. 763.

τος αξίωσης του Κράτους να εκπληρώνουν όλοι οι πολίτες το χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης, δεν είναι επιτρεπτό η επιβάρυνση από τα μέτρα που λαμβάνονται προς αντιμετώπιση της δυσμενούς και παρατεταμένης οικονομικής συγκυρίας να κατανέμεται πάντοτε σε συγκεκριμένες κατηγορίες πολιτών, ώστε η σωρευτική επιβάρυνση αυτών να είναι ιδιαίτερα μεγάλη και να είναι πλέον εμφανής η υπέρβαση των ορίων της αναλογικότητας και της ισότητας στην κατανομή των δημόσιων βαρών, αντί της προώθησης διαρθρωτικών μέτρων ή της είσπραξης των φορολογικών εσόδων, από τη μη εφαρμογή των οποίων ευνοούνται, κυρίως, άλλες κατηγορίες πολιτών».

Πάντως, παρότι είναι συζητήσιμη η πληρότητα της αιτιολογίας, εντούτοις το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει η απόφαση, κρίνεται, κατά τη γνώμη μας, επιδοκιμαστέο. Όπως ορθά επισημαίνεται σχετικά⁶, το εισόδημα της κατηγορίας των ιδιωτικών υπαλλήλων επλήγη βαρύτατα από την ανεργία, πρόβλημα που δεν αντιμετώπισαν οι δημόσιοι υπάλληλοι. Παράλληλα, σε βάρος των ιδιωτικών υπαλλήλων, λήφθηκε σειρά δυσμενών μέτρων, όπως η δραστική γενική μείωση του κατώτατου μισθού της ΕΓ-ΣΣΕ κατά 22% και κατά 32% για τους νέους έως 25 ετών καθώς και της αποζημίωσης απόλυσης, η *ex lege* λήξη των ισχυουσών συλλογικών συμβάσεων και διαιτητικών αποφάσεων, η κατάργηση των ρητρών μονιμότητας και η κατάργηση του δικαιώματος μονομερούς προσφυγής στη διαιτησία⁷. Αλλά και οι ασκούντες το ελεύθερο επάγγελμα, ήρθαν αντιμέτωποι με σοβαρά μέτρα περιορισμού του εισοδήματός τους, όπως η κατάργηση του αφορολογήτου ορίου και των φοροαπαλλαγών, η ύπαρξη τεκμηρίων διαβίωσης και τέλους επιτηδεύματος, η επιβολή φόρου 26% από το πρώτο ευρώ του ετησίου εισοδήματος, η προκαταβολή φόρου ποσού έως και 55% του φόρου κ.ά. Με βάση τα παραπάνω, δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μας, εύλογα να θεωρηθεί ότι οι περικοπές των επίμαχων επιδομάτων εξικνούνται πέραν ενός ορίου, καθιστώντας, υπό το πρίσμα της ισότητας των πολιτών κατά τη συμμετοχή τους στα δημόσια βάρη, τη μείωση του εισοδήματος των δημοσίων υπαλλήλων υπέρμετρη θυσία τους σε σχέση με τις λοιπές κατηγορίες πολιτών. Ως εκ τούτου, δεν κρίνεται ως δυσανάλογη η συμμετοχή αυτών στην επίτευξη του σκοπού του νόμου.

IV. Η θέση της μειοψηφίας

Η μειοψηφία διατύπωσε τη θέση ότι η θέσπιση των περικοπών δεν είναι νόμιμη για τους ίδιους ακριβώς λόγους που και οι λοιπές περικοπές του ν. 4093/2012 έχουν κριθεί αντισυνταγματικές με αποφάσεις της Ολομέλειας του αυτού δικαστηρίου. Δηλαδή, αφενός διότι ο νομοθέτης

όφειλε να εξετάσει, εάν οι εναπομείνουσες, μετά τις αλληπάλληλες μειώσεις, αποδοχές παραμένουν επαρκείς για την αντιμετώπιση του κόστους αξιοπρεπούς διαβίωσης των δημοσίων υπαλλήλων και των κάθε κατηγορίας εργαζομένων ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής· αφετέρου, διότι θα έπρεπε να έχει προηγηθεί ειδική εμπεριστατωμένη μελέτη, προκειμένου ο νομοθέτης να διαπιστώσει και να αποδείξει τεκμηριωμένα ότι η λήψη των συγκεκριμένων μέτρων είναι συμβατή με τις σχετικές συνταγματικές δεσμεύσεις που απορρέουν, μεταξύ άλλων, από τις αρχές της ισότητας και της αναλογικότητας, καθώς και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου.

Τα επιχειρήματα αυτά, τα οποία συναντώνται στο σκεπτικό αποφάσεων σχετικών με τις περικοπές συντάξεων, επισημαίνεται ότι δεν μπορούν μεταφερθούν στο σκεπτικό της εν λόγω απόφασης, λόγω της ουσιώδους διαφοράς ότι οι συντάξεις αποτελούν το κύριο μέσο διαβίωσης των συνταξιούχων, ενώ τα επιδόματα εορτών και αδειάς αποτελούν ένα μικρό μέρος των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων που έχουν δοθεί για άλλον σκοπό⁸. Κατά την ίδια θέση, η οποία παρίσταται ιδιαίτερα πειστική, ενόψει του ότι μέτρο σύγκρισης αποτελεί το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού της χώρας, παρέλκει η ανάγκη περαιτέρω τεκμηρίωσης των περικοπών με βάση ειδική μελέτη, μιας και, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, οι αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων είναι σημαντικά ανώτερες των αποδοχών των ιδιωτικών υπαλλήλων και διπλάσιες από τα όρια της φτώχειας.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Όπως σε σειρά προηγούμενων αποφάσεών του⁹, το δικαστήριο κρίνει ως συνταγματικώς ανεκτή την περικοπή των μισθολογικών παροχών. Σε αυτή δε τη δικανική κρίση άγεται, αφού εντοπίσει ένα συνταγματικά αποδεκτό δημόσιο συμφέρον, εντασσόμενο σε έναν ευρύτερο οικονομικό προγραμματισμό, που εξυπηρετεί μάλιστα, πέρα από την αδιαμφισβήτητη ανάγκη διατήρησης της εγχώριας δημοσιονομικής ισορροπίας, και το κοινό συμφέρον απάντων των κρατών μελών της Ευρωζώνης¹⁰.

Κατ' αυτόν τον τρόπο κρίνοντας, το ΣτΕ κινείται εντός των ορίων της δικαιοδοτικής του αρμοδιότητας, ασκώντας έναν οριακό έλεγχο της επίμαχης νομοθετικής επιλογής, δίχως να παρεκκλίνει υποκαθιστώντας τον νομοθέτη στη χάραξη της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής¹¹.

Άλλωστε, η αντίληψη περί των περιθωρίων εκτίμησης που απολαμβάνει ο εθνικός νομοθέτης σε ζητήματα δη-

6. Ibid, σ. 764.

7. Βλ. αναλ. το τεύχος-αφιέρωμα της ΕΕργΔ «Οι εργασιακές σχέσεις στην εποχή των μνημονίων. Το εργατικό δίκαιο μετά και το Μνημόνιο II», τ.χ. 9/2012, σ. 200.

8. Βλ. Π. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, Παρατηρήσεις στην ΣτΕ (Ολ.) 1308/2019, ό.π., σ. 764.

9. Αρχής γενομένης από την ΣτΕ (Ολ.) 668/2012, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

10. Βλ. κατ' αναλογία Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑ, Οικονομική κρίση και Σύμβαση, εκδ. Σάκκουλα, 2014, σ. 137.

11. Βλ. Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑ, Η αναθεώρηση του Συντάγματος στη δίνη της παροχολογίας, ΔτΚΑ, 2019, σσ. 551-552.

μοσιονομικής πολιτικής, τα οποία είναι εξαιρετικά ευρεία και υπόκεινται μόνο σε οριακό δικαστικό έλεγχο, υιοθετείται και από το ΕΔΔΑ. Το τελευταίο παγίως δέχεται ότι στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ εμπίπτουν μεν οι δεδουλευμένες αποδοχές του δημοσιοϋπαλληλικού δικαίου και η προσδοκία για τη μελλοντική καταβολή τους, πλην, όμως, με τις διατάξεις αυτές δεν κατοχυρώνεται δικαίωμα σε διαρκή απόληψη αποδοχών και συντάξεων συγκεκριμένου ύψους¹², εκτός αν συντρέχει περίπτωση διακινδύνευσης της αξιοπρεπούς διαβίωσης του προσφεύγοντος¹³.

Έπειτα, το ενδιαφέρον της σχολιαζόμενης απόφασης έγκειται στο ζήτημα της περαιτέρω εξειδίκευσης της αόριστης έννοιας της αξιοπρεπούς διαβίωσης. Ο όρος αυτός, ο οποίος εντοπίζεται το πρώτον στη ΣτΕ (Ολ.) 668/2012, έχει εσχάτως αναπτύξει ιδιαίτερα δυναμική παρουσία στη νομολογία του ΣτΕ, ιδίως σε υποθέσεις που σχετίζονται με περικοπές μισθών και συντάξεων και, γενικότερα, σε υποθέσεις που έχουν κατ' ουσία οικονομικό αντικείμενο σχετιζόμενο με το εισόδημα¹⁴. Σε προηγούμενες αποφάσεις του, εξάλλου, το ΣτΕ είχε περιορίσει στον προσδιορισμό του περιεχομένου του όρου¹⁵. Σε αυτό το πλαίσιο, κρίθηκε λ.χ. ότι η αξιοπρεπής διαβίωση αναφέρεται σε αποδοχές, οι οποίες δεν θα εξασφαλίζουν μόνον τους όρους της φυσικής υπόστασης (διατροφή, ένδυση, στέγαση, βασικά οικιακά αγαθά, θέρμανση, υγιεινή και ιατρική περίθαλψη όλων των βαθμίδων), αλλά και τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή¹⁶.

Η σχολιαζόμενη απόφαση παρουσιάζει μία ιδιαίτερη συμβολή στο εν λόγω ζήτημα: εισάγει την παραδοχή ότι το ελάχιστο επίπεδο αξιοπρεπούς διαβίωσης προσδιορίζεται συγκριτικά. Το δε μέτρο σύγκρισης, με βάση το οποίο θα κριθεί εάν το εισόδημα που απομένει σε ορισμένη κατηγορία μετά τη λήψη ενός μέτρου εξασφαλίζει ένα ελάχιστο επίπεδο αξιοπρεπούς διαβίωσης, δεν αποτελούν οι προηγούμενες αποδοχές της εν λόγω κατηγορίας, αλλά οι γενικά επικρατούσες συνθήκες σε συνάρτηση με το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού της χώρας εν γένει. Πρέπει, πάντως, να τονιστεί ότι η ίδια άποψη έχει εκφραστεί και στο παρελθόν από τη μειοψηφία της ΣτΕ

12. Βλ. ΕΔΔΑ *Eskelinen κατά Φινλανδίας* (Προσφυγή Νο 63235/00), απόφαση της 19ης Απριλίου 2007· ΕΔΔΑ *Panfile κατά Ρουμανίας*, (Προσφυγή Νο 13902/11), απόφαση της 20ής Μαρτίου 2012.

13. Βλ. ΣτΕ (Ολ.) 668, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΣτΕ (Ολ.) 1283/2012, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

14. Βλ. αναλ. Σ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΟΥ, Ο λειτουργικός προορισμός του εισοδήματος – Σκέψεις με αφορμή τη νομολογία της αξιοπρεπούς διαβίωσης, ΘΠΔΔ, 2017, σ. 1276 επ.

15. Βλ. αναλ. Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑ, Οικονομική κρίση και Σύνταγμα, ό.π., σ. 153 επ.

16. Βλ. ΣτΕ (Ολ.) 2287/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΣτΕ (Ολ.) 734/2016, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

(Ολ.) 4741/2014¹⁷. Όσον αφορά τον συγκριτικό χαρακτήρα της σχετικής έρευνας, χαρακτηριστικά επισημαίνεται¹⁸ ότι «όταν τα δικαστήρια αποφαινόνται για το αδικαιολόγητο των περικοπών σε μισθούς και συντάξεις του δημοσίου εύλογα αναρωτιέται κανείς αν δικαιούνται να αγνοούν το ένα εκ. ανέργους και ότι ο μέσος όρος μισθού στον ιδιωτικό τομέα είναι κοντά στα 500 ευρώ για θέση εργασίας περιορισμένου χρόνου».

Εν κατακλείδι, με ενδιαφέρον αναμένεται η στάση που θα τηρηθεί, στο εξής, τόσο από τον τακτικό διοικητικό δικαστή που θα επιληφθεί αγωγής ομοίου περιεχομένου με την εδώ επίδικη, όσο και από τον πολιτικό δικαστή, στο πλαίσιο της εξέτασης αντίστοιχης αγωγής εργαζομένων ιδιωτικού δικαίου του δημοσίου τομέα. Όσον αφορά ειδικά τις αγωγές που θα εγερθούν ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, πλην εκείνων των οποίων η εκδίκαση αναστάλη ενόψει της παραπομπής του ζητήματος στο ΣτΕ¹⁹, αρκεί να υπομνησθεί ότι δεν απορρέει από τη σχολιαζόμενη απόφαση ουδεμία δέσμευση, αλλά απλώς ένα ιδιαίτερης βαρύτητας νομολογιακό προηγούμενο²⁰. και τούτο, διότι ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων υπό το ελληνικό συνταγματικό δίκαιο είναι διάχυτος και συγκεκριμένος²¹.

17. ΣτΕ (Ολ.) 4741/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

18. Βλ. Π. ΜΑΝΤΖΟΥΦΑ, Η αναθεώρηση του Συντάγματος στη δίνη της παροχολογίας, ό.π., σ. 552.

19. Σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 40 παρ. 2 και 113 του ν. 4055/2012, οι υποθέσεις των οποίων η εκδίκαση είχε ανασταλεί και στις οποίες είτε τίθεται μόνο το νομικό ζήτημα που επέλυσε το ΣτΕ είτε εκτός από αυτό τίθενται λόγοι που είναι προφανώς απαράδεκτοι ή αβάσιμοι, εισάγονται υποχρεωτικά προς κρίση σε συμβούλιο, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 34Α και 34Β του Π.Δ. 18/1989 και 126Α του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας, ενώ, εάν μετά από αίτημα διαδίκου εισαχθούν στο ακροατήριο και το δικάζον δικαστήριο επιλύσει την υπόθεση, σύμφωνα με την απόφαση του ΣτΕ, επιδικάζεται, σε βάρος του αιτηθέντος και ηττηθέντος διαδίκου, πενταπλάσια ή διπλάσια δικαστική δαπάνη, αντιστοίχως, από αυτή που προβλέπεται στον σχετικό κώδικα. Συναφώς, επισημαίνεται ότι με τον τρόπο αυτό, η κρίση της αντισυνταγματικότητας που διατυπώνει το δικαστήριο κατά τη διαδικασία της πιλοτικής δίκης παράγει έμμεσα ένα ιδιόμορφο δεσμευτικό περιεχόμενο ως προς τις δίκες που έχουν ανασταλεί και εισάγονται να δικαστούν σε συμβούλιο. Στην πράξη, επέρχεται μια συγκέντρωση του ελέγχου της συνταγματικότητας, η οποία πλήττει τόσο τον διάχυτο όσο και τον συγκεκριμένο χαρακτήρα του ελέγχου συνταγματικότητας. Βλ. έτσι Β. ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ, Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σσ. 213, 219.

20. Εξάλλου, σκοπός θέσπισης της πιλοτικής δίκης ήταν η ενότητα της νομολογίας με την απονομή δικαιοσύνης σε έγκαιρο χρόνο. Αναλυτικότερα, βλ. παραπάνω υποσημ. 1. Πρβλ. και Β. ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ, Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων, ό.π., σ. 213.

21. Βλ. αντί πολλών Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 2014, σ. 127 επ.

► Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με τη Γεωργία «Ενίσχυση των δυνατοτήτων για την Ύπηρεσία Λογιστικής Τυποποίησης, Αναφορών και Εποπτεία Ελεγκτών της Γεωργίας» (SARAS) – Συνάντηση συντονιστικής επιτροπής

Στις 8 Ιουλίου 2019 πραγματοποιήθηκε στην Τιφλίδα η 3η Συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής (Steering Committee) του συγκεκριμένου προγράμματος διδυμοποίησης, που εκτελείται από το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου σε συνεργασία με την Επιτροπή Λογιστικής Τυποποίησης και Ελέγχων (ΕΛΤΕ) και αποσκοπεί στην ενίσχυση του νομοθετικού πλαισίου της Γεωργίας σε σχέση με τις Οδηγίες 2013/34/EU (Λογιστικής) και 2014/56/EU (Ελεγκτικής). Στη συνάντηση, κατά την οποία τα μέλη της Επιτροπής συζήτησαν την πρόοδο του προγράμματος και ενέκριναν τον σχεδιασμό των δράσεων για τους επόμενους έξι μήνες, ο διαχειριστής του προγράμματος, κ. Βασίλης Κόνιαρης, εκπροσώπησε το ΚΔΕΟΔ, παρουσιάζοντας τη στρατηγική για τη δημοσιότητα του προγράμματος και την εκτέλεση του προϋπολογισμού για τις έως τώρα δραστηριότητες.

Σημαντικά στοιχεία της συνάντησης ήταν η ικανοποίηση από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Αντιπροσωπείας στη Γεωργία για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος, καθώς και για τη στρατηγική δημοσιότητας του προγράμματος στους αποδέκτες στη Γεωργία. Ειδικότερα, στις αποστολές οι οποίες πραγματοποιήθηκαν το προηγούμενο τρίμηνο, συμμετείχαν αντιπρόσωποι από την Κεντρική Τράπεζα της Γεωργίας, λαμβάνοντας μέρος στις εκπαιδεύσεις και στην ανταλλαγή απόψεων σχετικά με τη νομοθετική προσαρμογή της χώρας. Η κ. Δήμητρα Οικονόμου, Μόνιμη Εμπειρογνώμων, και ο κ. Παναγιώτης Γιαννόπουλος, Αντιπρόεδρος της ΕΛΤΕ και Project Leader του προγράμματος, παρουσίασαν την εξέλιξη της νομοθετικής προσαρμογής και τις δράσεις που έχουν προγραμματιστεί μέχρι τον Δεκέμβριο 2019. Στη συνάντηση συμμετείχε και ο Αντιπρόεδρος της Κεντρικής Τράπεζας της Γεωργίας, ο οποίος είναι μέλος του Δ.Σ. του SARAS.

Βασίλειος Κόνιαρης

► Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με το Αζερμπαϊτζάν – Ενδυνάμωση της Θεσμικής Ικανότητας της Διεύθυνσης Πνευματικής Ιδιοκτησίας σχετικά με τη Διαχείριση και την Προστασία των δικαιωμάτων Πνευματικής Ιδιοκτησίας στα Ψηφιακά Δίκτυα

Το ΚΔΕΟΔ ανέλαβε, σύμφωνα με απόφαση της Αντιπροσωπείας της ΕΕ στο Αζερμπαϊτζάν και την αποδοχή της από το ΚΔΕΟΔ, την υλοποίηση του προγράμματος με τίτλο «Strengthening the Institutional Capacity of the

Intellectual Property Agency to Manage and Protect Intellectual Property Rights in Digital Networks (SICCA) - [AZ/13/ENPI/TR/1/16(AZ/44)]», προϋπολογισμού 1.081.422 ευρώ, διάρκειας 24 μηνών και με ημερομηνία έναρξης την 9η Σεπτεμβρίου 2019.

Το ΚΔΕΟΔ, το οποίο υπέβαλε την πρόταση σε συνεργασία με την «Autorità per le Garanzie nelle Comunicazioni» (AGCOM), ιταλικό φορέα που ασχολείται με την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων, επελέγη από την ΕΕ ως φορέας υλοποίησης του εν λόγω προγράμματος κατόπιν διεθνούς διαγωνιστικής διαδικασίας. Το πρόγραμμα έχει ως στόχο να ενδυναμώσει τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του αντίστοιχου Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας του Αζερμπαϊτζάν. Οι δράσεις του Προγράμματος περιλαμβάνουν σεμινάρια και επισκέψεις εργασίας (study visit) στην Ελλάδα, την Ιταλία, την Ουγγαρία και τη Δανία.

Ως Μόνιμος Εμπειρογνώμονας (RTA) του Προγράμματος έχει οριστεί ο κ. Ιωάννης Αναγνωστόπουλος, στέλεχος του ελληνικού Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας (ΟΠΙ), ενώ η εναρκτήρια εκδήλωση του Προγράμματος σχεδιάζεται να λάβει χώρα στο Μπακού το πρώτο δεκαήμερο του Νοεμβρίου 2019.

Σημειώνεται ότι από τον Απρίλιο του 2018 το ΚΔΕΟΔ, σε συνεργασία με την Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ), υλοποιεί στο Αζερμπαϊτζάν και άλλο πρόγραμμα Διδυμοποίησης για την ενίσχυση του υπουργείου Φορολογίας της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν σε θέματα ενδοομιλικών συναλλαγών και στην ανάπτυξη μέτρων κατά της φοροαποφυγής.

Λευκοθέα Σταύρου

► Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με τη Γεωργία «Ενίσχυση των δυνατοτήτων για την Ύπηρεσία Λογιστικής Τυποποίησης, Αναφορών και Εποπτεία Ελεγκτών της Γεωργίας» (SARAS) – Επίσκεψη εργασίας

Από τις 9 έως τις 11 Σεπτεμβρίου πραγματοποιήθηκε η πρώτη επίσκεψη εργασίας (study visit) στελεχών της Γεωργιανής αντιπροσωπείας στην Ελλάδα στο πλαίσιο του προγράμματος διδυμοποίησης. Τα στελέχη αυτά προέρχονται από εκπροσώπους της SARAS, της Κεντρικής Τράπεζας της Γεωργίας και της Υπηρεσίας Χρηματοοικονομικών Αναλύσεων του Υπουργείου Οικονομικών της Γεωργίας.

Οι εκπρόσωποι της Γεωργιανής πλευράς είχαν την ευκαιρία να επισκεφτούν τα γραφεία του Γενικού Εμπορικού Μητρώου (Γ.Ε.ΜΗ.), της Επιτροπής Λογιστικής Τυποποίησης και Ελέγχων (ΕΛΤΕ), που συνεργάζεται με το ΚΔΕΟΔ για την υλοποίηση του προγράμματος, και της Επιτρο-

πής Κεφαλαιαγοράς. Περαιτέρω, οι συμμετέχοντες παρακολούθησαν εισηγήσεις από στελέχη της ΕΛΤΕ, του Συνδέσμου Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (ΣΕΒ), του Υπουργείου Οικονομικών και της Τράπεζας της Ελλάδας, σχετικά με τις πρακτικές του κάθε φορέα και το νομοθετικό πλαίσιο της χώρας μας για την εποπτεία του επαγγέλματος των ορκωτών ελεγκτών, προκειμένου να τις συγκρίνουν με τις υφιστάμενες πρακτικές και νομοθεσίες στη Γεωργία.

Στέφανος Κατσούλης

► **Ολοκλήρωση του Προγράμματος Διδυμοποίησης “light” με τη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας στον τομέα της ιατροδικαστικής**

Από τον Οκτώβριο του 2018, το ΚΔΕΟΔ, σε συνεργασία με το Εργαστήριο Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, το Εργαστήριο Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και της Ιατροδικαστικής Υπηρεσίας Θεσσαλονίκης έχει αναλάβει την εκτέλεση light ευρωπαϊκού προγράμματος διδυμοποίησης με την τότε Π.Γ.Δ.Μ. στον

τομέα της ιατροδικαστικής, με τίτλο “Standardization and harmonization according to ISO 17025 standard of the laboratories with the Institute for forensic medicine, criminalistics and medical deontology”, που αναμένεται να ολοκληρωθεί τον Νοέμβριο του 2019.

Μετά τη διακοπή των δράσεων του προγράμματος κατά την καλοκαιρινή περίοδο, οι αποστολές για την ολοκλήρωσή του έχουν ξεκινήσει εκ νέου. Εμπειρογνώμονες από το ΕΚΠΑ και το Υπουργείο Δικαιοσύνης θα ασχοληθούν με την επιμόρφωση των στελεχών του Εργαστηρίου Ιατροδικαστικής του Πανεπιστημίου «Κύριλος και Μεθόδιος» στα Σκόπια, προκειμένου να υπάρξει εναρμόνιση με τα διεθνή πρότυπα και να αποκτηθεί η σχετική διαπίστευση για τις εργαστηριακές τους πρακτικές. Οι επόμενες και τελικές αποστολές θα αποσκοπούν στην ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης προς τη διαπίστευση ISO των εργαστηρίων του Ινστιτούτου, τη διοργάνωση δύο σεμιναρίων με αποδέκτες ιατροδικαστές της ευρύτερης περιοχής των Βαλκανίων και τη διοργάνωση μίας εκδήλωσης ολοκλήρωσης του προγράμματος με τη συμμετοχή ανώτατων αξιωματούχων και από τις δύο πλευρές.

Βασίλειος Κόνιαρης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ, Μελέτες Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2019, vii+301 σελ.

Η παρούσα συλλογή μελετών υπό τον τίτλο «Μελέτες Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου» περιλαμβάνει μελέτες που διενεργήθηκαν από τον συγγραφέα, Αντώνη Μπρεδήμα, στο πλαίσιο της «ανάδυσης» ορισμένων ζητημάτων που ενδιαφέρουν άμεσα την Ελλάδα, όπως επίσης και γενικότερων θεμάτων που εμπλέκουν το διεθνές δίκαιο με το ανθρωπιστικό δίκαιο και τα κρατικά συμφέροντα με ηθικο-πολιτικές επιφυλάξεις. Η συλλογή διαρθρώνεται σε τέσσερα επιμέρους κεφάλαια, καθένα από τα οποία αποτελεί αυτοτελή μελέτη.

Η πρώτη μελέτη υπό τον τίτλο «Η Σύμβαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων και η (ενδεχόμενη) προσχώρηση της Ελλάδας» επιχειρεί να αποδώσει μία σφαιρική εικόνα της Σύμβασης-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με τις εθνικές μειονότητες. Εν προκειμένω, ο συγγραφέας επικεντρώνεται στις νομικές όψεις των ρυθμίσεων της Σύμβασης-πλαίσιο που πρόκειται να επηρεάσουν και το πολιτικό πεδίο και, ταυτόχρονα, αποσκοπεί στην αποσαφήνιση μίας σειράς ρυθμίσεων ευαίσθητου χαρακτήρα, όπως αυτές για τον αυτοπροσδιορισμό των μελών των μειονοτήτων, συμπεριλαμβάνοντας στην έννοια της μειονότητας τον ορισμό των «νέων μειονοτήτων». Έπειτα, επεξεργάζεται τη νομολογιακή πρακτική της Συμβουλευτικής Επιτροπής της Σύμβασης-πλαίσιο σε ό,τι αφορά τις θεματικές που κατεχορήν την έχουν απασχολήσει. Η κεντρική ιδέα της μελέτης είναι να διαπιστωθεί εάν και σε ποιον βαθμό μία ενδεχόμενη επικύρωση της Σύμβασης-πλαίσιο από την Ελλάδα θα έθιγε εθνικά συμφέροντα καθώς και εάν οι δυσκολίες που θα παρουσίαζε μία τέτοια επικύρωση είναι ικανές να οδηγήσουν σε μία πλήρη άρνηση προσχώρησης, παρότι μία τέτοια επιλογή θα αποδυνάμωνε την εικόνα της χώρας μας ως κράτους δικαίου. Στη δεύτερη μελέτη υπό τον τίτλο «Οι διμερείς πολιτιστικές συμφωνίες της Ελλάδας: μια σφαιρική θεώρηση», ο κ. Μπρεδήμας τονίζει αρχικά τη σημασία της πολιτιστικής διπλωματίας στον χώρο των διεθνών σχέσεων. Έπειτα, προσεγγίζει συνοπτικά τις διμερείς πολιτιστικές συμφωνίες, κυρίως ως προς το μέγεθος, τη διαχρονική αύξηση και τη γεωγραφική κατανομή. Στη συνέχεια, αναφέρεται διεξοδικά στις συμφωνίες μέσω της ανάλυσης των ονομάτων και των διακρίσεων μεταξύ αυτών και άλλων συναφών συνοδευτικών κειμένων, όπως τα Προγράμματα, Πρωτόκολλα-Πρακτικά και άλλα, ενώ αναφέρεται ενδελεχώς και στο περιεχόμενο των συμφωνιών αναλύοντας τις βασικές αρχές που τις διέπουν, τις επί μέρους ρυθμίσεις, τις τυπικές θεσμικές όψεις τους και τη νομική διάστασή τους. Τέλος, η μελέτη παρουσιάζει ορισμένες περιπτώσεις (case-studies) της διμερούς πολιτιστικής συνεργασίας, όπως επίσης και διμερείς πολιτιστικές συμφωνίες της Ελλάδας που λειτουργούν ως εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής.

Η τρίτη μελέτη με τίτλο «Η αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου – Μία επανεξέταση» κά-

νει μία ενδελεχή αναφορά στις διεθνείς συνθήκες που έχει υπογράψει η χώρα μας σχετικά με τα ελληνικά νησιά και αναλύει ουσιαστικά, μέσα από την προσωπική ματιά του συγγραφέα, το κατά πόσον θα έπρεπε να δεχθεί η Ελλάδα την αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου. Αρχικά, αναφέρεται στην απόφαση των Έξι Δυνάμεων του 1914, ένα γενικού χαρακτήρα τουρκικό επιχείρημα υπέρ της αποστρατιωτικοποίησης. Στη συνέχεια, αναλύει τη Συνθήκη της Λωζάνης για τα Στενά (1923) και τη Σύμβαση του Montreux (1936). Ακολουθεί παράθεση των τουρκικών και των ελληνικών επιχειρημάτων, των απαντήσεων και ανταπαντήσεων μεταξύ των δύο χωρών σχετικά με την αποστρατιωτικοποίηση, ενώ ταυτόχρονα θίγεται το μείζον ζήτημα της αποστρατιωτικοποίησης της Λήμνου και της Σαμοθράκης. Ξεχωριστή αναφορά επιφυλάσσεται εν προκειμένω στη στάση του NATO και στις πραγματικές επιπτώσεις μιας πολιτικής απόφασης αντίθετης με το διεθνές δίκαιο. Έπειτα, ο συγγραφέας αναλύει, αφενός, τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων (1947) για τη Δωδεκάνησο, τα τουρκικά επιχειρήματα και την αντίκρουσή τους, αφετέρου, τη Συνθήκη της Λωζάνης (1923) για τα κεντρικά νησιά του Ανατολικού Αιγαίου.

Η τέταρτη και τελευταία μελέτη της συλλογής φέρει τον τίτλο «Στοχευμένοι φόννοι (targeted killings), ιδιαίτερα στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας: μία αμφιλεγόμενη, νομικά και πολιτικά, έννοια και πρακτική». Αρχικά, ο συγγραφέας προσδιορίζει την έννοια του όρου «στοχευμένοι φόννοι» και παρουσιάζει την πολιτική και ηθική τους διάσταση. Έπειτα, κάνει λόγο για τους στοχευμένους φόννους στο πλαίσιο των διακρατικών ενόπλων συρράξεων μέσω μίας αναλυτικής ανασκόπησης του νομικού χαρακτηρισμού του πλαισίου των στοχευμένων φόννων, του εφαρμοστέου δικαίου και των ρυθμίσεων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Τέλος, αναφέρει επιλεκτικά ορισμένες περιπτώσεις στοχευμένων φόννων στις ΗΠΑ και το Ισραήλ. Η μελέτη ολοκληρώνεται με εύστοχα συμπεράσματα του συγγραφέα.

Η άκρως επίκαιρη και πρωτότυπη φύση των θεματικών των επιμέρους μελετών του κ. Μπρεδήμα καθιστούν την παρούσα συλλογή ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον έργο, τόσο για τους κοινωνούς του δημοσίου διεθνούς δικαίου όσο και για το γενικότερο νομικό ή μη κοινό. Η υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών επαναφέρει στο προσκήνιο το ευαίσθητο ζήτημα των εθνικών μειονοτήτων, ενώ η αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα σημεία τριβής των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Από την άλλη πλευρά, η μελέτη περί των διμερών πολιτιστικών συμφωνιών της Ελλάδας έρχεται να καλύψει ένα κενό στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία, ενώ η μελέτη για τους στοχευμένους φόννους πραγματεύεται ένα γενικότερο ζήτημα δημοσίου διεθνούς και ανθρωπιστικού δικαίου. Πρόκειται για τέσσερις αυτοτελείς μελέτες που προσεγγίζουν σφαιρικά μείζονα και τρέχοντα ζητήματα της ελληνικής (και όχι μόνο) εξωτερικής πολιτικής και πραγματικότητας.

Κωσταντίνος Πάντος

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Π. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ (Επιμ.), Παραγραφές υπέρ και κατά του Δημοσίου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2019, xvi+262 σελ.

Το παρόν έργο υπό τον τίτλο «Παραγραφές υπέρ και κατά του Δημοσίου» αποτελεί μια κοινή προσπάθεια των συγγραφέων για μια διεξοδική ανάλυση του θεσμού της παραγραφής, ο οποίος μέχρι και σήμερα παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες στη μελέτη του.

Σε μία σχετικά σύντομη εισαγωγή, ο κ. Τ. Ζολώτας, Πρωτοδίκης ΔΔ και ΔΝ, επιχειρεί μια γενική θεώρηση του εξεταζόμενου θεσμού, με αναφορές στη νομική φύση, τους δικαιολογητικούς λόγους και τη συνταγματική οριοθέτηση της παραγραφής. Στη συνέχεια, στο πρώτο μέρος του έργου υπό τον τίτλο «Η παραγραφή των αξιώσεων του Δημοσίου, των ΝΠΔΔ και των ΟΤΑ», η κα Ε. Σουλτανίδου, Εισηγήτρια στο Συμβούλιο της Επικρατείας, εξετάζει, αφενός, την παραγραφή των οικονομικής φύσης αξιώσεων του Δημοσίου, αφετέρου, την παραγραφή στο πεδίο του πειθαρχικού δικαίου. Εν προκειμένω, η συγγραφέας παρουσιάζει τις βασικές διατάξεις περί παραγραφής των πειθαρχικών παραπτώματων, ομαδοποιημένες ανά κατηγορία λειτουργιών, δημοσίων υπαλλήλων, οργάνων της διοίκησης ή επαγγελματιών, καθώς επίσης και τα βασικά σημεία της σχετικής νομολογίας του ΣτΕ. Το πρώτο μέρος ολοκληρώνεται με αναφορά στις συνέπειες και στη δικονομική αντιμετώπιση του θεσμού της παραγραφής υπέρ του Δημοσίου.

Στο δεύτερο μέρος υπό τον τίτλο «Η παραγραφή αξιώσεων κατά του Δημοσίου, των ΝΠΔΔ και των ΟΤΑ», ο κ. Ζολώτας αναφέρεται στις προθεσμίες παραγραφής των απαιτήσεων κατά του Δημοσίου σύμφωνα με τον Ν. 4270/2014. Αρχικά, αναλύει τον γενικό κανόνα της πενταετούς παραγραφής, ιδίως επί αγωγής αποζημίωσης λόγω αδικοπραξίας, και τις προϋποθέσεις για την έναρξη του χρόνου της παραγραφής. Στη συνέχεια, ειδική μνεία επι-

φυλάσσεται στις αξιώσεις προς επιστροφή αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών, στις αξιώσεις που εμπίπτουν στο πεδίο του φορολογικού δικαίου και στις αξιώσεις από μισθούς και συντάξεις, ενώ αναφορά γίνεται και στην παραγραφή χρηματικών απαιτήσεων κατά του Δημοσίου που έχουν αναγνωρισθεί από το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους ή έχουν βεβαιωθεί με τελεσίδικη δικαστική απόφασή, ή για τις οποίες έχει εκδοθεί τίτλος πληρωμής. Τέλος, ο συγγραφέας αναφέρεται συνοπτικά στις ειδικές διατάξεις περί παραγραφής της νομοθεσίας περί δημοσίων έργων. Έπειτα, σε ξεχωριστό υποκεφάλαιο, αναλύεται ο χρόνος παραγραφής των αξιώσεων κατά των ΝΠΔΔ, των ΟΤΑ και των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης πριν και μετά την έναρξη ισχύος του Ν. 3655/2008 και μετά τον Ν. 4387/2016. Το δεύτερο μέρος του έργου ολοκληρώνεται με αναλυτική ανάπτυξη των λόγων αναστολής και διακοπής της παραγραφής με εκτεταμένη και πλήρη περιπτωσιολογία, καθώς και με αναφορές στις δραστηρότερες συνέπειες σε περίπτωση παραγραφής αξιώσεων κατά του Δημοσίου σε σχέση με τις προβλεπόμενες σε περίπτωση παραγραφής αξιώσεων του Δημοσίου, όπως αναλύθηκαν στο πρώτο μέρος.

Σε κάθε περίπτωση, το παρόν συλλογικό έργο αποτυπώνει μια σημαντική προσέγγιση του θεσμού της παραγραφής. Εισάγει τον αναγνώστη στη γενική θεώρηση και την έννοια του θεσμού αναλύοντας σε βάθος το αντικείμενο, ενώ αποτελεί ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον σύγγραμμα τόσο για τους νομικούς της πράξης όσο και για τους θεωρητικούς της νομικής επιστήμης. Πρόκειται για ένα χρήσιμο εργαλείο που θα διευκολύνει τη μελλοντική μελέτη του ζητήματος της παραγραφής υπέρ και κατά του Δημοσίου, καθώς περιέχει μια εκτενή και σαφή ανάλυση στα πλαίσια μιας διεξοδικής διερεύνησης του αντικειμένου.

Μαρία Πεϊδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. ΒΙΒΛΙΑ ΚΔΕΟΔ 2019

Επιμ.: Λαμπρινή Γκουπιδένη

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

MEYER JÜRGEN, HÖLSCHIEDT SVEN (Hrsg.): Charta der Grundrechte der Europäischen Union. 5. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2019. 1030 pp.

WRITE JANE: Tort law and human rights. 2nd ed. Oxford: Hart, 2017. xxvii, 318 pp.

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

KABBAΔA ΔΗΜΗΤΡΑ Δ.: Η προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων του αναδόχου δημοσίας συμβάσεως: σύμφωνα με την ΕΣΔΑ και το ενωσιακό δίκαιο. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2019. xvi, 411 σσ.

STEINICKE MICHAEL, VESTERDORF PETER L. (eds): EU Public Procurement Law: Brussels Commentary. Baden-Baden, Nomos, 2018. xxvii, 1448 pp.

ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ ΑΝΤΩΝΗΣ: Μελέτες Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2019, 301 σσ.

ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΣΟΥΛΤΑΝΙΔΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ, ΖΟΛΩΤΑΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ: Παραγραφές υπέρ και κατά του Δημοσίου. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2019. xvi, 262 σσ.

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

WÄGENBAUR BERTRAND: Satzung und Verfahren sordnungen: des Gerichtshofs und des Gerichts der Europäischen Union. 2. Aufl. München: Beck, 2017. xxvii, 673pp.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΡΧΟΝΤΑΚΗ ΑΣΠΑΣΙΑ: Αίτηση ανάκλησης αποφάσεων στην προσωρινή δικαστική προστασία. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2018. xxv, 254 pp.

ΓΚΕΡΤΣΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ, ΠΥΡΓΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ: Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας: ερμηνεία κατ' άρθρο. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2019. xxxix, 918 pp.

ΔΙΠΛΩΜΑ ΕΥΡΕΣΙΤΕΧΝΙΑΣ

KRASSER RUDOLF, ANN CHRISTOPH: Patentrecht: Lehrbuch zum deutschen und europäischen Patentrecht und Gebrauchsmusterrecht. 7., neu bearb. Aufl. München: C.H.Beck, 2016. xxxv, 1038 pp.

ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΜΑΡΑΓΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ (επ.): Ελεγκτικό Συνέδριο: μελέτες – συμβολές – διαγράμματα – νομολογία – υποδείγματα. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2016. xviii, 525 pp.

ΜΑΡΑΓΚΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ (επ.): Ελεγκτικό Συνέδριο και τοπική αυτοδιοίκηση. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2017. x, 476 pp.

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

PISTONE PASQUALE, VILLAR EZCURRA MARTA: Energy Taxation, Environmental Protection and State Aids: tracing the path from divergence to convergence. Amsterdam: IBFD, 2016. xxiv, 417 pp.

ΕΝΩΣΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

MANKOWSKI PETER, MÜLLER MICHAEL F., SCHMIDT JESSICA: EuInsVo2 015: Europäische Insolvenzverordnung 2015: Kommentar. München: Beck, 2016. xxiii, 834 pp.

SCHWARTZE JÜRGEN ... [et al.] (Hrsg.): EU-Kommentar. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2019. 3840 pp.

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ALES EDOARDO ... [et al.] (eds): International and European Labour Law: Article-by-Article Commentary. Baden-Baden: Nomos, 2018. xlvii, 1678 pp.

KIRCHNER JENS, MORGENROTH SASHA, MARSHALL TIM (eds): Transfer of Business and Acquired Employee Rights: A Practical Guide for Europe and Across the Globe. Berlin: Springer, 2016. xxxvi, 745 pp.

NUMHAUSER-HENNING ANN, RÖNNMAR MIA (eds): Age Discrimination and Labour Law: Comparative and Conceptual Perspectives in the EU and Beyond. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2015. xxix, 482 pp.

ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

MEYER JÜRGEN, HÖLSCHIEDT SVEN (Hrsg.): Charta der Grundrechte der Europäischen Union. 5. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2019. 1030 pp.

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ALTHAMMER CHRISTOPH: Brussels IIa, Rome III: article-by-article Commentary. München: Beck, 2018. xvii, 411 pp.

COESTER-WALTJEN DAGMAR, MÄSCH: Übungen in Internationalem Privatrecht und Rechtsvergleichung. 5., neu bearb. Aufl. Berlin: De Gruyter, 2017. xxi, 407 pp.

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

HANCHER LEIGH, OTTERVANGER TOM, SLOT PIET JAN: EU State Aids. 5th ed. London: Sweet & Maxwell, 2016. lxxi, 1228 pp.

HANCHER LEIGH, DE HAUTECLOCQUE ANDRIEN, SALERMO FRANCESCO MARIA (eds): State Aid and the energy sector. Oxford: Hart, 2018. lii, 588 pp.

HOFMANN HERWIG C.H., MICHEAU CLAIRE (eds): State Aid Law of the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2016. lxxvii, 575 pp.

MURSCHEZ PAUL CLEMENS, TEICHMANN ROLAND, KARMAVIN MATTHIAS (eds): Handbook of State Aid for Film: Finance, Industries and Regulation. Cham: Springer, 2018. xix, 666 pp.

NASCIMBENE BRUNO, DI PASCALE ALESSIA (eds): The Modernization of State Aid for Economic and Social Development. Cham: Springer, 2018. vi, 314 pp.

PESARESI NICOLA ... [et al.] (eds): State Aid. 2nd ed. Deventer: Claeys Casteels, 2016. (2 v.)

SCHOENMAEKERS SARAH, DEVROE WOUTER, PHILIPSEN NIELS (eds): State Aid and Public Procurement in the European Union. Cambridge: Intersentia, 2014. xi, 153 pp.

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

KLOEPFER MICHAEL: Umweltrecht. 4. Aufl. München: C.H.Beck, 2016. xlv, 1984 pp.

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

KÜHLING JÜRGEN, BUCHNER BENEDIKT (Hrsg.): Datenschutz-Grundverordnung/BDSG Kommentar. 2. Aufl. München: C.H.Beck, 2018. xxii, 1263 pp.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ANDENAS MADS, FAIRGRIEVE DUNCAN (eds): Courts and Comparative Law. Oxford: Oxford University Press, 2015. xx, 735 pp.

COSIO ROBERTO ... [et al.] (eds): Collective Dismissal in the European Union: a comparative analysis. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2017. xlvi, 543 pp.

SACCO RODOLFO, ROSSI PIERCARLO: Einführung in die Rechtsvergleichung. 3. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2017. 270 pp.

ΣΥΝΘΗΚΕΣ

ANDERHEIDEN MICHAEL (Hrsg.): 25 Jahre Vertrag von Maastricht: Startpunkt für das heutige Europa. Baden-Baden: Nomos, 2018. 275 pp.

PECHSTEIN MATTHIAS, NOWAK CARSTEN, HÄDE ULRICH (Hrsg.): Frankfurter Kommentar EUV, GRC und AEUV. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017. (4 v.)

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

OOYEN ROBERT CHR. VAN: Die Staatstheorie des Bundesverfassungsgerichts und Europa: Von Solange über Maastricht und Lissabon zu Euro-Rettung, Europawahl und EU-Haftbefehl II. 7. Aufl. Baden-Baden: Nomos, 2018. 451 pp.

TUSHNET MARK: Advanced Introduction to Comparative Law. 2nd ed. Cheltenham: Edward Elgar, 2018. vi, 150 pp.

ΤΙΜΗΤΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ

PATAUT ÉTIENNE ... [et al.]: Liber Amicorum en hommage à Pierre Rodière: Droit social international et européen en mouvement. Cedex: LGDJ, 2019. xvii, 550 pp.

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

LOVDAHL GORMSEN LISA: European State Aid and Tax Ruling. Cheltenham: Edward Elgar, 2019. xxvi, 168 pp.